

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

BARIŞ ÜNLÜ OSMANLI

Bir Dünya-İmparatorluğunun Soykütüğü

Banş Ünlü: 1975 Konya doğumlu. Lisansını iktisat, yüksek lisansını siyaset bilimi dalında A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde (SBF), doktorasını sosyoloji alanında Binghamton Üniversitesi'nde tamamladı. 1999-2017 yılları arasında SBF'de çalıştı. 7 Şubat 2017'de 686 sayılı Olağanüstü Hal KHK'sıyla mesleğinden ihraç edildi. Çalışmalarını bağımsız araştırmacı olarak sürdürüyor. Diğer kitapları: *Bir Siyasal Düşünür Olarak Mehmet Ali Aybar*, (İletişim Yayınları, 2002); *Mehmet Ali Aybar'ın Müdafiaları ve Mektupları (1946-1961)*, (der.), (İletişim Yayınları, 2003); *İsmail Beşikçi*, (der., Ozan Değer'le birlikte), (İletişim Yayınları, 2011); *Türklük Sözleşmesi*, (Dipnot Yayınları, 2018).

Osmanlı: Bir Dünya-İmparatorluğunun Soykütüğü

© Banş Ünlü

© Dipnot Yayınları, 2011

Bu kitabın Türkçe yayın hakları Dipnot Yayınları'na aittir.

Dipnot Yayınları 127

ISBN: 978-605-4412-37-2

Sertifika No: 14999

1-2. Baskı: 2011-2018 / Ankara

3. Baskı: 2019 / Ankara

Kapak Tasarımı: Duysal Tuncer

Kapak Resmi: Fra Mauro'nun 1459 tarihli dünya haritası

Baskı Öncesi Hazırlık: Dipnot Bas. Yay. Ltd. Şti.

Baskı: Sözkesen Matbaacılık (Sertifika No: 13268)

İvedik O.S.B 1518. Sok Mat-Sit İş Merkezi No: 2/40 Yenimahalle/ANKARA

Dipnot Yayınları

Selânik Cad. No. 82/32 Kızılay / Ankara

Tel: (0 312) 419 29 32 / Faks: (0 312) 419 25 32

e-posta: dipnotkitabevi@yahoo.com

www.dipnotkitap.com

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Barış Ünlü

Osmanlı

**Bir Dünya-İmparatorluğunun
Soykütüğü**

***dipnot yayınları**

Teşekkür

Bu kitap SUNY Binghamton Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde, Mayıs 2008'de savunduğum doktora tezinin Türkçeleştirilmiş halidir. Binghamton'daki doktora çalışmalarım boyunca birçok kişinin desteğini gördüm, yardımını aldım. Danışmanım Çağlar Keyder'e destek için elbette ki minnettarım, ama benim için asıl önemlisi verdiği destekten ziyade, verdiği izindi. Zaman ve mekân kapsamı çok geniş olan tezin bu şekilde kurulmasına ve yazılmasına onay verdiği için teşekkür ederim. Onunla çalıştığım için şanslıydım.

Jüri üyem Ravi Palat'ın hocalığından ve dostluğundan çok faydalandım. Diğer jüri üyelerim William Martin ve Donald Quataert'ın verdikleri dersler, yaptıkları öneriler ve uyarılar önemliydi. Prof. Quataert'ı 10 Şubat 2011'de kaybettik. Bu çok değerli tarihçi ve öğretmenden, her öğrencisine olduğu gibi bana da çok iyi davrandı, çok şey öğretti ve gerektiği her anda güler yüzüyle yardım etti. 14 Şubat 2008'de hayata gözlerini yuman Faruk Tabak'ı da sevgi ve özlemlerle anıyorum. Güvenimin kırıldığı zor zamanlarda verdiği destek çok değerliydi. Pek çok sevgili arkadaşın arasından, Esra Sanoğlu, Jeff Howison ve Kaan Ağartan'ın isimlerini anmadan edemem. Binghamton hayatımı güzelleştirdiler, tez yazımında baştan sona yanımdaydılar, sorunları kolaylaştırdılar.

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden hocalarım ve arkadaşlarımdan yardımını da çok değerliydi. Yazmaya başlarken, Sina Akşin ve Faruk Alpkaya tezin çatusını oluşturan bir metni okudular ve beni cesaretlendirdiler. Bülent Duru, Murat Sevinç, Erel Tellal ve Erdem Denk'e arkadaşlıkları ve yardımları için çok teşekkürler... Ve son olarak, Melek Fırat olmasaydı bu tez yazılamazdı. Daha önceleri bu tipik teşekkür ifadesinin içi boş bir klişe olduğunu düşünürdüm. Melek hoca, bıkmadan yılmadan gösterdiği arkadaşlığı ve hocalığıyla, yanıldığımı gösterdi bana.

Tez ve tezin kitaplaşması süresince, yukarıda teşekkür ettiğim isimlerden pek çok eleştiri ve uyarı aldım. Ama sonunda büyük ölçüde kendi bildiğimi yaptım. Dolayısıyla metindeki yanlışlar, noksanlar ve zayıflıklar sadece bana aittir.

Barış Ünlü
Ankara, 12 Eylül 2011

Sevgili hocamız Yavuz Sabuncu'nun güzel hâtırasına...

İçindekiler

GİRİŞ	11
1. Literatüre Bakmak	14
A. İdealizm ve Materyalizm Karşı Karşıya	15
B. Avrupa-Merkezcilik ve Milliyetçilik Karşı Karşıya ..	22
2. Çalışmanın Amacı: Yeni bir Perspektif?.....	28

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLILARA KADAR OLAN GÖÇEBE <i>LONGUE DUREE</i> 'Sİ: BÜYÜK ORTA ASYA ZAMAN-MEKÂNI.....	39
1. İbn Haldun'un Tarihsel Süreklilik ve Değişim Teorisi .	40
2. Göçebe Barbarlar Yerleşik Uygarlara Karşı.....	50
3. Büyük Orta Asya'daki Göçebe Emperyal Geleneğin Spiral Seyri.....	59
A. Hun: Bozkırdaki Öncü İmparatorluk.....	59
B. Gök Türkler ve Uygurlar: Dünya Tarihi İlerliyor...	66
C. Göçebe Fatihler Yerleşik Dünyada: Çin ve Türko- İran.....	71
D. Pax Mongolica.....	88

İKİNCİ BÖLÜM

YERLEŞİK-UYGAR <i>LONGUE DUREE</i> 'SİNİN EMPERYAL DÖNGÜLERİ: YAKIN DOĞU ZAMAN-MEKÂNI.....	99
1. Vergisel Uzun Süre	103

2. Bir Kavram, Analiz Birimi ve Tarihsel Gerçeklik Olarak Dünya-İmparatorluğu	111
3. Emperyal Döngüler Yoluyla Süreklilik ve Değişim.....	121
A. Büyük Akad Döngüsü.....	124
B. Büyük İran Döngüsü	132
C. Büyük İslam Döngüsü	145

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAOSTA *KAIROS*'U YAKALAMAK: OSMANLI

“BAŞARISI”	161
1. Başarının Yakın Arka Planı	164
2. “Yarı-Barbar Osmanlılar” Uygarlığa Karşı: Akından Fethe ya da Erken Devletin Oluşumu	172
3. Olgun Devlete Doğru Zor Bir Yol: Geçiş Dönemi	187
4. Osmanlı Dünya-İmparatorluğunun Emperyal Bir Akıl Tarafından Kuruluşu.....	197
SONUÇ	209
KAYNAKÇA.....	215

GİRİŞ

Bu çalışma Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu üzerinedir. İlgili tarihyazımının bugüne kadarki temel çabası, erken Osmanlı teritoryal genişlemesinin ardında yatan motivasyonu ve daha sonra kurulan imparatorluğun hangi uygarlık mirası üzerinde yükseldiğini belirlemek olmuştur. Yanıtlanmaya çalışılan temel soru ise şudur: Osmanlılar, bu iki ayaklı başarıyı, göreceli olarak kısa bir sürede ve kendilerinden daha güçlü olan birçok rakibin ortasında nasıl oldu da gerçekleştirebildiler?

Osmanlı “kuruluş literatürü”ne hâkim olan iki temel tartışma bulunmaktadır. Tarihçiler bir fetih motivasyonu olarak gazanın göreceli önemi üzerine neredeyse yüz yıla yakındır, aralarında ciddi bir akademik bölünme yaratacak biçimde, tartışmaktadırlar. İkinci temel tartışma ise Osmanlı devlet ve imparatorluk oluşumlarının dayandığı spesifik uygarlık etrafında dönmüştür. Bazıları Bizans uygarlığı ve bürokratlarının önemine vurgu yaparken, diğerleri bunun yanlış olduğunu, Türk-İslam dünyasının imparatorluk kurmak için gerekli teori ve personele fazlasıyla sahip olduğunu ve bu zenginliğin Osmanlılar tarafından kullanıldığını ispatlamak için var güçleriyle çalışmışlardır.

Elinizdeki çalışma ilhamını, kişisel ilginin ötesinde, yukarıda kabaca özetlemeye çalıştığım tarihyazımının içinde sıkışıp kaldığını düşündüğüm katı klikleri ve yanlış tartışmaları aşma isteğinden almıştır. Literatür öyle bir çıkmazdadır ki, anlamlı bir

katkıda bulunmak isteyen her çağdaş araştırmacı, tarihyazımının var olan kavramsal, mekânsal ve zamansal kısıtlılığının ötesine geçmek zorundadır. Birçok tarihçi literatürdeki sorunu, döneme (14 ve 15. yüzyıllar) ilişkin birincil kaynakların hem niteliksel hem de niceliksel yetersizliğine bağlar. Colin Imber bu nedenlerle erken Osmanlı döneminin bir “kara delik” olduğunu söyleyecek kadar ileri gitmiştir.¹ Bu doğrudur, ama sadece kısmen. Tarihçilerin elinde daha fazla birincil kaynak olsa bazı meseleleri çözmek şüphesiz ki çok daha kolay olurdu, ama yok. Aslında bu yokluk olağandır ve hatta evrenseldir. Dünyanın her yerinde pre-modern devlet oluşumuyla ilgilenen sosyal bilimciler aynı sorundan muzdariptirler, çünkü incelenen dönem yüzlerce, bazen binlerce yıl geriye gitmektedir. Geriye gidildikçe de kaynaklar genellikle azalır. Buna ilaveten, henüz oluşmakta olan devletin gelecekteki bir tarihçiyi tatmin edecek kaynakları yazacak kadar sofistike bürokratları ve kâtipleri de yoktur. Aynı şekilde, henüz oluşmamış bir devlete dış gözlemciler (gezinler veya komşu devletlerin gözlemcileri) de fazla dikkat etmezler.

Bu nedenlerle, ilgili literatürün asıl sorunu, erken Osmanlı’da olayların tarihini, yerini ve silsilesini kesin olarak belirleyememek veya dönemin kaynaklarında geçen bazı sözcüklerin tam anlamını bulamamak değildir. Bütün bunların önemi bir tarafa, asıl çıkmaz literatüre hükmeden perspektiflerin tek taraflılığı ve darlığıdır. Önümüzdeki tarihsel problem (kuruluş dinamikleri), varolan çalışmaların sınırlı mekânsal-zamansal kapsamı ve karşılaştırma yoksunluğu yüzünden, bütünselliği içinde görülememiş ve dolayısıyla çözülememiştir. Osmanlı tarihçilerinin genellikle dışa kapalı tartışmaları, tarihyazımını yeni bakış açıları sağlayabilecek sosyal bilimsel, dünya-tarihsel ve karşılaştırmalı araçlar-

¹ Colin Imber, “Osman Gazi Efsanesi”, Elizabeth Zachariadou (ed.), *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, Gül Çağalı Güven (çv.), (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997), s. 77. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

dan mahrum bırakmıştır. Oysa bu araçların yardımıyla yanlış ikilikler yaratan tartışmalar (“gaza mı, yağma mı?” ve “Bizans mirası mı, Türk-İslam mirası mı?” gibi) daha büyümeden ortadan kalkabilir, ilk bakışta çelişkili gibi görünen bazı faktörlerin aslında tamamlayıcı olduğu görülebilirdi. Tarihçiler arasında hiç şüphesiz ki daha geniş bir pencereden bakanlar olmuştur, ama bu istisnalar kaideyi bozmamış, daha doğrusu bozamamıştır.

Bu çalışmada, ikincil kaynaklara dayanarak, literatürün noksanlarını giderecek ve kendi içinde açıklayıcı değere sahip olacak yeni bir bakış açısı geliştirmeyi amaçlıyorum. Temel argümanım, Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluşu meselesinin ancak farklı zaman-mekânların belirli bir coğrafya ve zamandaki harmanlanması veya sentezi olarak görülürse anlaşılabilirliği. Bu Braudelci yaklaşım doğası gereği dünya-tarihsel ve karşılaştırmalıdır. Farklı zaman-mekânların çarpışmalarına, dünya tarihinin yinelenen tarihsel örüntülerine (*pattern*) ve zaman ilerledikçe yoğunlaşan kültürler arası etkileşime odaklanmak ve bütün bunların Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluşuna olan katkısını göstermek, meseleyi çok daha anlaşılabilir bir hale getirecektir. Eğer farklı hızlarda ilerleyen farklı zamanlar (uzun süreler, döngüler ve olayların tarihi) ve bu zamanlara eşlik eden mekânlar hesaba katılırsa, görülecektir ki bütün bu zaman-mekânlar kendi özellikleriyle imparatorluğun kuruluşuna katkıda bulunmuşlardır. Böylece, yapıların ve aktörlerin kuruluş sürecindeki önemleri de yerli yerine oturacaktır. Sonuçta, Osmanlı tarih yazımında çelişkili olarak algılanan birçok etkenin, aslında farklı zaman-mekânlara ait oldukları ve imparatorluğun kuruluşunda üzerlerine düşen rolü oynadıkları görülecektir.

Elinizdeki çalışma, esas olarak, ortaya bir hipotez atmaktadır ve gelecekteki potansiyel araştırmalar için yeni bir yol açmayı hedeflemektedir. Varolan herhangi bir teoriyi “ispatlama” veya “çürütme” iddiasında değildir. Asıl amaç kendine ait bir sözü olan yeni bir hipotez geliştirmektir. Diğer bir deyişle, bu kitap be-

lirli bir meseleyi daha iyi anlayabilmek için oluşturulan bir model inşasıdır. Tarihçi Eleanor Searle'in sözleriyle,

"Ben bir model kuruyorum [...] Tarih denen girişimin ilerlemesine yardımcı olmak için geçerliliği ve önemi olduğunu iddia ettiğim bir örüntü sunuyorum [...] Modeller elbette ki hiçbir şey ispatlamazlar. Geçmiş hakkındaki hakikat oldukları da ispatlanamaz. Modeller geçmiş ve geçmişten kalan veriler üzerinde, az ya da çok, kullanışlı düşünme tarzları olacaklardır [...] Delillerden meydana getirdiğim şey olası bir tarihtir. Ama her tarih 'olası tarih'tir ve bu, deliller muğlâkken ve aktörler bizlerden çok farklı olduklarında özellikle böyledir."²

Bu kısa girişten sonra ve hipotezin ayrıntılarına girmeden önce, zaman içinde kendi tarihini yaratan literatüre³ biraz daha yakından bakmak, varolan eksiklikleri ve çıkmazları görmek için yararlı olabilir.

1. Literatüre Bakmak

Leslie Peirce, 20. yüzyıl Osmanlı tarihyazını üzerine yazdığı bir literatür değerlendirmesinde, imparatorluğun kuruluş yıllarına ilişkin yürüyen tartışmanın Osmanlı tarihçiliğinin en uzun ömürlü ve en merkezi tartışmalarından biri olduğunu haklı olarak belirtir.⁴ Bunun ardında yatan birkaç neden var: Birincisi, birincil kaynakların yukarıda bahsedilen azlığı ve yetersizliği, tarihçileri ve sosyal bilimcileri kaynaklardan ziyade teoriler üzerinde düşünmeye, yeni tezler geliştirmeye itmiştir. Belki de kaynakların azlığı tahayyülün çeşitliliğine yol açmaktadır. Yukarıda belirtti-

² Eleanor Searle, *Predatory Kinship and the Creation of Norman Power, 840-1066*, (Berkeley: University of California Press, 1988), s. 11.

³ Oktay Özel ve Mehmet Öz, "Giriş", Oktay Özel ve Mehmet Öz (ed.), *Söğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, (Ankara: İmge Yayınları, 2000), s. 17.

⁴ Leslie Peirce, "Changing Perceptions of the Ottoman Empire: The Early Centuries", *Mediterranean Historical Review*, 1994, s. 7-8.

ğim ve aşağıda göreceğimiz gibi, bu çaba henüz paralel bir yaratıcılık çıkaramamıştır. Ama çabalar gene de devam etmektedir.

İkincisi, Osmanlı İmparatorluğu sonuç itibarıyla bir başarı hikâyesi olduğu için, bunu kendi uygarlıklarına mâl etmek isteyenler eksik olmamıştır. Ulus-devletler çağında, Avrupa-merkezcilik ve Türk milliyetçiliği retrospektif bir şekilde Osmanlı başarısını üstlenmeye çalışmışlardır. Birincisi bunun bir Bizans-Hristiyan ürünü olduğunu iddia ederken, ikincisi Türk-İslam medeniyet dairesine vurgu yapar. Özetle, akademik tartışma ideolojik ve politik kaygıların, ön yargıların boyunduruğunda kalmıştır. Ve bu tansiyonu zaman zaman yükseltmiş, işleri kolaylaştırmamıştır.

Üçüncüsü ve en önemlisi, tartışma Lucien Febvre'in ünlü prensibiyle uyum içindedir: "Problem yoksa tarih yoktur!"⁵ Ancak tarihsel bir problemin yönlendirdiği bir tartışma uzun sürebilir ve Osmanlı özelinde de çekici bir problemimiz olduğu kesindir: Osmanlı nasıl oldu da daha güçlü olan veya en azından öyle görünen rakiplerini yenmiş ve fethetmiş ve gene nasıl oldu da bir uç beyliğinden dünya-imparatorluğu yaratmayı becerebilmiştir? Ayrıca imparatorlukların kuruluşu, yükselişi ve çöküşü bütün dünyada akademik ilgi çeker ve Osmanlı buna bir istisna oluşturmaz. Yaklaşık yüzyıldır Osmanlı'nın kuruluş dinamikleri aynı sevgiyle açıklanmaya çalışılmaktadır.

Aşağıda sadece kuruluşa dair aleni bir tezi olan çalışmalar özetlenecek, bunlar ve daha pek çok başka önemli eserden ise üçüncü bölümde ayrıca yararlanılacaktır.

A. İdealizm ve Materyalizm Karşı Karşıya

Literatürde erken Osmanlı teritoryal genişlemesiyle ilgili iki etkili tez vardır, ki bunlar genellikle birbirlerini dışlayıcıdır: Biri ga-

⁵ Peter Burke, "Introduction: The Development of Lucien Febvre", P. Burke (ed.), *A New Kind of History: From the Writings of Febvre*, K. Folca (çv.), (New York: Harper & Row Publishers, 1973), E. Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

za ideolojisini temel motivasyon olarak görürken, diğeri fetihlerden ve yağmalardan gelen ekonomik kazançlara vurgu yapar, çünkü bu ikinci teze göre, pragmatik göçebelerin hiçbir ideolojik bağımlılıkları yoktur, tek dertleri ganimet, haraç, köle ve toprak elde etmektir. Burada, fazlaca basitleştirmek pahasına da olsa, genel tarih felsefeleri olarak idealizm (davranışlara inançlar, değer yargıları ve düşünceler neden olur) ve materyalizmin (davranışlara maddi koşullar ve ihtiyaçlar neden olur) bir mücadelesini gördüğümüz söylenebilir.

Paul Wittek'in *The Rise of the Ottoman Empire* adlı, ilk baskısı 1938'de yapılan çalışması, literatürde bugüne kadarki en etkili eserdir. Wittek'e göre, Osmanlıları birleştiren kan bağı, yani Oğuz Türklüğü değil, gazi ruhuydu. Allah adına dövüşerek *dar-ül harb'i dar-ül İslam'a* dönüştürmek Osmanlı yükselişinin arkasındaki motivasyondur. Diğer bir deyişle, gazi ruhu devletin varoluşu nedeniydii.⁶ Böylece, bugüne kadar süren akademik tartışmanın iki temel direğinden biri ortaya atılmış oldu: Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselişinde gazanın rolü neydi?

Wittek ve tezi daha sonraki yıllarda, aşağıda değineceğimiz gibi, doğal olarak birçok eleştiriye konu olmuştur, ama bu eleştirilerin bazıları hakkaniyetli olmadıkları ve eleştirdikleri şeyi bir karikatüre dönüştürdükleri için, Wittek'in ne dediğine biraz daha yakından bakmalıyız. Wittek tarihe kahramanlar ve mitler aracılığıyla bakmayı seven idealist bir romantikti ve Osmanlı'ya da böyle bakmıştır.⁷ Ama bütün hikâyeye bundan ibaret değil. Wittek'e göre, yağmanın ekonomik hayatın temelini oluşturduğu sınır (uç, *frontier*) insanları için sürekli savaş bir kaderdi. Bu an-

⁶ Paul Wittek, *The Rise of the Ottoman Empire*, (London: The Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, 1971), ss. 2-3, 8.

⁷ Wittek'in bir entelektüel olarak oluşumu için bkz.: Colin Heywood, " 'Boundless Dreams of the Levant': Paul Wittek, the George-Kreis and the Writing of Ottoman History", *Journal of Royal Asiatic Study*, s. 1, 1989, ss. 39-40, 41, 45; C. Heywood, "Wittek and the Austrian Tradition", *Journal of Royal Asiatic Study*, s. 1, 1988, s. 18. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

lamda, Anadolu hinterlandındaki dindaşlarından ziyade, sınırın diğer tarafındaki Bizans savaşçılara (*akritai*) benzerlerdi. Bu sınır halkları için bağımsızlık hayatıydı ve bu nedenle merkezden gelen müdahalelere direniş gösterirlerdi. İşte bu sınır ortamı gaza ruhuyla birleşince, yağma, şan-şöhret ve macera peşinde olan işsiz güçsüz savaşçılar için bir cazibe merkezi oldu. Ayrıca belirtmek gerekir ki, Wittek “gazi devleti”nin Hristiyan ve Yahudilere karşı olan hoşgörüsünden de bahseder.

Tarihçi George Arnakis’in *Hoi Protoi Othomanoi* (Erken Osmanlılar) adlı, 1947 tarihli eseri Yunanca gibi az bilinen bir dilde yazıldığı için pek dikkat çekmemiştir,⁸ ancak 1980 sonrasında yoğunlaşacak Wittek eleştirilerini birçok açıdan müjdelediği için önemlidir. Arnakis’e göre, gazanın Osmanlı yükselişinde hiçbir önemi yoktur, zaten Yunan kaynaklarında da Müslüman fanatikliğine hiç değinilmez. Türk akıncılar pragmatik yağmacılardı ve başka dinlere karşı son derece toleranslıydılar. Ayrıca Türk egemenliği bölgeye dirlik ve düzen getirmiş, bu da kitlesel ihtidayı tetiklemiştir.

Halil İnalçık da birçok çalışmasında kutsal savaş ideolojisinin Osmanlı yükselişinde oynadığı önemli role değinir. Gaza farklı aşiretlerden gelen Türk grupları birleştirmede çimento işlevi görmüştür. Ancak, hem dini hem de kazançlı bir iş olan gazanın amacı kâfir dünyayı yok etmek değil, boyunduruk altına almaktır. Eğer kâfirler gönüllü olarak teslim olmazlarsa, savaş ve kan dökme ancak o zaman gündeme gelir. Bu bağlamda, Osmanlı İmparatorluğu gerçek bir sınır-devleti olarak bütün inanç ve ırkları bir saymış, onları tek bir devlette birleştirmiştir. İnalçık yükselişe katkıda bulunan bir diğer faktör olarak da, 13 ve 14. yüzyıllardaki Türkmen ve Moğol göçlerinin sınırda yarattığı demogra-

⁸ Ben de burada ilk kitap değerlendirmesinden yararlanıyorum: Robert Lee Wolff, “Review of G.G. Arnakis: *Hoi Protoi Othomanoi*”, *Speculum*, c. 26, s. 3, (Tem., 1951), ss. 483-488; L.V. Thomas, “Review of G.G. Arnakis: *Hoi Protoi Othomanoi*”, *Journal of the Royal Asiatic Society*, s. 11 (1951), ss. 192.

fık baskı ve potansiyelden bahseder. Dolayısıyla “Osmanlı ırkı”nın Türklerin az sayıda olması nedeniyle büyük ölçüde eski Hristiyanlardan oluştuğu argümanı temelsizdir.⁹

Halil İnalcık gazanın o dönemin kaynaklarından kalan “sözlük tanımı”nı olduğu gibi kabul etmek yerine, kavramı 13 ve 14. yüzyıllar bağlamına oturtup tarihselleştirmeye çalışmıştır. Ancak aynı dikkati 1980’lerden sonra yazan bazı Wittek eleştirmenlerinde görmek mümkün değil. Örneğin Gyula Kaldy-Nagy, Ronald Jennings ve Rudi Paul Lindner gazayı bir faktör olarak yok sayarlar, çünkü kaynaklar fatih Müslümanlarla fethedilen Hristiyanlar arasındaki iyi ilişki ve ittifak örnekleriyle doludur; Osmanlı ordusunda gayrimüslimler vardır; zorunlu ihtida görülmemiştir vb. Tüm bunlar “gerçek bir gazi ordusuyla” kesin çelişki içindedir, demektedirler.¹⁰ Tam tersine, gaza ruhu 15. yüzyıl ortodoks ulemasının yeni merkezi devletin taleplerini karşılamak üzere retrospektif şekilde yarattığı bir ideolojidir. Lindner’e göre, 15. yüzyıl kaynakları tarihten ziyade propaganda metinleridir. Wittek de düşüncenin kendine ait bir yaşamı ve eylemlerin doğrudan motivasyonu olduğuna inanan bir idealisttir ve Max Weber’in *Protestan Etiği ve Kapitalizmin Ruhu*’na çok şey borçludur.¹¹

Ancak Lindner sadece Wittek’in tezine karşı çıkmakla yetinmez, göçebe hayvancılık üzerine odaklanan yeni antropolojik

⁹ Halil İnalcık, *The Ottoman Empire: The Classical Age, 1300-1600*, (London: Phoenix Press, 2000), ss. 6-7; Halil İnalcık, “Osmanlı Devleti’nin Doğuşu Meselesi”, Oktay Özel ve Mehmet Öz (ed.), *Söğüt’ten İstanbul’a: Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, (Ankara: İmge Yayınları, 2000), ss. 225-235.

¹⁰ Ronald Jennings, “Gazi Tezi Üzerine Bazı Düşünceler”, Oktay Özel ve Mehmet Öz (ed.), *Söğüt’ten İstanbul’a: Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, (Ankara: İmge Yayınları, 2000), ss. 431-432, 437-438; Gyula Kaldy-Nagy, “Osmanlı İmparatorluğu’nun İlk Yüzyıllarında Kutsal Savaş (Cihat)”, Oktay Özel ve Mehmet Öz (ed.), *Söğüt’ten İstanbul’a: Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, (Ankara: İmge Yayınları, 2000), ss. 401, 405-406.

¹¹ Rudi P. Lindner, *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia*, (Bloomington: Research Institute for Inner Asian Studies, Indiana University, 1983), ss. 3, 7.

bulgularından da yararlanarak, belki de Fuad Köprülü'den sonraki ilk teorik perspektifi geliştirir. Özetle, gazi tezinin tersine, erken Osmanlıların temel özelliği toleranslı, pragmatik ve kapsayıcı olmalarıdır. Başka bir deyişle, Osmanlıları birleştiren kan bağı değil ortak çıkarlardır, ki bu da göçebe aşiret yapısının kapsayıcı niteliği sayesinde mümkün olmuştur. Aşiret lideri de üyeler tarafından kişisel kabiliyetleri göz önüne alınarak seçilir. Ancak Osmanlı aşiret yapısı merkezi bir devlete dönüştükçe, bir zamanların yoldaş göçebeleri yeni yönetici elit tarafından öngörülemez ve kontrol edilemez bir tehdit olarak algılanır olmuşlardır. Artık devletten başkasına sadakat (*imperium* içinde *imperium*) kabul edilemez hale gelmiştir. Bu doğrultuda, devlet göçebe nüfusunu bastırmak veya en azından öngörülebilir hale getirmek için çeşitli araçlar (zor, vergiler ve cezalar) kullanmış ve bunda büyük ölçüde başarı sağlamıştır. Göçebelerin bir kısmı ise, imtiyazlarını ve özerkliklerini kaybettikleri bu yeni yerleşik topluma alternatifler aramaya koyulmuş ve bu alternatifi 16. yüzyılda ortaya çıkan Safevilerde bulmuşlardır.¹²

Lindner, göçebe aşiretlerin kapsayıcı yapısını ve erken devletle göçebeler arasındaki çatışmalı dinamikleri inceleyerek tartışmaya önemli sosyal bilimsel katkılarda bulunmuştur. Ama gazi tezinin bu kadar kolay yanlışlamak, daha doğrusu yanlışladığını düşünmek ortaya ciddi ve aynı zamanda gereksiz sorunlar çıkarıyor. Eğer kişi gazayı, kâfire sunulan kılıç-veya-Kuran seçeneği olarak tanımlarsa, o zaman gazanın rolünü sorgulamak da kolaylaşıyor, çünkü biliyoruz ki tarihte böyle bir şey vuku bulmamış. İronik olan, Lindner'in ideolojik diye eleştirdiği 15. yüzyıl Osmanlı kaynaklarındaki gaza tarifini kullanıp gene oradaki "gaza"yı reddetmesi. Oysa Wittek bile gazayı tarihsel bağlamına oturtarak yağmayla ilişkisini ve dini toleransla çelişmezliğini or-

¹² *Ibid.*, ss. 34-35, 44-45. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

taya koymaya çalışmıştı. Kısacası Lindner, gaza faktörünü reddederken aslında kendi yarattığı karikatürü reddetmiş oluyor. Sonuçta ortaya çıkan ise, “gaziyle göçebe aşiret akıncısı arasında kurulan yanlış ve katı ikilik”tir.¹³

Cemal Kafadar’a göre, gaza tezinin eleştirmenleri argümanlarını eski Oryantalistlerinkinden bile daha katı, özcü ve tarih dışı bir İslam ve gaza tanımı üzerine kurarlar (“gerçek İslam”, “gerçek gaziler” gibi). Ve eğer yaşanan “tarihsel gerçeklik ve olaylar” bu tanımlarla çelişiyorsa, o zaman İslam ve gaza erken Osmanlı tarihinde bir rol oynamamış demektir sonucuna kestirmeden varılıyor. Kafadar tarihyazımındaki bu sorunu aşmanın yolu olarak gaza terimini tarihselleştirmek ve bağlamına oturtmak gerekliliğini vurgular. Bunun yolu da elimizdeki kaynakların (sadece Osmanlı değil, Anadolu’ya yayılmış diğer beyliklerden ve dini mezheplerden kalan kaynaklar da) dikkatli ve mukayeseli bir okumasından geçer. Bu yapılırken, dönemin Müslüman yazarlarının din için savaşla gayrimüslimlerle olan barışçıl ilişkileri çelişkili görmedikleri ortaya çıkar. Kafadar, Wittek ve İnalcık’ı takiben, gazilerin uc/sınır bölgelerinde yağma/ganimet için toplanan ve gaza idealinde de meşruiyet bulan savaşçılar olduğunu düşünür.¹⁴ Bu grup Osmanlı yükselişinde çok da büyük bir rol oynamamış olabilir, ama bu demek değildir ki zaten hiç yoktular. Eğer yükselişin ardında bir tane en önemli faktör varsa, o da sınır/uc bölgesinin akışkanlığı, geçirgenliği ve hareketliliğidir (bu, hinterlanda karşı ucun özgüllüğüne vurgu yapan Wittekci bir yaklaşımdır). Sınırlar farklı dinlerin, ırkların ve kültürlerin birarada yaşadığı, birbirleriyle karışıp yeni sentezler ürettiği bölge-

¹³ Benjamin Braude, “Review of Rudi P. Lindner, *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia*,” (Bloomington: Research Institute for Inner Asian Studies, Indiana University, 1983), *Speculum*, c. 62, s. 3, (Tem., 1987), ss. 701-703.

¹⁴ Cemal Kafadar, *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State*, (Berkeley: University of California Press, 1995), ss. 52, 86-88.

lerdir. Bu sayede, Kafadar'ın kitap başlığının da ima ettiği gibi, Osmanlı ne Asyatik ne de Avrupalı bir imparatorluk olmuştur; daha ziyade ikisinin bir sentezidir. Ancak Osmanlı merkezi devleti geliştikçe, merkezkaç kuvvetler olan gazilerin de sonu gelmiş, tıpkı göçebelerin başına gelenler gibi yerleşikleştirilmişlerdir.¹⁵

Tartışmaya en yeni katkılardan birisi 2003'de Heath Lowry'den geldi. Bu kitap yüzyıllık tartışmanın doğasını ve seyrini anlamak için ilginç ve öğretici bir örnek. Lowry, Osmanlı tarih yazımını 50 yıldır Wittek'in gaza tezinden daha ilana edici ve nüanslı bir tez üretmediği için eleştirirken, örtük olarak, bunu kendisinin yaptığını iddia eder.¹⁶ Ama sonuçta, bu iddialı çalışma şu sözlerle biten bir kitap değerlendirmesinin eleştirilerinden kendini kurtaramaz: "... 21. yüzyıla girerken, belki de Wittek'i geride bırakmanın ve erken Osmanlı çalışmalarının sağlığı açısından, onsuz cesaretle ilerlemenin zamanıdır."¹⁷

Lowry ilk iki bölümde Wittek'in *İskendername* (Ahmedî'nin 15. yüzyıl başlarında yazdığı eser)¹⁸ ve 1337 Bursa kitabesini okuyuş ve yorumlayışını sorgular. Sözgelisi, Wittek kitabede yer alan Orhan'ın unvanlarını yanlış okumuştur. Wittek'in okuması "sultan, gaziler sultanının oğlu, gazi, gazinin oğlu, ufukların efendisi, cihanın kahramanı" iken, Lowry'ninki şöyledir: "Yüce büyük emir, Allah adına savaşan, gazilerin sultanı, gazinin gazi oğlu, din ve devletin ve ufukların savunucusu, çağın kahramanı, Osman oğlu Orhan."¹⁹ Burada akla ilk gelen aşıkâr soru, "Wittek, Lowry gibi okusaydı temel tezini değiştirir miydi?" olacaktır. Değiştirmeyeceği çok açık, zira din ve gazanın önemi açısından

¹⁵ *Ibid.*, ss. 65, 84, 97, 140, 143, 147.

¹⁶ Heath Lowry, *The Nature of the Early Ottoman State*, (Albany: State University of New York Press, 2003), s. 13.

¹⁷ Kate Fleet, "Review of Heath Lowry: *The Nature of the Early Ottoman State*", *Middle East Journal*, c. 57, s. 4 (Sonbahar, 2003), ss. 682-683.

¹⁸ Lowry, *op.cit.*, ss. 17-23, 31.

¹⁹ *Ibid.*, s. 35. Burada sözünü Lowry'nin <https://www.youtube.com/watch?v=...> linkinden yaptım.

iki okuma arasında ciddi bir fark yok. Hatta Lowry'nin okuması daha güçlü bir dinsel içeriğe sahip.

Sonuç olarak denilebilir ki, eğer Wittek tarihe yaklaşımında bir idealistse, eleştirmenleri de hiç şüphe yok ki birer materyalisttir. Materyalizm, bir tarih felsefesi olarak, toplumsal sınıflar, bunların çıkarları/çatışmaları ve ekonomik yapılar üzerinde durduğunda, bunlara vurgu yaptığında, ilham vericidir. Ama Osmanlı tarih yazımındaki kullanımı kaba yorumlara yol açmıştır ve kapitalist-modern dünyaya özgü bir anakronizm ve ekonomik solipsizmden muzdariptir. Gazaya bir tarihsellik katmaya çalışmış tarihçiler olmuştur ama bunlar da Wittek'i tekrar etmekle suçlanmışlardır. Özetle, 20. yüzyıl tarihçilerinin yarattığı "gazi/ yağmacı-pragmatik savaşçı" yanlış ikilemi halen sürmektedir.

B. Avrupa-Merkezcilik ve Milliyetçilik Karşı Karşıya

Osmanlı Devleti ve daha sonra imparatorluğunun kuruluşuna ilişkin tartışmada da iki ayrı saf tespit edilebilir. Buradaki mesele Bizans uygarlığının, kurumlar ve bürokratlarının erken Osmanlı devlet ve imparatorluk aygıtlarını ne kadar etkilediği, ne kadar yönlendirdiğidir. Buna cevaben, bir taraf Osmanlıların Bizans mirası ve personeline pragmatik bir şekilde kullanarak başarı elde ettiğini iddia ederken, diğer grup Türk-İslam medeniyet dairesine ve bürokratlarına vurgu yapar. Gene fazlaca basitleştirmek pahasına, ilk yaklaşımın oryantalizm ve Avrupa-merkezcilik etkisi altındaki Batılı tarihçiler tarafından benimsendiği, ikincisinin ise milliyetçi Türk tarihçilerin tekeli altında olduğu söylenebilir.

Yüzyıldan beri devam eden bu akademik tartışmanın başlatıcısı Herbert Adam Gibbons'ın 1916'da yayınladığı kitap, genel olarak, yüzyıllardır Türklerin özünün kültürsüz ve yıkıcı olduğunu söyleyegelen oryantalist bakışın bir ürünüdür. Gibbons'a göre, Osmanlılar başlangıçta Müslüman değillerdi ve herhangi bir dini inanç ve aidiyetleri yoktu. İslam'a geçişleriyle birlikte ise, bu yeni din onlara bir varoluş nedeni (*raison d'être*), bir misyoner

ruhu kazandırdı; bu da akabinde fetihleri getirdi.²⁰ Osmanlılar dinin en büyük amaçları olması anlamında fanatiklerdi, ama bu onları hiçbir şekilde toleranssız yapmamıştı. “Büyük bir adam” olarak Osman (“biz baniyi binasından biliriz”²¹), kökenine ve dine bakmaksızın yetenekli adamları kullanma becerisi ve esnekliğine sahipti. Bu sayede Hristiyan nüfus arasında diplomaside, politikada ve devlet yönetiminde kullanacağı bilgili, kültürlü adamları buldu. Sonuçta, büyük ölçüde eski Hristiyanlardan oluşan bir “Osmanlı ırkı” ortaya çıktı, ki bu Yunan ve Romalılardan sonra tarihin gördüğü en kozmopolit ırktı. Özetle, Osmanlı başarısı Osman, Orhan ve I. Murat gibi yetenekli liderler ve bunların Bizans uygarlığına sahip çıkmasıyla mümkün olabilmiştir. İmparatorluğun nihai çöküşü ise, daha sonraki yüzyıllarda İslam’ın cahillik, durgunluk, kayıtsızlık ve ahlaksızlık gibi etkilerinin artmasıyla alakalıdır.²² Böylece Gibbons’la birlikte tartışmanın iki temel parametresinden diğeri de ortaya konmuş oldu: Bu başarı kimindir? İslam’ın mı, Hristiyanlığın mı? Türklerin mi, Bizanslıların mı? Veya, en iyi ihtimalle, ikisi birden mi?

Gibbons, Türkleri bir imparatorluk kurmak için uygarlık ve personel açılarından yetersiz gören Avrupa-merkezci Batılı tarihçilerden sadece biriydi. A. Rambaud, Ch. Diehl, R.V. Scala, N. Iorga ve R. Grousset gibi ünlü tarihçiler bu yaklaşımın bilinen isimleridir. Örneğin Diehl, ilk baskısı 1919’da yapılan bir eserinde, Osmanlı Türkleri için şöyle der: “O kaba savaşçılar ne idareciydiler, ne de hukukçu; ve siyaset biliminden çok az anlıyorlardı. Bu nedenle, devlet kurumlarının ve idare örgütlerinin birçoğunu Bizans’ta ne buldularsa onu model alarak oluşturdular.”²³

²⁰ Herbert A. Gibbons, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluşu*, Ragıp Hulusi (çv.), (Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 1998), ss. 13, 22-26.

²¹ *Ibid.*, ss. 41-44, 54, 63, 67.

²² *Ibid.*, ss. 24-26, 62-63, 97, 103.

²³ Charles Diehl, *Byzantium; Greatness and Decline*, Naomi Walford (çv.), (New Brunswick: Rutgers University Press, 1991), ss. 190-191. <https://rantey.org>

Bu oryantalistlere en ciddi cevap, 1931'deki bir makale ve 1934'de Sorbonne'da verdiği bir dersle Fuad Köprülü'den gelmiştir. Köprülü'nün tüm çabası, nerdeyse bütün Osmanlı kurum ve seremonilerinin Türk ve İslami kökenlerini bulmaktır. Ona göre, Osmanlı Devleti Selçuk ve İlhanlı mirasları üzerinde kurulmuştur. Argümanını özetleyen bir yerde şöyle der: "Osmanlıların Bizans'la olan temaslarının devletin gelişiminde temel bir etkisi olmamıştır, ne Konstantinopol'ün fethinden önce, ne de sonra [...] Osmanlı devleti bir Müslüman Türk sultanlığıydı."²⁴

Bu kısa özet, Köprülü çizgisinin ana akım tarih yazımında temsil ettiği tavidir. Şüphe yok ki Köprülü, Türk milliyetçiliğinin bir ürünü ve aynı zamanda yaratıcılarındandı. Bizans etkilerini yok sayma konusunda da zaman zaman çok ileri gittiği söylenebilir. Batı Anadolu'nun Yunanlar tarafından işgalinin on yıl sonrasında, bir Türk milliyetçisinin Osmanlı'nın devraldığı Bizans mirasını kabul etmesi neredeyse imkânsızdı. Hatta tersini ispatlamak göreviydi. Ama bu ideolojik mücadele bir yana, Köprülü bugüne kadar konuyu metodolojik olarak tartışan birkaç isimden de biridir. Temel sorunsal kuruluş meselesinin nasıl incelenmesi gerektiği idi. *Annales* okulundan çok etkilenmiş bir tarihçi olarak, 13 ve 14. yüzyılların Anadolu Türk toplumundaki çatışma ve dayanışma dinamiklerinin, toplumsal tabakalaşmanın araştırılması gerektiğini ısrarla vurguladı. Devlet oluşumunu ve bunun yarattığı toplumsal gerilimleri anlamak için din, hukuk, sanat kurumları ve sosyo-ekonomik yapı, askeri ve politik olaylardan çok daha önemliydi. Kaynaklar kıt ve vakayiname yazmak zordu, ama olayların çoğu zaten önemsiz ayrıntılarından

²⁴ Fuad Köprülü, *Some Observations on the Influence of Byzantine Institutions on Ottoman Institutions*, Gary Leiser (çv. & ed.), (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999), ss. 142-145. Bu uzun makalenin ilk iki bölümü bazı Oryantalistlerin konuyla ilgili düşüncelerini özetler. Ayrıca bkz. Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990) say. 191-2, 66.

başka bir şey değildi. Modern bir tarihçinin yapması gereken ise, mevcut kaynakları kullanarak, ciddi bir yöntemle sentez oluşturmaktır.²⁵ Bu düşünceler Colin Imber'in "kara delik" teorisine *a priori* bir cevap olarak da okunabilir. Ama maalesef bu metodolojik müdahale, tarihyazımında bırakın ciddiye alınmayı, Kafadar dışında doğru dürüst zikredilmemiştir bile.

Köprülü'nün öğrencileri İsmail Hakkı Uzunçarşılı ve Ömer Lütfi Barkan, Bizans etkisini minimize etmede hocalarının peşinden gittiler. Uzunçarşılı akademik hayatının önemli bir kısmını Osmanlı kurumlarının Türk-İslam kökenlerini aramakla geçirdi.²⁶ Aslen *Annales* okuluyla yakın bağları bulunan bir iktisat tarihçisi olan Barkan ise, 15. yüzyılla birlikte Bizans etkilerinin arttığını kabul etmekle birlikte, 14. yüzyılda, yani devlet oluşumunun ve yerleşikleşmenin en kritik döneminde, Türk savaşçılar, bürokratlar ve hepsinden önemlisi, kolonizatör dervişlerin oynadığı rollere vurgu yaptı.²⁷ Bu birikimli tarihçiler sonraki kuşakları da bir hayli etkilediler. Bugün milliyetçi tarihçilerde benzer bir birikim görülme de Türkiye içinde etkililer ve önemli tarih kurumlarının yöneticiliklerini yaptılar, yapacaklar.²⁸

Türk milliyetçiliğine ilk tepkilerden biri Arnakis'ten gelmiştir. Yukarıda bahsettiğimiz kitabında Köprülü'yü, tarihi modern Türk milliyetçiliğine feda etmekle suçlar. Bu kitabı okuyamadığım için Arnakis'i Avrupa-merkezci safta değerlendirmek adil olmaz, ama kitabının son cümleleri en azından önemli bir konuda Gibbons'la aynı fikirde olduğunu göstermektedir: "Osmanlı-

²⁵ Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, ss. 24-25.

²⁶ Örneğin bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, (Ankara: TTK, 1984).

²⁷ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, (1942), ss. 279-369.

²⁸ Örneğin bkz.: Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, (Ankara: TTK, 1991) Arşivi - <https://rantey.org>

ların ilerlemesi ve Bitinya'dan Avrupa'ya hızlı yayılışı büyük ölçüde Bursa, İznik ve İzmit sakinlerinin [Hristiyan ve eski Hristiyan, B.Ü.] kentsel gelenekleri ve idari deneyimleri sayesinde."29

Lowry, Wittek'in gaza tezini "çürüttükten" sonra, kendi tezini geliştirmeye başlar: Osmanlı genişlemesini kamçılayan motivasyon kâfirleri kılıçtan geçirmek veya Müslüman yapmak değil, köle ve ganimet/yağma elde etmektir.³⁰ Bitinya'nın zenginlik peşinde olan Müslüman ve Hristiyanları uyumlu bir şekilde beraber yaşıyorlardı. Başka bir deyişle, erken Osmanlı toplumu dini bir kardeşlikten ziyade, yağmacı bir kardeşlikti. Sürekli bir akış ve değişim içinde bulunan sınır (*frontier*) toplumunda zenginliğe ve büyümeye katkısı olacak herkes için yer vardı. Bu bağlamda, erken Osmanlı devletinin yükselişinde Hristiyan ve eski Hristiyanlar çok önemli idari ve askeri görevler ifa ettiler. Yüksek noktalara gelmek için kişinin inancından ziyade performansı belirleyiciydi.³¹ Özetle, Osmanlı toplumu bu değişime açıklığı ve kendisine katkısı olacak herkesi kucaklaması, sonunda da bir "*Islamochristian*" sentezi, biraradalığı yaratması sayesinde büyük bir başarıya imza attı. Ancak bu tablo, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'nın fetihlerinden sonra değişti, çünkü bu bölgelerin ortodoks uleması ilk iki yüzyılın esnek bürokratlarının yerini almaya, imparatorluğun politikalarını belirlemeye başladılar. Böylece, o kapsayıcı, içerici, kucaklayıcı yapı da yavaş yavaş çöktü.³²

Lowry'nin eseri birçok ilginç tespit, iddia ve önemli veri içerse de, Wittek'in tezi yerine "daha nüanslı ve ikna edici" özgün bir tez geliştirememiştir. Gaza meselesinde, Arnakis, Kaldy-Nagy,

²⁹ Robert Lee Wolff, "Review of G.G. Arnakis: Hoi Protoi Othomanoi", *Speculum*, c. 26, s. 3, (Tem., 1951), ss. 483-488; L.V. Thomas, "G.G. Arnakis: Hoi Protoi Othomanoi", *Journal of Near Eastern Studies*, c. 9, s. 3 (Tem., 1950), s. 192.

³⁰ Lowry, *op.cit.*, ss. 43, 46.

³¹ *Ibid.*, ss. 56-57, 69, 93, 134.

³² *Ibid.*, ss. 110-111, 137. PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Jennings ve Lindner'in argümanları hatırlanacak olursa, fazla bir ilerlemenin kaydedilmediği görülür. Lowry, Kafadar'dan sonra yazmasına rağmen eleştirilere kulak asmamış, gazanın o özcü ve tarih dışı tanımlarıyla polemige girmiştir. Devlet oluşumuna gelince, gene büyük ölçüde Gibbons ve Arnakis'in izinde olduğu söylenebilir. Bunlara ilaveten, Lowry'nin kitabının bazı güncel ideolojik imaları olduğunu da düşünüyorum. Bilindiği gibi, son yıllarda ABD ve Türkiye'de bazı muhafazakâr çevreler ve emperyal ideologlar Türkiye'nin geçmişini (Osmanlı) ve olası geleceğini Orta Doğu ülkeleri için bilinmesi gereken bir hayat dersi ve takip edilmesi gereken bir model olarak sunuyorlar. Eğer geçmişte Müslüman Osmanlılar ve bugün Müslüman Türkler işleyen, ılımlı, Batı'ya dönük, demokratik bir sistem kurmuşlarsa, diğer İslam ülkeleri neden kurmasın? Modern ve Batılı olma reçetesine ek olarak, bir de Osmanlı gerilemesinden alınacak ders vardır: Sakın sırtınızı Batı'ya dönmeyin! Lowry'nin bu çevrelerden olduğunu ve kitabı bu bilinçle yazdığını söylemek niyet okuması ve haksızlık olabilir, ancak eserinin bu minvalde rahatlıkla kullanılabilecek bir öze sahip olduğunu söylemek de yanlış olmayacaktır.

Literatürün iki temel ayağını böylece özetledikten sonra, son olarak Imber'in "kara deliği"ni doldurma çabalarından birine değinmek istiyorum: Tarihçi Colin Heywood'un temel meselesi olayların kesin tarihini ve yerini belirlemektir. Yakınlarda yayımlanan bir makalesinde de tarihçilerin "Osmanlılar neydi?", yani "gazi miydi, göçebe miydi veya aşiret miydi?" soruları peşinde koşmalarını eleştirir. Oysa "ne?"den ziyade, "eski tarz, partikülist ve utanmaksızın neo-Rankeci bir 'nasıl?'"a yönelmemiz gerekmektedir. Bu anlamda, Osmanlı'nın kuruluş meselesi Bitinya'dan Çankırı, Altın Ordu ve İlhanlı devletleri arasındaki büyük güçler siyaseti bağlamına sokulmalıdır. İddia ise, Osmanlıların 13. yüzyıl biterken iki hakanlık arasındaki mücadeleden dolayı iyice emniyetsizleşen ve istikrarsızlaşan Kırım'dan göçtükle-

ridir.³³ Heywood hipotezinin “çekici” olduğunu düşünür; ancak çekici veya değil, tarih bu sefer de Heywood’un ellerinde bir kez daha bir kronolojiye ve “uluslararası” politikaya dönüşür.

Sonuç olarak, Lowry ve Heywood’un 2000’lerdeki çalışmalarıyla birlikte daireyi tamamladık ve başladığımız yere geri döndük. Akademik tartışma halen bir açmaz içindedir: Teorisiz tarih, geçmişin güncel sosyo-politik kullanımı, “naif ampirisizm veya hiper-ampirisizm” ve “tarih dışı bu-veya-o önermeleri”³⁴ ve sair. Elbette ki yorulmak bilmez tarihçilerin gayretleri boşunaydı ya da boşunadır demek istemiyorum, çünkü bunun tersi doğru. Eğer bu çalışmalar olmasaydı şu an tam bir boşlukta olunurdu, hiçbir sosyal bilimsel sentez ortaya konamazdı. Sorun tarihçilerin meseleye sadece kısmen dokunmaları, ama dokundukları kısmı da bütün zannetmeleri ve hatta diğer tarihçilerin dokundukları kısımların da bütünle hiçbir alakası olmadığını düşünmeleridir. Bu nedenlerle, artık literatüre damga vuran bakış açılarını ve önkabulleri geride bırakmanın zamanı geldi. Olası yeni yaklaşımlar literatüre akacağı yeni bir yatak ve taze bir güç verecektir. Elinizdeki çalışma da bu yönde katkı yapmayı amaçlayan bir çabanın ürünüdür.

2. Çalışmanın Amacı: Yeni bir Perspektif?

Kuruluş meselesinin bir parçasını oluşturduğu büyük resmi görmek için yukarıda bahsettiğim zayıflık ve eksikliklerden kaçınmak, daha geniş ve büyük bir pencereden bakmak gerekmektedir. Bu yolda atılması gereken ilk adım Avrupa-merkezci, uygarlık-merkezci, ulus-merkezci ve etnisite-merkezci yaklaşımlar yerine “dünya-merkezci” bir yaklaşım benimsemektir. Modern

³³ Colin Heywood, “Filling the Black Hole: The Emergence of the Bithynian Atamanates”, Halil İnalcık et. al. (ed.), *The Great Ottoman Turkish Civilization*, c. 1 (İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları, 2000), ss. 108-113.

³⁴ Kafadar, *Ölçeksiz Tarih*, Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

dünyada egemen tarihyazını farklı uygarlıklar, bölgeler, kültürler ve etnik gruplar arasındaki etkileşimler üzerinde fazla durmamış, bu birimleri daha çok izole yapılar olarak ele almıştır. Ancak yaklaşık son elli yıldır dünya tarihçileri bu defolu anlayışı artan bir hız ve büyüyen bir ilgiyle sorgulamaya başlamış; farklı halklar arasındaki değiş tokuşların, etkileşimlerin ve bağlantıların ve bunlar sonucunda oluşan sentez ve füzyonların büyük ölçekli dünya-tarihsel süreçlerin motoru olduğunu göstermişlerdir. Patrick Manning'in sözleriyle, "dünya tarihçisinin işi sınırların geçilişini ve insanlığın geçmişindeki sistemlerin bağlantısını belirlemek, [...] tarihsel yerellikler, farklı zamanlar ve çalışma temaları arasındaki ilişkilere odaklanmaktır."³⁵ Dünya tarihçileri tarihsel meseleleri ve gizemleri çözmek için insanlık tarihindeki etkileşim ağlarını kullanırlar. Baba-oğul iki dünya tarihçisine göre, tarihi yürüten motor, kişinin koşullarını umutlarıyla denkleştirmek için değiştirmesidir: "Ancak insanların hem maddi hem de manevi alanlarda ne umduğu ve umutlarını nasıl kovaladığı mevcut olan bilgi, fikir ve örneklerle bağlıdır."³⁶ Burada tarihteki bütün büyük ölçekli "başarı hikâyeleri"nin sırrı yatar; ister evrensel din, ister evrensel uygarlık, ister dünya-imparatorluğu, ister dünya-fethi olsun, hepsi varlıklarını "mevcut olan bilgi, fikir ve örneklerle" borçludurlar. Ve bunlar özellikle dünya-tarihsel etkileşim ağlarında bolca mevcuttur.³⁷

³⁵ Patrick Manning, *Navigating World History: Historians Create a Global Past*, (New York: Palgrave, 2003), ss. ix, 3.

³⁶ J.R. McNeill ve William H. McNeill, *The Human Web: A Bird's-Eye View of World History*, (New York: W.W. Norton & Company, 2003), ss. 3-4.

³⁷ Ayrıca bkz. Marshall Hodgson, "The Interrelations of Societies in History", *Rethinking World History: Essays on Europe, Islam, and World History*, Edmund Burke, III, (ed.), (Cambridge: Cambridge University Press, 1993), ss. 3-28; Edmund Burke, "Conclusion: Islamic History as World History: Marshall G.S. Hodgson and The Venture of Islam", Marshall Hodgson, "The Interrelations of Societies in History", *Rethinking World History: Essays on Europe, Islam, and World History*, Edmund Burke, III, (ed.), (Cambridge: Cambridge University Press, 1993), ss. 301-308.

Belli bir tarihsel problemi dünya-tarihi perspektifiyle ele almak, cevabı aradığımız mekânsal ölçeği ister istemez büyütür. Farklı ölçekler farklı cevaplar, farklı anlayışlar ve farklı görüşler sağlar, tıpkı farklı ölçeklerdeki haritalar gibi. Ancak bu hayati sosyal bilimsel konu, bırakın tartışılmayı, genellikle zikredilmez bile. Bu metodolojik zayıflığın kaçınılmaz sonucu ise, bir yapbozu yetersiz sayıda parçayla bütünleştirmeye çalışmaktır. David Christian'ın söylediği gibi, "belli ölçekler o kadar aşına ve alışılmış hale gelebilir ki, tarihçiler ne kadar şeyi dışarıda bıraktıklarını unuturlar. Bu yavaş, kurumsallaşmış unutma yüzünden, birçok önemli soru, tema ve görüş geçmiş hakkındaki modern anlatılarımızdan kaybolup gitti."³⁸

Sosyal bilimciler için, en az *mekânsal ölçek* kadar önemli olan bir de *zamansal ölçek* meselesi vardır. Büyük ölçekli bir olayın veya sürecin kökenlerini bulmak için ne kadar geriye gideceğiz? Sadece bir zaman birimi mi vardır, yoksa birden çok mu? Eğer birden çoksa, hangisi çözmeye çalışılan meseleyle en alakalı olandır? Bu noktada Fernand Braudel'in tarihsel zamanların çokluğu kavramı yardımımıza koşar. Osmanlı kuruluşu üzerine tarih yazımının, 20. yüzyılın belki de en önemli ve etkili tarihçisi olan Braudel'den ve onun sosyal bilimlere yaptığı en önemli kavramsal katkıdan³⁹ hiç bahsetmemesi, yararlanmaması çarpıcıdır. Basitleştirmek gerekirse, tarih yazımının soruları şunlardır: Batı Anadolu ve Balkanlar'da 1250-1450 arasında neler oldu (uzun süre anlamında değil, takvim zamanı bağlamında)? Emperyal formasyon sürecinde en önemli faktör neydi? Daha büyük bir resim ve daha geniş bir zaman aralığı için çağrıda bulunanlar olmuştur ama bu istisnai sesler genelde duymazdan gelinmiştir. Bu

³⁸ David Christian, "Scales", Marnie Hughes-Warrington (ed.), *World Histories*, (London: Palgrave, 2005), s. 66.

³⁹ Bkz. Paul Ricoeur, *The Contribution of French Historiography to the Theory of History*, (Oxford: Clarendon Press, 1980), s. 100. <https://rantey.org>

nedenle, Osmanlı tarihçilerinin imparatorluğun kuruluş meselesini incelerken kullandıkları zaman ve mekân, kuruluş muammasının ancak bir bölümünü çözer; kısacası yetersiz kalır.

Fernand Braudel'in büyüklüğü hiç şüphesiz ki zamanların çokluğuna yaptığı ısrarlı vurguda yatar. Ölümünden birkaç yıl önce söylediği gibi, "benim büyük problemim, çözmek zorunda kaldığım tek problem, zamanın farklı hızlarda hareket ettiğini göstermektir."⁴⁰ Kendisi büyük ölçüde üç zaman birimiyle ilgilendiği halde, şunu da belirtmiştir: "Sadece iki veya üç zaman ölçüsü yoktur, her biri belirli bir tarihe bağlı düzinelercesi vardır. Ancak beşeri bilimlerin bir araya getirdiği bu ölçülerin toplamı bize o bütünsel tarihi sunabilir [...]"⁴¹ Ve her zamanın kendine ait bir mekânı vardır, ki bu onları bir zaman-mekân yapar.⁴²

Braudel insan etkinliklerinin farklı zaman ve mekânlarca belirlendiğini söyler.⁴³ Buna paralel olarak, bu çalışmanın temel argümanı, Osmanlı İmparatorluğu kuruluş meselesinin tek bir zaman ve mekâna indirgenemeyeceğidir; kuruluş dinamikleri, ancak farklı zaman-mekânların belirli bir zaman ve belirli bir coğrafyadaki diyalektik füzyonu veya sentezi olarak ele alındığında bütünüyle anlaşılabilir. Bu zaman-mekânların her biri kuruluşu kendi özellik ve karakteristikleriyle farklı ama aynı zamanda da birbirlerini tamamlayıcı katkılarda bulunmuşlardır. Bu anlayış ilhamını tarihi farklı zamansallıkların sentezi ve birlikteliği olarak

⁴⁰ Peter Burke, "Fernand Braudel", John Cannon (ed.), *The Historian at Work*, (London: George Allen&Unwin, 1980), s. 199.

⁴¹ Fernand Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, c. 2, Sian Reynolds (çv.), (New York: Harper Colophon Books, 1976), s. 1238.

⁴² Immanuel Wallerstein, *Unthinking Social Science: The Limits of Nineteenth-Century Paradigms*, (Philadelphia: Temple University Press, 2001), s. 139.

⁴³ H.R. Trevor-Roper, "Fernand Braudel, the Annales, and the Mediterranean", *The Journal of Modern History*, 41 (1969), s. 149.

gören *Annales* geleneğinden almıştır.⁴⁴ Buna ilaveten, elimizdeki mesele tek bir sosyal bilim dalının analiziyle sınırlı kalmaz. İmparatorluklar karmaşık tarihsel sistemlerdir ve bu karmaşık yapıların analizi ancak farklı sosyal bilimlerin yardımıyla mümkündür: Tarih, coğrafya, sosyoloji, arkeoloji, antropoloji, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, vb. Dolayısıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu da farklı sosyal bilimlerden ve bunların kavramsal zenginliğinden faydalanılarak analiz edilmeye çalışılacaktır.

Bu çerçevede, Osmanlı'nın "Bizans-Hristiyan mı yoksa Türk-İslam başarısı mı?" tartışmasının yanlış bir tartışma olduğunu göstermeyi umuyorum; çünkü eğer bu bir başarıysa, binlerce yıllık Yakın Doğu ve Akdeniz imparatorluklar platformunun bir başarısıdır, onun içindeki belli bir kültürün değil. Aynı şekilde, Osmanlıların "gazi mi yoksa kapsayıcı göçebeler mi?" olduğu meselesi de çok yanlış bir ikiliktir, çünkü Osmanlılar ne sadece göçebeydiler ne de sadece gazi. İkisi birdendiler. Aynı anda göçebe ve gazi olmak çelişkili değil, tam aksine tamamlayıcıydı. Farklı zaman-mekân-ların ürünleri olarak, ikisi de imparatorluğun kuruluşuna katkıda bulunmuştur. Bunlar arasında suni bir ikilik yaratmak meseleyi bütünü içinde görememenin kaçınılmaz sonucudur. Kısaca, tarihyazımının asıl sorunu ve zayıflığı büyük ölçüde metodolojiktir. Ancak bunun farkına varıldığı ve aşılma-ya çalışıldığı zaman doğru ve verimli bir akademik tartışma başlayacaktır.

Çalışma, Braudel'in sunduğu üç temel zaman biriminden (uzun süre, döngüsel zaman ve olayların tarihi) ilhamını alarak, üç ayrı bölümden oluşmaktadır. Anadolu ve Balkanlar'da belli bir zaman diliminde özünde temelden farklı iki *longue durée*

⁴⁴ François Dosse, *L'Histoire en Miettes: Des 'Annales' à la 'Nouvelle Histoire'*, (Paris: Éditions la Découverte, 1987), s. 11. Arşivi - <https://rantey.org>

(uzun süre) çarpışmış ve ortaya bir sentez çıkmıştır: Göçebe-barbar ve yerleşik-uygar toplumların uzun süreleri. Bu iki uzun süre farklı mekânları (birincisi Büyük Orta Asya, ikincisi Büyük Yakın Doğu) ve neredeyse fark edilmeyecek kadar yavaş değişen geçim biçimlerini, hayat tarzlarını, zihniyetleri ve alışkanlıkları işaret eder. Uzun süreler ortaya “insanın yüzlerce yıl fethedemediği veya kontrol edemediği sınırlar, limitler koyar. Buna örnek olarak göçebelikten yaylacılığa [*transhumance*] olan yavaş dönüşüm ve insanların dağdan inip düzlüklere yerleşmeleri verilebilir. *Longue durée*’nin tarihi, yapının en geniş anlamıyla insan hareketi –sadece göç değil, aynı zamanda entelektüel atılım ve manevi dönüşüm de– üzerine dayattığı kısıtların tarihidir.”⁴⁵ Uzun sürenin tarihi, “sürekli tekrarların tarihi”,⁴⁶ “insan ve deneyimlerinin hiçbir zaman kaçamayacağı sınırlamalar [...] olarak çalışır.”⁴⁷

Bu noktada, Braudel’in uzun süre kavramının benim bu çalışmadaki kullanışından epey farklı olduğunu belirtmek gerekir. O’nunki çok daha ihtiyatlı ve nüanslıyken, benimki yüzyıllar hatta binyıllarca süren, imkânları ve imkânsızlıkları belirleyen çok genel örüntüler, dinamikler ve devamlılıklara dairdir. Sözgelisi, bürokrasi ve askeri gibi sosyo-politik sınıfların egemenliği ve burjuvazi gibi sınıfların yokluğu veya görece önemsizliği, göçebe-aşiret hayatının *asabiyyet* gibi temelleri ve karakteristik nitelikleri ve uygarlığın birlik halinde olan göçebelere karşı askeri anlamdaki çaresizliğine ilişkindir. Özetle, Braudel’in kullandığı şekliyle

⁴⁵ J.L. Hexter, “Fernand Braudel and Monde Braudellien”, *The Journal of Modern History*, c. 44, s. 4, (Aralık, 1972), ss. 504-505.

⁴⁶ Fernand Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, c. 1, Sian Reynolds (tr.), (New York: Harper Colophon Books, 1976), s. 20.

⁴⁷ Fernand Braudel, “History and the Social Sciences”, Peter Burke (ed.), *Economy and Society in Early Modern Europe: Essays from Annales*, (New York: Harper Torchbooks, 1972), s. 10.

“uzun süre” kavramı burada sadece başlangıçta verdiği ilhamla sınırlıdır.

Modele dönmek gerekirse, Orta Asya ve Yakın Doğu *uzun zaman-mekânları*’nın Osmanlı bağlamındaki sentezi kuruluş me-selesinin büyük bir bölümünü oluşturur. Birinci bölümde, göçebelerin okçu süvari tekniğini kullanmaya başlamalarından 17. yüzyıla kadarki yaşam biçimlerini ve yerleşik-uygar hayat yaşam biçimiyle ilişkilerini inceleyeceğim. Yalnız bunlar statik olarak değil, zaman ve mekânla değişen faktörler olarak ele alınacaktır. Göstermeye çalışacağım gibi, Büyük Orta Asya’da *göçebe-barbar uzun süresi* göçebe aşiretlerin birleşmeleri ve sonra dağılmalarıyla tamamlanan ve sonra gene yetenekli bir lider altında birleşmele-riyle başlayan politik döngülere bölünmüştür. Bu döngüler birbi-rini takip ederken bazı özellikler hiç değişmemiş, bazıları da de-ğişmiştir. Ve her bir döngünün içindeki göçebeler bir önceki döngü aracılığıyla gerilerinde kalan bütün döngülerin taşıdığı devamlılık ve değişimlerden, yani miraslardan yararlanmışlar-dır. Hikâye Osmanlı göçbelerine geldiğinde bölüm bitecektir.

İkinci bölümün konusu Büyük Yakın Doğu *yerleşik-uygar uzun süresi* ve bunun içinde gerçekleşen döngüsel zamandır. Bu bölge Akad İmparatorluğu’nun M.Ö. 2300 civarında kurulma-sından Osmanlı İmparatorluğu’na kadar evrensel imparatorluk ve devletler sistemi arasında sürekli bir döngüsel salınım tanık oldu. Bir dünya-imparatorluğu doğar, yükselir, çöker ve yerini birden çok devletin oluşturduğu bir sisteme bırakır. Sonra, ya sis-tem içinden bir güç ya da “dışarı”dan gelen bir göçebe konfede-rasyonu uygarlık coğrafyasında birliği tekrar sağlar, döngü tek-rar başlamış olur. Özetle, pre-kapitalist Yakın Doğu uzun süresi merkeziyet ve adem-i merkeziyet arasında salınan politik döngü-lerden oluşuyordu. Bu tabloda, her bir yeni döngüyü başlatan imparatorluk, önceki döngülerin mirasından yararlandı. İşte gö-çebe Osmanlılar da Yakın Doğu’daki bu döngülerden birine dev-

letlerarası sistem aşamasındayken girdi ve yeni bir imparatorluk kurarak yeni bir döngü başlattı. Bunu, arkasında yatan ve döngülerin taşıdığı binlerce yıllık imparatorluk geleneği sayesinde yaptı ve belki de bu birikimi en sofistike haline getirdi. Kısaca, bu bölüm Akadlardan Osmanlılara kadar, imparatorluklar platformu diyebileceğimiz Büyük Yakın Doğu’da emperyal kurum, personel ve ideolojilerdeki devamlılıkla (değişmeyen değil, ilerleme gösteren bir devamlılık) ilgilidir. Bir kez daha, hikâye Osmanlılara geldiğinde bölüm bitecektir.

Erken Osmanlı devletinde ve sonra imparatorluğundaki Bizanslı-Hristiyan ve Türk-Müslüman bürokratlarının ve kurumlarının görece ağırlığı şüphesiz ki önemli bir konudur ve hak ettiği ilgiyi görmüştür. Ancak meseleyi sadece bu dar kalıp içinde incelemek hem Bizans’ın hem de Osmanlı’nın gerisinde yatan binlerce yıllık emperyal geleneğin önemini görünmez kılmaktadır. Oysa ki bu gelenek olmasaydı, ne Bizans, ne Selçuklu, ne İlhanlı, ne de Osmanlı devletleri mümkün olabilirdi. Bu nedenle, yüzyıllık akademik tartışmanın bir türlü sonu gelmeyen “Osmanlı Bizans başarısı mı, Türk başarısı mı?” sorusu yanlış bir sorudur. Eğer bir başarıdan bahsedilecekse, bu genel olarak Yakın Doğu uygarlık platformunun başarısıdır; onun içindeki belli kültürlerin değil. Meseleyi bu ışıktaki görmek, Bizans ve Selçuklu etkilerini küçümsemek anlamına gelmez, sadece onların da parçası olduğu büyük resme dikkat çeker. Bu perspektif, aynı zamanda tartışmanın sosyal bilimlerin iki büyük hastalığı olan Avrupa-merkezcilik ve milliyetçilikten de, en azından biraz olsun, kurtulmasını sağlar.

Üçüncü bölüm Braudel’in üçüncü zaman birimi olan olayların tarihiyle (*histoire événementielle*) ilgilidir. Braudel kimilerince olayların ve aktörlerin önemini küçümsemekle eleştirilmiştir. Bunda bir haklılık payı olduğunu düşünüyorum. Olayların ve bireylerin potansiyel önemleri ortaya çıktıkları bağlama göre değişir. Sözel, düzenin ve barışın (*pax* anlamında) hâkim olduğu

bir dünyada olayların ve bireylerin önemi sınırlıdır, ama kaotik ve belirsiz bir zaman-mekânda akıllıca eylemler büyük farklar yaratabilir. Bu biçimsel zaman olan *chronos* ile doğru zaman olan *kairos* arasındaki farka tekabül eder.⁴⁸ Yetenekli aktör, üzerinde yükseleceği dünya tarihinden faydalanarak, şans ve tesadüflerin de yardımıyla, kaotik dünyaya bir son verip bunu düzene dönüştürebilir. Burada kullanılan terminolojiyle, devletler sistemi yerine dünya-imparatorluğu getirilir. Osmanlılar da bunu yapmıştır. Özetle üçüncü bölüm, Osmanlıların imparatorluğu hem ilk iki bölümde anlatılan hikâyeler ve zaman-mekânlar sayesinde, hem de yetenekleri ve kısmen de olsa şansları sayesinde kurabildiklerini göstermeyi amaçlamaktır.

Derinden yüzeye, her bir tarihsel zaman diğerinin ortaya çıkmasını sağlar. Tarihsel zamanlar bir arada varolurlar, sürekli etkileşim içindedirler ve birbirlerini sürekli beslerler. *Annales* okulu tarihçileri ve özellikle Braudel, farklı zamanlar kavramının kullanışlılığını işte burada görürler. Hexter'in özetıyla, farklı zamanlar "ayrı değil, üst üste binmişlerdir. Daha doğrusu, birbirlerinin içine geçmişlerdir. Üç zamanın farkında olan tarihçinin işlevi [...] bunların arasında ortaya çıkan diyalektiği ortaya koymaktır."⁴⁹ Bu, farklı zamanların belirli bir şimdiki anda simültane olarak var olmaları demektir.⁵⁰ Demek istediğimi konumuz bağlamında somutlaştırmak gerekirse; Yakın Doğu'nun uzun süresi olmasaydı (yerleşik-uygar, kapitalist olmayan bir yapı), dünya-imparatorlukları ve devletler sisteminden oluşan döngüsel zaman mümkün olmazdı. Döngüsel zamanın getirdiği birikim olmasaydı, bildiğimiz haliyle Osmanlı da olmazdı. Ve eğer Osman-

⁴⁸ Bkz.: Wallerstein, *op.cit.*, ss. 146-147. *Kairos*'tan spesifik olarak ne anladığımı üçüncü bölümün başında anlatmaya çalıştım.

⁴⁹ Hexter, *op.cit.*, s. 505.

⁵⁰ Ulysses Santamaria and Anne Bailey, "A Note on Braudel's Structure as Duration", *History and Theory*, 23, 3, (Fall, 1984), <https://www.jstor.org/stable/275000>.

lılar önlerine sürekli çıkan *kairos*’lardan yararlanmayı bilmeselerdi, kim bilir belki de Yakın Doğu’nun binlerce yıllık uzun süresi kendini bir kez daha yeniden üretemeyecek ve yerini kapitalizm gibi başka bir yapısal zamana Avrupa’dan önce bırakacaktı.

İster yapısal, ister aktör-odaklı olsun, tek taraflı analizler daha başlangıçtaki metodolojik zaafı yüzünden birçok literatürde yapay ve yanlış tartışmalar, bölünmeler yaratmışlardır. İşte Braudel’in zamanların çokluğu nosyonu sayesinde bu kısırlıktan kurtulabiliriz; aynı olguyu farklı açılardan görmeyi mümkün kıldığı için,⁵¹ aktörlerin ve yapıların imparatorluğun kuruluşuna olan farklı katkılarını da yerli yerine oturtabilir; ve Avrupa-merkezci ve milliyetçi yaklaşımların dar kalıplarından da çıkabiliriz.

Kuruluşundaki farklı zaman-mekânların katkıları ve hatta bunların sentezi bağlamında düşünürsek, Osmanlı İmparatorluğu kapitalizm öncesi “eski dünya” tarihinin bir özeti gibidir. Şüphesiz ki bu dünya tarihi başka zaman ve mekânlarda da defalarca başka şekillerde özetlenmiştir. Çünkü dünya tarihi spesifik tarihler için temel çerçeve ve analiz birimidir. Bunun böyle olduğu hâlâ genel bir kabul görmüyorsa, bu modern dünyanın kurumsallaşmış ve öğretilen düşünme tarzlarıyla (uygarlık-merkezci, Avrupa-merkezci, ulus devlet-merkezci vb.) ilgilidir, tarihin kendisiyle değil.

Dolayısıyla bu çalışma bir tarihsel problemle başlıyor ve problem, analiz için kullanılacak zamansal ve mekânsal ölçeği belirliyor. Kullanılan ölçekler ise çalışmanın kapsamı zamansal, mekânsal ve yapısal olarak çok genişletiyor. Başka bir deyişle, Osmanlı’nın kuruluş problemini anlamak için kullanılan *analiz birimi* (özetle, dünya tarihi) spesifik gözlem biriminden (imparatorluğun kurulduğu coğrafya ve zaman) çok daha büyüktür. Bu

⁵¹ Alain Brunheret, *Le monde de l'Empire Ottoman* (Paris: Fayard, 2001), s. 164.

dünya-tarihsel perspektif, ister istemez, çalışmayı tarihteki benzer örnekler arasındaki farklara ve paralelliklere dikkat çeken karşılaştırmalı bir çalışma haline getiriyor.⁵² Bu bağlamda, yeri geldikçe, Kuzey Çin, Maveraiünnehir, Hindistan ve Yakın Doğu'daki göçebe/yerleşik ilişkilerinden; dünyanın farklı coğrafyalarında ve zamanlarında ortaya çıkan dünya-imparatorluklarından, bunların kurum, ideoloji ve genişleme dinamiklerinden; ve bu coğrafyaları ve zamanları birbirine bağlayan ticaret, bilgi ve inanç ağlarından bahsedilecektir.

Bir cümlede özetlemek gerekirse, bu çalışma Osmanlı İmparatorluğu kuruluşunun tarihi değil, tarihsel sosyolojisi olmayı amaçlamaktadır.

⁵² Jacques Le Goff, *History and Memory*, Steven Rendall ve Elizabeth Claman (çv.), (New York: Oxford University Press, 1992) // society.org

OSMANLILARA KADAR OLAN GÖÇEBE *LONGUE DURÉE*'Sİ: BÜYÜK ORTA ASYA ZAMAN-MEKÂNI

Bu bölüme, İbn Haldun'un göçebe-barbar ve yerleşik-uygar yaşam biçimleri arasındaki çatışma ve bunun tekerrür eden sonuçlarına dair olan tarih teorisiyle başlayacağım. Bu teori hem Osmanlı hikâyesini hem de diğer göçebe kökenli fetih devletlerini anlamak için olmazsa olmaz niteliğini halen koruyor. Daha sonra, Büyük Orta Asya tarihine damgasını vuran göçebeliliğin bazı temel karakteristiklerinden bahsedilecek: Ekonomik hayat, aşiret yapısı, kurgusal soy kütükleri, yağma ve savaş, askeri ruh, sürekli hareketten kaynaklanan pragmatizm, vb. Görülecek ki, göçebelik üzerine çalışan sosyal bilimcilerin bugün üzerinde büyük ölçüde anlaştığı özellikler *Mukaddime*'de zaten vardır (çoğu zaman hiç zikredilmemesine rağmen). Son olarak, Büyük Orta Asya'da göçebeler tarafından kurulan konfederatif imparatorlukların silsilesini kronolojik olarak sunarak, yukarıda andığım ideal-tipik özellikleri tarihselleştirmeye çalışacağım. Bu silsile boyunca birçok alanda ciddi devamlılıklar olmakla birlikte, özellikle göçbeyleşik ortak yaşamında (*symbiosis*), fatih göçbelerin devlet idaresi yeteneğinde ve kültürel etkileşim ağları anlamındaki dünya

tarihinde büyük ilerlemeler olduğu da görülecektir. Bu evrimsel tarihin en etkili aktörleri, hem göçebe hem de yerleşik dünya hakkında bilgi/görgü sahibi olan ve bu anlamda iki dünyanın avantajlarından da yararlanmayı bilen sınır insanlarıdır. Bu bağlamda, bu sınır insanların beşikliği yapmış Mançurya, Maveraünnehir ve Anadolu gibi coğrafyalara özellikle vurgu yapılacaktır. Bütün bu anlatılarla, Osmanlıların tarih sahnesine çıktıklarında, gerilerinde yatan uzun göçebe tarihinin binlerce yıllık büyük bir tarihsel birikiminin bulunduğunu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kısmen bu miras üzerinde yükselebildiğini göstermeyi umuyorum. Diğer bir deyişle, bu bölümde anlatılanlar olmasaydı, Osmanlı da olmazdı.

1. İbn Haldun'un Tarihsel Süreklilik ve Değişim Teorisi

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu üzerine olan modern literatürde İbn Haldun'un yok denecek kadar az zikredilmesini anlamak zordur. Çünkü karşımızda göçebe/barbar ve yerleşik /uygar yaşam tarzlarının çarpışması ve bunun sonucu olarak doğan sentezler üzerine derinlemesine düşünmüş, gözlem yapmış ve yazmış büyük bir tarihçi vardır. Aslında yaptığı şey, elbette adını öyle koymamış olsa da, iki farklı *longue durée*'den bahsetmektir. Bu anlamda, S.F. Dale'in İbn Haldun'u ilk *Annaliste* saymasında bir haklılık payı vardır.¹

İbn Haldun'a göre ekonomik hayat, zihniyet dünyası, ahlak ve coğrafyanın insan karakteri üzerindeki etkisi birbirleriyle ilişkiseldir ve bunların düzenlilikleri, örüntüleri tarihin içini oluşturu-

¹ Stephen Frederic Dale, "İbn Khaldun: The Last Greek and the First *Annaliste* Historian", *Int. J. Middle East Studies*, c. 36, (2006), s. 431. Ayrıca bkz.: Ann K.S. Lambton, "The Historical Theory: Ibn Khaldun", *State and Government in Medieval Islam; an Introduction to the Study of Islamic Political Theory: Jurists*, (Oxford: Oxford University Press, 1981), s. 155. Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

rurlar; tarihin dışı ise olaylardan meydana gelir (Braudelci terminolojiyle, *histoire événementielle*). İçi anlamadan dışı anlamak mümkün değildir.² Kendi sözleriyle³, “bâtın (içyüzü) itibariyle tarih; düşünmek, hakikati araştırmak ve olan şeylerin (vekâyiin) sebeplerini bulup ortaya koymaktır. Olan şeylerin ilkeleri incedir, hadiselerin keyfiyet ve sebepleri hakkındaki bilgi derindir. İşte bunun için tarih asil ve hikmette soylu bir ilimdir.”⁴ İbn Haldun’un diğer bir avantajı ise, modern sosyal bilimlere egemen olan uzmanlaşma ve disiplinsel kompartımanlaşmadan muaf olmasıdır. Bütün bunlar İbn Haldun’u modern öncesi devletlerin ve imparatorlukların oluşumunu anlamada vazgeçilmez kılmaktadır. Ayrıca, İbn Haldun Osmanlıların ilk yüzyılına bir çağdaşıdır ve bu bağlamda elimizdeki tarihsel problemin çözülüşünde paha biçilmez yardımlarda bulunabilmektedir.

İbn Haldun’un ısrarla ve neredeyse “Marksist” bir tarzda vurguladığı gibi, insan topluluklarının farklı durumları ve sosyal psikolojileri, sürdürdükleri geçim tarzları tarafından belirlenir: “Bilmek gerekir ki, toplumların (nesillerin) ahvalinde görülen farklılık, sadece onların geçim yollarının farklı oluşundan ileri gelmektedir.”⁵ Geçim tarzları ve sosyal psikolojiler de içinde yaşanılan coğrafya ve iklimce belirlenmektedir. Örneğin, sert iklimler sert karakterler üretirken, ılıman iklimler ılımlı karakterler doğurur. Böylece, tarihin temelini oluşturan jeo-iklim ve geçim tarzları çeşitli davranış kalıpları ve alışkanlıklara yol açar. Ve in-

² Johan H. Meuleman, “La Causalité dans la *Muqaddimah* d’Ibn Khaldūn”, *Studia Islamica*, c. 74, ss. 108-116.

³ Bundan sonra *Mukaddime*’den doğrudan alıntılar Süleyman Uludağ çevirisinden yapılacaktır. İngilizce baskısındaki sayfa numarası ise ayrıca belirtilecektir. Alıntı yapılmayan ama yararlanılan yerler ise İngilizce çeviriden verilecektir.

⁴ İbn Haldun, *Mukaddime*, c. I, Süleyman Uludağ (haz.), (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005), s. 158; İbn Khaldun, *The Muqaddimah: An Introduction to History*, c. 1, Franz Rosenthal (çv.), (New York: Pantheon Books, 1958), s. 6.

⁵ İbn Haldun, *Mukaddime*, c. 1, s. 323; İbn Khaldun, *The Muqaddimah*, c. 1., s. 249.

san, İbn Haldun'un dediği gibi, atalarının değil, alışkanlıklarının çocuğudur; çeşitli halklar arasındaki farklar farklı soylardan değil, farklı coğrafi pozisyonlarından kaynaklanır.⁶

Bu bağlamda, çölün sertliği ve zorluğu göçebe geçim tarzını doğurmuştur. Böylesi bir jeo-iklimde hayat basit olduğu kadar acımasızdır da. Bedevi, ihtiyacı kadar tüketir çünkü kaynaklar çok sınırlıdır. Ekonomiyi, zorunlu malları elde etme motivasyonu sürükler; lüks mallar gerçek anlamda lükstür. Açlık güçlendirir. Göçebeler kolektif olarak yaşarlar, üretirler, savaşır ve hareket ederler. Bunlara ilave olarak, gerçek veya kurgusal bir ortak atalar (soy) inancı gruba belli bir dayanışma, cemaat duygusu verir. İbn Haldun'un *asabiyet* dediği duygu, aynı anda, toplumsal dayanışma ve bağlılık, savaşkan ruh, kolektif ve hızlı hareket etme kabiliyeti ve kabilenin düşmanlarını fethetme arzusudur. Mukaddime'nin meseleye ilişkin en açık olduğu yerlerden birinde dediği gibi, "mücadele ve karşı koyma, sadece asabiyetle mümkün olur. Zira imdada koşmak ve cengâverlik bu sayede mümkün olmakta, asabiyet içinde yer alan herkesin birbiri yerine, gönüllü olarak canını feda etmesi de bu suretle vukua gelmektedir."⁷

Çoğu zaman kurgusal ama bazen de gerçek olan ortak ve soylu atalar inancı asabiyete ek bir güç verir: "Bir takım kabilelerin ve asabelerin reisleri, göz diktikleri bazı neseplere girmeye can atarlar. Bunun sebebi bahis konusu nesep sahiplerinde mevcut olan cesaret ve kerem gibi fazilet hususiyetidir [...] Bu gibi sebeplerle söz konusu nesebe geçerler [...] Bu [kurgusal, B.Ü.] durum zamanla şöhret olur, hatta reddedilmesi zor bir mesele haline ge-

⁶ İbn Khaldun, *The Muqaddimah*, c. 1, ss. 168-169, 173, 258.

⁷ İbn Haldun, *Mukaddime*, c.1., s. 373; İbn Khaldun, *The Muqaddimah*, c. 1, s. 313. Konuyu yetkin bir şekilde anlatan bir çalışma için bkz.: Ümit Hassan, *İbn Haldun'un Metodu ve Siyaset Teorisi*, (İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1998), ss. 176-233. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

lir.”⁸ Bu, kabileyi itibar, soyluluk ve ortak soyla donatır. Bundan en çok kabileyi veya kabileler birliğini yöneten aile yararlanır. Dışarıdan gelen yabancılar ise zamanla, göçebeliliğin getirdiği yakın ilişki ve kolektiflik içinde, asabiyet duygusunu paylaşmaya başlarlar ve ortak soy kütüğüne dâhil edilirler.

Kabile liderinin sözü dinlenir, ama lider kabile mensuplarına zorla bir şey yaptırılmaz. Ailesinin prestiji, kendi yetenekleri ve bunların getirdiği rızayla yönetir. Bedevi hayatında hükümet, ceza ve resmi eğitim yoktur; dolayısıyla uysallaştırılmamışlardır, karakterleri ele geçirilmemiştir:

“Araplar, vahşi bir millettir; çünkü vahşilikle ilgili adetler, bunun sebep ve vasıtaları iliklerine işlemiştir. Bu suretle vahşilik onların huyu ve cibilliyeti haline gelmiştir. Onlara göre vahşilik zevkli bir şeydir, çünkü bunda ahkâmın (ve kanunların) boyunduruğundan çıkmak, siyasi bir liderliğe boyun eğmemek (hür ve serâzâd yaşamak) vardır. Fakat bu tabiat umrana [uygarlık, B.Ü.] aykındır ve ona terstir. İmdi Arapların tüm mûtaad halleri ordan oraya göç etmek ve dolaşıp durmaktır. Bu ise, umrana esas teşkil eden yerleşik hayatı zıttır, ona muhaliftir.”⁹

Her bedevi bir savaşçıdır. Göçebelerin düşmana karşı savunma işini devrettikleri ayrı bir düzenli ordu yoktur. Kendilerini kendileri korumak zorunda oldukları için, sürekli silah taşırlar ve muhtemel tehlikelere karşı sürekli tetiktedirler. Cesaret bu tarz bir yaşamda kural haline gelir. Bunlar kabile asabiyeti, fiziksel dayanıklılık ve karakter bağımsızlığıyla birleştiği için, göçebelerin yerleşik uygarlara karşı olan ve binlerce yıl süren askeri üstünlükleri şaşırtıcı değildir. Ancak uygarlara karşı temel bir dezavantajları vardır: kendi aralarında birleşme zorluğu. İbn Haldun'un gözlemlediği gibi, göçebelerin bağımsızlık aşkı, gururu

⁸ İbn Haldun, *Mukaddime*, c.1., s. 340; İbn Khaldun, *The Muqaddimah*, c. 1, ss. 270-272.

⁹ İbn Haldun, *Mukaddime*, c.1., ss. 331, 364; İbn Khaldun, *The Muqaddimah*, c. 1, ss. 259, 302-303. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

ve liderlik tutkusu başkalarına boyun eğmeyi çok zorlaştırmıştır. İşte dinin önemi devreye tam da burada girer:

“Fakat peygamberliğe veya veliliğe dayanan bir din ve dindarlık mevcut olunca, onlar için dahili bir müeyyide ve vicdanlarından bir bağlayıcı ve vazgeçirici unsur da mevcuttur, demektir. Bu suretle karakterlerindeki kibir ve rekabet zail olur, ictimaları ve boyun eğmeleri kolaylaşır. Çünkü hasedi ve rekabeti meneden, katılığı ve gururu ortadan kaldıran din hepsini kuşatmıştır [...] dini ictima, ölümü seve seve göze alma ve feraset sahibi olma imkânını vermek suretiyle bunların asabiyetle ilgili kuvvetlerine kuvvet katmıştır. Bu yüzden onlara kimse dayanamamıştır.”¹⁰

İbn Haldun’un bizlere öğrettiği gibi, asabiyet dinden önce gelir, onu önceler ve dini propaganda asabiyet olmadan başarılı olamaz.¹¹ Din ise birbirinden ayrı yaşam süren kabileleri ve onların asabiyetlerini birleştirmede, dolayısıyla da büyük göçebe birlikler oluşturmada işlevseldir. Bundan sonra ise, birlik haline gelen asabiyetler kendilerini birleştiren dini geniş coğrafyalara yaymada işlevsel olurlar. Görüldüğü gibi, bu 14. yüzyıl filozofu ve tarihçisi, bazı 20. yüzyıl “meslektaşları”nın tersine, göçebe kabile yapısıyla din için savaşmayı çelişkili değil, tam aksine tamamlayıcı görmüştür.

Bu teorik modelde, yerleşik, daha doğrusu uygar/kent yaşamının karakteristikleri göçebe/barbarlarınkinin tam tersine teka-bül eder. Kent insanı için hayat kolay ve yumuşaktır. Bolluk ve devletin varlığı onları tembel ve kırılgan yapmıştır. Barbarlara kıyasla, karakteri yozlaştıran lüks, güç, zenginlik ve başarı gibi etmenlerle çok daha fazla ilgilidirler.¹² Kentliler arasında asabiyet yoktur, çünkü gruplar arasında sınıf ve/veya statü farklılıklarından gelen çıkar çatışmaları vardır. Bu kent ve taşra arasında da

¹⁰ İbn Haldun, *Mukaddime*, c.1, s. 364, 379; İbn Khaldun, *The Muqaddimah*, c. 1, ss. 305, 321.

¹¹ İbn Khaldun, *The Muqaddimah*, c. 1, s. 322.

¹² İbn Khaldun, *The Muqaddimah*, c. 1, s. 322; <https://www.ancient.org>

geçerlidir. Devlet, bürokrasisi ve şiddet araçlarıyla köylünün artı ürününe vergi veya haraç yoluyla el koyma sayesinde ayakta durur. Bu iktisat ilkesi zenginliğin az sayıda elde toplanmasıyla sonuçlanır. Devlet sınırları içindeki kandaşlık bağlarını (asabiyet) koparmaya çalışır, çünkü kendisinden başkasına sadakat gösterilmesini istemez; bunu tehlikeli bulur. Bu doğrultuda, olası bir silahlı direnişi engellemek için halkı elinden geldiğince silahsızlandırır; iç ve dış düşmanlara karşı mücadele edecek bir bürokrasi ve düzenli ordu oluşturur. Sonuç olarak, yerleşik halkın çoğunluğu kendini düşmana karşı savunmasını bilmez:

“Mallarını ve canlarını savunma işini, kendilerini sevk ve idare eden valilerine ve hükümdara, koruma görevini üstlenen hamilere ve bekçilere havale etmişler, kendilerini kuşatan surların ve koruyan müstahkem mevkiilerin arkasında (gaflet uykusuna) yatıp uyumuşlardır. Bu sebeple onları heyecanlandıran bir gürültü olmadığı gibi, avları da ürkütülmez, (maişetlerini, emniyet içinde temin ederler). Gaflet içinde kendilerini emniyette hissederler. Onun için silahlarını bırakmışlardır. Onlardaki bu hal nesilden nesile sürüp gitmiş, bakım ve kayırlmaları aile reisine ait olan kadınlar ve çocuklar seviyesine düşmüşlerdir. Nihayet bu durum, tabiatlarında mevcut bir huy ve karakter haline gelmiştir.”¹³

Daha önce belirttiğim gibi, eğer göçebeler kendi aralarında birleşebilirlerse yerleşik uygarlıklara karşı büyük avantaja sahiptirler. Orduyu oluşturan erkek nüfusun özel, uzmanlaşmış bir askeri eğitime ve yapay olarak şıngılganan bir savaşıkanlığa ihtiyacı yoktur.¹⁴ Zenginlik, birkaç elde biriktiği uygarlığın tersine, lider (yönetenden ziyade, eşitler arasında birinci olan bir lider) tarafından adil bir şekilde bölüştürülürdü. Bu ilke Karl Polan-

¹³ İbn Haldun, *Mukaddime*, c.1., s. 330; İbn Khaldun, *The Muqaddimah*, c. 1, ss. 257-258.

¹⁴ Ernest Gellner, “Tribalism and the State in the Middle East”, Philip Khoury ve Joseph Kostiner (ed.), *Tribes and State Formation in the Middle East*, (Berkeley: University of California Press, 1990), s. 118.

yi'nin simetrik ilişkiler üzerinde yükselen karşılıklılık ekonomilerine (*reciprocal economy*) tekabül eder; uygarlığınki ise, merkezilik kurumunun üstlendiği yeniden dağıtım ekonomileridir (*redistributive economy*).¹⁵

İbn Haldun'un çok net olmadığı bir konu, barbar göçbelerin uygarlıkları neden fethetmek istedikleridir. Ancak metine dağılmış birkaç ipucu vardır. Birincisi, kabileler birliğinin lideri devlet (mülk) iktidarını ele geçirmek istemektedir. İkincisi, kentin rahat ve kolay hayatı bedevilerin dikkatini ve ilgisini çeker.¹⁶ Ve üçüncüsü, fetihle kazanılacak şan-şöhret (ganimetle birlikte) göçbelelerin ortak mülkiyetindedir; başka bir deyişle, göçebe toplumun görece eşitliliğine paralel olarak, her bir savaşçı şan-şöhretten eşit pay alır, ona ulaşmak için benzer bir istek duyar: "İzzet ve itibar hedefine hep birlikte yönelirler, şan ve şereflerini tesis uğrunda ölümü bile seve seve göze alırlar, kendilerini tehlikeye atmayı, şanlarının bozulmasına tercih ederler."¹⁷ Uygur toplumunda ise durum bunun tam tersidir, çünkü zenginlikle birlikte şan-şöhret de birkaç elde toplanır.

Ancak bilindiği gibi, bütün bu hikâyenin büyük bir ama'sı vardır. Barbarlar uygarları fethettikleri gün, uygarlık tarafından kültürel ve toplumsal olarak fethedilmeye başlarlar. Başlangıçta, lider elde edilen her şeyi yoldaş ve kandaşlarıyla paylaşır çünkü asabiyet bunu gerektirir. Bu yaklaşım yeni hanedanın ilk başlarda kalem erbabından çok kılıç erbabına ihtiyaç duymasıyla da uyumludur. Ancak zaman geçtikçe, lider zenginlik ve iktidarın nimetlerini daha net bir şekilde görmeye ve buna paralel olarak da kendi adamlarından ve onların asabiyetinden korkmaya başlar; iktidara, zenginliğe ve şan-şöhrete kıskançlıkla tutunur. Son-

¹⁵ Karl Polanyi, *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of our Time*, (Boston: Beacon Press, 2001), ss. 46-54.

¹⁶ İbn Khaldun, *The Muqaddimah*, c. 1, ss. 252, 285, 295.

¹⁷ İbn Haldun, *The Muqaddimah*, Kitap 3, Bölüm 1, *The Muqaddimah*, c. 1, s. 339

ra yoldaşlarının asabiyetlerini çözmeye, onları kendisinden ve iktidardan uzaklaştırmaya başlar; onların yerlerine de tâbiler, kullar, yeni takipçiler koyar. Hanedanını sağlamlaştırmıştır, artık kalem erbabına daha fazla ihtiyaç duymaktadır. Liderin eski dostları kendilerini aşağılanmış hissederler. Asabiyet devlet iktidarı için başka bir nedenle de kabul edilemezdir. Barbar göçebeler vergi vermeyi gururlarına yediremezler, buna alışkın da değildirler. Başka bir deyişle, asabiyet reayalığı kaldırmaz.

Asabiyeti ortadan kaldırdıktan sonra “devleti oturtmak kolaydır.”¹⁸ Dolayısıyla, yeni hanedanın ilk aşamalarında işler sultan ve kulları için kolay ilerler. Zenginlik ve güç birikimi devam eder. Dinamizm vardır, büyük ve ihtişamlı mimari yapılar dikiilir, teritoryal genişleme devam eder. Ama yavaş yavaş ve kaçırılmaz olarak çöküş emareleri ufukta gözükmeye başlar, çünkü yaşlılık hataların değil, gelişen yerleşik hayat alışkanlıklarının sonucudur (“adetler ikinci bir doğa gibidir”). Zaman içinde, lüks ihtiyaç haline gelir; çöl hayatının erdem ve alışkanlıkları unutulur; harcamalar ve israf dramatik bir şekilde artar; yerleşik kültür çürümüşlüğe, samimiyetsizliğe ve ahlaksızlığa yol açar; reayanın vergi yükü çok artar ve ünlü adalet dairesi çöker; nihayet, ya bir iç güç (merkezkaç) ya da bir dış güç (yeni bir kabileler konfederasyonu) hanedanın sonunu getirir; yeni bir daire/döngü aynı kaderi paylaşmak üzere başlamıştır. Özetle, asabiyet kazandığı oranda kaybetmiş, fethettiği oranda fethedilmiştir.¹⁹

İki farklı ve büyük ölçüde zıt yaşam tarzının çarpışması ve sentezi üzerine kurulmuş olan devlet oluşumu teorisini kısaca özetlemeye çalıştığım İbn Haldun'un gözlem birimi bilindiği gibi Kuzey Afrika ve Endülüs'tü. Ama unutulmamalıdır ki teorisi ev-

¹⁸ İbn Haldun, *Mukaddime*, c.1., s. 387; İbn Khaldun, *The Muqaddimah*, c. 1, s. 334.

¹⁹ İbn Khaldun, *The Muqaddimah*, c. 2, ss. 23, 46-47, 105-106, 117-119, 129-130, 279, 293; ibid., c. 1, ss. 339-355. PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

rensellik iddiasındadır. Buna itiraz olarak, İbn Haldun'un bu tip devletler için biçtiği 3-4 kuşaklık (100-120 yıl) ömrün birçok tarihsel olayda geçerli olmadığı ileri sürülmektedir. Ancak bu süre tespiti O'nun 14. yüzyılda bizzat gözlemlediği coğrafyanın parçalanmışlığıyla ve burada kurulan küçük hanedanlarla sınırlıdır. Hatta 100-120 yılda kaçınılmaz olan şey devletin çöküşü değil, asabiyetin tamamen ortadan kalkması, çürümenin hızlanması ve hanedanın tehditlere karşı zayıf düşmesidir. Daha soyut ve genel bir düzeyde ise, hanedanların ömrünün askerlerinin sayısına, topraklarının büyüklüğüne ve önceki hanedanlardan ders alma yeteneğine göre değiştiğini belirtir. Bir de sultanın kulları/maiyeti vardır, ki eğer bunlar arasında bir asabiyet oluşursa hanedanın ömrü uzar. Kabile asabiyeti çok daha doğal, yaygın ve güçlüdür ama başka asabiyetler de vardır: "Kaynaşmanın husule gelmesine esas olan (gerçek) husus ise, bir arada yaşama, yekdiğerini savunma, uzun süren temas, birlikte yetiştirme ve süt emme durumunun meydana getirdiği rabita ile hayat ve mematla ilgili olan sair hallerden ibarettir. Gerçekte, asabiyeti meydana getiren unsur, nesepten ziyade içtimai zaruretlerde ve kader birliğinde iştiraktır [...] Bu durumda her ne kadar ortada nesep yoksa da, nesebin semereleri mevcut olur."²⁰ Osmanlı'yı da Timur'a karşı 1402 bozgunu ve takip eden iç savaştan çekip çıkaran, tekrar ayağa kaldıran belki de yeniçerilerin asabiyetiydi. Böylece İbn Haldun'un 3-4 kuşaklık ya da 100-120 yıllık tahmini Osmanlı özelinde de tam doğru çıkacakken, "yanlışlandı".

Teorinin evrenselliğine bir itiraz da, kabileler birliğinin oluşmasında asabiyetin ve dinin rolüne ilişkindir. Bu itiraza verilen örnek de İç Asya göçebelerinin birleşmesinde dinin bir önemi olmaması iddiasıdır. Daha önce vurguladığım gibi, asabiyet dini

²⁰ İbn Haldun, *Mukaddime*, c.1, s. 413; İbn Khaldun, *The Muqaddimah*, c. 1, ss. 330-331, 347, 372-374. Erişilebilir PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

önceler; din asabiyetlerin birleşmesinde eğer ihtiyaç varsa ve şartlar oluşmuşsa bir rol oynayabilir, tıpkı 7. yüzyıl Arabistan'ında olduğu gibi. Yani din, ne teori için ne de konfederasyon oluşumu için olmazsa olmazdır; tarihte bazı göçebe fetihlerinde işlevsel olmuştur, ama hepsi bu. Ayrıca göreceğimiz gibi din, Arap birliğiyle kıyaslanabilir ölçekte olmasa da, İç ve Orta Asyalar'daki göçebe birliklerinin oluşmasında da etkili olmuştur. İbn Haldun'un bizzat kendisi de asabiyet tezini farklı coğrafyalara uygulamıştır: “[Cengiz Han'ın], sürdürdüğü Bedevi hayat ve asabiyeti sayesinde, çok çocuğu vardı.” Timur liderliğindeki Çağatay Türklerinin başarısını da bozkır hayatının alışkanlıklarını terk etmemelerine ve lükse alışmamalarına bağlar.²¹ Özetle, “İbn Haldun yeni bir tarihsel bilim kurduğunu iddia ederken, geliştirdiği metodolojinin sadece kendi vatan ve zamanına değil, bütün bölge ve dönemlere evrensel olarak uygulanabileceğine referansta bulunuyordu.”²² İleride bahsedeceğim gibi, olayların tarihinde İbn Haldun'un “ideal tipik” modelinden bazı sapmalar vardır, ama bu sapmalar teorinin evrensel sütunlarını yıkacak kadar önemli değildir.

Şimdiye kadar *Mukaddime*'nin bu çalışma açısından önemli noktalarını özetlemeye çalıştım. Artık Avrasya'daki göçebe/yerleşik ilişkilerinin geniş dünyasına bakıp teoriyi tarihselleştirme zamanı geldi. Bu yapılırsa, İbn Haldun'un amacı da biraz olsun yerine getirilebilir: Tarihçi, geçmiş ve bugün (ve uzak yerler) arasındaki benzerlik ve farklılıkları kıyaslamalıdır. Bazı durumlardaki benzerliklerin nedenlerini bileceği gibi, diğer bazı durumlardaki farklılıkların nedenlerini de bilmelidir.²³

²¹ Walter J. Fischel, “İbn Khaldun's Sources for the History of Jenghiz Khan and the Tatars”, *Journal of the American Oriental Society*, c. 76, s. 2, (Nis.-Haz., 1956), ss. 91-99.

²² Dale, *op.cit.*, s. 432.

²³ İbn Khaldun, *Mukaddime*, DİA, c. 56, s. 56.

2. Göçebe Barbarlar Yerleşik Uygarlara Karşı

Büyük Orta Asya²⁴ üzerine çalışan birçok sosyal bilimcinin ileri sürdüğü gibi, göçebe sosyo-ekonomik hayatın temelleri binlerce yıl neredeyse aynı kalmıştır (ta ki uygarlığın kapitalist/modern biçiminin son saldırısına kadar). Göçebeler otlak ve suyun peşinden giderler. Bu hareket genellikle önceden belirlenmiş yollar üzerinden kışlak ve yaylak arasında gerçekleşir. Sürüdeki hayvanlar özel mülkiyete tâbiyken, çayırlar ortak mülkiyettir. Bozkırda nüfus düşüktür, çünkü hayat zorlu ve serttir. Örneğin bugün Moğolistan'da kişi başına düşen hayvan sayısı (18-20) yaklaşık iki bin yıl öncekiyle aynıdır: "En büyük sorun [...] doğal kaynakların (yem ve su) mevcut durumu, hayvan sayısı ve nüfus büyüklüğü arasındaki dengedir."²⁵ İklimin periyodik veya periyodik olmayan iniş çıkışları, hayvanların yaşamı ve yeniden üretimi için elzem olan su ve otlak gibi doğal kaynakları doğrudan etkilemektedir. Dolayısıyla, çok soğuk veya sıcak geçen bir yıl yukanda bahsedilen dengeyi bozabilir ve bu durumda doğal kaynaklar azalır, sürüler telef olur. Buna ilaveten, hayvanlarda ortaya çıkan bir bulaşıcı hastalığın bozkır yaşamını en azından bir süre için bitirme potansiyeli vardır. Bunlar olmasa ve işler yolunda gitse, bu sefer de hayvan üretim fazlası ortaya çıkabilir ve dengeyi bu da bozar. Bu bozkır olayları kıt olan doğal kaynaklar üzerinde kabile savaşları çıkmasına yol açar ve çoğu durumda yenilen başka yerlere göçer. Bütün bu nedenlerden dolayı, göçebe hayatı otarşik değildir, dış dünyaya bağımlıdır. Bu durumda

²⁴ Büyük Orta Asya'yla hem iktisadi hem de askeri anlamda göçebeliliğin hâkim olduğu coğrafyayı kastediyorum. Bu Çin, Hindistan ve Yakın Doğu uygarlık platformlarının arasında kalan ve İç Asya, Maverâünnehir, Doğu Türkistan ve Rus bozkırlarını da kapsayan devasa bir coğrafyaya tekabül eder.

²⁵ Anatoly M. Khazanov, *Nomads and the Outside World*, 2. baskı, Julia Crookenden (çv.), (Madison: The University of Wisconsin Press, 1994), s. 70.

göçebeler ya yerleşip nefret ettikleri tarımla uğraşacaklardır ya da dış dünyanın nimetlerinden ticaret, haraç ve yağma yollarıyla yararlanacaklardır.²⁶

Ancak, okçu süvari tekniğinin icadından önce göçebeler çobandan başka bir şey değillerdi; yerleşik dünyaya karşı ciddi bir tehdit oluşturmazlardı. Okçu süvariden önce dünya tarihine iki askeri devrim damgasını vurmuştu: M.Ö. 18. yüzyılda ortaya çıkan savaş arabası ve M.Ö. 12. yüzyılda işlevsel hale gelen yaya askerler. Süvarinin kullanılmaya başlanması ise, dünya tarihinin kaderini dramatik bir şekilde değiştirdi: "Üçüncü dönüşüm M.Ö. 7. yüzyılda, okçu süvarilerin askeri-siyasi dengeyi bir kez daha değiştirecek kadar çok sayıda ve usta olduklarında gerçekleşti. Bozkırda at boldur; dolayısıyla, çoban yerini kaybetmeden dizginleri gevşetmeyi ve dörtnala giden bir atın arkasından iki eliyle ok atmaya öğrendiğinde, atların gücü ve dayanıklılığı göçebelere istedikleri yerde üstün bir güç toplama imkânı verdi."²⁷ Bunu takip eden yaklaşık 2300 yılda, yani düzenli orduların ve ateşli silahların yayıldığı 17. yüzyıla kadar, Büyük Orta Asya göçebeleri ile çevrelerindeki uygarlıklar arasındaki çatışma dünya jeo-politiğinin temelini oluşturdu.²⁸

Göçebeler doğuştan okçu ve binicidirler dense abartılmış olmaz, çünkü daha çocukken at üzerinde ve yaya olarak ok atmaya öğrenirler. Bir kez öğrenince de, bilgilerini yaşlanana kadar ya oyunda, ya avda, ya da savaşta uygularlar. Büyük Çinli tarihçi Sima Qian'ın Hunlarda gözlemlediği gibi,

²⁶ Bkz.: *ibid.*, ss. 70-74, 82-84, 123; Peter B. Golden, "The Qipcaqs of Medieval Eurasia: An Example of Stateless Adaptation in the Steppes", Gary Seaman ve Daniel Marks (ed.), *Rulers from the Steppe: State Formation on the Eurasian Periphery*, (Los Angeles: Ethnographic Press, 1991), s. 136.

²⁷ J.R. McNeill and William H. McNeill, *The Human Web: A Bird's-Eye View of World History*, (New York: W.W. Norton & Company, 2003), s. 58.

²⁸ Gerard Chailand, *Göçebe İmparatorluklar: Moğolistan'dan Tuna'ya* (M.Ö. V. YY-XVI. YY), Engin Sunar (çv.), (İstanbul: Doğan Kitap, 2001), s. 12.

“Küçük oğlanlar koyun sürmeyi, ok ve yayla kuş ve sıçan vurmaya öğrenerek başlarlar ve biraz büyüdüklerinde yemekte kullanılan tilki ve tavşan vururlar. Yani, bütün genç adamlar yay kullanabilir ve savaş zamanında süvari olarak iş görebilirler. Barış zamanında sürülerini gütmek ve hayatlarını avla idame etmek gelenekleridir ama kriz dönemlerinde silahlarını kuşanırlar ve yağmaya, çapul seferlerine çıkarlar. Bu onların doğuştan tabiatı gibidir.”²⁹

Avrasya'nın çeşitli bölgelerindeki Antik ve Orta Çağ uygarlıklarının tarihçileri de Sima Qian'inkine benzer şeyler söylemişlerdir. Herodot ve Tukidides İskitlerin askeri yetenek ve cesaretlerine hayran kalmışlardır, birleştikleri takdirde yenilmez olduklarını belirtmişlerdir. 13. yüzyılda Moğolistan'da bir süre kalan Carpini de benzer şeyler söyler.³⁰ Özetle, göçebelerin eğitim, savaş ve kazanma yöntemleri 2000 yıl boyunca fazla değişmemiştir. Ama bu göçebelikte değişim yoktur ve göçebeler “tarihsiz halklar”dır demek değildir. Tam tersine, eğer tarihte böyle halklar varsa, bunlar uygar yerleşiklerdir çünkü göçebe savaş tekniğine karşı işlevsel bir savunma yöntemini binlerce yıl boyunca geliştirememişlerdir (M.Ö. 8. yüzyıldan M.S. 17. yüzyıla kadar). Göçebelerin bu kadar kullanışlı ve işlerine yarayan bir yöntemi değiştirmeleri için herhangi bir neden yoktu.

Diğer bir önemli konu, göçebelikte çobanla savaşçı arasında bir fark olmamasıdır. Her bir adam ihtiyaç olduğunda savaşçı olur. Göçebelikte uzmanlaşma veya gelişmiş bir işbölümü yoktur. Zaten gücünü de bu yokluktan alır; uygarlık ise, tam tersine, gücünü uzmanlaşmanın varlığından alır.³¹ Günlük avla savaş ve

²⁹ Zikreden: Carter Vaughn Findley, *The Turks in World History*, (Oxford: Oxford University Press, 2005), s. 30.

³⁰ Denis Sinor, “The Inner Asian Warriors”, *Studies in Medieval Inner Asia*, (Aldershot: Variorum, 1997), XIII, ss. 134-140.

³¹ Anatoly M. Khazanov, “Nomads in the History of the Sedentary World”, A. Khazanov ve André Wink (ed.), *Nomads in the Sedentary World*, (Patstow: Curzon, 2001), s. 16.

koordine avla savaş taktiği arasındaki zihni mesafe fazla değildir. Bu yaşam tarzının egemen ruhu (*ethos*) kahramanlıktır. Ayrıca göçün bizatihi kendisi de savaşkanlığı güçlendirici bir etmendir: “Göç liderlik, beklenmedik tehlikelere ve savaşa karşı her daim hazır olmak demektir.”³²

Göçebelerin savaştan ne bekledikleri tarihçiler arasında tartışma konusudur. Osmanlı literatüründeki gibi, yağma (maddi ihtiyaçlar) ve şan-şöhret (manevi ihtiyaçlar) tezleri iki zıt kutbu oluşturur. Oysa bu ikisi arasında tamamlayıcılık vardır, çelişki değil. Onları zıt şeylermiş gibi görmek, modern/kapitalist çağın bakış açısıyla kapitalizm öncesi çağları retrospektif bir şekilde görmek ve çarpıtmaktır. S.A.M. Adshead’in söylediği gibi, “yettişkin erkekler için savaşta kazanılan yağma ve statü, ekonomik kazançtan ve kayıptan daha önemlidir. Toplum statü talep eder. Savaş statü verir.”³³ Romalı ve Çinli tarihçilerin gözlemlediği gibi, yaşlılıktan ölmek göçebe savaşçılar için utanılacak bir şeydi.³⁴ Bu tespit 14. yüzyılda bir Hristiyanın Makedonya’daki Türkî savaşçılar hakkında söylediklerine ne kadar da benziyor: “Aslında, onlar için savaşta ölmek, savaşın çılginca coşkusunun bedenlerinde işlememesi büyük bir onursuzluktur; bu birbirlerine sıkça ettikleri bir bedduadır.”³⁵ Bu anlamda, M.Ö. 7. yüzyıldaki bir İskit, M.S. 1. yüzyıldaki bir İç Asya Hunu, 8. yüzyıldaki bir Uygur ve 14. yüzyıldaki bir Osmanlı arasında fazlaca fark yoktur.

³² Joseph F. Fletcher, “The Mongols: Ecological and Social Perspectives”, J.F. Fletcher, *Studies on Chinese and Islamic Inner Asia*, Beatrice F. Manz (ed.), (Aldershot: Variorum, 1995), IX, s. 14.

³³ S.A.M. Adshead, *Central Asia in World History*, (New York: St. Martin’s Press, 1993), s. 19.

³⁴ Chaliand, *op.cit.*, ss. 61, 88.

³⁵ Nikolas Oikonomidis, “Avrupa’da Türkler (1305-1313) ve Küçük Asya’da Sırplar (1313)”, Elizabeth Zachariadou (ed.), *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, G.Ç. Güven et.al. (ç. v.), (İstanbul: Tarih Vakfı, 1997), ss. 178-179.

Aralarındaki fark kabileler birliğinin üye sayısıdır. Göçebelik, bilindiği gibi, emek yoğun değildir; bir çocuk bile bir sürüyü idare edebilir. Ancak dış dünyaya karşı aile ve klanın üstünde bir örgütlenmeye gerek vardır. Göçebe kabileler ve konfederasyonlar dış dünyadan zenginlik koparmak için ve başka bir kabileden veya komşu uygarlıktan gelen askeri tehdide karşı koymak için doğarlar. “Kabile, her şeyden önce, politik bir amaca hizmet eder: Kabile mensuplarının daha geniş dünya karşısındaki pozisyonunu korumak ve geliştirmek için.”³⁶ Dış dünyaya karşı yeterli sayıda adam toplamak için savaş ilk önce bozkırda patlar. Kazananın altında birleşen göçebeler ancak bundan sonra, hem saldırı hem de savunma anlamında, bir güç haline gelebilirler.³⁷ Kabile, şefinin başarısına veya başarısızlığına göre büyür veya küçülür. Dolayısıyla şefin kahraman bir savaşçı, yetenekli bir lider ve kazanılan zenginliği adil şekilde dağıtan biri olması beklenir. Eğer başarılıysa, kabile ilk aşamada askeri zaferleriyle büyür, bir noktadan sonra ise diğer göçbeleri barışçı bir şekilde kendine çeker. Kurgusal soykütükleri aslında birbirine kan bağıyla bağlı olmayan insanları birleştiren bir ideolojik tutkal vazifesi görür. “Ortak soy” genellikle doğaüstü, mitik veya bozkır dünyasına nam salmış gerçek bir karaktere kadar götürülür. Peter Golden’ın sözleriyle, “kandaşlık [...] toplumsal ve politik bağılıkların ifade edildiği temel vokabülerdi.”³⁸

Bozkırda, şefin ölümünden sonra, ne ilk evlat hakkı (*primogeniture*) ne de son evlat hakkı (*ultimogeniture*) gibi kabilenin devamını garantiye alacak bir tahta çıkış sistemi vardır. Yönetici klan

³⁶ Rudi Paul Lindner, “What Was a Nomadic Tribe?”, *Comparative Studies in Society and History*, c. 24, s. 4., (Elm., 1982), ss. 699-701.

³⁷ Fletcher, *op.cit.*, s. 28.

³⁸ Peter B. Golden, *Nomads and Sedentary Societies in Medieval Eurasia*, (Washington, D.C.: American Historical Association, 1998), s. 10-11.

içindeki rakipler ve onların destekleyicileri arasında kopan kanlı bir mücadele sonrası halef belli olur (Joseph Fletcher buna *tanistry* diyor). Bu durumda kazanan hak edendir ve güçlüdür çünkü zafer iki şeyi ispatlar: yeni liderin yeteneğini ve Tanrı(lar)-ın ona desteğini. *Tanistry* göçebe toplumun tümünü politize eder çünkü herkes taraf tutmak zorundadır; uygar toplumlarda ise kimin tahta çıkacağı nüfusun ezici çoğunluğunu hiç ilgilendirmeyen bir şeydir.³⁹

Kurgusal soykütüğü, küçülen bir kabileye bile kendini uydu-racak kadar esnektir. Kabilelerin parçalanması en az büyümeleri kadar sık rastlanan bir durumdur. Birincisi, sırf iktisadi açıdan bakıldığında, göçebe hayatı büyük topluluklara ihtiyaç duymaz. İkincisi, göçebeler sürekli hareket halinde oldukları için bağımsızlıklarına kıskançlıkla bağlıdırlar, boyun eğmeyi sevmezler, vergi vermek istemezler. Savaş zamanında daha büyük bir topluluğun mensubu olmakta bir mantık vardır çünkü bu, daha fazla güvenlik, zenginlik ve şan anlamına gelebilir. Ama barış zamanında büyük bir grubun parçası olmak cazibesini yitirebiliyordu; dolayısıyla da, eğer bir tehlike yoksa, parçalanma başlıyordu. Ve son olarak, eğer *tanistry*'den kimse muzaffer olarak çıkamamışsa, birlik otomatik olarak dağılıyordu.

Bozkırda merkezileşmeyi istisna, adem-i merkezileşmeyi kural yapan şey ise, oluşan birliğin büyük ölçüde dış dünyayla (uygarlıklar) ilgili olması ama iç dünyanın (barbarlıklar) özgürlüğünü ve bağımsızlığını kısıtlamasıdır. "Bu çelişki, göçebe yönetim-

³⁹ Joseph F. Fletcher, "Turco-Mongolian Monarchic Tradition in the Ottoman Empire", J.F. Fletcher, *Studies on Chinese and Islamic Inner Asia*, Beatrice F. Manz (ed.), (Aldershot: Variorum, 1995), VII, s. 240. Ayrıca bkz.: Michael R. Drompp, "Supernumerary Sovereigns: Superfluity and Mutability in the Elite Power Structure of the Early Turks (Tu-jue)", Gary Seaman ve Daniel Marks (ed.), *Rulers From the Steppe: State Formation on the Eurasian Periphery*, (Los Angeles: Ethnographic Press, 1991), ss. 92-115.

lerinin periyodik olarak doğuşunu ve bunların istikrarsızlığını ve geçiciliğini büyük ölçüde açıklar.”⁴⁰ Dış dünyayla olan ilişki ister savunma, ister yağma ve ister fetih şeklini alsın, bir süre sonra askeri aristokrasi lükse alışır, bozkır erdemlerini kaybetmeye başlar. Aynı esnada, kendi “kandaş” yoldaşlarını tehlikeli barbarlar olarak görme eğilimi artar; zaten o “barbarlar” da liderlerinden yabancılaşımaya başlamış, eski bağımsız hayatlarına dönüş için gün sayar olmuşlardır. Owen Lattimore’un (modern İç Asya çalışmalarının İbn Haldun’u denebilir) belirttiği gibi, göçebe politik hayatı döngüsel bir örüntü izler. Göçebeler “kendi imparatorluklarının kurbanı” olduklarını hissettiklerini anladıkları anda ayrılırlar. Bozkır hayatının en sert olduğu yerlere geri dönerek, has göçebenin (*pure nomad*) yoksul göçebe (*poor nomad*) olduğunu gösterirler. İşte yeni bir politik döngü (adem-i merkeziyet/ merkeziyet/adem-i merkeziyet), ayakta kalmayı başaran bu katıksız göçebelik halinden doğar.⁴¹ Bir kez daha yeniden başlamak üzere...

Bir ilave faktör bu döngüsel tarihin devamını kolaylaştırır. Bozkır hayatı sosyo-politik hiyerarşiye aşınadır, ancak bu hiyerarşi uygar toplumlardaki hiyerarşiyle kıyaslandığında son derece önemsiz kalır. İstikrarlı bir devlet ve merkezileşme, toplumun büyük kesiminin ideolojik ve askeri aygıtlara ve üretim araçlarına erişiminin sınırlı olmasına çok şey borçludur. Uygar toplumlarda hareket etme özgürlüğünün az sayıda insana bahşedilmesi de bu mantık çerçevesindedir. Ancak göçebe hayatta bu araçların dağılımı çok daha eşitlikçidir ve bu da devleti çok daha geçici yapar. Ernest Gellner tipik bir göçebeyi iyi özetlemektedir: “Göçebe toplumda belli bir eşitlik [...], geniş bir politik, askeri ve sivil

⁴⁰ Khazanov, *Nomads and the Outside World*, s. 152.

⁴¹ Owen Lattimore, *Inner Asian Frontiers of China*, (New York: American Geographical Society, 1940), ss. 521-522.

katılım, bütün bir kültürün her bir insanda cisimleşmesi ve iş bölümüne karşı epey bilinçli bir nefret vardır.”⁴² Ayrıca, göçebelerle ilgili temel şey “hareket ettikleri değil, hareket edebildikleridir.”⁴³

Konunun uzmanlarına dayanarak özetlenen Büyük Orta Asya göçebe uzun süresinin (*longue durée*) temel karakteristiklerinin ve bunların ne kadar sürekli olduklarının İbn Haldun’un bize altı yüzyıl önce anlattıklarıyla ne kadar benzeştiği görülmektedir. Ancak uzun süre demek, değişimin olmaması ve yerinde saymak demek değildir. Arnold Toynbee göçebelğe “canlı ama büyümeyi başaramamış”, “tutuk, donmuş uygarlık” (*arrested civilization*) der. Göçebeler, aynen Eskimolar gibi, coğrafi meydan okumaya o kadar başarılı bir şekilde cevap vermişlerdir ki, o coğrafyanın esiri olmuşlardır. İklimsel ve bitkisel döngüler hayatlarını belirlemiştir. Sadece iki faktör habitatlarını terk etmeye zorlamıştır: Bozkırda ortaya çıkan dayanılmaz kuraklığın itiş ve komşu uygarlıktaki iktidar boşluğunun çekişi. Bu itilme-çekilmelere rağmen, göçebelik aslında “tarihsiz bir toplum”dur. Toynbee göçebe fetih devletlerini üretken olmayan, parazit devletler olarak görmüştü; ve İbn Haldun’un 3-4 kuşaklık öngörüsünün altında yatanın bu olduğunu düşünüyordu. Osmanlı istisnasını ise, atları kölelerle değiştirebilmesine bağlıyordu: “Osmanlı Padişahları imparatorluklarını, ‘insan sığırları’nın arasındaki düzeni sağlamakta yardımcı olmaları için köleleri eğiterek sürdürdüler.”⁴⁴

Bozkır dünyasının da lineer bir şekilde ilkel komünal, kölec ve feodal üretim tarzlarından geçtiğini ispatlamaya çalışan Sovyet oryantalistlere karşı tepkili olan Owen Lattimore da, bozkırda

⁴² Ernest Gellner, “Foreword”, Anatoly M. Khazanov, *Nomads and the Outside World*, 2. baskı, Julia Crookenden (çv.), (Madison: The University of Wisconsin Press, 1994), s. xi.

⁴³ Lattimore, *op.cit.*, s. 522, n. 8.

⁴⁴ Arnold Toynbee, *A Study of History*, c. 1, (kısaltan: D.C. Somervell), (New York: Oxford University Press, 1947), ss. 164-174.

tekrarlanan döngülere bölünmüş bir süreklilik olduğuna vurgu yapıyordu. Ama Toynbee'den farklı olarak Lattimore'un döngüleri spiral-vâri bir seyir izler, evrimsel bir çizgide ilerler. Örneğin, Moğol deneyiminin tamamıyla yeni bir şey olduğunu söyleyenlere karşı çıkar, çünkü bozkır dünyasında öncülleri vardır ve onların devamıdır. Ama Moğol döngüsü hiç şüphesiz, Hun döngüsüne kıyasla, devlet yönetimi sanatında ve toplumsal hayatta ciddi bir ilerlemeye de tekabül eder.⁴⁵

Meseleyi bu açıdan görmek İbn Haldun metoduyla da uyum içindedir. Johan Meuleman'ın haklı bir şekilde vurgu yaptığı gibi, İbn Haldun'un kitabı, tarihin genel bir döngüsel anlatısı değil, belli kültürlerin döngüsel evrimi üzerine bir çalışmadır.⁴⁶ Eğer Toynbee uygarlıkların "barbarlar" hakkında öğrettiği önyargılardan kurtulup İbn Haldun'u da yanlış bir şekilde kullanmasaydı, göçebe fetih devletlerini parazit saymaz, Osmanlıları da istisna olarak görmezdi. Göçebeler pratik, pragmatik ve ayağı yere basan insanlardı. Sürekli hareket halinde olmaları onları her an tetikte, değişime karşı açık ve esnek yapmıştır.⁴⁷ Bu özellikleri, kendi habitatlarından çıkıp hakkında çok şey bilmedikleri uygar topraklara geldiklerinde de işe yaramıştır. Bu yabancı topraklarda öğrenmeye açık olmuşlardır. Kendilerini yeni şartlara, değişime uydurma kabiliyetleri,⁴⁸ bir göçebeden kısa sürede bir denizci de yaratabilmiştir.⁴⁹

⁴⁵ Owen Lattimore, "The Geographical Factor in Mongol History", *Studies in Frontier History (Collected Papers, 1928-1958)*, (London: Oxford University Press, 1962), ss. 252-253.

⁴⁶ Meuleman, "La Causalité dans la Muqaddimah d'Ibn Khaldūn", s. 134.

⁴⁷ Denis Sinor, "Central Asia", *Inner Asia and its Contacts with Medieval Europe*, (London: Variorum Reprints, 1977), I, s. 96.

⁴⁸ Isenbike Togan, *Flexibility and Limitation in Steppe Formations: The Kerait Khanate and Chinggis Khan*, (Leiden: Brill, 1988), ss. xix, 6.

⁴⁹ René Grousset, *The Sum of History*, A. ve H. Temple Patterson (çv.), (Westport: Hyperion Press, 1979), ss. 196-197, 236.

3. Büyük Orta Asya'daki Göçebe Emperyal Geleneğin Spiral Seyri

Göçebeler birbirlerinden, önceki kuşaklardan ve yabancılardan çok şey öğrendiler ve bunları uyguladılar. Her bir politik döngüde bu artan öğrenme yeteneğinin izine rastlamak mümkündür. Bu bağlamda Osmanlı istisna değildir ama göçebeliliğin döngüsel evrimindeki en üst basamaklardan biri olduğu da şüphe götürmez. Şimdi bu spiral-vâri evrimin tarihine yakından bakabiliriz. Hikâye Hunlarla başlar.

A. Hun: Bozkırdaki Öncü İmparatorluk

İç Asya'daki bilinen ilk göçebe imparatorluğun kökenine dair bir tartışma vardır. Kimileri bozkırın kendisinde ortaya çıkan sınıf farklılaşması ve mücadelesine vurgu yaparken, bir kısım sosyal bilimci bu "içsel gelişim" iddiasını destekleyecek bir kanıt bulunmadığını, toplumsal farklılaşmanın çok sınırlı olduğunu iddia eder. Bu ikinci gruba göre, asıl neden saldırgan Çin uygarlığına karşı savunma, dolayısıyla örgütlenme ihtiyacıdır. Muhtemelen "doğru", bu iki kamp arasında bir yerde duruyor. Belli ki, çok farklılaşmış, hiyerarşik bir toplum ortada yoktu. Ama Çin tehlikesi belirlediği anda, göçebe toplumu buna hızla cevap verebilecek kadar da hâlihazırda katmanlaşmıştı. Özetle, örgütlenmeyi bildiklerine ve eşitler arası birinci (*primus inter pares*) bir liderin altında hızlı ve kolektif şekilde hareket edebildiklerine şüphe yok.

Thomas Barfield'e göre, Moğolistan'daki imparatorluklar Çin'le ilişkileri sayesinde kurulan "ikincil fenomenler"di. Varlıklarını yağma, haraç ve ticaret yoluyla Çin'den kopardıkları zenginliklere borçluydular, göçebeleri vergilendirmeye değil. Buna paralel olarak, bozkırdaki imparatorluk Çin'de yükselen bir imparatorlukla tandem halinde beraber yükseliyor, onunla beraber de çöküyordu. Göçebe konfederasyonu ilk etapta bozkır üstünde

kopan savaşlar sonrası karizmatik bir lider altında oluşuyor, sonra da Çin'den elde edilen ekonomik varlıkların dağıtımıyla ayakta duruyordu. Çin'de sömürecek ve pazarlık yapacak tek birleşmiş güç ortadan kalkınca, bozkırdaki konfederasyon da çöküyordu. Bozkır konfederasyonu, kaderi Çin'e bağlı olma anlamında, ikincil bir fenomendi.⁵⁰

Barfield'e göre, bozkırdaki toplumsal hiyerarşiyi birleşmiş Çin'le (M.Ö. 221) göçebeler arasındaki ilişkiler yaratmıştı. Hun (Hsiung-nu) emperyal konfederasyonu, Çin İmparatorluğu ve bozkır arasında bir nevi aracı rolü üstlenmişti. İç işlerinde danışmacı ve federal, dış işlerinde ise otoriter ve devlet-benzeri bir yapıydı. Çin'i hiçbir zaman fethetmedi, hatta bunu aklından bile geçirmedi; amacı yağma veya akın tehdidiyle Çin'den olabildiğince fazla zenginlik koparmaktı ve bunu başardı.⁵¹

Çin, her şeyi denemesine rağmen, Hunları askeri araçlarla yenemedi. Onlarla savaşmak kendi gölgeni yakalamaya çalışmak gibiydi. Eğer bozkıra girmezlerse göçebeleri yenme şansları olmuyor, girerlerse de sert ve yabancı bir coğrafyada lojistik sorunlarla karşılaşıyorlardı. Dönemin Çinli yazarları bu meseleyi tartıştılar ve kaydettiler: "Hızlı gidersek yemek olmayacak, yavaş gidersek kazanç olmayacak." Uzun tartışmalar sonunda pasif bir politika izlemeye karar verdiler. En iyi yöntem göçebelerin istediklerini vermektir, çünkü "Hunlar hafif, süratli ve öfkeli savaşçılar. Kasırğa gibi geliyorlar, ışık gibi kayboluyorlar. Yolculuk, avcılık, hayvanlarını otlaklara sürmek ve sürekli bir yerleşim olmadan hareket etmek onların yaşam biçimi ve bu, onları kontrol

⁵⁰ Thomas J. Barfield, "The Shadow Empires: Imperial State Formation Along Chinese-Nomad Frontier," Susan E. Alcock, Terence N. D'Altroy, Kathleen D. Morrison, Carla M. Sinopoli (ed.), *Empires*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), ss. 10, 14, 22.

⁵¹ Thomas J. Barfield, "The Hsiung-nu Imperial Confederacy: Organization and Foreign Policy," *The Journal of Asian Studies*, c. 41, s. 1 (Kas., 1981), ss. 45-48.

etmeyi güçleştiriyor.”⁵² Çin ise, bozkırdan kendi ülkesinde yetiştirilmesi zor olan iyi cins atlar alacaktı.

Hunların kazancı, konfederasyon elitlerine dağıtmak üzere aynı ve nakdi olarak haraç alma ve sıradan göçebeler için sınırda ticaret yapma izniydi. Bu doğrultuda şiddet veya şiddet tehdidi kullandılar (*trade or raid*): “Hunlar kârlıysa ilerler, değilse çekilirler. Onlar geri çekilmekten utanmaz.”⁵³ Hunlar bu taktiklerinde büyük ölçüde başarılı oldular; Çin’den yıllık büyük meblağlarda haraç alıyorlardı. Çin ise, bunu resmi ideolojisinde boyun eğmiş “süt içen barbarlara” verilen bir armağan olarak sunuyordu. Hunlar Çin’i, iki “süper güç”ün eşit olduğunu kabul anlamına gelen (Çin dünya-düzeni için en son istenecek şey) *hoqin* adlı bir evlilik ittifakına da girmeye zorlamışlardı.⁵⁴

Ünlü Çin uzmanı Wolfram Eberhard ise Hunların başlangıçtaki amacının Çin’i fethetmek olduğunu ve isteselerdi bunu kolaylıkla yapabileceklerini ileri sürer. Ama Hunlar da, tıpkı Çin’deki muadilleri gibi, düşmanlarıyla nasıl mücadele edeceklerini kendi aralarında tartışıyorlardı. Ayrıca yanlarında bulunan Çinli danışmanları onlara Çinliler gibi giyinmemelerini, yiyip-içmemelerini, geleneksel kültürlerini devam ettirmelerini, aksi takdirde güç ve bağımsızlıklarını kaybedecekleri uyarısını yapıyorlardı. Fetih bu olası sonuçları kaçınılmaz kılardı.⁵⁵ Dolayısıyla, Hunlar fetihden bilinçli olarak vazgeçtiler.

Hun’un ortaya çıkışı Çin’le aynı zamana denk gelmekle kalmaz, batıda Roma ve İran (Part) imparatorluklarıyla da dönemdaştır. Avrasya’nın bu iki ucu arasında açılan İpek Yolu, farklı

⁵² Sechin Jagchid ve Van Jay Symons, *Peace, War, and Trade along the Great Wall*, (Bloomington: Indiana University Press, 1989), ss. 52, 54-55, 57-61.

⁵³ *Ibid.*, s. 26.

⁵⁴ Barfield, *op.cit.*, s. 56.

⁵⁵ Wolfram Eberhard, *Conquerors and Rulers: Social Forces in Medieval China*, (Leiden: E.J. Brill, 1965), ss 121-122; Wolfram Eberhard, *A History of China*, (London: Routledge & Kegan Paul, 1977), s. 74.

halklar arasında gidip gelen malların, fikirlerin, inançların ve bilgilerin taşıyıcısı olmuştur (ilk dönemi: M.Ö. 200-M.S. 400). Bu, Jerry Bentley'in "eski dünya karşılaşmaları" adını verdiği dünya-tarihsel süreçlerin ilk raundunu oluşturur; ve Hunlar, kültürler arası taşıyıcılar ve iletiler olarak, bu raunttaki en önemli rolü oynamışlardır.⁵⁶ Göçebeler tarım ihtiyaçlarının önemli bölümünü Soğd'dan (Orta Asya, bugünün Maverainnehiri) alırlardı ve gene Soğdlu tüccarları vergilendirmek önemli gelir kaynaklarından. Hunların bu büyük avantajından haberdar olan Çin,⁵⁷ İç ve Orta Asyalar arasındaki bağı kesme ve bu yoldan batıya doğru genişleme kararı aldı. Dönemin jargonu içinde, buna "Hun'un sağ kolunu kesmek" deniyordu.⁵⁸ Sonuçta, Çin'in Orta Asya'ya doğru genişleme politikası Hunlar için gerçekten de ölümcül oldu.

Göçebe imparatorlukları ile *etkileşim ağları* olarak dünya tarihi arasındaki bağlantı dikkat çekicidir. Büyük Orta Asya'da dönem dönem kurdukları barış/düzenle (*pax*), bu ağların iletkenlik gücü çok yükseldi. Toynbee, bu defa haklı olarak, bozkırı okyanusa benzetmiştir; ikisi de iletişimi, ulaştırmayı ve yolculuğu kolaylaştırır, dil ve kültürleri birbirlerine yaklaştırır.⁵⁹ Dünya tarihi, Antikite'den bugüne, çokluktan tekliğe doğru ilerledi. Diğer bir deyişle, farklı bölgeler, kültürler ve ekonomiler giderek birbirine bağlandı, eskiden eşzamanlı olarak birçok dünya varken, bugün bir tane var. İşte bu tekliğe varan süreçte, göçebeler ve kurdukları imparatorlukların önemi yaşamsaldır.

⁵⁶ Jerry Bentley, *Old World Encounters: Cross-Cultural Contacts and Exchanges in Pre-Modern Times*, (New York: Oxford University Press, 1993), s. 26.

⁵⁷ Ying-Shih Yü, "Hsiung-nu (Şyung-nu)", Selçuk Esenbel (çv.), Denis Sinor (ed.), *Erken İç Asya Tarihi*, (İstanbul: İletişim, 2000), ss. 181, 189.

⁵⁸ Thomas Barfield, "Steppe Empires, China, and the Silk Route: Nomads as a Force in International Trade and Politics", A. Khazanov ve André Wink (ed.), *Nomads in the Sedentary World*, (Patstow: Curzon, 2001), s. 242.

⁵⁹ Toynbee, *op.cit.*, ss. 166-167, 185-186.

Göçebelerin dünya tarihi üzerindeki diğer bir etkileri de bozkırda birliği kurarken yendikleri kabilelerin başka diyarlara göç etmesidir. Örneğin Hun'un yükselişi bazı İç Asya kabile birliklerini bozkırın dışına itti. Yenilenlerden biri olan Yüe-chih, Hint, Soğd ve İran uygarlıkları arasındaki bölgede Kuşan İmparatorluğu'nu kurdu. Kuşan, "göçebe barbarlar" tarafından kurulmasına rağmen, zamanla tarihin o güne kadar gördüğü en sofistike imparatorluklardan biri oldu ve komşu uygarlıklar arasında kültürleri ve malları yaydı. Gene bu uygarlıklardan bazı emperyal kurum ve unvanlar devraldı. İmparator, aynı anda hem Büyük Kral (Hindistan), Şahların Şahı (İran), Göğün Oğlu (Çin ve Hun) ve Sezar'dı (Roma).⁶⁰

"Asıl bozkır"da (bu durumda İç Asya) bir gücün hegemonya kurması ve yayılmaya başlaması sonucu ortaya çıkan bu zincirleme göçebe yer değiştirmeleri dünya tarihinin tekerrür eden bir örüntüsüydü.⁶¹ Asıl güç hem bozkırda hem de yerleşik dünyada hegemonyasını kurarken, yenilmiş olan göçebeler başka dünyalara göçerler ve asabiyetleriyle o yeni dünyalarda varolmaya, yer edinmeye çalışırlardı. İşte Hun-Kuşan ilişkiseliliği bunun bir örneğidir; tıpkı 13 ve 14. yüzyıllarda ortaya çıkacak olan Moğol-Osmanlı ilişkiseliliği gibi.

⁶⁰ B.N. Pari, "The Kushans", Janos Harmatta (ed.), *History of Civilizations of Central Asia, V. II: The Development of Sedentary and Nomadic Civilizations, 700 B.C. to A.D.*, (Delhi: Motilal Banarsidass Publishers, 1999), ss. 247, 261-263; A.R. Mukhammedjanov, "Economy and Social System in Central Asia in the Kushan Age", Janos Harmatta (ed.), *History of Civilizations of Central Asia, V. II: The Development of Sedentary and Nomadic Civilizations, 700 B.C. to A.D.*, (Delhi: Motilal Banarsidass Publishers, 1999), s. 265. Ayrıca bkz.: A.K. Narain, "İç Asya'da Hint-Avrupalılar", Levent Köker (çv.), Denis Sinor, *Erken İç Asya Tarihi*, (İstanbul: İletişim, 2000), ss. 209-244.

⁶¹ Omeljan Pritsak, "Two Migratory Movements in the Eurasian Steppe in the 9th-11th Centuries", *Studies in Medieval Eurasian History*, (London: Variorum Reprints, 1981), VI, ss. 157-163.

Lattimore, Çin politik tarihinin de, tıpkı bozkırınki gibi, dön-
gümlere bölündüğünü düşünür. Bu iki komşu politik tarih birbir-
leriyle birlikte ele alınmalıdır çünkü ilişki içindedirler; ayrıca gö-
çebe merkezileşmesi genellikle Çin'deki adem-i merkeziyetle or-
taya çıkar.⁶² Barfield, gördüğümüz gibi, bu konuda farklı dü-
şünmüş ve tandem tezini (beraber yükselir, beraber düşerler) ge-
liştirmiştir. Eğer böyleyse, Çin'de merkezi bir imparatorluk yok-
ken gerçekleşen göçebe fetihlerini nasıl açıklayacağız? Barfield'ın
cevabı şöyledir: "Çin'de birbiri ardına kurulan hanedanlar iki
temel biçim almıştır: Birleşik bir Çin'le birleşik bir bozkır arasın-
daki iki kutuplu politik dünya; hem bozkır hem de Çin'de mer-
kezi iktidarın olmadığı parçalanmış bir politik dünya ve bunun
Mançurya asıllı yabancı hanedanların doğmasına izin vermesi."⁶³
Mançurya'nın ayırt edici özelliği, karma bir kültür (kabile ve Çin,
göçebe ve yerleşik) ve ekonominin (avcılık, hayvancılık, tarım)
yurdu olmasıydı. İki dünya (bozkır ve Çin) arasında kalan bu sı-
nır insanları, iyi bildikleri bu dünyaları birleştirmede daha başa-
rılıydılar. Eğer hem bozkırda hem de Çin'de bir iktidar boşluğu
olursa, Mançular aradan çıkar ve boşluğu doldururlardı. Eğer
böyle bir boşluk yoksa, ya bozkır ya da Çin egemenliği altına gi-
rerlerdi.⁶⁴

Buradaki sınır kavramı konumuz açısından çok önemli. Sınır,
farklı kültürler, ekonomiler ve zihniyetler arasında duran bir ge-
çiş bölgesidir. Ve *sınırlar* farklı dünyalar hakkında bilgi ve görgü
sahibi olan, farklı insanların dilinden anlayan, onları bir çatı al-
tında daha kolay yönetebilen *sınır insanları* üretir. Her bölgede
sınır vardır (örneğin Moğolistan), ama bazı bölgeler tümüyle sı-

⁶² Lattimore, "The Geographical Factor in Mongol History", ss. 252-253.

⁶³ Thomas J. Barfield, "Inner Asia and Cycles of Power in China's Imperial Dy-
nastic History", Gary Seaman ve Daniel Marks (ed.), *Rulers from the Steppe: State
Formation on the Eurasian Periphery*, (Los Angeles: Ethnographic Press, 1991), s. 22.

⁶⁴ *Ibid.*, s. 43.

nırdan oluşur (örneğin Mançurya). Lattimore'un bize öğrettiği gibi, katı, esnek olmayan bir sınır yoktur; hatta bu olası değildir, bir imkânsızlıktır.⁶⁵ Mançurya gibi başka geçiş bölgeleri de bulunmaktadır ki bunun en önemlilerinden biri Maverâünnehir'dir. Bir diğeri de, özellikle 11 ve 15. yüzyıllar arasındaki Anadolu'dur. Tarihsel olarak devlet ve uygarlıklara ev sahipliği yapmış Anadolu, göçebe Türkmenlerin akın etmesiyle birlikte, farklı diller, dinler, yaşam biçimleri, zihniyetler arasında tam bir geçiş bölgesi niteliğini kazanmıştır. Sınır insanı olan Osman ve ailesi ise, coğrafyanın sunduğu nimetlerden yararlanmasını bilmişlerdir.

Çin'e dönecek olursak, bu topraklardaki Mançurya kökenli ilk yabancı hanedan, M.S. 4. yüzyılda Çinlilerin Kuzey Wei dediği T'o-pa halkı tarafından kurulmuştur. Bu öncü devletten son yabancı hanedan Çing'e kadar, "fethedilen uygarlığı nasıl yönetmeli, ne yapmalı?" soruları kaçınılmaz bir şekilde soruldu durdu; cevaplar da, doğal olarak, zamanla değişti. Wei'nin cevabı idarede ve davranışta Çinliler gibi olmaktı. Ancak bu yaklaşımın sonucu da, İbn Haldun yasası gereği, baştan belliydi. T'o-pa eliti zamanla Çin kültürü içinde eridi, bir zamanki yoldaşlarıyla yabancılaştı ve dolayısıyla askeri temelini yitirdi.⁶⁶

Kuzey Wei Çin'de hüküm sürmüş yabancı hanedanların ilki ve aynı zamanda en kısa sürmüş olanıdır; en uzun süren ise sonuncu Çing hanedanıdır (M.S. 17-20. yüzyıllar).⁶⁷ Ve bu elbette ki tesadüf değildir. İleride Çing özelinde ve başka örneklerde de göreceğimiz gibi, fatih kabile birlikleri uygarlıkları yönetmeyi zaman geçtikçe daha iyi becerir olmuşlardır çünkü önceki dönemlerin (yani önceki göçebe imparatorlukların) deneyimlerinden

⁶⁵ Lattimore, "The Geographical Factor in Mongol History", s. 255; Lattimore, *Inner Asian Frontiers of China*, ss. 472, 543-546.

⁶⁶ Eberhard, *Conquerors and Rulers*, ss. 121, 130-131.

⁶⁷ Barfield, *op.cit.*, pp. 33, 42.

ve bilgi birikimlerinden yararlanmışlardır. Diğer bir unsur da, Çin'in barbarlar tarafından yönetilmeyi öğrenmesi ve zamanla buna alışmasıdır.

B. Gök Türkler ve Uygurlar: Dünya Tarihi İlerliyor

İç Asya bozkırında, Hunları takiben Hsien-pi ve Jou-Jan göçebe birlikleri kuruldu. Bu kısa ömürlü birliklerin konumuz açısından önemi, kağan (imparatorun bozkırdaki muadili) unvanını ilk kullananlar olmalarıdır. Bunların takipçisi olan ve 6. yüzyılda kurulan Gök Türkler de kağan unvanını kullanmaya devam ettiler. Gök Türkler kendilerini Hunların ve diğerlerinin devamı sayıyordu. Diğerleri gibi onlar da Baykal Gölü'nün güneyindeki kutsal Ötüken dağlarını merkezleri bilmişlerdi. Hunlar gibi Gök Tanrı'nın yeryüzündeki vekili olduklarına inanıyorlardı ve Çin nosyonuna benzer bir şekilde, göğün altında sadece tek bir kağan olabileceğini, o hakkın da kendilerinde olduğunu düşünüyorlardı.⁶⁸

Gök Türklerle birlikte, İç Asya'da *translatio imperii* iyice kurumsallaşmıştı.⁶⁹ Bazı kelimelerin kendi başlarına devasa bir prestij kaynağı olduğu bilinir. Bu kavram Avrupa'da *imperium* iken, Büyük Orta Asya'da kağan ve han'dır. Roma İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra *imperium* kavramı kimin sahipleneceği mücadele ve tartışma konusu olmuştu. İrili ufaklı birçok devlet kendini *imperium* olarak göstermeye çalışsa da inandırıcı değillerdi. Ama aynı şeyi Bizans yaptığında, buna hem tarihsel, hem reel-politik, hem kurumsal, hem de ideolojik olarak hakkı vardı; dolayısıyla Bizans, imparatorluğu transfer etmiş, *imperium* (en başta, tek, biricik olmayı ima eder: dünya imparatorluğu tek

⁶⁸ Kül Tigin kitabesi için bkz.: Talat Tekin, *A Grammar of Orkhon Turkic*, (Bloomington: Indiana University Pres, 1968), ss. 261-263.

⁶⁹ Findley, *op.cit*, s. 27.

olmalıdır) kavramını da hakkıyla kullanmıştır.⁷⁰ Gök Türkler de kağanlığı transfer ederek, Ötüken dağlarını sahiplenerek ve Gök Tanrı'nın inayetine vurgu yaparak kendilerinin bozkır tarihinin gerçek mirasçısı olduğunu iddia ettiler. Son tahlilde, bir imparatorluğun inandırıcılığı bilek gücü ve yayıldığı alanla doğru orantılıdır ve Gök Türklerde ikisi de fazlasıyla vardı. Onlardan sonra gelenler de *translatio imperii*'nin önemini farkında olacaklardır.

Gök Türk emperyal kabileler birliği, takriben M.S. 550 ve 750 arasında, Aral Denizi'nin doğusundan Çin Seddi'ne kadar hâkimiyet sürmüştür. Bu devasa bozkır, büyük uygarlık platformlarını (Çin, İran, Hindistan, Bizans) birbirine bağlayan bir okyanus gibiydi; tıpkı modern dünyadaki Atlantik gibi. Buna paralel olarak, Gök Türkler ticaret, bilgi ve inanç ağlarının merkezi aktörleriydi. İran Sasani İmparatorluğu'yla ittifak kurarak Heftalitleri (Kuşan'ın devamı) yendiler. Bu ittifak sonucu İran imparatoru I. Hüsrev'le bir Gök Türk prensesi evlendi.⁷¹ Bizans'la gelişmiş ticaret ve diplomatik ilişkileri vardı. Çin'le Gök Türk arasında da, ticaret, haraç ve yağma ilişkilerinin yanı sıra⁷² devamlı olarak elçiler gidip geliyordu.⁷³ Ayrıca T'ang hanedanını Çin içindeki rakiplerine karşı koruyorlardı. Çinliler ise, bunun karşılığında Türklerin ne istediğini biliyordu: "Nüfus ve toprak T'ang imparatoruna aittir; hazineler, giysiler, mallar ve değerli şeyler ise Türklere."⁷⁴

Gök Türkler, diğer "barbar imparatorluklar" gibi, farklı din ve inançlara karşı son derece hoşgörülüydüler. Böylece, hâkim oldukları topraklarda evrensel dinlerin yeşermesi ve yayılmasına

⁷⁰ *Translatio imperii* kavramının önemi için bkz.: James Muldoon, *Empire and Order: The Concept of Empire, 800-1800*, (London: Macmillan, 1999).

⁷¹ Denis Sinor, "The Establishment and Dissolution of the Türk Empire", *Studies in Medieval Inner Asia*, (Aldershot: Variorum, 1997), I, ss. 312-315.

⁷² Barfield, "The Hsiung-nu Imperial Confederacy", s. 59.

⁷³ Findley, *op.cit.*, ss. 52-54.

⁷⁴ Jagchid and Symons, *op.cit.*, ss. 41-42.

izin verdiler. *Pax Turcica*'nın bu açıdan önemini anlamak için Denis Sinor'un yorum ve tahayyülü yardımcı olabilir:

“Türk İmparatorluğu dört uygarlığı birbirine bağladı: Bizans, İran, Hindistan ve Çin. Bu basit bir ruhani ve maddi değiş-tokuş aygıtından daha fazlasıydı: Aynı zamanda, farklı kökenlerden gelen unsurların birleştiği ve bunlara spesifik Türk uygarlığının da biraz rengini verdiği bir karışım potasıydı. Bu son etki özellikle önemliymiş gibi görünmese de yabancı uygarlıkların Orta Asya'ya derinlemesine girişleri Türk kanallarıyla olmuştu. Konstantinopol'de yıllar geçirmiş bir Türk elçisinin bir sonraki görevlendirmesinde Çin'e gönderilmiş olabileceğini; Türk hükümdarın sarayında, Çinli veya Hintli Budist rahiplerin Yunan tarihçilerle veya Zerdüş'tün müritleriyle din üzerine tartıştığını düşünmek büyüleyicidir.”⁷⁵

Bütün bu kültürel değiş-tokuşların ve bilgi birikiminin imparatorluğun çöküşüyle birlikte kaybolduğunu varsaymak hata olur. Gelecek nesiller ve bozkırda kurulan imparatorluklara aktararak yaşamaya devam etmişlerdir. Göçebe dünyasının yazılı kültürü yok denecek kadar azdı; ama sözlü tarih ve geleneğin neredeyse yazılı olan kadar önemli ve ondan daha yaygın olduğu da unutulmamalı. Örneğin, 20. yüzyılda Afrika'da yaşamış göçebe Kung halkının bilgi birikiminin, eğer yazıya dökülmüş olsaydı, binlerce ciltlik bir ansiklopedi oluşturabileceği iddia edilmiştir.⁷⁶ Ayrıca, sözlü kültür yazılı kültüre kıyasla yeniliğe daha açıktır çünkü ortodoksisi yoktur.

Bozkıra dışarıdan akan zenginlik, “uygar personel” ve evrensel kültürler Gök Türk hükümdarı Bilge Kağan'ın aklını karıştırmış gibi görünmektedir. Yabancı danışmanları kağana bozkırda şehirler ve tapınaklar kurmasını tavsiye etmişlerdi. Ancak, yaşlı

⁷⁵ Denis Sinor, “The Historical Role of the Türk Empire”, *Inner Asia and its Contacts with Medieval Europe*, (London: Variorum Reprints, 1977), VII, s. 433.

⁷⁶ L.S. Stavrianos, *Lifelines from Our Past: A New World History*, (Armonk: M.E. Sharpe, 1997), s. 25.

devlet adamı, vezir Tonyukuk liderini bunun olası tehlikelerine karşı uyarmasını bilmiştir. Tarihte İbn Haldun dinamiğinin bu kadar farkında olan az yönetici vardır:

“Bu vahim bir hata olur. Türkî nüfus çok azdır ve T'ang'ın % 1'i bile etmez. Onlara karşı direnebilmemizin tek nedeni, bozkırda göç edebilmemizdir. Otlak ve su ararız, kalacak yerleşik bir yerimiz yoktur. Ayrıca, atıcılık ve avcılığın getirdiği enerjik bir hayatımız vardır; herkes savaş sanatını öğrenir. Gücsüz olduğumuzda geri çekilebilir, kendimizi ormanlarda ve dağlarda saklayabiliriz [...] Eğer içinde yaşayacağımız şehirler kurarsak ve adetlerimizi değiştirirsek, yenildiğimizde T'ang tarafından yutuluruz. İlave-ten, tapınakların âdeti insanlara yardımsever ve zayıf olmayı öğretmektir. Bu askeri sanatların gelişimi ve iktidar için mücadelede iyi değildir. Bu nedenle [şehirler ve tapınaklar] kurulmamalıdır.”⁷⁷

Bir diğer Türkî kabileler birliği olan Uygurlar Gök Türkleri 744'de yendiler ve bozkırın yeni hâkimi oldular. Hem kurumsal hem de ideolojik olarak Gök Türklerin doğrudan ve bilinçli mirasçısıydılar. Kutsal Orhon topraklarında konuşlandılar, kağan unvanını kullandılar, Gök Tanrı tarafından görevlendirildiklerine inandılar. Çin'le olan haraşsal ilişkileri ve evlilik ittifaklarını sürdürdüler. Ancak Gök Türklerden farklı olarak, Uygurlar bozkırda şehir kurdular. Bu süreçte etkili olanlar Çinli danışmanlar ve Soğdlulardı. Özellikle Soğdlular, Uygurların ticari, idari ve kültürel işlerinde eğitmen rolünü oynadılar. Uygurlara alfabe kazandırdılar, ki bu alfabe daha sonra Moğollar ve Mançulara da geçecektir. Daha önce vurguladığım gibi, göçebelerin pragmatizmi yerleşik/uygar uzmanlardan yararlanmayı bir kural haline getirmiştir. Dönemin Çin kaynaklarının söylediği gibi, “Uygurlar güçlü değildir, ama Soğdlulardan yardım alırlar.” Omeljan Prit-

⁷⁷ Jagchid and Symons, *op.cit.*, s. 193, n. 7.

sak “kökleri kent uygarlıklarında olan profesyonel imparatorluk banileri” diye adlandırdığı Soğdluların bozkır için olan önemine dikkat çeker.⁷⁸ Şamanlar ve sıradan göçebeler Soğdluların yozlaştırıcı etkilerine karşı çıkmışlar ve uzun vadede savaşı kaybetmişlerdir.⁷⁹ Ama onların kaybı, aslında genel olarak Uygurların da kaybetmesi anlamına geliyordu. Uygurlar Çin’i sömürmekte ve uluslararası ticaretten nemalanmakta o kadar başarılıydılar ki, bu başarı barbar erdemlerini yok etti. Bunu Çin kaynakları da doğrular:

“Uygurların adetleri, başlangıçta, basitlikleri ve dürüstlükleriyle bilinirdi ve prenslerle halk arasında fazla fark yoktu. Yani halkta ortak tek bir amaç vardı. [Uygurlar] güçlü ve yenilmezdi. Elbette T’ang devletine hizmet ettiler. T’ang [Sarayı] büyük ödemelerde bulundu. Kağan Den-li gösterişçi ilk hükümdardı; içinde yaşayacağı saraylar yaptırdı. Kadınların, hepsi Çin’de yapılan pudraları, kaş kalemleri ve nakışla süslenmiş giysileri vardı. Sefahat barbar adetlerinden kopuşu getirdi.”⁸⁰

Özetle, zenginlik, bolluk ve artan fiziki hareketsizlik zayıflığı beraberinde getirdi. Yeni, taze bir kabile birliği olan Kırgızlar tarafından ortadan kaldırılmaları kolay oldu.⁸¹ Uygur devleti 840’da çöktü ama Uygurlar,⁸² ticaret, kültür ve yönetim erbabı

⁷⁸ Her iki alıntı için de bkz.: Peter B. Golden, *An Introduction to the History of the Turkic Peoples: Ethnogenesis and State-Formation in Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East*, (Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1992), ss. 10, 173.

⁷⁹ D. Sinor, Geng Shimin and Y.I. Kychanov, “The Uighurs, The Kyrgyz and the Tangut (8th to the 13th Century)”, M.S. Asimov ve C.E. Bosworth (ed.), *History of Civilizations of Central Asia, v. IV: The Age of Achievement: A.D. 750 to the End of the 15th Century*, (Paris: UNESCO Publishing, 1998), ss. 192-194.

⁸⁰ Khazanov, *Nomads and the Outside World*, s. 258.

⁸¹ Golden, *op.cit.*, ss. 158-162, 171-172.

⁸² Türkçedeki uygar kelimesi büyük ihtimalle Uygur’dan gelmektedir. Bu kuşağa doğru gelmekle birlikte tarihsel anlamda da mantıklıdır, çünkü Uygurlar “uygarlaşmış” ilk Türkilerdi.

olarak yaşamaya ve başka halklara hizmet etmeye devam ettiler. Gelecekte, kurulacak olan imparatorluklara personel sunma anlamında Soğdluların yerini alacaklardı.

C. Göçebe Fatihler Yerleşik Dünyada: Çin ve Türko-İran

Tarihçi Nicola di Cosmo bozkır imparatorluklarını dönemlendirmek ve tasnif etmek için kriter olarak, söz konusu imparatorlukların göçebe ekonomisi dışındaki ekonomik zenginlikleri ne kadar ve hangi yöntemlerle ele geçirdiklerini temel alır. Zaman geçtikçe, dış kaynaklara erişimde önceki yöntemlere ek olarak daha sofistike yollar kullanmaya başladıklarını tespit etmiştir. Bu bağlamda dört ayrı imparatorluk tipi saptarmıştır: haraç, ticari ortaklık, ikili yönetim ve doğrudan vergilendirme. Hun, ticaretten de yararlanmasına rağmen, büyük ölçüde bir haraç imparatorluğuydu. Gök Türk ve Uygur'da ise ticaret en az haraç kadar önemli olduğu için, bunlar ticaret imparatorluğu olarak kabul edilir. Üçüncüsü, ticaret ve haracın hala önemli olduğu, ama gelirin büyük kısmının artık fethedilmiş olan yerleşik uygarlığın doğrudan vergilendirmesiyle geldiği ikili idare dönemidir. Bu dönem, Türk (bozkır) ve T'ang (Çin) hanedanlıklarının ortadan kalkmasıyla, oluşan iktidar boşluğunun Mançu güçleri tarafından doldurulduğu 907-1259 arasını kapsar.⁸³

Di Cosmo'nun dönemlendirmesinin önemi, bozkır emperyal kültürünün döngüsel evrimini belli bir açıdan gözler önüne sermesidir. İşte bu evrimsel şemada Osmanlı, Orta Asya imparatorluk geleneğinin en üst aşamalarından birini temsil eder. Dış kaynaklara dayanma anlamında da dördüncü döneme girer: doğrudan vergilendirme. Yani göçebeler bir yeri fethederler, orada devlet kurarlar ve gelirlerin ezici çoğunluğu vergiden gelmeye başlar:

⁸³ Nicola Di Cosmo, "State Formation and Periodization in Inner Asian History", *Journal of World History*, c 10, s. 1, (1995), ss. 26-27, 32.

"Hem devlet yönetimi ve artı ürünün toplanması arasında, hem de fetheden ve fethedilenler arasında istikrarlı bir dengenin başıyla yaratıldığı Mançu⁸⁴ ve Osmanlı İmparatorlukları örneklerinde vergilendirmeye daha da fazla dayanıldığı görülür [...] Kuru lan devletlerin 'kalitesi' çeşitlilik gösterir ve tarihsel değişime tâbidir. Türk ve Moğol yönetimlerinin deneyimleri sayesinde, Mançu ve Osmanlı imparatorlarının 'okluk'larında,⁸⁵ bozkır ataları Hunlar ve Selçuklulara kıyasla, daha fazla sayıda ok vardı."⁸⁶

Osmanlı'nın bu bozkır politik evriminde neyi temsil ettiğini hatırladıktan sonra kronolojik anlatıma geri dönebiliriz. Bu alt başlığın konusu, di Cosmo'nun üçüncü dönemine, yani ikili yönetime tekabül etmektedir: yerleşik uygarlıkların fethedilmesi ve imparatorluk geleneğinin ciddi bir kısmının vergilendirmeden gelmesi. T'ang'ın çöküşünden sonra (10. yüzyıl) Çin on farklı bölgesel devlet arasında bölünmüştü. İşte Mançu Kitanları bu boşluktan yararlanıp Kuzey Çin'i fethettiler. Ancak, daha önce vurgulandığı gibi, dış dünyanın fethinden önce iç dünyanın birleşmesi gerekmektedir. Bunu başaran lider ise, yetenekli ve hırslı bir sınır insanı olan A-pao-chi oldu. İlk önce Mançurya'da farklı kökenlerden gelen kabileler birleştirildi, daha sonra da Çin fethedildi. Liao devleti iki dilli, ikili bir yönetim izledi. Çinli idareci lere bürokrasi, tarım ve vergi işleri havale edilirken, Mançu eliti nin görevi Çinli olmayan unsurların idaresiyle meşgul olmak, kabile asabiyet ve özerkliklerini ortadan kaldırmak ve bu son hedefle paradoksal bir şekilde askeri ruhun devamını sağlamaktı.⁸⁷

⁸⁴ Burada bahsedilen Mançu örneği, Çin'de 17. yüzyılda kurulan Çing hane danını ifade eder.

⁸⁵ Buradaki okluk bir metafordur ve bilgi/deneyim dağarcığı anlamındadır.

⁸⁶ *Ibid.*, ss. 26, 28, 38.

⁸⁷ Denis Twitchett and Klaus-Peter Tietze, "The Liao", H. Franke and D. Twitchett, *The Cambridge History of China, c. 6: Alien Regimes and Border States, 907-1368*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), ss. 53, 56-57, 67, 77; Eberhard, *op.cit.*, ss. 128-130.

Liao'nun yerini Mançurya kökenli başka bir kabileler birliği olan Jürçenler aldı. Bu sınır insanlarının da Çin'in fethinden önce karma bir ekonomisi ve toplum yapısı vardı. Birleşmelerinin arkasında yatan motivasyon ise artan Kitan baskısına cevap verebilmektir. Bir kez birleşince de, Kuzey Çin'i fethetmekten çekinmediler. İdarede ve Çinlilerle ilişkide Kitan örneğini taklit ettiler.⁸⁸ Tarihte onlardan önce gelen ve sonra gelecek olan her göçebe kökenli fetih devleti gibi, fethedilen yerleşiklerin uygar personelinin kullanmak durumunda kalmışlardı. 1193 yılında, 11.499 memurdan 4.705'i Mançu, 6.794'ü ise Çinliydi.⁸⁹

Jürçenlerin sonunu ise 13. yüzyılda Moğollar getirecektir. Bu noktada, dünya tarihi açısından olağanüstü önemdeki Moğol meselesini sonra ele almak üzere bir kenara koyup, biraz Batı Orta Asya'ya (Maveraünnehir ve Horasan civarları) bakmak gerekiyor. Çünkü Kuzey Çin'de ilk defa istikrarlı fetih devletleri (ikili idare) kurulurken, aynı şey Büyük Orta Asya'nın batısında da gerçekleşiyordu. Ayrıca bu yapılarak, Batı ve Doğu Orta Asya tarihleri çalışmada senkronize hale getirilecektir.

9. yüzyılla birlikte, Oğuz ve Karluklar gibi Türkî gruplar Maveraünnehir bölgesinde görülmeye başladılar. Bu bölge, daha önce değindiğim gibi, tarihsel olarak Soğdluların kontrolünde olan, bozkır ve çöllerin ortasında bulunan şehirlerin egemen olduğu bir coğrafyaydı: "Antik Yakın Doğu'da Mezopotamya, Babil kültürü ve çiviyazısı yoluyla, etkilerinin İran platosu, Anadolu, Suriye ve ötesine yayıldığı bir merkezdi. Orta Asya'da benzer bir rol, Oxus/Amu Derya ve Jaxartes/Sir Derya arasındaki vahalar bölgesinin Farsça konuşan halkları tarafından oynanmıştır:

⁸⁸ Herbert Franke and Denis Twitchett, "Introduction", H. Franke ve D. Twitchett (ed.), *The Cambridge History of China, v. 6: Alien Regimes and Border States, 907-1368*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), ss. 25-26.

⁸⁹ Herbert Franke, "The Chin Dynasty", H. Franke ve D. Twitchett (ed.), *The Cambridge History of China, v. 6: Alien Regimes and Border States, 907-1368*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), ss. 217, 220, 265, 267, 270.

Orta Asya Mezopotamyası.”⁹⁰ Özellikle Semerkant ve Buhara, kıtalararası ticaret ve yüksek kültür merkezleriydi. Burada Richard Frye’in “ticari sekülerizm” dediği bir kültür egemendi.⁹¹ Bölge aynı zamanda göçebelik ve yerleşiklik arasında sürekli olarak vuku bulan çatışmalar ve ortak yaşam (*symbiosis*) alanıydı.⁹² Deneyebilir ki, *üretim tarzları* arasındaki farklılık ortakyaşam gerektirirken (birinde olmayana diğeri tedarik ediyor), *yaşam tarzları* arasındaki farklılık çatışmayı getiriyordu (İbn Haldun’un bahsettiği adetler ve zihniyetler sonucu, iki taraf da birbirinden nefret ediyordu). Ayrıca, Adshead’in söylediği gibi, “vahanın hükümet (*government*) ve korunmaya ihtiyacı vardı: Bozkır ikisini de sağlayabili. Bozkırın idare (*administration*) ve eğitime ihtiyacı vardı: Vaha ikisini de sağlayabili.”⁹³

İslam’dan önce, Maverāünnehir ve Horasan’a İran imparatorlukları ve kültürü hâkimdi. İslam’ın gelişile birlikte bu etki devam etti ama İslamlaşmış bir İran şeklinde. İşte Türkler İslam’la bu coğrafyada tanıştılar ve sonucunda Türko-İran bir sentez olarak doğdu: “Türko-İran İslami kültürü [...], 9 ve 10. yüzyıllarda Doğu İran’da bir araya gelen Arap, İran ve Türk kültürlerinin ekümenik bir karışımıdır. Buradan komşu ülkelere fatihler aracılığıyla taşındı ve sonuçta Batı, Orta ve Güney Asya’daki yönetici elit sınıfların egemen kültürü oldu.”⁹⁴ Bu işbirliğine Türkler bü-

⁹⁰ Richard Frye, “Pre-Islamic and Early Islamic Cultures in Central Asia”, R.L. Canfield (ed.), *Turco-Persia in Historical Perspective*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), s. 37.

⁹¹ Zikreden: Golden, *Nomads and Sedentary Societies*, s. 5.

⁹² V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Hakkı Dursun Yıldız (çv.), (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990), ss. 88, 101, 255; Khazanov, *Nomads and the Outside World*, s. 50.

⁹³ Adshead, *op.cit.*, s. 25.

⁹⁴ Robert L. Canfield, “Introduction: the Turko-Persian Tradition”, R.L. Canfield (ed.), *Turco-Persia in Historical Perspective*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), s. 1. *İslamî kültür kavramı için bkz.: Marshall Hodgson, “The Role of Islam in World History”, Rethinking World History: Essays on Europe, Islam, and*

yük ölçüde bilek gücüyle katkı yaparken, İranlılar bürokrasi ve yazılı kültür sağladılar. Birlikte birçok ülke fethettiler ve yönettiler. Kökeni 11. yüzyıla kadar götürülen bir Türk atasözü bunu iyi açıklar: "Tat'sız (İranlı) Türk olmaz, başsız börk olmaz."⁹⁵ Türki-göçebe sınır insanlarının ve Fars-yerleşik kalem erbabının birlikte kurdukları devasa devletler aynı zamanda di Cosmo'nun tasnifinin ikili yönetim dönemine tekabül eder. Yani haraç, ticaret ve yağmaya ek olarak, artık gelirin ciddi bir kısmı doğrudan vergilendirmeden gelmeye başlamıştır.

Türkîlerin Yakın Doğu'ya girişinin bir diğer yolu da bölge devletlerinde köle asker olarak kullanılmaya başlamalarıdır. Araplar ve İranlılara göre Türkler, her ne kadar "şiddet ve yağmaya gözü doymak bilmez bir aşkla bağlıydılar"sa da, cesur ve sadık savaşçılardı, zorluklara alışkındılar.⁹⁶ Bu düşünceyle, küçük Türkî oğlanlarını ya satın alıyorlar ya da kaçırıyorlar ve bunları köle askerlerden oluşan düzenli ordu içine katıyorlardı. Bu köle asker uygulamasının amacı ailevi ve kabilevi bağlardan koparılmış, sadece hükümdara bağlı askerler yetiştirmekti. Osmanlı yeniçerilerinin kökeni de işte bu gulam kurumuna kadar gider. Tabii ki, 20. yüzyıl Türk milliyetçilerinin kimi zaman açıkça söyledikleri, kimi zaman da ima ettiklerinin tersine, bu askeri yetenek ve cesaret Türkîlere özgü bir şey değildi;⁹⁷ sürdürdükleri göçebe hayat tarzının doğal sonucuydu. Tek kelimeyle ifade edilecek olursa, asabiyetle ilgiliydi. "Yerleşik dünyanın ordularını

World History, Edmund Burke, III, (ed.), (Cambridge: Cambridge University Press, 1993), ss. 97-125.

⁹⁵ Maria Eva Subtelny, "The Symbiosis of Turk and Tajik", B.F. Manz, *Central Asia in Historical Perspective*, (Boulder: Westview Press, 1994), s. 48.

⁹⁶ C.E. Bosworth, "Barbarian Incursions: The Coming of the Turks into the Islamic World", *The Medieval History of Iran, Afghanistan and Central Asia*, (London: Variorum Reprints, 1997), XXIII, ss. 6-7.

⁹⁷ Örneğin bkz.: Osman Turan, "The Ideal of World Domination among the Medieval Turks", *Studia Islamica*, s. 4, (1955), ss. 77-90.

aşan ve toplumsal sistemleri üzerinde temellenen bir dayanışma ve uyum duygusu”⁹⁸ söz konusuydu.

İslam’ın kanonik ve ortodoks yorumları göçebe hayatının basitliğine ve esnekliğine uymuyordu. Türkîlere hitap eden, tasavvuf tarikatlarının ve dervişlerin sunduğu çok daha basit ve anlaşılabilir bir İslam’dı. Gök Tanrı’dan böyle bir İslam ve Allah anlayışına geçiş çok zor olmadı. Ayrıca Türkîler yeni dinlerine eski inançlarından totemci ve Şamanist birçok unsur taşımışlardı. Bu nedenlerle o dönemdeki Türkîlerin Müslümanlıkları kimi çağdaş gözlemcilere yüzeysel, çıkarıcı ve hatta sahte görünmüştür. İşte bu ortodoks Orta Çağ kaynaklarına dayanan bazı 20. yüzyıl tarihçileri, kendilerine gazi diyen göçebelerin Müslümanlıkla pek bir ilgilerinin olmadığı sonucuna varmışlardır. Yani aynı zamanda dini bir sınır olan Maverâünnehir’in gaza ruhunun bu göçebeleri hiç etkilemediği varsayılmıştır. Ancak Yuri Bregel meselenin özünü kavramıştır: “Pagan inanç ve adetlerinin bir sürüsünü modern zamanlara kadar koruyan Türkî kabile mensupları (Arap Bedevilerine benzer bir şekilde), yerleşik insanlar tarafından kötü Müslüman olarak değerlendirilmişlerdir. Ama bu onların kendilerini, ister Sünni olsunlar ister Şii, coşkulu Müslümanlar olarak görmelerini engellememiştir. Önemli olan ‘inancın yoğunluğu’dur, dini pratiğin ve törenin ayrıntıları değil.”⁹⁹ Ve onlara bu yoğunluğu ve coşkuyu vermek için sufiler ve dervişlerden daha uygun insanlar bulmak zordu.

Maverâünnehir, Mançurya’dan çok daha fazla olmak üzere, tam bir sınır bölgesiydi. Aynı anda farklı dinler, diller, kültürler, zihniyetler, yaşam biçimleri (göçebelik ve uygarlık) ve sair arasında bir geçiş bölgesi, sınırdı. Yetenekli sınır insanlarına asabi-

⁹⁸ Yuri Bregel, “Turko-Mongol Influences in Central Asia”, R.L. Canfield (ed.), *Turco-Persia in Historical Perspective*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), s. 68.

⁹⁹ *Ibid.*, s. 71.

yet, farklı dünyalar hakkında bilgi/görgü, bürokrasi, emperyal gelenek ve inanç yoğunluğu sağlıyordu. İşte burada ve çevresinde kurulan ilk Türkî devletlerin hepsi bu zenginlikten faydalandı. Ve sadece onlar değil, yüzyıllar sonra dünyanın başka bir yerinde kurulan Osmanlı İmparatorluğu da bu Maverâünnehir tarihinden yararlanacaktır. Ama ona gelmek için henüz zaman erken.

Türkîler Maverâünnehir'e ilk geldiklerinde, İslamlaşmış İran kültürünün sembolü ve hamisi olan Samani İmparatorluğu bölgenin hâkim gücüydü.¹⁰⁰ 10 ve 11. yüzyıllarda Samanilerin yerine geçen ve topraklarını paylaşan Gazneliler ve Karahanlılar, onun emperyal mirasından çok etkilendiler. Karahanlı hükümdarlar kendilerini İç Asya imparatorluk geleneğinin varisi saydılar (*translatio imperii*) ve Maverâünnehir'in şehir kültürüne aşina olmalarına rağmen şehir dışındaki askeri kamplarda (ordu) yaşamaya devam ettiler.¹⁰¹ Aynı zamanda Türkî kültürüne hamilik ettiler.¹⁰² Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig adlı kitabını bu destekle yazdı. Burada Türkî tarihin de İran emperyal geleneğiyle kıyaslanabilir bir geçmişi olduğunu göstermeye ve iki geleneği birleştirmeye çalışıyordu.¹⁰³ Yusuf Has Hacib, açıktır ki, antik Yakın Doğu imparatorluk geleneğini yakından biliyordu; bu geleneğin önemli temalarından biri olan adalet dairesine şu şekilde yer

¹⁰⁰ N.N. Negmatov, "The Samanid State", M.S. Asimov ve C.E. Bosworth (ed.), *History of Civilizations of Central Asia, c. IV: The Age of Achievement: A.D. 750 to the End of the 15th Century*, (Paris: UNESCO Publishing, 1998), ss. 77-94.

¹⁰¹ E.A. Davidovich, "The Karakhanids", M.S. Asimov and C.E. Bosworth (ed.), *History of Civilizations of Central Asia, c. IV: The Age of Achievement: A.D. 750 to the End of the 15th Century*, (Paris: UNESCO Publishing, 1998), ss. 121, 123.

¹⁰² Peter B. Golden, "Orta Asya'da İslâmiyet'in ilk Dönemleri ve Karahanlılar", Halil Berktaş (çv), Denis Sinor (ed.), *Erken İç Asya Tarihi*, (İstanbul: İletişim, 2000), s. 491.

¹⁰³ Robert Dankoff, "Introduction", Yusuf Khass Hajib, *Wisdom of Royal Glory (Kutadgu Bilig): A Turko-Islamic Mirror for Princes*, Robert Dankoff (çv.), (Chicago: The University of Chicago Press, 1983), ss. 1-8.

vermişti: “Memleket tutmak için çok asker ve ordu lazımdır, askerini beslemek için de çok mal ve servete ihtiyaç vardır, bu malı elde etmek için halkın zengin olması gerektir. Halkın zengin olması için de doğru kanunlar konulmalıdır; bunlardan biri ihmal edilirse dördü de kalır. Dördü birden ihmal edilirse beylik çözülmeye yüz tutar.”¹⁰⁴ Kitapta Türkî tarihten kalan en önemli motif ise geleneksel hukuk olan *törü*’nün, kağan da dâhil her şeyin üstünde, her şeyden kutsal olmasıdır. Törü, teorik olarak, bozkır hayatının üzerinde oynanması mümkün olmayan, binlerce yıllık kutsal kuralları olarak özetlenebilir. Göreve gelen her bir kağan törüyü tekrar yürürlüğe koymalı ve buna uymalıdır.¹⁰⁵ Bu iki sacayağı, adalet dairesi ve törü, Karahanlılardan sonra kurulan Türko-İran imparatorluklarının, Osmanlı dâhil, tümüne geçmiştir. Ama elbette ki, eğer söz konusu imparatorluklar yeterince uzun yaşadıysa, törü kaçınılmaz olarak boş bir söz haline gelmiştir. Çünkü fethedilen uygarlık kendini fetheden barbarlığı yutar ve daha sonra da sindirir.

İlk Gazne hükümdarları köken olarak Samani gulamı (kul/köle asker) oldukları için,¹⁰⁶ arkalarında yeterince kabile desteği yoktu. Bu nedenle yerleşik İran kültüründen en başından beri çok etkilendiler. Aslında Gazneliler o kadar kozmopolitler ki onları belirli bir etnik unsurla (örneğin Türk devleti gibi) damgalamak yanlış olacaktır. Bürokraside İran egemenliği vardır ama Gazneliler, binlerce yıllık emperyal prensibi devam ettirerek, buldukları her tür faydalı ve yetenekli insandan yararlanmasını bilmişlerdir:

¹⁰⁴ Zikreden: Halil İnalıcık, “Kutadgu Bilig’de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri”, H. İnalıcık, *Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet*, (İstanbul: EREN, 2000), s. 15.

¹⁰⁵ Halil İnalıcık, “Turkish and Iranian Political Theories and Traditions in Kutadgu Bilig”, *The Middle East and the Balkans under the Otoman Empire: Essays on Economy and Society*, (Bloomington: Indiana University Pres, 1993), ss. 10-12.

¹⁰⁶ Bosworth, *op.cit.*, s. 9.

"Gazneliler, kökeni Türk köleler olan barbar bir çizgiden İran-İslami gelenek içindeki monarklara hızlı bir şekilde dönüşmüşlerdir. Bu monarklar, İranlı veya Tacik, Türk, Afgan, Hintli ve diğerlerinden oluşan çok-etnili bir bölgeye otoriter yöneticiler olarak başkanlık ettiler. Ulus-devletin evriminden önceki çağda, çeşitli etnik kökenlerden gelen ve uzmanlık ve yetenekleriyle devletin işleyişine katkıda bulunan unsurlara sahip olmak, güçsüzlükten ziyade, bir güç kaynağı olarak görülürdü."¹⁰⁷

Bosworth, Hindistan fethinin vaat ettiği yağma ve ganimet sayesinde Gazneli Devleti'nin doğu İslam dünyasındaki gaziler için bir çekim merkezi haline geldiğini belirtir;¹⁰⁸ Hintlilerin de din değiştirmeye zorlanmadığını dikkate alarak, fetih motivasyonunun ekonomik olduğunu ve dinle hiçbir ilgisi olmadığını iddia eder.¹⁰⁹ Bosworth burada bir yanılgıya düşmektedir, çünkü gaza Müslüman olmayanlara "ya Kuran, ya kılıç!" gibi bir seçenek sunmaz. İslam'ı yayarken kullanılan askeri aygıtın amacı dar-ül harbi politik olarak boyun eğdirmektir, ona vergi verdirme. Zorla din değiştirmek gibi bir amaç ne gazaya uymaktadır, ne de genel İslam felsefesine. İhtida, fethedilmiş topraklarda uzun dönemli, barışçıl yollarla sürdürülen ve iknaya dayalı bir süreçtir. İktisadi teşvikler sunmak ise bunun başka bir yoludur.¹¹⁰ Diyeceğim, ihtidanın kısa vadedeki yokluğu veya bu yolda agre-

¹⁰⁷ C.E. Bosworth, "The Ghaznavids", M.S. Asimov ve C.E. Bosworth (ed.), *History of Civilizations of Central Asia, c. IV: The Age of Achievement: A.D. 750 to the End of the 15th Century*, (Paris: UNESCO Publishing, 1998), s. 110.

¹⁰⁸ C.E. Bosworth, "Mahmud of Ghazna in Contemporary Eyes and in Later Persian Literature", *The Medieval History of Iran, Afghanistan and Central Asia*, (London: Variorum Reprints, 1997), XVI, s. 88.

¹⁰⁹ C.E. Bosworth, "The Imperial Policy of the Early Ghaznavids", *The Medieval History of Iran, Afghanistan and Central Asia*, (London: Variorum Reprints, 1997), XI, ss. 54, 57.

¹¹⁰ Örneğin bkz.: Ann K.S. Lambton, "The Relations of Muslims and Non-Muslims; Jihad: Taxation and the Conquered Lands", *State and Government in Medieval Islam: An Introduction to the Study of Islamic Political Theory: Jurists*, (Oxford: Oxford University Press, 1981), ss. 201-218.

sif bir politikanın izlenmemesi, dinin bir motivasyon olarak önemsizliğine işaret etmez. Ayrıca, gaza (idealist) ve yağmanın (materyalist) çelişen motivasyonlar olduğu da bir yanılısamadır. Gaziler gazayla hem bu dünyada hem de öbür dünyada kendilerine bir yer edinirler. Modern tarihçilerin önemli bir kısmı bu basit mantığı görmese veya görmek istemese de, Osman Gazi görmüştür ve bizatihi bu mantığın gereklerini takip etmiştir. Neşri Tarihi'nin aktardığı gibi, "Ekmeği(mi) sadece gazadan çıkarayım ve hiçbir hükümdara muhtaç olmayayım. (Böylece), hem dünya, hem de ahiret elime geçsin"¹¹¹ der.

Selçuk mütevezzi kökenlerden gelmiştir. Sir Derya nehri civarlarında bulunan Oğuz Beyliği'ne bağlı, sıradan bir göçebe savaşıydı. 10 ve 11. yüzyılların Batı Türkistanı, doğudan gelen zincirleme göçebe göçlerinin nüfus baskısı altındaydı. Bu, sınırlı otlaklar üzerinde ciddi kavgaların, savaşların kopmasına yol açtı. Ayrıca, Oğuz yönetimi göçbeleri vergilendirmeye çalışıyordu. Bunun üzerine Selçuk ve kabilesi, Maverâünnehir üzerinden Gaznelilerin memleketi olan Horasan'a geçti.¹¹² Bu uzun yolculuk boyunca, paralı asker olarak hem Samani hem de Gazneli devletlerine hizmet ettiler. Ancak, her göçebe gibi bağımsızlıklarına düşkün olan ve vergi vermek istemeyen Selçuklular, aslında bu iki devlet için de bir bela kaynağıydı. Sonunda nihai çatışma kaçınılmaz hale geldi. 1040'daki Dandanakan savaşında, Çağrı ve Tuğrul'un orduları Gazneli ordusunu yenerek Horasan'ı ele geçirdi. Bu şaşırtıcı zaferin de açıklaması büyük ölçüde İbn Halduncu dinamikte yatıyor. İlk önce, başarılı yağmalar ve küçük/

¹¹¹ Mehmed Neşri, *Neşri Tarihi*, c. 1, Mehmet Altay Gökmen (ed.), (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983), s. 31.

¹¹² S.G. Agajanov, "The States of the Oghuz, the Kimek and the Kipchak", M.S. Asimov ve C.E. Bosworth (ed.), *History of Civilizations of Central Asia, c. IV: The Age of Achievement: A.D. 750 to the End of the 15th Century*, (Paris: UNESCO Publishing, 1998), ss. 61-76.

orta ölçekli fetihler kabilenin şöhretini büyütür ve yayar; sonra da, bu cazibeye kapılıp gelenlerle kabile büyür ve bir kabileler birliği oluşur. Bu sadece rakamsal bir büyüme de değildir; asıl önemlisi, farklı asabiyetlerin bir çatı altında buluşmasıdır. Yani büyüme hem niceliksel, hem de nitelikselidir. Eğer bu sağlanırsa, uygarların fethi de bir mucize olmaktan çıkar. İşte bu şartlar 1040'da Selçuklular için mevcuttu.¹¹³ Selçuklular 1055'de de Ab-basi Bağdatı'na gireceklerdir. Türkmenler nihayet Yakın Doğu coğrafyasının merkezine gelmişlerdir.

Selçuklular sınır insanlarıydılar. Kuşaklar boyu Orta Asya'nın antik şehirleri ve yerleşik hayatı çevresinde kümelenmiş göçebeliler olarak uygarlığın ne olduğunu biliyorlardı.¹¹⁴ Tuğrul ve Çağrı Beyler de hem göçebelikten, hem de yerleşiklikten yararlanmasını bildiler. Kendileri uygar bir coğrafyayı bizzat yönetmek işine girişmediler ama yönetecek adamları buldular. Gazneli Devleti'nin İranlı kalem erbabını, yani bürokrasisini, büyük ölçüde devraldılar. Büyük ve ünlü vezir Nizamü'l-mülk bu yaklaşımın cisimleşmiş halidir.¹¹⁵ Selçuklu kurumsal olarak Samani ve Gazneli Devletlerinden o kadar etkilenmiştir ki, Sencer Divitçioğlu Selçuklu Devleti'ni boşalmış devlet kabuğunun içinin doldurulması olarak niteler.¹¹⁶ Ancak onları taklitçiler olarak görmek de yanlıştır, çünkü emperyal platformun tarihine kendileri de kat-

¹¹³ Bkz.: Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi: Kuruluş Devri*, c. 1., (Ankara: TTK, 1993).

¹¹⁴ Fletcher, "The Mongols ...", s. 41; Bernard Lewis, "The Mongols, the Turks, and the Muslim Polity", *Islam in History: Ideas, People, and Events in the Middle East*, (Chicago: Open Court, 1993), ss. 199-201.

¹¹⁵ A. Sevim and C.E. Bosworth, "The Seljuks and the Khwarazm Shahs", M.S. Asimov ve C.E. Bosworth (ed.), *History of Civilizations of Central Asia, c. IV: The Age of Achievement: A.D. 750 to the End of the 15th Century*, (Paris: UNESCO Publishing, 1998), ss. 153, 156.

¹¹⁶ Sencer Divitçioğlu, *Oğuz'dan Selçuklu'ya: Boy, Konat ve Devlet*, (İstanbul: YKY, 2000), s. 105.

kıda bulunmuşlardır: “ [...] eski kurumlar Selçuklular altında yeni bir anlam kazandılar; önceki dönemde başlayan gelişmeler kristalize oldu ve değerli öğeler İran mirasına eklendi.”¹¹⁷ (İkinci bölümün konusu olan Selçuklu kurumlarının ayrıntısına girmeyeceğim. Burada dünya tarihindeki göçebe-yerleşik ilişkilerinin tekerrür eden örüntülerini Selçuklu bağlamında da göstermekle yetiniyorum).

Başlangıçta, Selçuklu liderleri İran devlet geleneğinin otokrat imparator geleneğine hemencecik uyum sağlayamadılar. Bozkır geleneğiyle uyumlu olarak, iktidara ve imparatorluğa ortak bir mülkiyet gözüyle baktılar. Ancak bu direniş çökmeye mahkûmdu. Bir-iki nesillik süreç sonunda, genel olarak İbn Haldun yasası, spesifik olarak da İran bürokrasinin etkisiyle, han’dan imparator’a dönüştüler. Artık, şah ve şehinşeh gibi binlerce yıllık İran unvanlarını kullanıyorlardı. Göçebe savaşçılara karşı bir denge kurmak ve hatta onların yerini alması amacıyla artan bir hızda gulam askerlerine ihtiyaç duyuyorlardı. Bu bir zamanlar yoldaşları olan göçebe Türkmenlerden yabancılaşmaları bağlamında oluyordu.¹¹⁸ 12. yüzyılda, Sultan Sancar’ın ihanete uğradıklarını düşünen Oğuz Türkmenlerince yakalanıp, üç yıl tutsak tutulması öğretici bir hikâyedir. Bir 12. yüzyıl gözlemcisinin dediği gibi, “Oğuzlar esaretin boyunduruğunu kabul edemezler ve hayatlarını geçirdikleri isyan durumunu terk edemezlerdi.”¹¹⁹ 1040’dan sonraki bir yüzyıl içinde imparatorluk çökmüştü. Bu kadar kısa sürmesinin nedeni ise, muhtemelen işlenen “ilk günah”tı: ortak

¹¹⁷ A.K.S. Lambton, “The Internal Structure of the Saljuq Empire”, *Theory and Practice in Medieval Persian Government*, (London: Variorum Reprints, 1980), VIII, s. 203.

¹¹⁸ Barthold, *op.cit.*, ss. 327-330.

¹¹⁹ A.K.S. Lambton, “Aspects of Saljuq-Ghuzz Settlement in Persia”, *Theory and Practice in Medieval Persian Government*, (London: Variorum Reprints, 1980), IX, s. 112. Elbette ki bu sadece Oğuzların değil, genel olarak göçebeliliğin özelliğidir.

egemenlik düşüncesi ve toprakların hanedan fertleri arasında bölüştürülmesi, fiili olarak öyle yönetilmesi. Nizamü'l-mülk'ün ve İran bürokrasinin tüm çabalarına rağmen eski adetler üstün geldi, imparatorluk tam olarak yerleşemedi, pekişemedi; Sultanlar devasa ülkeyi kontrol edemedi. Topraklar 12. yüzyılın başında dörde bölündü, ki bunların en önemlisi ve uzun ömürlüsü Anadolu Selçuklu Devleti dediğimiz koldur. Osmanlılar ise, doğrudan mirasçısı oldukları bu devletin "ilk günahı"ndan bilinçli olarak sakınacaklardır.

Şimdi Türkmenlerle birlikte bu çalışmanın da Anadolu'ya girme zamanı geldi. Büyük Selçuklu döneminde Azerbaycan'da biriken göçebe savaşçılar, merkezin izni olmadan Bizans topraklarını zaman zaman yağmıyorlardı. Sonunda Selçuklu merkezi bu söz dinlemez adamların enerjisini kendi amaçlarına kanallandırmak için Bizans'a karşı gerçek bir savaş örgütledi. Böylece hem topraklarını genişletmiş, hem de başına sürekli bela olan göçebelere oyalanmış ve merkezden biraz daha uzaklaştırmış olacaktı. 1071'deki Malazgirt Savaşı, Türkmen süvarilerinin usta okçulukları, sahte çekilme ve pusu kurma taktikleri sayesinde kazanıldı.¹²⁰ Bu tarih, haklı olarak, Anadolu'nun Türkîleşmesini simgeler. 11. yüzyılda 500.000 ila 700.000 Türkmenin Anadolu'ya girdiği tahmin ediliyor.¹²¹

W.E. Kaegi, literatürde Bizans'ın savaşı kaybetmesinden sonraki tutulan sorunları sıralar: "Bizans sivil bürokrasisiyle askeri liderliği arasındaki hizipçi çekişmeler, emperyal taht için iç savaşlar, sadakatsiz ve pahalı yabancı paralı askerlere aşırı güvenme, yaşamsal önemdeki yerli köylü-askerlerin toprak aristokrasisi tarafından kullanılması, Ortodoks olmayan unsurlara (özellikle

¹²⁰ Bkz.: Claude Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı)*, Y. Yücel ve B. Yediyıldız (çv.), (Ankara: TTK, 1992).

¹²¹ Golden, *An Introduction ...*, s. 224.

Ermeniler) olan resmi hoşgörüsüzlük ve zulüm.” Aslında bunlar, sonraki bölümde ayrıntısıyla anlatılacağı gibi, uzun bir zaman yaşayabilmiş olan imparatorlukların tipik sorunlarıdır. Bizans 1071’de çok yaşlı bir imparatorluktu ve askeri dinamizmini tümünden kaybetmişti. Yaşlı ve bitkin halde yaşamasını ise idare, diplomasi ve askeride kullandığı emperyal tekniklerin sofistiksasyonuna ve çeşitliliğine borçluydu. Özetle uygarlık, ekonomik, askeri ve moral olarak gerileme içindeydi. Ancak bu içsel nedenler bir noktaya kadar açıklayıcıdır; en az o kadar önemli olan diğer faktör ise, dışarıdan gelenlerin durumudur. Örneğin Kaegi, birincil kaynaklara dayanarak, Oğuz Türkmenlerinin ne kadar usta okçu süvariler olduklarından bahseder.¹²² İbn Haldun dinamikleri bir kez daha iş başındadır.

Bu sırada Anadolu’ya kutsal toprakları Müslümanların elinden kurtarmayı amaçlayan Haçlılar da girmektedir. Hac yolunda köprü olan Anadolu’nun Selçuklular tarafından olası bloke edilmesi de Haçlılar için bir diğer tehditti. Osmanlı tarihyazımında gazilerin motivasyonları ne kadar tartışıldıysa, Batı’da da Haçlılarınki tartışılmıştır. Çoğu zaman, Papalığın gizli emelleri ve Haçlıların servet kazanma arzusu, aşikâr olan motivasyondan (yani, din) daha çok dikkat çekmiştir. Ancak, en azından sıradan Haçlılar için Cennet vaadi herhalde az bir motivasyon olmamıştır. Görece yeni bir derleme bu meseleye ışık tutuyor: “Bir şehit olarak ölme umudu bir motivasyon muydu? Bugün, seküler maddiyatçı toplumlarda, zayıf bir cazibe olarak görülebilir. Dinin, ölüme aşına olmak gibi, her yerde olduğu [omnipresent] ve insanların Cehennem korkusu ve ebedi hayat umudu arasında yaşadığı Ortaçağ toplumunda buna farklı bakılıyordu.”¹²³ Haçlı-

¹²² Walter Emil Kaegi, Jr., “The Contribution of Archery to the Turkish Conquest of Anatolia”, *Speculum*, c. 39, s. 1, (Jan., 1964), ss. 96, 102, 105-106.

¹²³ Jean Flori, “Ideology and Motivations in the First Crusade”, Helen Nicholson (ed.), *The Crusades*, (New York: Palgrave, 2005), s. 23.

ların gözünde, yağma ve dini motivasyonlar gayet uyumluydu. Buna ilaveten, tercih şan-şöhret ve utanç arasındaydı: "Başarılı haçlıların şöhretinin boyutu, ancak evde kalanlar, yolculukta vazgeçenler veya kaçaklar tarafından yaşanan utancın boyutuyla kıyaslanabilir."¹²⁴

Doğal olarak, Haçlı seferleri karşı taraftaki dini duyguları da etkiledi. Zaten güçlü olan cihat ve gaza gelenekleri yerinden canlandı.¹²⁵ İleriki yüzyıllarda Anadolu gaziler için bir cazibe merkezi haline gelecekti. Osmanlı tarihyazımında, çağdaş Bizans kaynaklarında gaza, gazi ve cihat gibi terimlerin geçmemesini gaza'nın önemsizliğine kanıt olarak gösterenler vardır. Ancak bu yokluk Müslümanlarla ilgili bir şey söylemez; daha ziyade, Hristiyanların karşıdakini algılama ve adlandırma sorunuyla ilgili bir durumdur. Müslümanları inanmış müminler olarak göstermek bir propaganda yanlışı olurdu. Bu nedenle, bırakın daha teknik terimleri, Ortaçağ Hristiyan kaynaklarında Müslüman sözcüğü bile geçmez: "Ortaçağ kaynaklarında 'Müslüman' teriminin olmaması manidardır. Bunun yerine, Haçlıların karşıtları vakanüvisler tarafından 'kâfirler', 'gentiles', İsa/Tanrı'nın düşmanları ve hepsinden önemlisi, 'paganlar' olarak adlandırılırlar."¹²⁶ Bu tip mukayeseli okumalar tarihyazımındaki birçok sorunu çözmektedir, yöntemsel yanlışları düzeltmektedir ve birçok tartışmanın aslında daha baştan yanlış olduğunu göstermektedir.

11. yüzyılda Anadolu'ya akan Türkmenlerin çoğu göçebeydi ve 13. yüzyılın sonuna kadar da böyle kalacaktır. Bu, tarihsel Büyük Orta Asya'nın mekânsal olarak genişleyip, binlerce yıldır yerleşik ve uygar olan Anadolu'yu da içine aldığı anlamına gelir. Özellikle Doğu Anadolu ve Orta Anadolu platosu otlak açısın-

¹²⁴ *Ibid.*, s. 27.

¹²⁵ Bkz.: Helen Nicholson, "Muslim Reactions to the Crusades", Helen Nicholson (ed.), *The Crusades*, (New York: Palgrave, 2005), ss. 269-288.

¹²⁶ Margaret Jubb, "The Crusaders' Perception of their Opponents", Helen Nicholson (ed.), *The Crusades*, (New York: Palgrave, 2005), ss. 228-229.

dan yeterince zengindi. Ancak yeni gelenler sadece göçebeler değildi; Horasan'dan dervişler ve kentliler de gelmişti. Bu yeni gelenlerin yeni coğrafyalarında buldukları ise antik şehirler, Hristiyan köylüler, askerler ve bürokratlar, farklı kültür ve kurumlardı. Bu birleşim Anadolu'yu yerleşik ve göçebe hayat tarzları arasında; kentler ve kırsal arasında; İslam ve Hristiyanlık arasında; Yunanca, Türkçe ve Farsça arasında; Yakın Doğu ve Orta Asya arasında; farklı devletler ve beylikler arasında gerçek bir sınır bölgesi yaptı. Yani Anadolu, bir nevi yeni Maverâünnehir olmuştu. Bu aynı zamanda Orta Asya'nın bir alt-bölgesi olan Türko-İran'ın da Anadolu'ya girişi demekti. Sir Derya'dan Anadolu'ya, "yerleşik alanla olan değiş tokuş Türko-Moğol bölgesinin doğusuna kıyasla çok daha çeşitliydi; şöyle ki, farklı yaşam biçimleri birçok yerde daha fazla kenetlenmişti."¹²⁷ Daha önce, sınır insanların imparatorluk fethetme ve kurmadaki başarılarına değinmiştim. İşte Anadolu bu tip bir sürü insanı barındıran bir havuz halinde gelmişti. Türko-İran, Çağatay Türko-Moğollarının elinde 16. yüzyılda Hindistan'a da girecektir. Jos Gommans bütün bu göçebe savaşçı hâkimiyeti altındaki coğrafyaya *Saharasya* demektedir.¹²⁸

Anadolu, 1071'den Moğol işgaline kadar (1243), Selçuklu Devleti ve göçebeliliğin hâlâ hüküm sürdüğü beylikler arasındaki devamlı mücadeleye tanık oldu. Birincisi, ulema ve İranlı bürokratların yardımıyla merkezileşme için uğraşırken, ikinci grup göçebe ve derviş gibi merkezkaç gruplardan oluşmaktaydı. Findley'in analojisi durumu anlamamızı kolaylaştırır: "Anadolu, sonraki birkaç yüzyıl boyunca, mikro ve makro yönetim biçimleri arasındaki tarihi Türkî rekabetin devam ettiği bir nevi 'vahşi batı'

¹²⁷ Kurt Franz, "Resources and Organizational Power: Some Thoughts on Nomadism in History", Stefan Leder ve Bernhard Streck (ed.), *Shifts and Drifts in Nomad-Sedentary Relations*, (Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag, 2005), s. 63.

¹²⁸ Jos Gommans, "The Silent Frontier of South Asia, c. A.D. 1100-1800", *Journal of World History*, c. 9, s. 1, (1998), ss. 4-5.

olacaktı.”¹²⁹ Anadolu Selçuklu Devleti zaman zaman merkezileşme yönünde ciddi atılımlar yaptıysa da, bunlar hep kırılgandı. Ve tam Moğol işgali arifesinde, Anadolu, heterodoks dervişlerin liderlik ettiği Babai isyanlarıyla çalkalanıyordu. Bunlar ancak Frenk paralı askerlerin yardımıyla bastırılabilirdi.¹³⁰

Son olarak, Anadolu İslamı'nın bu yüzyıllardaki ünlü hoşgörüsünden bahsetmek gerekir, çünkü bu atmosferin yukarıda sözü edilen haçlı ve gaza ruhlarıyla çeliştiği düşünülebilir. Gerçekte ise çelişmemiştir. Hoşgörü kısmen İslam'ın cihat öğretisiyle açıklanabilir: katletme veya zorla din değiştirtme değil, boyun eğdirip vergi verdirme. Ama daha çok, genel atmosfere damgasını vuran Müslüman derviş ve göçebe gruplarının popüler ve heterodoks inanç yapılarıyla alakalıdır. Maverünnehir'de neyse, burada da olan oydu. Önemli ve etkili olan “inancın yoğunluğu” ydu, gaddar bir fanatizm değil. Dolayısıyla bu gruplar “kafirler” e boyun eğdirdiler, onlardan vergi aldılar, ama onları bir şeye zorlamadılar. İhtida, bir süreç, teşvik ve sabır meselesiydi.¹³¹ Sadece bu gruplar değil, Anadolu Selçuklu Devleti de gayri Müslimlere karşı pragmatik ve hoşgörülüydü. Kılıçla fethedilen yerlerdeki Hristiyanları İslam'a çekmek için barışçıl yollar (Mevlevilik; camilere, hayır kurumlarına ve vakıflarına, kervansaraylara çok ciddi kaynak ayırmak gibi) dışında yöntem denenmedi. Kökeni göçebelikte olan tipik bir sınır devleti olarak, her dinden ve kökenden yetenekli adamı kullanmasını bildi. İster İranlı, ister Rum olsun. Bir prensin Kayserşah olan unvanı asıl olarak neyin sahiplenildiğini özetler.¹³²

¹²⁹ Findley, *op.cit.*, s. 71.

¹³⁰ Ahmet Yasar Ocak, *Türkiye'de Tarihin Sapıtılması Sürecinde Türk Sufliliğine Bakışlar*, (İstanbul: İletişim, 2005), ss. 239-245, 261-266.

¹³¹ Osman Turan, “L'Islamisation dans la Turquie du Moyen Age”, *Studia Islamica*, c. 10, (1959), ss. 137-152.

¹³² Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, Erol Üyepazarıcı (çv.), (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000), ss. 162-163, 169, 183, 196, 211.

Şimdi sırada Moğollar var. Dünyayı birçok boyutta o kadar değiştirdiler ki, Moğollar öncesine geri dönüş tahayyül dahi edilemedi. İşte Osmanlılar bu yeni dünyanın aktörleri olacaklardır.

D. Pax Mongolica

Daha sonra Cengiz Han adını alacak olan Timuçin, gerçek bir bozkır imparatoru olarak, mütevazı kökenlerden geliyordu. Çocukluğu yoksulluk ve zorluk içinde geçti; geçimini avcı-hayvancılığa borçluydu. Bu tabii sadece onun için değil, bozkırın geneli için de geçerlidir.¹³³ O dönemde İç Asya bozkır hayatı, büyük ihtimalle hassas olan ekonomik dengenin bozulması nedeniyle bir kriz içindeydi. Çin'den büyükbaş hayvan aldıkları bile oluyordu. İşte bu tip kriz anları bozkır birliği için yapılan çağrılardır aslında,¹³⁴ çünkü dış dünyaya olan bağımlılık artmıştır ve bu içeride, yani bozkırda, güçlü olmayı gerektirmektedir. Bu birliği ise, bildiği gibi, 1206 yılında yetenekli ve ihtiraslı Timuçin gerçekleştirdi. O yılki kurultayda kağan seçildi. Bu, önceki bozkır imparatorluklarından yapılan bilinçli bir *translatio imperii*'ye işaret eder. Bu insanlar kendilerini, Gök Türklere benzer şekilde, Köke (gök, mavi) Mogghol diye çağırıyorlardı.¹³⁵ Birliğin merkezi Orhon topraklarıydı. Orhon'un bozkırdaki sembolik önemi Roma'nın Avrupa tarihindeki önemine benzer.

Cengiz Han'ın bozkırı birleştirmede harcadığı zaman, akabinde gelen fetihlere harcadığı zamandan fazladır. Bu ilk başta şaşırtıcı görünse de, aslında değildir. Bozkır birliği sağlamak, yani farklı asabiyetleri birleştirmek, işin zor kısmıdır. Bir defa birleşme sağlandığında, dış dünya açısından yenilmesi çok güç bir tehlide dönüşür. Moğolların geleceğini belirleyen bir diğer etken

¹³³ B.Y. Vladimirstov, *Moğolların İçtimai Teşkilatı: Moğol Göçebe Feodalizmi*, Abdülkadir İnan (çv.), (Ankara: TTK, 1995), ss. 64-67.

¹³⁴ Khazanov, *Nomads and the Outside World*, ss. 235-236.

¹³⁵ Jean-Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, A. Kazancıgil ve A. Bereket (çv.), (İstanbul: Kabalcı, 2001), s. 144.

de, Cengiz Han'ın "farklı tipteki adamları idare etmeyi bilen" bir sınır insanı olmasıydı. Birliğin kurulmasından ve fetihlerden önce, Çinlilerle zaman zaman ilişki kurmuş ve ittifaklara girmiştir.¹³⁶

Moğollar, 1206'yı takip eden 60 yıl içinde, Çin'i, Rus bozkırlarını, Doğu Avrupa'yı, Orta Asya'yı ve Yakın Doğu'yu fethettiler. Bu emsalsiz askeri başarının arkasında göçebe savaş teknikleri, katı disiplin, yetenekli generaller, zaman zaman ibret olsun diye uygulanan gaddarlıklar (henüz fethedilmemiş olanların ders alıp direnmemeleri için) ve asabiyetleri yatıyordu. Cengiz Han bozkır birliğine karşı çıkmış olan kabileleri bölüp ortadan kaldırmıştı; ancak diğer kabilelere ve liderlerine dokunmamıştı. Bir başka deyişle, dost kabileler aynı ordu birimlerinde kullanılırken, düşman kabileler bölünüp farklı birimlere dağıtıldılar.¹³⁷ Moğol ordusu Hunlara kadar giden bir bozkır geleneğini devam ettirerek on ve katları şeklinde (*decimal*) örgütlenmişti; bu, düzen ve disiplin sağlıyordu, aynı zamanda da kabilevi bağımsızlığı nispeten etkisiz hale getiriyordu.¹³⁸ Ancak bu çoğu göçebe savaşçının aynı kabileye mensup yoldaşıyla omuz omuza savaşmasını engellemiyordu. İbn Haldun'a göre, bu durum asabiyetin en önemli ayaklarından. Ayrıca bozkırın eski *anda* geleneği vardır. Buna göre, birbiriyle gerçek kandaşlık ilişkisi bulunmayan iki kişi kanlarını karıştırırlar ve sadakat andı içerler. Böylece de kan kardeşi olurlar.¹³⁹

Peki, İslam'ın Arap dünyasında gördüğü işlev gibi, birleştirici bir asabiyet var mıydı?¹⁴⁰ Kimileri ideoloji veya inancın Moğol fetihlerinde bir önemi olmadığını iddia etseler de buna katılmak

¹³⁶ Lattimore, *Inner Asian Frontiers*, ss. 544-546.

¹³⁷ David Morgan, *The Mongols*, (New York: Basil Blackwell, 1987), ss. 89-90.

¹³⁸ Fletcher, *Mongols ...*, ss. 29-30.

¹³⁹ Morgan, *op.cit.*, s. 37; Roux, *op.cit.*, ss. 567-568.

¹⁴⁰ Karşılaştırmalı bir çalışma için, bkz Anatoly M. Khazanov, "Muhammad and Jenghiz Khan Compared: The Religious Factor in World Empire Building", *Comparative Studies in Society and History*, c. 35, s. 3, (Tem, 1993), ss. 461-479.

zor. Bozkırın daha önceki imparatorluklarında olduğu gibi, Cengiz Han da dünyayı fethetmek için Gök Tanrı'nın iznini ve vekilliğini aldığına inanıyordu; ayrıca kut (şans, kısmet) sahibiydi. Türkî imparatorluklardan kalan bu inançlara,¹⁴¹ fetihler geldikçe, sıradan göçebe de inanmaya başladı. Zaten bu çaptaki bir dünya-fethini sadece ekonomik çıkarlar ve aç gözlülükle açıklamak gerçekçi olmaz. Kazanılan zenginlikle, dünyaya hükmetme motivasyonu bu örnekte de çelişkili değil.¹⁴² Bir kere ortaya çıkınca, ideoloji ve motivasyonların kendi içlerinde hayatları vardır. Dünya hükümdarı olma fikri bozkırda yüzyıllardır mevcuttu; her imparator da bu "dünya"yı daha fazla genişletmeye, daha büyük bir alanı fethetmeye çalışıyordu çünkü güç ve şan-şöhretin kaynağı oradaydı.

Yerleşik uygarlıkları fethedip oralara yerleştiklerinde ise, görece basit olan Gök Tanrı inancı binlerce yıllık bir sofistikasyon düzeyine sahip olan yerel dinler karşısında yetersiz kaldı. Başlangıçta, Moğollar bu dinlere karşı son derece hoşgörülüydüler, ki zaten bu tipik bir göçebe yaklaşımdır. Ancak zamanla bu uygarlıkları yönetebilmenin en önemli şartlarından birisinin yerel dinleri benimsemek olduğunu anladılar. Çin'de hangi dinin seçileceği ise, Yakın Doğu'ya nazaran, daha karmaşık bir meseleydi. Sonuçta Kubilay Han Budizm'i seçti:

"Gerçek bir dünya-dini olan Budizm'in uluslarüstü karakteri [...], Göğün altındaki her şey olan [*all-under-heaven*] imparatorun rolüyle ilgili Çin spekülasyonlarının temelini oluşturagelmış Çin-merkezci ve mono-kültürel düşünceyi aşan, bir evrensel impara-

¹⁴¹ Thomas Allsen, "The Rise of the Mongolian Empire and Mongolian Rule in North China", H. Franke ve D. Twitchett, *The Cambridge History of China, c. 6: Alien Regimes and Border States, 907-1368*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), ss. 347-348.

¹⁴² Reuven Amitai-Preiss, "Mongol Imperial Ideology and the Ilkhanid War against the Mamluks", R. Amitai-Preiss ve D.O. Morgan (ed.), *The Mongol Empire and its Legacy*, (Leiden: Brill, 1999), ss. 62-63, 71-72.

torluk kavramsal modelini temin etti. Cakravartin-raja modeli - hukukun tekerleğini döndüren evrensel imparator- Hintli Maurya kralı Asoka'da cisimleşmişti ve bu yüzden Hindistan, Uzak Doğu ve Tibet hükümdarları için son derece çekiciydi."¹⁴³

Budist dünya tarihi anlayışında Cengiz ve Kubilay Hanlar imparator Asoka'nın halefleri, imparatorlukları ise evrensel *impe-rium*'un son halkası olarak görüldü. Dolayısıyla Budizm, bozkırı, Mançurya'yı, Çin'i, Tibet'i ve Güneydoğu Asya'yı egemenliği altında tutan Yuan Hanedanı'nın uluslarüstü karakterine çok iyi uyuyordu.¹⁴⁴ Yuan imparatorunun çoklu bir kişiliği vardı; aynı anda, Borcigin boyunun reisi, bütün Moğolların büyük han'ı, göğün altındaki her şeyin imparatoru ve Budist evrensel imparatoruydu.¹⁴⁵ Aynı geleneği 17. yüzyılla birlikte Mançu hanedanı da sürdürecektir.¹⁴⁶ Bu yaklaşım, kendini aynı anda Sezar, sultan ve han olarak gören Fatih'in yaklaşımıyla da özdeştir. Çünkü dünya-imparatorluğu bunu dikte eder. Eğer imparatorun kendisi bunu anlayacak kapasiteye sahip değilse, danışmanları öğretir.

Bozkırda kalan göçebe Moğollar ise, Çin'de yavaş yavaş yerleşikleşen soydaşlarına kızgındılar. Bir Moğol prens şöyle yakınmıştır: "Bizim geleneğimiz Çinlilerinkinden farklı. Şimdi siz Çin topraklarında yaşıyorsunuz, başkent ve şehirler kuruyorsunuz; Çin kurumlarını, yasalarını ve düzenlemelerini benimsiyor-

¹⁴³ Herbert Franke, "From Tribal Chieftain to Universal Emperor and God: The Legitimation of the Yuan Dynasty", H. Franke (ed.), *China under Mongol Rule*, (Brookfield: Variorum, 1994), III, s. 52.

¹⁴⁴ *Ibid.*, ss. 68-69.

¹⁴⁵ *Ibid.*, s. 79. Ayrıca bkz.: Morris Rossabi, "The Reign of Khubilay Khan", H. Franke ve D. Twitchett (ed.), *The Cambridge History of China*, c. 6: *Alien Regimes and Border States, 907-1368*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), ss. 415-416, 465, 471-472.

¹⁴⁶ Hidehiro Okada, "China as a Successor State to the Mongol Empire", R. Amitai-Preiss ve D.O. Morgan (ed.), *The Mongol Empire and its Legacy*, (Leiden: Brill, 1999), ss. 264-268.

sunuz. Bütün bunlardaki amaç ne?”¹⁴⁷ Bu bağlamda, göçebeliliğin savunucusu olan bozkırdaki Arık Böke’yle, “uygarlaşma”yı savunan Çin’deki Kubilay arasında bir mücadele baş gösterdi.¹⁴⁸ Sonunda kazanan Kubilay oldu ve bozkır bastırıldı. Ancak bu zaferin uzun vadede Çin’deki Moğollar için de bedeli olacaktır, çünkü Yuan hanedanı yerel Ming hanedanı tarafından yerinden edildiğinde, bozkırdan gelip yardım edecek kimse kalmamıştı artık.

David Morgan’ın dediği gibi, “Moğollar, hiç şüphe yok ki, pragmatiktiler [...] Moğol dehası, kurumsal yeniliklerden ziyade, hâlihazırda varolan bir fikri benimseyip genişletmekte yatar.”¹⁴⁹ Karşılaştıkları her gelenekten yararlandılar. Özellikle fetihlerin ilk dalgasında, artık yerleşik halklar olan Uygur Türklerinden ve Kara Kıtaylardan personel devşirdiler; bu halklar, oluşmakta olan Moğol dünya-imparatorluğuna, ticaret, kültür ve bürokraside önemli katkılarda bulundular. Ayrıca Uygur alfabesini¹⁵⁰ ve Kara Kıtay posta sistemini benimsediler.

Yakın Doğu’daki İlhanlı Moğolları da aynı derecede pratik ve pragmatik insanlardı. Kendilerinden önceki her imparatorluk gibi İranlı bürokrasiyi kullandılar. Ancak özellikle iki bürokratin hizmetleri, diğerlerinin üstündedir: Reşideddin ve Cuveyni. Kalem erbabı olarak İlhanlılara yıllarca hizmet veren bu iki İranlı aynı zamanda tarihçiydiler ve Moğol tarihi yazdılar. Reşideddin “editörlüğü”nde çalışan ve dünyanın çeşitli yerlerinden gelen “uzmanlar”dan oluşan bir araştırma ekibi, 14. yüzyıl başlarında

¹⁴⁷ Sechin Jagchid, “The Historical Interaction between the Nomadic People in Mongolia and the Sedentary Chinese”, Gary Seaman ve Daniel Marks (ed.), *Rulers from the Steppe: State Formation on the Eurasian Periphery*, (Los Angeles: Ethnographic Press, 1991), p. 81.

¹⁴⁸ Fletcher, *Mongols ...*, s. 50; Morgan, *op.cit.*, s. 118.

¹⁴⁹ Morgan, *op.cit.*, ss. 103, 107-108.

¹⁵⁰ Bahaeddin Ögel, *İslamiyet’ten Önce Türk Kültür Tarihi*, (Ankara: TTK, 1991), ss. 348-366.

bir dünya tarihi yazdı. Reşideddin emsali olmayan bu kitabın önemini bilmekteydi: "Bugün, Allah'ın izniyle ve sayesinde, yer-yüzünün en uçları Cengiz Han ailesinin egemenliği altında; Kuzey ve Güney Çin'den, Hindistan'dan, Kaşmir'den, Tibet'ten, Uygurların, diğer Türk kabilelerin, Arapların ve Frenklerin topraklarından gelen, farklı dinlere ve mezheplere ait olan filozoflar, astronomlar, âlimler ve tarihçiler büyük sayılar halinde, yüce Cenab-ı Hakk'a hizmet için birleştiler."¹⁵¹ Yuan ve İlhanlı sarayları arasında sürekli kültürel/ekonomik değiş-tokuş vardı. Örneğin; yıllarca Çin'de çalışmış, bakanlık yapmış olan Moğol Polat Aga İran'a gelir ve Gazan Han'ın danışmanı olur; ayrıca Çin, Moğolistan ve Türkî kabileler hakkında çok bilgili bir adam olarak dünya tarihi projesine katılır.¹⁵² Bilindiği gibi, bu kitabın bir bölümü de Anadolu'daki beylikler dünyası için çok önemli olacak olan Oğuz destanına ayrılmıştır.

Adshead'e göre, farklı tarihlerin ve bölgelerin birbirine kenetlenmesi olan dünya tarihi, Moğol İmparatorluğu'yla birlikte kesintisiz hale geldi. Bu anlamdaki dünya tarihi şüphesiz ki daha önce de vardı, ama çeşitli nedenlerle bu bağlantılar kesilebiliyor ve farklı kültürler ve bölgeler kısmi izolasyon içinde kalabiliyorlardı. Ancak, "ilk gerçek küresel olay" olan Moğol evrensel imparatorluğu "dünyayı daha az çoğul ve daha fazla tekil yaptı." Büyük Orta Asya ticaret dairesi¹⁵³ ve *pax Mongolica*¹⁵⁴ denen görelî düzen bu bağlamda işlevseldiler. "Temel bilgi dairesi" (*basic information circuit*) de aynı derecede önemlidir. Bölgeler arasındaki

¹⁵¹ Thomas T. Allsen, *Culture and Conquest in Mongol Eurasia*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), s. 83.

¹⁵² *Ibid*, ss. 56, 79, 84-85.

¹⁵³ Janet L. Abu-Lughod, *Before European Hegemony: The World System A.D. 1250-1350*, (Oxford: Oxford University Press, 1989), ss. 153-184.

¹⁵⁴ Gary Seaman, "World Systems and State Formation on the Inner Eurasian Periphery", Gary Seaman ve Daniel Marks (ed.), *Rulers from the Steppe: State Formation on the Eurasian Periphery*, (Los Angeles: Ethnographic Press, 1991), ss. 1-20.

hızlı bilgi akışı, dünyanın yeni bir kavramsallaştırılmasına, başka yerler ve halklar arasında daha önce görülmemiş bir bilgi zenginliğinin doğmasına yol açmıştı.¹⁵⁵

13. yüzyılda, Moğol fetihlerinden kaçan 250.000 Türkmenin Anadolu'ya girdiği tahmin edilmektedir (kesin olarak bilinmese de, Osmanlıların da bu gruba dâhil olduğu fikri, 11. yüzyılda geldiklerini iddia eden teze göre tarihçiler arasında artık daha popüler). Gelenlerin hepsi göçebe değildi; aralarında göçebelerle yakın ilişkileri olan dervişler ve kentliler de vardı.¹⁵⁶ 1243'deki Moğol işgalinden sonra Anadolu yaklaşık 70 yıl boyunca Moğol ordusunun sağ kanadını,¹⁵⁷ İlhanlı valilerini, toprak sahiplerini, vergi tahsildarlarını (Reşideddin'in oğulları dâhil) ve tüccarlarını ağırladı. 13. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'da zaten yaşanmakta olan ekonomik altın çağ bu ortamda daha da canlandı. İlhanlıların emperyal yolu Şah-rah Maverâünnehir'den Anadolu'ya uzanıyordu.¹⁵⁸

Çağdaş kaynaklar göstermektedir ki, bu yeni gelenler *Pax Mongolica*'nın bilinçli mensuplarıydılar. Göçebelerin fazla yazılı kaynak bırakmamış olması onların cahilliğine işaret sayılmamalıdır. S.E. Tolybekov'un Kazaklar için söylediği gibi, "Okuma yazma bilmeyen her göçebe Kazak, dünyadaki bütün göçebeler

¹⁵⁵ Adshead, *op.cit.*, ss. 3-5, 26-27, 53.

¹⁵⁶ Devin DeWeese, " 'Stuck in the Throat of Chingiz Khan': Envisioning the Mongol Conquests in Some Sufi Accounts from the 14th to 17th Centuries", Judith Pfeiffer ve Sholeh A. Quinn, *History and Historiography of Post-Mongol Central Asia and the Middle East: Studies in Honor of John E. Woods*, (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2006), ss. 54-55.

¹⁵⁷ John Masson Smith, Jr., "Mongol Nomadism and Middle Eastern Geography: Qıslâqs and Tümens", R. Amitai-Preiss ve D.O. Morgan (ed.), *The Mongol Empire and its Legacy*, (Leiden: Brill, 1999), ss. 39-56.

¹⁵⁸ Zeki Velidi Togan, "References to Economic and Cultural Life in Anatolia in the Letters of Rashid al-Din", Gary Leiser (çv.), Judith Pfeiffer ve Sholeh A. Quinn, *History and Historiography of Post-Mongol Central Asia and the Middle East: Studies in Honor of John E. Woods*, (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2006), ss. 88, 101.

gibi, [...] aynı anda bir çoban ve asker, hatip ve tarihçi, ozan ve şarkıcıydı. Çağların biriktirdiği bütün milli bilgelik [*national wisdom*] sadece sözlü şekilde vardı.”¹⁵⁹ Anadolu’ya yeni gelenler de zaten kendi yaşam tarzları hakkındaki bilgilerine ilave olarak, yüzlerce yıldır Orta Asya’nın devletleriyle ve kentli hayat tarzıyla haşır neşirdiler;¹⁶⁰ oradan Anadolu’ya gelirken ve orada yaşarken de, içinde oldukları çağdaş dünyayı ve tarihini daha da fazla öğrenmemiş olmaları beklenemez. Veya tersten soralım: Moğol çağında dünya bu kadar yenilenirken ve niteliksel olarak değişirken, kültürler arasında etkileşim bu kadar hızlanmış ve artmışken, dünya tarihleri yazılırken ve, misal, bu tarihi yazdıran adamın oğulları Anadolu’da memurluk ederken, yeni yurtlarına gelmiş olan Türkmenlerin bunlardan bihaber olmaları beklenebilir mi?

Aslında belli bir noktadan sonra Türkmen/Moğol ayrımı yapmak da zorlaşmıştır. 13. yüzyılın ikinci yarısında Yakın Doğu’ya (Anadolu dâhil) gelen Moğol asker sayısı yaklaşık 170.000 civarındadır.¹⁶¹ Bu sayı, Anadolu’ya aynı dönemlerde girdiği tahmin edilen 250.000 Türkmen yanında az kalmaktadır. Sonuçta, Moğollar Türkçe ve Farsça konuşmaya başlamışlar, dolayısıyla da Türk ve İranlı olmuşlardır. Türko-İran, o dönemde dünya fatihlerini yutacak kadar kurumsallaşmıştı.

14. yüzyılda Yuan ve İlhanlı hanedanları çöktüler. Bu iki hanedan, Cengiz Han sonrasının kardeş (daha doğrusu, düşman kardeş) hanedanları Altın Ordu ve Çağataylar’a kıyasla daha güçlüydü çünkü “haraç gelirleri, ticaretten elde edilen gelirler ve

¹⁵⁹ Zikreden: Gellner, “Foreword”, s. xxi.

¹⁶⁰ Bernard Lewis, “The Mongols, the Turks, and the Muslim Polity”, *Islam in History: Ideas, People, and Events in the Middle East*, (Chicago: Open Court, 1993), ss. 198-201.

¹⁶¹ André Wink, “India and the Turko-Mongol Frontier”, A. Khazanov ve André Wink (ed.), *Nomads in the Sedentary World*, (Patstow: Curzon, 2001), s. 225.

kentli ve kırsal toplulukların doğrudan vergilendirilmesi sonucu toplanan gelirler arasındaki bütünleşme dereceleri" daha yüksekti. Başka bir deyişle, gelirleri daha çeşitli ve zengindi.¹⁶² Ancak diğer ikisi daha uzun yaşadılar. Bunun nedeni, kendilerini yerleşik hayatın İbn Halduncu anlamdaki "yozlaşmasından" korumuş olmalarıdır. Altın Ordu için bunu yapmak daha kolaydı çünkü uçsuz bucaksız Rus bozkırlarında yaşıyorlardı.¹⁶³ Çağataylar ise, yerleşikliğe direnmeyi ve göçebe yaşam tarzlarını sürdürmeyi bilinçli olarak seçmiş gibilerdir.¹⁶⁴ İbn Haldun dinamiğinin farkındaydılar. İşte bu sayede, geç 14. yüzyılda Timur gibi bir dünya-fatih çıkarabilmişlerdir (bu bağlamda ilginç bir anekdot, Timur'la İbn Haldun'un 15. yüzyıl başında tanışıp sohbet etmeleridir). Çin'deki Yuan ve Yakın Doğu'daki İlhanlı yerleşik uygarlıklara direnememişler ve 3-4 kuşaktan fazla yaşayamamışlardır. Bu iki antik uygarlık, yuttukları her şeyi sindirebilecek kadar görmüş geçirmişti.

Göçebe yaşam tarzının temel bazı özelliklerinin ve yerleşik uygarlıklarla ilişkilerinin ortaya konulduğu; aynı zamanda da, bunların zaman ve mekânda Osmanlılara kadar nasıl evrildiğinin izinin sürüldüğü bu bölümden çıkarılan sonuçlar şöyle özetlenebilir: 1) İki farklı yaşam tarzının çarpışması, fethedenin fethedilen tarafından kültürel olarak fethedilmesiyle sonuçlanır; ancak askeri olarak fethedenler de enerjisini kaybetmiş uygarlıkları ve devletleri yeniden aktive ederler. 2) Göçebeler tarihin iyi ve açık fikirli öğrencileridir; hem kendi atalarından, hem de yerleşiklerden öğrenmişlerdir. 3) Yerleşiklerin zamanında zannettiklerinin ve hatta hâlâ zannettiklerinin aksine, göçebeler bilgili, kül-

¹⁶² Di Cosmo, *op.cit.*, s. 26.

¹⁶³ Morgan, *op.cit.*, s. 174.

¹⁶⁴ Anatoly M. Khazanov, "Nomads and Cities in the Eurasian Steppe Region and Adjacent Countries: A Historical Overview", Stefan Leder ve Bernhard Streck (ed.), *Shifts and Drifts in Nomad-Sedentary Relations*, (Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag, 2005), s. 166.

türlü adamlardır. Farklı kültürler arasındaki bilgi transferinin temel taşıyıcılarındanlardır. Hatta denebilir ki, bir ağ (*web*) olarak dünya tarihinin öncülerindendirler. 4) Aralarında en yetenekli olanlar sınır adamlarıdır. 5) Birbirine takip eden politik döngüler özdeş değil, belli bir yapı içinde evrimseldir; dünya zamanı ilerledikçe, emperyal teknoloji de paralel olarak ilerlemiştir.

J.J. Saunders, dünya tarihinin göçebelere uygar topraklarda dayanaklı imparatorluklar kurmak için iki önemli ders verdiğini anlatır. Birincisi, fetihten önce uygarlarla ilişki içinde olmak gerekir ve fetihten sonra, hâlihazırda varolan devlet aygıtıyla fazla oynanmaması şarttır. İkincisi ise, göçebeleri harekete geçirmek için yağma ve ganimetten daha kutsal motivasyonlar sunmak işleri çok kolaylaştırır, ki bu evrensellik iddiasında olan bir ideoloji veya inançtır; bir ideoloji ne kadar evrensel ve sofistikeyse (İslam gibi), imparatorluk da o kadar uzun ömürlü olur.¹⁶⁵ Bunlara, İbn Haldun'dan ilham alarak, bir üçüncüsü eklenebilir: Aşiret asabiyetinden kurtulurken, bunu başka tür bir asabiyetle ikame etmek. Göçebeler tarafından kurulan bir imparatorluğun ömrü, bu yer değişiminin derecesi ve başarısına bağlıdır.

Osmanlı hikâyesi işte bu bölümde anlatılan büyük resmin bir parçasıdır veya barbar-uygar çatışmalarından ve sentezlerinden oluşan bir kitabın son bölümüdür. Osmanlıların bunlardan ne kadar haberdar olduğu elbette ki bilinemez. Ama çağdaşları olan Çin'deki bir gözlemcinin en temel emperyal ilke hakkında epey bir şey bildiği ortadır:

“Diyebilirim ki, geçmişte imparatorluklar kuran bütün adamlar, [başarılarının] köşe taşı olarak, liyakatli insanların hizmetlerini kullanma yeteneğine sahiptiler. Bizim [Yuan] Hanedanımız, doğaüstü bir askeri güç ve yardımsever bir yumuşaklıkla, dört deni-

¹⁶⁵ J.J. Saunders, “The Nomad as Empire-Builder: A Comparison of the Arab and Mongol Conquests”, *Muslims and Mongols: Essays on Medieval Asia*, G.W. Rice (ed.), (Christchurch: University of Canterbury, 1977), ss. 45, 59-60.

ze [Dünya] düzen getirmiştir. Bir sürü yerden ve sayısız ülkeden gelen sadık, erdemli, cesur ve yetenekli adamlar imparatorun hizmetine can-ı gönülden girmektedir. Geçen her nesil, ihtişamına yenilerini eklemektedir.”¹⁶⁶

Allsen’in bu meseledeki kendi yorumu da aynı derecede önemlidir: “Bu nosyonun eskiliği ve uzun ömürlülüğü hayli etki-leyicidir. Avrasya’nın siyasal kültürünün, en az 2000 yıl boyunca, ortak bir özelliği idi. Sonuç olarak, bütün pre-modern imparatorluklar, [...] kaçınılmaz olarak kültürler arası değiş-tokuşun ürünüydüler.”¹⁶⁷

Üçüncü bölümde göreceğimiz gibi, Osmanlıların bu ka-dim prensibi bildiğini varsaymamız için birçok nedenimiz var. Ama şimdi, Osmanlıların gene son halkasını oluşturduğu bir başka imparatorluklar zincirini ve *longue durée*’sini ele almak gerekiyor: Yakın Doğu uygarlıklar ve imparatorluklar platformu.

¹⁶⁶ Zikreden: Allsen, *op.cit.*, s. 201.

¹⁶⁷ *Ibid.*, s. 202.

YERLEŞİK-UYGAR *LONGUE DURÉE*'SİNİN EMPERYAL DÖNGÜLERİ: YAKIN DOĞU ZAMAN-MEKÂNI

Pitirim Sorokin, bundan yaklaşık seksen yıl önce, sosyal bilimcilerin politik, ekonomik ve kültürel döngülere yeterince dikkat etmediğinden yakınıyordu: “‘Tarihsel eğilimler’i keşfetmekle meşgulken, toplumsal değişimdeki döngülerle, ritimlerle ve tekerrürlerle doğal olarak fazla ilgilenemediler.”¹ Bu durumun hala geçerli olduğu söylenebilir. Şüphesiz ki bu zaman zarfında tarihin doğrusal ilerleyişi anlayışı epey bir itibar kaybetti. Ancak tarihe döngüler ışığında bakmak hala istisnai. Modern dünyada sosyal bilimciler değişimi görmekle, onu bulup çıkarmakla ilgilendiler; pre-modern dünyada ise, daha çok sürekliliklere, tekerrürlere bakılırdı. Sanırım en yararlı yaklaşım bu ikisinin ortasında bir yerde duruyor. Tarih, aynı anda hem değişimi, hem de süreklilikleri gözetmeli. İşte döngüler, kullanışlı düşünme araçları olarak, bu hedefe varmada çok işlevsel olabiliyor. Ancak vurgulanması gereken şey, birbirini takip eden döngülerin özdeş değil, daha ziyade helezonik (veya içerden dışarı doğru genişleyen spi-

¹ Pitirim A. Sorokin, “A Survey of the Cyclical Conceptions of Social and Historical Process”, *Social Forces*, c. 6, s. 1, (Eylül, 1927), s. 28.

ral şeklinde) olduğudur.² Yani döngüler evrimseldir ve değişimi de beraberinde getirir. Döngüler belirli bir sistemi yeniden üretir, o sistemin olmazsa olmazlarını yeniden aktive eder. Çoğu zaman da o sistemi daha iyi işleyen kurumlarla donatır. Kapitalist dünya-ekonomisindeki hegemonya döngüleri buna iyi bir örnek teşkil etmektedir. Elbette ki tarihte kopuşlar ve bütünsel dönüşümler de vardır. Niceliksel değişimi aşan niteliksel değişimler, bir yapının çöküp başka bir yapının doğuşu anlamına gelir. Döngüler belirli bir yapıda anlamlıdır; başka bir yapıda farklı niteliklere sahip farklı döngüler oluşur. Bu bölümde de belirli bir yapı içindeki belirli tür döngülerden bahsedilecektir.

Büyük Yakın Doğu zaman-mekânı, M.Ö. 3. binyıldan modern devletler sistemine kadar, sürekli bir şekilde evrensel imparatorlukla parçalanmış devletler sistemi arasındaki salınlara ev sahipliği yaptı. Dünya-imparatorlukları döngüdeki merkeziliği temsil ederken (pratik nedenlerle A aşaması diyelim), politik parçalanmışlık adem-i merkeziyeti (B aşaması) getirir. Her bir döngü politik parçalanmışlıkla başlar, imparatorluğun kuruluşuyla devam eder ve çöküşüyle de sonlanır. Burada unutulmaması gereken, bu emperyal platformun güney Mezopotamya'da doğmuş olması ve zamanla (yani döngülerle birlikte) bugün Büyük Yakın Doğu dediğimiz coğrafyayı içine alacak kadar genişlemiş olduğudur.

Bu coğrafyanın tarihinde birbirini izleyen imparatorluklar bazı kurumsal ve toplumsal benzerliklere sahiptirler. Kurumsal benzerliklerin temel nedeni, imparatorluk mantığının çok etnili devasa toprakları yönetmek için benzer üstyapısal çerçevelere ihtiyaç duymasıdır.³ En az bunun kadar önemli bir diğer faktör de,

² *Ibid.*, s. 33.

³ William H. McNeill, "Introductory Historical Commentary", Geir Lundestad (ed.), *The Fall of Great Powers: Peace, Stability, and Legitimacy*, (Oslo: Scandinavian University Press, 1994), ss. 3-4.

verili bir imparatorluğun kendinden önceki imparatorlukların kurumsal, bürokratik, kültürel ve ideolojik miraslarından yararlanması ve bunları belli bir ölçüde geliştirmesidir. İşte emperyal döngülerin evrimselliği ve spiralliği de burada yatar. Aynen göçebe döngülerinde olduğu gibi, İbn Haldun bu meseleyi de yakalamıştır:

“Devletin ve hükümdarın adamları, devlete ve devlet işlerine hakim oldukları zaman, mutlaka kendilerinden evvelkilerin (devlet ve siyasi hayatla ilgili örf, anane ve) adetlerine sığınır, bunların çoğunu da alırlar. Bununla beraber kendi nesillerinin adet ve ananelerini de ihmal etmezler. Böylece ilk ve eski neslin töre ve adetlerine nazaran devletin töre ve adetlerinde kısmen bir değişiklik vaki olur. Bunların ardından diğer bir devlet daha gelip kendi örf ve adetlerini önceki örf ve adetlerle kaynaştırdı mı, bu da kısmen evvelkine muhalif düşer, ama daha evvelkine çok daha fazla muhalif olur. Sonra muhalefet ve değişme tedrici surette devam ede ede nihayet tamamıyla zıt bir durum meydana gelir.”⁴

Bölgedeki ilk dünya-imparatorluğu olan Akad’la, son olan Osmanlı arasında geçen süreç bu durumu gözler önüne sermektedir. Bu zincirin iki kutbunu oluşturan uçlar arasında aslında bir devamlılık vardır, ama aralarında o kadar fazla zaman ve imparatorluk gelip geçmiştir ki, bu bağlantıyı görmek ve göstermek zordur. Ancak, dikkatli bakılır ve sabırla ilerlenirse, bu iki imparatorluk arasındaki devamlılıklar, arada kalan çok sayıda imparatorluk incelenerek (yani zincirin diğer halkalarına veya döngülerine bakılarak), yakalanabilir.

Peki bu yapılabilirse dahi, sonuçta ne başarılabacaktır? Birincisi, Osmanlı’nın bu imparatorluk döngülerinin son ve belki de en sofistike halkası olduğu; ikincisi, imparatorluğun oluşum dinamiklerinin kendinden önce gelenleriyle bir sürü benzerlik taşıdığı;

⁴ İbn Haldun, *Mukaddime*, c. 1, s. 191; İbn Khaldun, *The Muqaddimah*, c. 1, s. 58.

ve üçüncüsü, Osmanlı eğer bir başarıysa, bunun Türk-İslam veya Bizans-Hristiyan uygarlıklarının değil, daha ziyade genel Yakın Doğu emperyal platformunun bir ürünü olduğu görülecektir. Bunu yaparkenki amaç Roma-Bizans veya Selçuklu-İlhanlı miraslarını küçümsemek değil, daha büyük bir pencereden bakarak daha geniş bir manzarayı görmektir. Böylece akademik tartışmayı nerdeyse yüz yıldır domine eden iki modern ideoloji olan milliyetçilik ve oryantalizmden de bir nebze kurtulunabilecektir ve Osmanlı'nın kuruluş meselesi yerli yerine oturtulacaktır, ki o da dünya tarihidir.

Bu bölüm Akad'dan Osmanlı'ya uzanan bu emperyal süreklilikleri ve gelişimi göstermeye çalışacaktır. Ancak bunlar daha çok kurumların, ideolojinin ve aktörlerin hikâyesidir; yani Marksizmin üstyapı olarak görme ve bir anlamda küçümseme eğiliminde olduğu bir alandır. Meseleye bu altyapı-üstyapı metaforundan bakmasam da, belli toplumsal formasyonların/sınıf yapılarının belli kurumlara, ideolojilere ve motivasyonlara yol açtığı açıktır. Bu toplumsal yapı ve kurumlar bütünü ise çok yavaş değişen bir bütünsellik, bir *longue durée* oluştururlar. Geçen bölümde göçebe *longue durée*'sinden bahsetmiştik. Bu bölümde ise, Samir Amin ve Eric Wolf'un vergisel/haraçsal üretim tarzı (*tributary mode of production*) kavramından ilham alarak, vergisel *longue durée* ve onun üzerinde yükselen yerleşik-uygarlık anlatılacaktır. Bahsedilecek imparatorluklar arasında toplumsal yapısal benzerlikler vardır çünkü benzer sınıfsal yapılar ve artı ürün toplama yöntemleri sayesinde yükselmişler ve kurumsallaşmışlardır. Bu spesifik *longue durée* belli döngülere yol açar; bu döngüler de *longue durée*'yi yeniden üretir. İleriki alt-bölümlerde, vergisel toplumsal yapıyı ve bunun politik sonuçlarını yer yer kapitalizmle karşılaştıracam. Karşılaştırmının erdemleri sayesinde, vergisel *longue durée*'nin özellikleri daha net ortaya çıkacaktır.

1. Vergisel Uzun Süre

Kent devrimi M.Ö. 4. binyılda Güney Mezopotamya'da başladı ve daha sonra Yakın Doğu'nun diğer bölgelerine yayıldı. Bunun gerçekleşmesi için gerekli önkoşul hâlihazırda varolan artı-ürün üretimiydi; bu artı-ürünle altyapı inşaatları gerçekleştirildi, yöneticilere yüksek yaşam standardı sağlandı ve sanatçılar/ zanaat-kârlar finanse edildi. Muhtemelen artı-ürün üretimini ilk kurumsallaştıran ve bununla da kentlerin kurulmasına öncülük eden, elindeki ideolojik araçlarıyla tapınaklar olmuştur. Kentler bir defa kurulduktan sonra ise, kentin periferisinde üretilen artı-ürün üreticiden ideolojik araçların yanı sıra şiddet araçlarıyla da toplanmaya başladı. Artı-ürün ilk önce kâtipler tarafından kaydedilir, sonra da bir kısmı yönetici elite yeniden dağıtılır, bir kısmı da kamu işlerine ayrılırdı. İhtişamlı yapılar ve yüksek kültürün desteklenmesi devletin meşruiyeti için yaşamsal yatırımlardı.⁵

Diğer bir deyişle, kentin ortaya çıkması, devletin de ideolojik, bürokratik ve askeri aygıtlarıyla ortaya çıkması demektir. Devlet, kent devriminden kapitalizmin doğup pekişmesine kadar, emeğin başlıca sömürücüsü olmuştur; temel artı-ürün toplama metodu ise köylülerin vergilendirilmesidir. Toplum asıl olarak iki ayrı sınıfa bölünmüştür: O veya bu şekilde devlet gücünü elinde bulunduran yönetici elit ve devasa köylü kitlesi. Eğer söz konusu devlet kent-devletiyse periferiyi vergilendirmek fazla sorun çıkarmaz, çünkü kırsal, kent merkezinin hemen yanı başıdır; pre-modern kontrol teknikleri bile bu kadar yakın kırsalı merkezin egemenliği altında tutmaya yetiyordu. Ancak, aşağıda ayrıntısıyla göreceğimiz gibi, kent-devletleri arasındaki mücadeleler belli bir tarihten sonra bir tanesinin liderliğinde evrensel imparatorluklar kurulmasıyla sonuçlanmaya başladı. İşte bu imparatorluk

⁵ Mario Liverani, *Uruk: The First City*, Zainab Bahrani ve Marc Van De Mieroop (çv.), (London: Equinox, 2006), ss. 1-7, 23-25, 62.

merkezlerinin en büyük problemi uzak taşırayı kontrol etmek ve vergilendirmek olmuştur. Pre-modern çağlarda, askeri eylem çapı idari eylem çapından çok daha uzundu; diğer bir deyişle, uzak yerleri fethetme yeteneği vardı ama oraları doğrudan yönetme yeteneği yoktu. Bu nedenle, toplumsal yapıdaki temel sınıf mücadelesi yönetici elitler arasında taşradaki tarımsal artı-ürünü kimin sahipleneceği üzerine yaşanmıştır. Vergilendirmeyi yapmak üzere ya yerel elit ya da merkezden gönderilen idareciler kullanılıyordu. Bu kişiler artı-ürünün bir kısmını kendilerine saklıyor, bunun karşılığında da merkez için idari ve askeri görevler ifa ediyorlardı. Bu sistemin çalışması neredeyse bütün imparatorluklar için büyük sorunlara yol açmıştı. Merkez güçlüyken işler iyi gidiyordu; ama bir zayıflık veya potansiyel zayıflık gösterirse, taşra eliti kendi artı-ürün hakkından daha fazlasını almaya başlıyor ve süreç içerisinde merkeze karşı olan özerkliğini artırma yollarını arıyordu. Hatta bu bağımsızlığa veya merkezin taşra kuvvetleri tarafından ele geçirilmesine kadar varabiliyordu. Pre-modern imparatorluklarda merkezle merkezkaç kuvvetler arasında sürekli bir mücadele vardı. Bu mücadele çoğu zaman döngüsel bir hal alıyor ve imparatorlukların yükselişlerine (merkezin güçlenmesi) ve çözümlüşlerine (merkezkaçın güçlenmesi, devletçiklerin veya feodal birimlerin ortaya çıkması) paralel olarak seyrediyordu.⁶

Samir Amin ve Eric Wolf bu toplumsal yapıyı vergisel üretim tarzı kavramıyla açıklamışlardır. Bu üretim tarzının temel karakteristikleri, doğrudan üreticilerin üretim araçlarına serbestçe erişebilmeleri, ama ortaya çıkardıkları artı-ürünün ekonomik değil, politik ve askeri araçlarla yöneticiler tarafından toplanmasıdır. Eric Wolf, bu üretim tarzı üzerinde yükselen iki zıt politik yapı tespit eder: İktidarın büyük ölçüde merkezde toplandığı ve taş-

⁶ John Haldon, *The State and the Tributary Mode of Production*, (London: Verso, 1993), ss. 146, 171, 304-305.

ranun zayıf olduğu yapılar ya da taşranın güçlü, merkezin güçsüz olduğu yapılar. Bunlardan birincisi Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT), ikincisi ise feodalizm dediğimiz yapılara tekabül eder. Bilindiği gibi, literatürde ATÜT daha çok Asya'ya yakıştırılırken, feodalizm Avrupa'ya (biraz da Japonya'ya) özgü sayılmıştır. Oysa Wolf'un vurguladığı gibi, bunlar ayrı üretim tarzları değil, vergisel üretim tarzında üretici olmayan kesim içindeki (politik elit) mücadelenin farklı yansıma biçimleridir.⁷ İmparatorluk kurulabilmişse bu daha çok ATÜT'ü; kurulamamışsa daha çok feodalizmi andırır. Aslında mevzu bahis olansa tek bir vergisel üretim tarzı üzerinde yükselen farklı politik yapılarıdır.

Merkezin güçlü olduğu pre-kapitalist toplumlarda, sistemi ve elitin yaşam tarzını (bugünün moda deyişiyile yaşam kalitesi) devam ettiren artı-ürün miktarının ne kadar olması gerektiğine yönetici elitler; kapitalizmde ise buna kâr/zarar ve arz/talep analizi yapan girişimciler karar verir.⁸ Amin'in basitleştirmesiyle, kapitalist olmayan toplumlarda güç zenginliğin kaynağıyken, kapitalist toplumlarda zenginlik gücün kaynağıdır. Önceki toplumsal yapılar ideoloji ve siyaset tarafından belirlenirken, kapitalizmde egemen olan ekonomidir.⁹

Pre-kapitalist toplumlarda ekonominin egemen olmadığını söylerken, kastedilen geçim ekonomisi veya günlük maddi hayatın yeniden üretimi değildir. Bu sınırlı anlamlarıyla ekonomi, insanın yeme-içme içgüdüsünün uzantısı olarak, insanlık tarihinin başından beri egemendir. Bir de artı-ürün üretimi anlamındaki ekonomi vardır ki, bunu kontrol etmek zenginlik, güç ve prestijin

⁷ Eric Wolf, *Europe and the People without History*, (Berkeley: University of California Press, 1982), ss. 80-81.

⁸ Immanuel Wallerstein, *The Politics of the World-Economy: The States, the Movements and the Civilizations*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1984), s. 53.

⁹ Samir Amin, "The Ancient World-Systems versus the Modern Capitalist World-System", A.G. Frank ve B.K. Gills (ed.), *The World System: Five Hundred Years or Five Thousand?*, (London: Routledge, 1993), ss. 248-249.

temel kaynaklarından biri olagelmıştır. Artı-ürün üretiminin devamını sağlamak egemen sınıfların “öğrenilmiş içgüdü”dür. Pre-kapitalist toplumlarda siyasetin egemenliğinden ve ekonominin ikincil olmasından kastedilen, siyasi-askeri iktidarın ve onun ideolojisinin toplumsal ve ekonomik hayatı belirlediğidir. Devlet aygıtı dışındaki toplumsal sınıflar ve gruplar kendi çıkarlarını verimli ve sürdürebilir şekilde koruyup kollayamazlar; buna paralel olarak, sınıf çıkarlarını savunacak ve yayacak bir ideoloji de doğmamıştır. Sınırsız sermaye birikimi olarak ekonomi, modern-kapitalist çağa özgü bir olgudur. Pazar toplumunun doğuşundan önce, Karl Polanyi’nin ısrarla vurguladığı gibi, kâr için kâr etmek meşru bir yol olarak görülmemiştir. Kendi kendini yöneten pazarların toplumdaki yeri önemsizdir: “Pazar ekonomisi ancak bir pazar toplumunda varolabilir.”¹⁰ Toplumda şüphesiz ki pazarlar vardı ama ortada pazar toplumu yoktu.¹¹ Değişim değeri ve satış için üretim, kullanım değeri ve kullanım için üretime kıyasla ikincildi.¹² Kişi maddi zenginlik peşinde koşmak yerine, “toplumsal mevkiini, toplumsal haklarını, toplumsal değerlerini korumak” için uğraşır; “maddi ürünlere ancak bu amaca hizmet ettiği sürece” değer verirdi.¹³ Max Weber’e göre de, para için para peşinde koşmak pre-kapitalist toplumların ahlaki değerleriyle tam bir çelişki içindeydi; kâr elbette ki edilirdi ama bunun amacı çoğu zaman tüketim ve gösterişti.¹⁴

¹⁰ Karl Polanyi, *The Great Transformation: the Political and Economic Origins of our Time*, (Boston: Beacon Press, 2001), ss. 31, 48, 74.

¹¹ Fred Block and Margaret Somers, “Beyond the Economistic Fallacy: The Holistic Social Science of Karl Polanyi”, Theda Skocpol (ed.), *Vision and Method in Historical Sociology*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), s. 65.

¹² Scott Meikle, “Modernism, Economics and the Ancient Economy”, Walter Scheidel ve Sitta von Reden (ed.), *The Ancient Economy*, (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2002), ss. 249-250.

¹³ Polanyi, *op.cit.*, s. 48.

¹⁴ Max Weber, *The Protestant Ethic and the ‘Spirit’ of Capitalism*, P. Baehr ve G. Wells (ed. & çv.), (New York: Penguin Books, 2002), ss. 16, 22, 25.

Kapitalist olmayan coğrafyalarda da, şüphesiz, kâr için kâr eden tüccarlar ve bankerler vardı. Ancak, özellikle imparatorluklar gibi güçlü merkezi yapılarda, güçlü ve bağımsız bir sınıf olarak doğmak için gerekli olan serbestliği bulamadılar. Hem bu devletlerin merhametine kalmışlardı hem de siyasi elite hizmet etmek zorundaydılar. Ayrıca peşinde koştukları kazanç da büyük ölçüde devlet alanından (talep ve ihaleler) kaynaklanıyordu. Devleti elinde tutanlar egemen sınıftı ve bu sınıf iktidarını paylaşacak güçlü bir ekonomik sınıfın doğmaması için elinden geleni ardına koymuyordu. Ayrıca malların ve hizmetlerin ticarileşmesi vergi üzerinde duran devletin güçsüzleşmesi anlamına da gelebilirdi.¹⁵ Diğer bir deyişle, devletin ve siyasi elitin devlet aygıtı dışında kümelenen toplumsal gruplardan neredeyse mutlak düzeyde bir özerkliği vardı.

Bu noktada Maurice Godelier'nin Marksist kavramlar olan altyapı ve üstyapının doğru kullanımına ilişkin yaptığı uyarılar faydalı olabilir çünkü siyaset, ekonomi ve ideolojinin farklı toplumsal yapılardaki farklı belirleyicilik düzeyleriyle ilgili önemli noktalar içermektedir: "Altyapıyla üstyapı arasındaki ayrım kurumlar arası değil, işlevler arası bir ayrımdır." Örnek vermek gerekirse, politik ilişkiler, ideoloji veya kandaşlık üretim araçlarının ve artı-ürünün kullanımını belirleyerek üretim ilişkileri ve altyapı olarak işlev görebilir. Kapitalist olmayan toplumlardaki durum budur. Godelier, modern düşüncenin bunu kavrayamadığını çünkü anakronik ve etno-merkezci bir şekilde siyaseti, ekonomiyi, dini ve kandaşlığı ayrı kurumlar olarak görmeye alışkın olduğunu belirtir.¹⁶ Özetle, siyaset ve siyasi-dini ideoloji hem altyapı hem de üstyapı olarak işlev görmüştür.

¹⁵ Wolf, *op.cit.*, ss. 84-85.

¹⁶ Maurice Godelier, "Politics as 'Infrastructure': An Anthropologist's Thoughts on the Example of Classical Greece and the Notions of Relations of Production and

Giovanni Arrighi'nin bir tasnifinden ilhamla, pre-kapitalist ve kapitalist dönemler arasında bir başka önemli farka dikkat çekilebilir. Teritoryalist yöneticiler gücü toprağın ve onun üzerinde yaşayan nüfusun büyüklüğüyle özdeşleştirirler; zenginlik ve sermayeyi ise ya toprak genişlemesinin bir aracı ya da onun dolaylı getirisi olarak görürler. Kapitalist yöneticiler ise, gücü kıt kaynaklar üzerindeki denetimleriyle doğru orantılı olarak değerlendirirler; toprak kazancını ise bu yolda bir araç ya da o yolun bir yan getirisi olarak görürler.¹⁷ Gücün bu iki farklı mantığı, büyük ölçüde pre-kapitalist bir devletle kapitalist bir devlet arasındaki farka da tekabül eder. Pre-kapitalist bir imparatorluğun en büyük amacı dışarıdaki diğer bütün güçleri fethetmek ve onları kendine katmaktır çünkü mutlak güç başka güçlerin olmamasıdır. Ancak bu çoğu zaman mümkün değildir; o zaman kural mümkün olduğu kadar fethetmektir.

Emperyal döngülerdeki B aşaması, diğer bir deyişle siyasi parçalanmışlık, ticari grupların güçlenmesine yol açar çünkü bu gruplar manevra yapabilecek daha fazla alan bulurlar. Buna ilaveten, parçalanmışlıkla ortaya çıkan küçük devletler tarımdan yeterince vergi toplayamazlar ve bu nedenle daha çok vergi almak için dış ticarete karşı daha hoşgörülü olmak zorundadırlar. Zaten birçok zorunlu ve lüks mal da küçük coğrafyadan sağlanamayacağı için dış dünyayla ticaret mecburidir. Oysa evrensel imparatorluklar hem vergi anlamında hem de mal anlamında birçok ihtiyacını içeriden karşılayabilmektedir.¹⁸ David Wilkinson'un formüle ettiği gibi, "devletler küçük, zayıf ve çok sayıda

Economic Determination", J. Friedman ve M.J. Rowlands (ed.), *The Evolution of Social Systems*, (Duckworth, 1977), ss. 14-18.

¹⁷ Giovanni Arrighi, *The Long Twentieth Century: Money, Power, and the Origins of Our Times*, (London: Verso, 1994), s. 33.

¹⁸ Bu meseleyi tartışan bir çalışma için bkz.: Michael Pearson, "Merchants and States", J.D. Tracy (ed.), *The Political Economy of Merchant Empires*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), ss. 52, 56, 84-85.

olduğunda, denge 'kapitalizm'e doğru kayar (hiçbir zaman yaklaşmasa bile); az sayıda, güçlü ve büyük olduklarında ise, 'devletçiliğe'."¹⁹ Max Weber de bu mesele üzerinde çok düşünmüş, tarihte bürokratik olarak organize olmuş imparatorlukların kent-devletlerini ortadan kaldırdığını, bununla birlikte potansiyel sermayedar sınıfların doğmasını engellediğini vurgulamıştır.²⁰

Kapitalizmden önce, çıkarı devletlerin çok sayıda olmasından yana olan bir sınıfın (burjuvazi) doğamamış/doğdurulmamış olması nedeniyle, evrensel imparatorlukların oluşmasının önündeki engeller her zaman için konjonktürel olmuştur, yapısal değil. Yeteri kadar askeri gücü ve evrensellik iddiası olan gruplar, devletler-sistemini defalarca ortadan kaldırmış, evrensel imparatorluklar kurmuşlardır. Frederick Schuman'ın sözleriyle, "Yakın Doğu erken Devlet Sistemleri evriminin bitiş noktası, daha zayıf devletlerin bağımsız politik birimlerinin en güçlü devlet tarafından fethedilmesi ve yok edilmesidir. Dünya çapında emperyalizm, birbirleriyle toprak ve güç için mücadele eden bağımsız devletler sistemine alternatif olarak, hâkim politik örgütlenme haline geldi."²¹ Dikkat edilirse, bu bölümde buraya kadar bahsettiğim çatışmalar uygar-uygar ilişkilerine dairdir. Yani sistemi birleştiren, emperyal platformun "içi"nden çıkan güçlerdir. Ancak önceki bölümde değindiğim gibi, parçalanmış yapıyı birleştiren güç "dışarı" dan gelen barbarlar da olabilir.

¹⁹ Wilkinson, David, "Civilizations, Cores, World Economies, and Oikoumenes" A.G. Frank ve B.K. Gills (ed.), *The World System: Five Hundred Years or Five Thousand?*, (London: Routledge, 1993), s. 238.

²⁰ Max Weber, *The Agrarian Sociology of Ancient Civilizations*, R.I. Frank (çv.), (London: NLB, 1976), ss. 63-67, 404; Max Weber, *General Economic History*, Frank Knight (çv.), (Glencoe: The Free Press, 1950), ss. 335-337. Ayrıca bkz.: John Love, "Max Weber and the Theory of Ancient Capitalism", *History and Theory*, c. 25, s. 1, (May., 1986), ss. 152-172.

²¹ Frederick L. Schuman, *International Politics: The Western State System in Transition*, (New York, McGraw-Hill, 1941), s. 13.

Devletler sistemiyle evrensel imparatorluk arasındaki döngüsel salınım Yakın Doğu tarihine özgü değildir. Örneğin, Çin tarihi de benzer bir örüntüye iki bin yıl boyunca tanıklık etmiştir. Lattimore iyi özetler:

“Çin tarihinin kısa tarihi çok basittir: Bir Çinli general veya barbar fatih barış kurar, ki bu çoğu zaman helak edici bir barıştır. Sonra, topraklar ekime sürüldükçe, tedrici şekilde artan bir refah dönemi takip eder; bu da değişmez gibi görünen bir istikrara yerini bırakır. Ancak zamanla, zayıf idare ve yozlaşmış hükümet ticaret ve vergi akışını tıkar. Hoşnutsuzluk ve yoksulluk yayılır. Hanedanın son imparatoru çoğu zaman acımasız ve her zaman zayıftır [...] İktidar için büyük bir savaş başlar ve fukara bütün hükümete sırtını döner. Hanedan sona erer ve bir aradan sonra yenisi başlar (aynen bir önceki nasıl başladıysa) ve aynı seyri izler.”²²

Çin’de de taşrada üretilen artı-ürün için yönetici elit arasında sürekli bir mücadele vardır. Tüccarlar hem ekonomik hem de ideolojik olarak güçsüz bir gruptur ve bürokrasi egemen sınıftır.²³ Parçalanmış Çin’i birleştirmek her ihtiraslı ve yetenekli liderin hedefidir çünkü ondan daha büyük bir şan-şöhret, prestij ve iktidar kaynağı yoktur.²⁴

Özetlemek gerekirse, vergisel uzun sürenin genel toplumsal yapısı dünya-imparatorluklarının tekrar tekrar ortaya çıkabilmesinin temel önkoşuluydu. Bir defa ortaya çıktıklarında ise, bahsedilen sınıf yapısını yeniden ürettiler. Dünyanın çeşitli yerlerinde kurulmuş imparatorlukların, sınıf yapısı ve sınıf-içi mücadelelerdeki toplumsal formasyonel benzerliklerinin nedeni budur.

²² Lattimore, *Inner Asian Frontiers of China*, s. 531.

²³ Etienne Balazs, *Chinese Civilization and Bureaucracy*, H.M. Wright (çv.), (New Haven: Yale University Press, 1968), s. 23; Lattimore, *op.cit.*, s. 536.

²⁴ Bkz.: Jacques Gernet, “Comment se Présente en Chine le Concept d’Empire?”, Maurice Duverger (ed.), *Le Concept d’Empire*, (Paris: Presses Universitaires de France, 1980), s. 404 ve J.K. Fairbank (ed.), *The Chinese World Order: Traditional China’s Foreign Relations*, (Cambridge: Harvard University Press, 1968).

Şimdi toplumsal yapıdan çıkıp imparatorluklara bakabiliriz. Kurumsal benzerlikler, her şeyden önce, çeşitliliği yönetmek ve bütünü kontrol altında tutmak yönündeki benzer ihtiyaçlarda aranmalıdır. Aklın yolu bir olduğu için, benzer ihtiyaçlar benzer kurumlar doğurmuştur. Dolayısıyla, gelecek alt-bölümde farklı zaman ve mekânlarda kurulmuş imparatorlukların karmaşık tarihlerinden ortak yapılar ve kurumlar çıkartmaya çalışacağım. Bu soyutlamayla beraber bir dünya-imparatorluğu ideal-tipi ortaya çıkacak. Sadece ortak emperyal akıldan değil, ama aynı zamanda imitasyon yoluyla devam eden benzerlikler ise bir sonraki alt-bölümün konusu olacaktır.

2. Bir Kavram, Analiz Birimi ve Tarihsel Gerçeklik Olarak Dünya-İmparatorluğu

İmparatorluk, yetenekli bir liderin önderliğinde fetihle kurulan, merkezi ve bürokratik bir devlettir. Genişlemesi ve sürdürülmesi için, devam eden fetihlerin yanı sıra şiddet kullanma tehdidi ve sonradan devreye giren ekonomik ve kültürel üstünlük (cezbetici yüksek kültür) de işlevseldir. Büyük bir bölgeyi kontrol etmek, söz konusu büyüklük ister mutlak (Çin, Roma, Osmanlı, vb.) ister göreceli (Mısır vb.) olsun, çeşitlilik arzeden grupları tek bir politik sistem içinde birleştirmek demektir. Devlet bu çeşitliliği yönetmek ve sömürmek için organize olur.²⁵ İmparatorluk, sömürücü ve egemen merkezle sömürülen ve boyun eğmiş periferiler arasında devam eden ilişkileri ifade eder, ki bu hiyerarşik ilişki büyük ölçüde merkezin siyasi-askeri üstünlüğüyle sürdürülmektedir.²⁶ Çeşitliliği yok etmeden yönetebilme, imparatorluğu kabilenden, kent-devletinden ve ulus-devletten ayıran çok önemli bir

²⁵ Stephen Howe, *Empire: A Very Short Introduction*, (Oxford: Oxford University Press, 2002), ss. 15, 30.

²⁶ Michael W. Doyle, *Empires*, (Ithaca: Cornell University Press, 1986), s. 12.

kıstastır.²⁷ Çeşitlilik kültürel de olabilir, ekonomik de, dini de... Çoğu zaman ise bunların hepsi birdendir. İmparatorluk bu farklı gruplara, sadakatlerinden şüphe etmedikçe, hoşgörülü davranır ve iç işlerine fazla karışmaz. Yöneticiler bilir ki geleneklere ve yerelliklere saygılı olmak daha kolay vergi toplamak ve sadakat sağlamak anlamına gelir. Tarihte bu hoşgörü meselesine istisna oluşturan çok büyük katliamlar da olmuştur; ancak bunlar çoğu zaman imparatorlukların kuruluş dönemlerine rastlar ve belli bir amaçla yapılır. Peşinen gösterilen şiddet, hem ileride fethedilmesi planlananlara “direnmeyin”, hem de fethedilmiş olanlara “saddık olun” mesajıdır.

İmparatorluk, halkları, eşyaları ve toprakları kontrol etmek, uzak bölgeleri entegre etmek, iç düzeni sağlamak ve dışa karşı ülkeyi savunmak için bazı kurumlara ihtiyaç duyar. Asıl amacı askerlerin ve silahların kolay taşınması olan anayol ağıyla ülke baştanbaşa örülür; bilginin çabuk ve güvenli iletilmesi için iletişim sistemleri kurulur; garnizon, karakol ve derbentler, kentlerin, yolların, geçitlerin ve limanların güvenliğini sağlar; doğrudan merkeze bağlı olan bir düzenli ordu gerçek veya potansiyel iç tehlikelere karşı vazgeçilmezdir; ve en önemlisi, çeşitliliği bir arada tutmak, ekonomik ve beşeri kaynakların (vergi, haraç, asker, emek) merkeze akışını garantilemek için yaygın bir bürokrasi (diğer pre-modern devletlere kıyasla yaygın) ağına ihtiyaç duyulur. Bütün bunlar, herhangi bir bölgesel veya yerel devletin kapasitesinin çok ötesinde büyük yatırımlar, kaynaklar ve organizasyon yeteneği gerektirir. Ayrıca köken olarak askeri amaçla yapılan bir iş (mesela yol ağı) ticari amaçlara da hizmet eder. Bu nedenle imparatorluklar, kurdukları bu yaşam damarlarıyla üze-

²⁷ Thomas J. Barfield, “The Shadow Empires: Imperial State Formation Along Chinese-Nomad Frontier,” Susan E. Alcock, Terence N. D’Altroy, Kathleen D. Morrison, Carla M. Sinopoli (ed.), *Empires*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), s. 29.

rindeki egemenlik sürdürdükleri devasa topraklara daha önce görülmemiş bir entegrasyon düzeyi getirirler. İmparatorluklar, bir cümleyle, politik, ekonomik ve kültürel alanlarda iletken yapılarıdır.²⁸

İmparatorluklar “bütün dünya”ya hükmettiklerini iddia ederler. Dışarıda insanlar ve gruplar vardır ama bunlar “önemsiz nicelikler”den ibarettir; “anamlı olan dünya” içeridedir.²⁹ Bu iddia, bilinen dünyanın büyük kısmını yöneten bazı imparatorluklar hariç, şüphesiz ki ideolojiktir. Ancak gene de bu iddianın önemi küçümsememelidir çünkü “dünya-fatih” olmak tarihteki çoğu imparatorluk kurucusunun temel motivasyonudur.³⁰ İmparatorluklar genişleyebildikleri kadar genişlerler. Amaç güçtür ve bunun en iyi yolu başka güç odaklarının varlığına izin vermemektir; güç sıfır toplamı bir oyun olduğuna göre, diğer güçleri yutmak gerekir. Ve bu oyunda, “dünya-hükümdarlığı” olarak imparatorluk nihai hedeftir. Bu düşüncenin ve hedefin eskiliği ve evrenselliği, insanın “emperyal hayvan” olarak nitelenmesine dahi yol açmıştır.³¹

Bu motivasyonun devamlılığını anlamak için M.Ö. 2300’lerde yaşamış Akadlı Sargon’la Napolyon ve Hitler’in motivasyonları arasındaki benzerliklere bakmak yeterlidir. Anakronizme düş-

²⁸ Arnold Toynbee, *A Study of History*, c. 2, D.D. Somerwell (kısaltan), (New York: Oxford University Press, 1957), ss. 1-74.

²⁹ Maurice Duverger, “Le Concept d’Empire”, Maurice Duverger (ed.), *Le Concept d’Empire*, (Paris: Presses Universitaires de France, 1980), s. 17.

³⁰ İbn Haldun şöyle diyor: “Mülk hususunda istibdat sevgisi (ve tek başına hâkimiyeti elde tutma tutkusu) insanların ruhlarında tabii bir şekilde doğuştan mevcuttur. Bilhassa bir kimse böyle bir duruma aday olur da bunu temin edecek olan amiller, ilkeler ve imkânlar da hâsıl olursa, istibdada daha fazla meyleder.” İbn Haldun, *Mukaddime*, c. 1., s. 555.

³¹ Lionel Tiger ve Robin Fox’un bu düşüncesini zikreden: Mogens Trolle Larsen, “The Tradition of Empire in Mesopotamia”, M.G. Larsen (ed.), *Power and Propaganda: A Symposium on Ancient Empires*, (Copenhagen: Akademisk Forlag, 1979), s. 98.

meden denilebilir ki motivasyon aynıdır: Dünya egemenliği. Bu üçlü arasındaki temel fark, Sargon hedefleri açısından uygun bir dünyada yaşarken (vergisel üretim tarzı), diğer ikisi yaşamıyordu (kapitalist, modern ulus-devletler sistemi). Dünya-imparatorluğu uluslararası ilişkileri ve onun kibarlıklarını sevmez, çünkü bu eşit güçlerin varlığını (kâğıt üzerinde de olsa) kabul anlamına gelir; bu anlamda, kendi dünya-düzenini kurmaya çalışır ve buna içeridekilerin ve dışarıdakilerin uymasını ister. Başka bir deyişle, imparatorluklar mümkün oldukça fethetmek isterler; bunun artık mümkün olmadığı anda da, kendi içinde bir dünya kurmaya çalışırlar. Şöyle ifadeler pek çok imparatorluğun tarihinde bulunabilir: “Birçok krallık bulunabilir- ama sadece bir imparatorluk olabilir.” Bu anlamda dünyanın merkezinde olan imparatorluk dünyanın ta kendisidir. Tarihçi Paul Veyne buna “arkaik izolasyonizm” der.³²

Bunlara paralel olarak, imparatorlukların evrenselci projeleri vardır. Bu, “uygarlık götürme” misyonu da olabilir, kâfirleri dine döndürme de. İmparatorun tanrısal bir amacı vardır ve eylemleriyle dünyayı anlamlı kılar. Fetihlerle gelen başarı da bu tanrısal desteğin bir kanıtı olarak sunulur, liderin karizmasını güçlendirir. Tek dünya, tek devlete ve tek uygarlığa/dine sahip olmalıdır. Gerçekte, bu yukarıda bahsettiğim emperyal tolerans meselesiyle çelişki göstermez. Dışarıdakilere veya içerideki periferik unsurlara karşı kültürel üstünlük iddiası binlerce yıllık bir geçmişe ve “doğallığa” sahiptir. Ancak bu bağnaz bir tutuculuk değildir; daha ziyade yönetici eliti birbirine bağlayan bir çimento vazifesi görmüştür. Emperyal yüksek kültür, merkezi ve periferik elitleri aynı üstünlük duygusuyla donatır (üstünlük inancı imparatorluklarda sadece elit tarafından benimsenirken, modern ulus-devletlerde bütün toplum tarafından benimsenir). Bu duygu ne

³² Paul Veyne, “L’Empire Romain”, Maurice Duverger (ed.), *Le Concept d’Empire*, (Paris: Presses Universitaires de France, 1980), s. 122.

kadar güçlü ve köklüyse imparatorluk da o kadar uzun sürer (örneğin Çin). Hatta bu o kadar güçlü bir inanıştır ki imparatorluk çöktükten sonra da yaşar. Aynı coğrafyada bir sonraki imparatorluk işte bu nedenle de önceki imparatorluklara sahip çıkmak zorundadır.

İmparatorluk, ekonomik değil, politik bir birimdir. Bu imparatorluk içinde ekonomik entegrasyonun olmadığı anlamına gelmez. Tam aksine, daha önce bahsettiğim gibi, imparatorluk üzerinde kurulduğu coğrafyayı ekonomik anlamda da birleştirir. Birincisi, kurulan düzen ve barış (*pax*) sayesinde, ekonomik faaliyetler çok daha güvenli yapılr hale gelir. İkincisi, imparatorluk aynı zamanda bir tüketim (dolayısıyla üretim ve ticaret) çoğaltarını işlevi görür çünkü bürokrasi ve ordunun devasa talepleri karşılanmak zorundadır. İbn Haldun'un belirttiği gibi, "devlet en büyük pazardır."³³ Üçüncüsü, ağırlık/uzunluk ölçülerinin, takvimin ve yazı sisteminin standardizasyonu ile ekonomik işler kolaylaşır ve düzenlenir.³⁴ Son olarak, Fernand Braudel'in Karl Wittfogel'e cevaben söylediği gibi, imparatorluk aygıtı toplumdan daha güçlü olabilir ama ekonomisinden daha güçlü olmaz.³⁵ Bu nedenle, imparatorluk gelir ve iase kapasitesi anlamında güçlü bir ekonomiye ihtiyaç duyar.

İmparatorluk aslen politik bir birimdir çünkü genel çerçeveyi politik elit ve onların ideolojisi belirler. Kuruluş döneminden başlayarak güç ve şar/şöhret yönetenlerin asli motivasyonudur. Çoğu savaş politik/stratejik hesaplamaların sonucudur, ekonomik veya ticari çıkarların değil.³⁶ Maddi çıkarlar ikincildir ve çoğu

³³ İbn Haldun, *Mukaddime*, c. 1., s. 548.

³⁴ Michael Mann, *The Sources of Social Power: A History of Power from the Beginning to A.D. 1760*, c. 1, (Cambridge: Cambridge University Press, 1986), ss. 149-153.

³⁵ Fernand Braudel, *Civilization and Capitalism: 15th-18th Century*, c. 3, *The Perspective of the World*, (New York: Harper & Row Publishers, 1984), s. 55.

³⁶ Susan Rernolds, "Empires: A Problem of Comparative History", *Historical Research*, c. 79, s. 204, (May., 2006), ss. 151-165.

zaman politik çıkarların bir yan ürünü olarak belirirler. Ne “farklılaşmış bir alt-sistem” olarak ekonomi mevcuttur, ne de ciddi sayıda ekonomik anlamda rasyonel insan. Ticari kafalı kişiler elbette ki vardır ama bunlar imparatorluğun önemli herhangi bir özelliğini belirlemede asla egemen olamamıştır. Toplumsal prestij skalasındaki yerleri çoğu imparatorlukta köylülerin bile aşağısındadır. Savaşlarda kazanılan şan/şöhret ve ilim-irfan sahibi olmak toplumsal yükselişin en güçlü ve saygın yollarıdır. Modern /kapitalist dünyanın faydacı ve rasyonel bireylerini pre-modern imparatorluklarda aramak boşuna bir çabadır. Şüphesiz ki, insanlar zenginliği imparatorluklarda da severlerdi. Ama amaçları gösterişi (hem tüketmek, hem de yanında çok sayıda kişi çalıştırmak anlamında), yatırım değil. Kâr peşinde koşmak vardı, ama kâr maksimize etmek, yani sınırsız sermaye birikimi önemsiz düzeydeydi. Bu nedenlerle, imparatorluk ekonomik büyüme sağlar ama kapitalizmin doğuşuna engeldir denebilir.

İmparatorluklar er ya da geç çökerler. J.M. Keynes’in ünlü sözü bu konuya da uyarlanmıştır: “Uzun vadede hepsi ölür.”³⁷ Bunun arkasında farklı nedenler de olabilir, nedenlerin biraradalığı da: 1) Daha güçlü bir rakip ufuqlarda belirebilir ve imparatorluğu yıkabilir. 2) İbn Haldun kuralları devreye girebilir; yani “ihtiyarlaşma”yla birlikte gelen yozlaşma, artan devlet harcamaları ve halkın artan sömürüsü. 3) En önemlisi, devasa toprakları yönetme mecburiyetiyle bunun için yetersiz olan pre-modern yönetim teknolojileri arasındaki fark giderek açılır. Başka bir deyişle, idari eylem kapasitesi çapı askeri eylem kapasitesi çapının çok gerisinde kalır.³⁸ İşte bu nedenle uzak taşraları yönetmek için ye-

³⁷ Imanuel Geiss, “Great Powers and Empires: Historical Mechanisms of their Making and Breaking”, Geir Lundestad (ed.), *The Fall of Great Powers: Peace, Stability, and Legitimacy*, (Oslo: Scandinavian University Press, 1994), s. 25.

³⁸ Elbette ki askeri hareketlerin de sınırları vardır. Osmanlı örneği için bkz.: William McNeill, *Europe’s Steppe Frontier, 1500-1800*, (Chicago: The University of Chicago Press, 1964), s. 41

rel aristokrasiye bel bağlanır.³⁹ Bir imparatorluk ne kadar çok fet-hederse, merkezkaç tehlikesiyle o kadar fazla karşılaşır. Ancak burada vurgulanması gereken, merkezkaç tehlikelerin en yoğun olduğu dönemin, fetihlerin sona ermesiyle başlamasıdır. Teritor-yal genişleme devam ederken fazla sorun çıkmaz çünkü hem merkezi elit hem de taşra eliti “dış dünya”yı sömürmeye devam ederler. Fetihler sona erdiğinde ise, bütün ihtiyaçlar ve maliyetler “içeri”den karşılanmaya başlar; ayrıca şan-şöhret “miktarı” da sabitlenir çünkü artık dışarıdan kazanılacak şan, toprak ve eko-nomik kaynak yoktur. Bu noktadan sonra iç kaynaklar üzerinde-ki mücadele çetin bir hale gelir. Bunun merkez aşçısından ölüm-cül olmaması için, merkez taşradaki küçük köylü mülkiyetini ko-rumaya çalışır; bu yolla hem gelir tabanını koruyacak, hem de büyük toprak aristokrasisinin oluşumunu engelleyecektir. Bizans İmparatoru Romanus Lecapenus bu ilkeyi iyi özetlemiştir (10. yüzyıl):

“Bu önlemleri zenginlerden nefret ettiğimiz veya onları kışkandı-ğımız için değil, küçüklerin korunması ve bir bütün olarak impa-ratorluğun güvenliği için alıyoruz [...] Güçlünün iktidarının ge-nişlemesi [...], eğer gündemdeki yasa buna bir engel oluşturmaz-sa, kamu iyiliğinin onarılmaz bir şekilde kaybını getirecektir. Çünkü toprak üzerinde yerleşmiş olan çoğunluk genel ihtiyaçları karşılar, vergileri verir ve askerleriyle orduyu donatır.”⁴⁰

İmparator merkezin çıkarları açısından kesinlikle haklıdır ama tarihte bunu söylemek yapmaktan çok daha kolay olmuştur. Bu sorun emperyal gerilemenin en önemli nedenleri arasındadır.

Uygarlıklar imparatorlukları önceler. Bir yerde önce kentleri ve kentlileriyle, yazısıyla ve artı-ürüne el koyma teknikleriyle uygarlığın varolması gerekir. İlk önce Sümer uygarlığının doğ-

³⁹ Mann, *op.cit.*, ss. 135, 142, 170, 172-173, 240.

⁴⁰ Zikreden: S.N. Eisenstadt, *The Political Systems of Empires*, (New Brunswick: Transaction Publishers, 1993), ss. 343-344.

ması ve sonra bu uygarlıklar üzerinde imparatorlukların yükselmesi gibi. İmparatorluklar ise, içinde doğdukları bu uygarlıkları mekânsal anlamda yayarlar.⁴¹ Böylece birbirlerini besleyen bir ikilik ortaya çıkar. Bu bildik dar tanımıyla bile uygarlığın imparatorlukla yakın ilişkisi vardır.

Ancak bu çalışmada kullanılan uygarlık tanımı daha geniştir. Uygarlıktan, belirli bir kültürden ziyade, farklı kültürler arasında sürekli vuku bulan ekonomik, politik, askeri ve kültürel ilişkiler dünyası kastedilmektedir. Bu anlamdaki herhangi bir uygarlık, içinde farklı kültürleri barındırır. Ama farklı kültürlerin ortak anası da o ilişkiler ağı olan uygarlıktır. Kardeşler arasındaki karakter ve biçim farklılıkları kardeş oldukları gerçeğini değiştirmez: Yakın Doğu uygarlığı gibi ve onun doğurduğu kültürler gibi. İmparatorlukların yapmaya çalıştığı şey bu uygarlık alanını, içindeki farklı kültür ve devletlerle birlikte, olabildiğince fethetmektir. Ama tarihte bu çok az olmuştur. Genel kural verili bir uygarlığın en merkezi, zengin, stratejik ve prestijli yerlerinin fethine çalışmaktır.⁴²

Görüldüğü gibi, imparatorluklar birer devlet olmanın çok ötesindedirler. Siyaseti, ideolojisi, ekonomisi, kültürü ve çeşitliliğiyle imparatorluk bir bütünlüktür. Kendi içinde anlaşılabilir bir toplumsal sistemdir. Ancak bu dışa kapalı ve otarşik olduğu için değil, diğer devletlerin toplumsal sınıflarından bağımsız toplumsal sınıfları olduğu içindir. Modern dünyanın burjuvazisi ve proletaryasının aksine (modern dünyada, “sınıflar dünya ekonomi-

⁴¹ William Eckhardt, “A Dialectical Evolutionary Theory of Civilizations, Empires, and Wars”, Stephen Sanderson (ed.), *Civilizations and World Systems: Studying World Historical Change*, (Walnut Creek: Altamira Press, 1995), s. 86.

⁴² Bununla ilgili olan “core-wide empire” kavramı için bkz: C. Chase-Dunn ve Thomas Hall, “Cross-World-System Comparisons: Similarities and Differences”, Stephen Sanderson (ed.), *Civilizations and World Systems: Studying World-Historical Change*, (Walnut Creek: AltaMira Press, 1995), s. 120.

sinin sınıflarıdır, devletlerin değil"⁴³), toplumsal sınıflar sınırları aşan bir sistemin parçaları değildir. Örneğin, bir imparatorluğun bürokrasisi veya köylüsü komşu imparatorluğun çöküşünden doğru dürüst etkilenmez (oysa bugün Çin çökse ABD de çöker veya tam tersi). Varoluşları diğer imparatorluklara bağlı değildir. Bir imparatorluğun nihai kaderi, şüphesiz ki, iç ve dış baskıların toplamıyla belirlenir. Ama dikkat edilmesi gereken, bunların gerçek anlamda iç ve dış baskı olmalarıdır; modern devletler sisteminde ise bunun fazla bir anlamı yoktur. Aslında gerçek "uluslararası ilişkiler" imparatorluklar arasında olmalıdır çünkü bunlar kendi topraklarında kesin egemendir ve yaklaşık aynı güçlere sahiptirler; güç farkı ciddi olsa, güçlü olan imparatorluk güçsüz olanı yutardı. Bu nedenlerle, dünya-imparatorluğu anlamlı bir analiz ve karşılaştırma birimidir. Bu konular üzerine çok düşünmüş olan Immanuel Wallerstein'ın sözleri toplumsal sistemden ve analiz biriminden ne kastedildiğini daha iyi anlatabilir: "Sistem, herhangi bir nedenle, dış güçlerden koparılsa (ki bu gerçekte hiçbir zaman olmaz) bile, [...] aynı şekilde işlemeye devam eder."⁴⁴

Batılılar Asya Tipi Üretim Tarzı ve oryantal despotizm gibi kavramları geliştirirken binlerce yıllık "oryentalist" bir geleneğe dayanıyorlardı. Buna göre, Doğu her zaman için despotikti ve değişime kapalıydı. Dünya-imparatorluğu meselesi üzerine epey çalışmış olan Otto Hintze bile Roma'nın belli bir tarihsel anda oryantal despotizme dönüştüğünü yazmıştı.⁴⁵ Oysa Roma oryantal

⁴³ Wallerstein, *op.cit.*, p. 8.

⁴⁴ Immanuel Wallerstein, *The Modern World-System*, c. 1., (New York: Academic Press, 1974), s. 347. Benzer bir tartışma için, bkz.: Carroll Quigley, *The Evolution of Civilizations: An Introduction to Historical Analysis*, (Indianapolis: Liberty Fund, 1979), ss. 74-75.

⁴⁵ Felix Gilbert (ed.), *The Historical Essays of Otto Hintze*, (New York: Oxford University Press, 1975), s. 164.

değil emperyal olmuştu, hepsi bu. Yani Asya'ya atfedilen özelliklerin çoğunun mekânla ilgisi yoktu; bunlar Çin'den İnkâ'ya kadar gözlenebilen imparatorluk yapısı ve kurumlarıydı.⁴⁶ Zaman ve mekânı aşan benzerliklerin temel nedeni ortak emperyal akıldır: "İmparatorluklar diğerlerinden ne kadar kopya çekerlerse çeksinler, farklı iklimler, kültürler ve ekonomik koşullar içindeki temel benzerlikleri muhtemelen daha çok devasa topraklar ve çokluklar üzerindeki tek bir yönetim mantığıyla ilgilidir."⁴⁷ Karl Marx bunu göremedi çünkü temel kavramsal aracı üretim tarzıydı ve bu kavram toplumsal sistemleri bütünsellikleri içinde açıklamakta yetersizdi. Bir toplumsal sistemi analiz etmek için bir kavrama veya ideal tipe ihtiyaç varsa, bu bütünü tümüyle kucaklayabilmelidir. Dünya-imparatorluğu böyle bir kavramdır.

Şunu vurgulamak gerekir ki, yukarıda resmini çizdiğim bir ideal-tip olarak dünya-imparatorluğu bu pür haliyle tarihte hiçbir zaman varolmamıştır. Örneğin Wolfram Eberhard, Lattimore'dan etkilenecek, sınırların/hudutların geçiş bölgeleri olduklarını ve hiçbir toplumsal sisteme bağlı olmadıklarına dikkat çeker.⁴⁸ Yani bir sosyal sistem olarak imparatorluğun sınırlarını çizmek çok zordur ve bu nedenle bir sistem olarak adlandırılması da zordur. Ayrıca her imparatorluk belirli bir zaman ve mekânda doğar, büyür, yaşlanır ve ölür. Bu ona spesifik bir karakter katar.

Ancak şu veya bu imparatorun belirli bir özelliğinin burada anlatılan imparatorluk nitelikleriyle uyuşmaması çok önemli değildir. Çünkü dünya-imparatorluğu bir gerçeklik olduğu kadar bir kavramdır da aynı zamanda; farklı bir deyişle, bir olguyu

⁴⁶ Toynbee, *op.cit.*, s. 22.

⁴⁷ Robert G. Wesson, *The Imperial Order*, (Berkeley: University of California Press, 1967), s. 36.

⁴⁸ Wolfram Eberhard, *Conquerors and Rulers: Social Forces in Medieval China*, (Leiden: E.J. Brill, 1965), s. 3.

analiz etmek, onun hakkında daha verimli düşünebilmek ve onu benzerleriyle kıyaslamak için bir araçtır. Bir dünya-imparatorluğunun ideal-tipe uymayan özellikleri, üzerinde yükseldiği spesifik tarihsel şartlarla açıklanır, ki bu da ideal-tip sayesinde ortaya çıkacak bir araştırma alanıdır.

Bu yorumlar ışığında, imparatorluğa bir analiz birimi olarak da dikkatli yaklaşmak gerekir. Uygun bir analiz birimidir ama içinden çıktığı uygarlığa bakmadan imparatorluk doğru dürüst anlaşılamaz. Aynı şekilde dünya tarihine bakmak da şarttır. Diğer bir deyişle, imparatorluk ancak iç işleri anlamında uygun bir analiz birimidir. Bütünselliği içinde ise, ancak uygarlık içindeki yeri, farklı uygarlık alanlarıyla ve farklı *longue durée*'lerle ilişkileri bağlamında anlaşılabilir. Bu uyarılara paralel olarak, bölümün geri kalanında Yakın Doğu coğrafyasında imparatorluğun nasıl evrildiğine bakacağım; bunu yaparken de yukarıda bahsettiğim genel ve soyut karakteristikleri somutlaştırmaya çalışacağım.

3. Emperyal Döngüler Yoluyla Süreklilik ve Değişim

Şu ana kadar farklı imparatorluklar arasındaki toplumsal formasyonel ve kurumsal benzerliklerden bahsettim. Bunlar bize zaman ve mekândan bağımsız bir imparatorluk tablosu çizdiği için faydalıdır ancak hikâyenin tümünü kapsamaz. Resmi tamamlamak için bir diğer boyuta daha ihtiyaç vardır: Emperyal imitasyonlar. Sheldon Pollock'un belirttiği gibi, "imparatorluk formu tarihsel imitasyon yoluyla sürekli yeniden yaratıldı ve bu süreç iki eksen boyunca ilerledi: Zamanda dikey olarak (tarihsel hafıza yoluyla) ve mekânda yatay olarak."⁴⁹ Çin, Hindistan ve

⁴⁹ Sheldon Pollock, "Empire and Imitation", Graig Calhoun et.al. (ed.), *Lessons of Empire: Imperial Histories and American Power*, (New York: The New Press, 2006), s. 178.

Yakın Doğu gibi uygarlık platformlarında kurulan imparatorluklar diğer bölgelerdekilere kıyasla daha sofistikeydiler çünkü taklit edebilecekleri ve ilham alabilecekleri imparatorluk örnekleri hem niteliksel hem de niceliksel olarak fazlaydı. Bu avantaj o uygarlık platformunda kümülatif bir emperyal birikime yol açmaktadır. Bunun taşıyıcısı ise döngülerdir; her imparatorluk bir öncekinden daha avantajlı, birikimli ve kültürlüdür. Evrimsel ve spiral biçimli döngüsel tarihten kastedilen budur. Bu alt-bölümde Yakın Doğu'da emperyal döngüler içinde gerçekleşen kurumsal devamlılığı ve evrimi anlatacağım. Hikâye en eski imparatorluklardan başlayacak ve Osmanlı'ya kadar devam edecektir.

Bunu yaparken imparatorlukların çöküşleriyle fazla ilgilenmeyeceğim çünkü bu tezin amacı çöküşten ziyade kuruluş problemiyle ilgilidir. Genelde imparatorlukların ve özelde Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunda geçmişten gelen kurumsal, ideolojik ve personel devamlılığının önemi ve bunlardan yararlanma kabiliyeti bu alt-bölümün asıl konusudur. Burada hem çağdaşlarını hem de sonradan gelenleri en çok etkileyen imparatorluklardan bahsedilecektir. Tabii meseleyi içinden çıkılmaz hale getirmemek için her imparatorluğa ayrı bir başlık veya döngü ayrılmayacaktır.

Bu noktada üç büyük döngü ele alınacaktır. Burada kullandığım ölçüt ise, birçok imparatorluğun birbirini takip etmesinden (yani küçük döngülerden) oluşan her büyük döngüye o büyük döngünün ilk imparatorluğunun damga vurmuş olmasıdır. İlk imparatorluk, içinde doğduğu dünyayı niceliksel ve niteliksel olarak o derece değiştirir ki, kendinden sonra gelen imparatorlukların temel ilham, referans ve imitasyon kaynağı, başarı/şan-şöhret ölçüsü olur. Bu ölçüt kullanıldığında, büyük döngüler Akad, İran ve İslam döngüleri olarak karşımıza çıkacaktır.

Akad İmparatorluğu tarihteki ilk dünya-imparatorluğudur. Antik Mezopotamya'yı o kadar değiştirmiştir ki, yaklaşık 2.000 yıl boyunca imparatorluk *par excellence* olarak kalmıştır. Sonra Ahameniş İranlıları geldi. İranlılar Akad mirasından haberdardılar ve ondan ilham aldılar, ancak fetih dalgaları o kadar büyüktü ve o kadar benzersizdi ki, kendinden sonra gelecek olan birçok imparatorluğun ilham ve imitasyon kaynağı oldu. Akad'ın yerini almıştı. 7. yüzyılda ise İslam geldi ve Yakın Doğu bir kez daha geri dönülmez şekilde dönüştü. Her ne kadar ilk İslam imparatorlukları ilhamlarını İran döngüsünden ve onun son ürünü Sasanî İmparatorluğu'ndan almış olsalar da, sonra gelecekler için temel referans, hayatın her alanında, artık İslam olacaktı.

Özetle, her büyük emperyal döngü daha küçük döngülerden ve imparatorluklardan oluşur ama özellikle bir tane "kahraman"ı vardır, imite edecek ve ilham alınacak... Herhangi bir büyük döngü içindeki küçük döngüler arasında devamlılık vardır ama büyük döngüler arasında da devamlılık vardır. Ayrıca, evrimsel birikim hem küçük döngüler hem de büyük döngüler için geçerlidir. Örneğin, İran döngüsü Akad döngüsünden daha sofistkeyken, İslam döngüsü ikisini de tartışmasız bir biçimde geçmiştir.

Bu binlerce yıllık kurumsal ve ideolojik devamlılığı ve evrimi göstermek çok zor, altından kalkması neredeyse imkânsız bir görev. Bu geriye gittikçe daha da zorlaşır çünkü kaynaklar çoğu zaman daha azdır. Başka bir deyişle, "devamlılık vardır" demek o devamlılığı göstermekten çok daha kolay. Ayrıca, benzerlik bulmak da çoğu zaman yetersizdir. M. Morony'nin uyardığı gibi, "benzer özellikler benzer olmayan sistemlere ait olabilir ve kendi başlarına, bir 'etki' veya devamlılık kanıtı değildirler. O özelliklerin nasıl devam ettiğini göstermek, süreklilik ve geçirme araçlarını belirlemek ve bir sonraki devlet tarafından görevlendirilen önceki rejim idarecilerinin toplumsal tarihini ortaya koymak ge-

rekir.” Morony, hayatta kalmayla (*survival*) dirilmeyi (*revival*) de ayırt etmek gerektiğini vurgular⁵⁰ çünkü benzer sorunlar benzer çözümler üretir. Başka bir deyişle, benzerlikler bir şeyin bilinçli bir şekilde devam ettirilmesi anlamına gelmek zorunda değildir; “aklın yolu birdir” anlamına da gelebilir. Ancak bu tip benzerliklerden zaten yukarıda bahsetmiştim (*emperyak akıl*); aşağıda ise daha çok bilinçli olandan, yani imitasyondan bahsedeceğim.

Başka bir zorluk ise, hem pre-modern hem de modern tarihçilerin süreklilik meselesiyle fazla ilgilenmemiş olmalarıdır.⁵¹ Pre-modernler için *longue durée* ve kurumlar fazla bir şey ifade etmiyordu; modern tarihçiler için ise uzmanlık ve milliyetçilik (yani biz bize benzeriz, kimseye değil) çok şey ifade eder oldu. Dolayısıyla benim yapmak istediğim türde bir çalışma için elde çok da malzeme yok. O halde, aşağıdaki alt bölümlerin gerçekçi amacı okuyucuyu anlatılan hikâyenin makul olduğuna, doğru olabileceğine ve dikkate alınması gerektiğine ikna edebilmektedir. Daha fazlası değil.

A. Büyük Akad Döngüsü

Yaklaşık M.Ö. 2300-2100 aralarında yaşamış olan Akad’a tarihteki ilk dünya-imparatorluğu denebilir. Mezopotamya şehir-devletlerini fetih yoluyla birleştirmiş ve tek bir yönetim altında toplamıştır. Akadlıların yeni yerleşmiş hayvancı-göçebeler olarak kentlilere nazaran daha fazla dayanışmacı oldukları iddia edil-

⁵⁰ Michael G. Morony, “In a City without Watchdogs the Fox is the Overseer: Issues and Problems in the Study of Bureaucracy”, McGuire Gibson ve Robert Biggs (ed.), *The Organization of Power: Aspects of Bureaucracy in the Ancient Near East*, (Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago, 1987), ss. 17-18.

⁵¹ Bu sorunu tartışan bir çalışma için bkz.: McGuire Gibson, “Introduction”, McGuire Gibson ve Robert Biggs (ed.), *The Organization of Power: Aspects of Bureaucracy in the Ancient Near East*, (Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago, 1987), ss. 1-5.

miştir; ayrıca piyade ve okçuluk tekniklerini verimli bir şekilde birleştirebilmişlerdir.⁵² İlk fetihlerden sonra liderleri Akadlı Sargon devasa toprakları yönetmek, vergilendirmek ve kontrol etmek için bazı kurumlar oluşturmaya başladı. Akad şehri imparatorluğun (yani “dünya”nın) her yerinden malların ve vergilerin aktığı bir merkez olmuştur. Gerçek bir imparatorluk başkenti olarak, yeniden dağıtımın merkezi, kitlesel ve lüks tüketimin yuvasıydı. Akad’ın şehir-devletleri döneminden örnek alabileceği ve aldığı bazı devlet yapıları vardıysa da, neredeyse bütün bir uygarlığı kapsayan yeni devlet farklı bir doğaya sahipti ve dolayısıyla farklı bir akla ihtiyaç duyuyordu (emperyal akıl).⁵³ Bu nedenle, bazı eski kurumları yeni amaçlarla kullanırken, bazı kurumları da icat etmesi gerekiyordu. Ve bu yeni kurumların çoğu Akad’dan sonra gelecek olan imparatorluklara örnek olmuştur. Bunların başlıcaları şunlardır: Birörnek takvim sistemi, yazının daha fazla standartlaştırılması, ortak ağırlık ölçüleri, arşivcilik, emperyal bürokrasi, düzenli ordu, garnizonlar, hanedan üyelerini vali olarak atamak ve askeri personele hizmet karşılığı dağıtılan devlet arazisi.⁵⁴

En az bu kurumlar kadar önemli olan bir diğer yenilik, tanrısal bir imparator tarafından yönetilen evrensel imparatorluk fikridir. Akad imparatorlarının en yaygın unvanı “dünyanın dört köşesinin kralı”ydı. Sargon kendisinden sonra gelecek imparatorlar için, Akadlı olsun ya da olmasın, özenilen bir kahraman ve temel başarı ölçütü oldu: “Antik kâtipler Akad imparatorlarını prototipler, düzgün (Sargon) ve düzgün olmayan modeller (Na-

⁵² I.M. Diakonoff, “Early Despotisms in Mesopotamia”, I.M. Diakonoff (ed.), *Early Antiquity*, Alexander Kirjanov (çv.), (Chicago: University of Chicago Press, 1991), s. 85.

⁵³ Christopher Chase-Dunn ve Thomas D. Hall, *Rise and Demise: Comparing World-Systems*, (Boulder: Westview Press, 1997), s. 89.

⁵⁴ Amélie Kuhrt. *The Ancient Near East (c. 3000-330 BC)*, c. 1, (New York: Routledge, 1995), ss. 47-55.

ram-Sin), aşılmamış başarıların sahipleri olarak değerlendirdiler [...]”⁵⁵ Yani Akad İmparatorluğu, antik dünyada küresel çapta iktisatları olan kişi ve gruplar için gerçek bir şan-şöhret imgesiydi.⁵⁶ Nasıl Roma, Avrupa ve ABD için halen bir model ve ders çıkarma işlevi görüyorsa, Akad da Yakın Doğu için öyleydi. Sonraki döngüler B aşamasındayken (adem-i merkezîyet, parçalanmışlık), Akad politik birlik için ilham veriyordu; A Aşamasındayken (merkezîyet, imparatorluk) ise örnek alınacak modeller ve çıkarılacak dersler sağlıyordu.⁵⁷ Günümüz uzmanları arasında Akad sisteminin orijinal olup olmadığıyla ilgili bir tartışma yürümektedir, ancak bir şey kesindir: Evrensel iddiaları olan bir sistem olarak Akad, “Mezopotamya’daki ilk hatırlanan imparatorluk” [*first remembered empire*].”⁵⁸ Sargon’un ilk oryantal monark olduğu da söylenmiştir (oryantal despotizme gönderme yaparak). Oysa bunun Doğu veya Batı’yla bir ilgisi yoktu. Sargon ilk dünya- imparatoruydu, hepsi bu.

Akad’ın çöküşünden sonra, kent-devletleri arasındaki rekabet yeniden baş gösterdi ve UR III hanedanının emperyal boşluğu doldurmasına kadar yaklaşık 50 yıl devam etti. UR imparatorluğu Akad’ı örnek alarak Mezopotamya’yı tek bir idari çatı altında birleştirdi ve düzenli ordu, kâtiplik okulları, yeniden dağıtım mer-

⁵⁵ Mario Liverani, “Akkad: An Introduction”, M. Liverani (ed.), *Akkad: The First World Empire*, (Padova: Sargon srl, 1993). Ayrıca bkz.: J.J. Finkelstein, “Mesopotamian Historiography”, *Proceedings of the American Philosophical Society*, c. 107, s. 6, (Ara., 1963), ss. 461-472.

⁵⁶ Piotr Michalowski, “Memory and Deed: The Historiography of Political Expansion of the Akkad State”, M. Liverani (ed.), *Akkad: The First World Empire*, (Padova: Sargon srl, 1993), ss. 69-90.

⁵⁷ Jerrold S. Cooper, “Paradigm and Propaganda: The Dynasty of Akkade in the 21st Century”, M. Liverani (ed.), *Akkad: The First World Empire*, (Padova: Sargon srl, 1993), ss. 14-15.

⁵⁸ Benjamin R. Foster, “Management and Administration in the Sargonic Period”, M. Liverani (ed.), *Akkad: The First World Empire*, (Padova: Sargon srl, 1993), s. 37.

kezleri ve yollarda dinlenme evleri kurdu; vergisel *longue durée*'nin gereği olarak, bir tür miri arazi diyebileceğimiz devlet arazisini siyasal elitlere hizmet karşılığı dağıttı. İmparatorlar kendilerini Sargon'un halefi olarak gördüler ve ünlü "Sümer ve Akad'ın kralı" unvanını kullandılar; gene aynı şekilde tanrısal varlıklardı.⁵⁹

UR'un yıkılışını takiben yaklaşık 400 yıllık bir devletlerarası mücadele dönemi başladı (M.Ö. 2000-1600). İmparatorluk için ve eğer o olmazsa, hegemonya için mücadele egemen örüntüydü. Hamurabi zamanındaki Babil, kısa süreli de olsa, bütün Mezopotamya'da birliği sağlayabilen tek güçtü. Hamurabi kendini açık bir şekilde Akad imparatorlarının halefi olarak gördü, "dünyanın dört köşesinin kralı" ve "Sümer ve Akad'ın kralı" gibi eski unvanları kullandı. Toprakların hizmet karşılığı verilmesi ve tüccarların yakından denetimi devam etti. Hamurabi dönemindeki önemli bir gelişme, adaletin emperyal sistemin ve ideolojinin temel taşı olarak ortaya çıkmış olmasıdır. İmparator sömürüye karşı adaletin ve refahın garantörü, halkın nihai koruyucusuydu.⁶⁰ İleride göreceğimiz gibi, bu adalet ideolojisi Akad döngüsünde geliştirilmiş, sonra İran döngüsüne aktarılmış, oradan İslam döngüsü aracılığıyla Osmanlı İmparatorluğu'na (adalet dairesi) kadar ulaşmıştır.

M.Ö. 1600'dan sonra, Mezopotamya uygarlığı ve devletleri iki ayrı yerleşik uygarlık bölgesiyle ve onların devletleriyle çok daha yakın ilişkiler kurmaya başladı: Mısır ve Hitit. Aşağı ve Yukarı Mısır bu tarihlerde gene birleşmişti ve Hitit Anadolu'daki "savaşan devletler" döneminden muzaffer çıkmıştı. Bu iki güç Mezo-

⁵⁹ Piotr Steinkeller, "The Administrative and Economic Organization of the UR III State: The Core and the Periphery", McGuire Gibson ve Robert Biggs (ed.), *The Organization of Power: Aspects of Bureaucracy in the Ancient Near East*, (Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago, 1987), ss. 19-41.

⁶⁰ Joan Oates, *Babylon*, (London: Thames and Hudson, 1986), ss. 65, 73-74; Kuhrt, *op.cit.*, c. 1, ss. 74-75, 77, 109-116.

potamya'daki devletler için ciddi tehlike arz ediyordu. Büyük devletlerin varlığı ve bunlar arasındaki uyumlu/uyumsuz ilişkilerin artması emperyal platformu ister istemez büyüttü; bugün bildiğimiz anlamda Yakın veya Orta Doğu doğdu ve zamanla daha da büyüdü. Bu noktadan sonra emperyal genişlemenin mekânsal hedefleri çok daha büyük hale geldi. Ancak dönemin Mezopotamya, Anadolu ve Mısır'daki güçleri büyük ölçüde denk kuvvetlerdi ve bu durum birbirlerini yok etmelerini engelledi. Daha modern bir kavramla, Babil, Asur, Mısır ve Hitit devletleri arasında bir güçler dengesi mevcuttu. Bu durum onları tarihin ilk sistematik "uluslararası ilişkiler" sistemini kurmaya zorladı. Birbirlerini eşit olarak tanıdıktan sonra da kuralları koymaya başladılar: "Birbirlerine nasıl hitap edecekleri ve nasıl selam gönderecekleri, nasıl savaşacakları ve nasıl barış yapacakları, nasıl verecekleri ve nasıl pazarlık yapacakları, nasıl bir eş veya doktor isteneceği. Kompakt bir kültürde bu tip kurallar her zaman vardır (bunların toplamı zaten kültürdür); ama burada, uyum göstermeye çalışan farklı kültürel geleneklerin kesişim noktasındayız."⁶¹ İşte böylece, bu kitapta kullandığım anlamda yeni bir uygarlık ortaya çıktı. Farklı kültürlerin yoğun ve düzenli ilişkileri onları artık aynı sistemin ve uygarlığın parçası yapmıştı. İmparatorluklar kültürleri değil, uygarlıkları fethetmek isterler; kendilerini bir kültürle sınırlı tutmazlar, tutamazlar; tutsalardı imparatorluk olamazlardı. İmparatorluklar tanım gereği çok kültürlüdürler.

Bu dönem dünya-imparatorluğu ideolojisinin doğması açısından da ilginçtir. Yukarıda bahsedilen devletler kendi bölgelerinde varolan devlet sistemlerine son vermişlerdi ve her biri prestijli kentleri kontrol altında tutuyorlardı. Bu nedenle "imparatorluk" ismini de hak ediyorlardı. Zaten kendilerini de öyle görü-

⁶¹ Mario Liverani, *Prestige and Interest: International Relations in the Near East ca. 1600-1100 B.C.*, (Padova: Sargon srl, 1990), s. 290.

yorlardı: Babil ve Asur kralları Sargon ve Hamurabî'nin soyundan geldiklerini iddia ediyorlardı; hatta Hitit kralı I. Hattuşili bile kendi başarılarını Sargon'la kıyaslıyordu. Ayrıca hepsi birden ünlü Akad unvanı *sar kissati*'yi (bütünün kralı) kullanıyordu. Mısır'da da bilinen Sargon hala rakipsiz bir kahramandı, yarı gerçek yarı mitik.⁶²

Ancak diğer taraftan, emperyal platform/uygarlık o kadar genişlemişti ki bu devletler o alanın sadece bir parçasıydılar. Bu yeni gerçekle uyum içinde, imparatorluk olduklarını sadece kendi halklarına, içteki dinleyicilere söylemeye başladılar. Teoride hepsi bütün dünyaya hükmediyordu. Dışarıda kalmış bazı yerlerin ve halkların varlığını kabul ediyorlardı ama bunlar barbar, anlamsız ve kaotiktiler. İmparatorluklar, yani "içerisi", ekonomik olarak da otarşıktı. Gerçekte ise, dış dünyaya karşı çok daha mütevazı ve gerçekçiydiler. Çıkar çoğu zaman böbürlenmenin getirdiği hazdan daha ağır basıyordu. Liverani'nin belirttiği gibi, "tek-merkezli ideoloji prestij tarafından, çoklu olan ise çıkar tarafından motive ediliyordu."⁶³

Bu aslında dünya-imparatorluğu ideolojisi; zaten o nedenle iki sözcük arasına tire işareti konmaktadır. Belli bir uygarlık alanının önemli ve prestijli merkezlerini elinde tutmak, büyük bir coğrafyaya ve kültürel çeşitliliğe sahip olmak ve bu mekânda sözünü geçirebilmek, yaslanacak eski emperyal geleneklerin olması ve bunlara ilaveten yukarıda bahsettiğimiz türden kurumlarla çalışan bir sistem kurabilmiş olmak, bir devleti dünya-imparatorluğu yapar. Osmanlı'ya, Roma'ya, Çin'e veya Sasani'ye de dünyayı yönettikleri için değil, bu şartlara uydukları için dünya-imparatorluğu denmiştir. Bu anlamda, Hitit, Mısır, Asur ve Babil de dönemin dünya-imparatorluklarıydı. Bunların arasında bir

⁶² Kuhrt, *op.cit.*, ss. 242-243, 378; Liverani, *op.cit.*, ss. 44, 166.

⁶³ *Ibid.*, s. 75. Ayrıca bkz.: ss. 13-14, 28-29, 36-37, 47-48, 51, 86, 216.

tür diplomatik ilişkiler olması, bu çalışmada kullanıldığı anlamıyla devletler sistemi olduğu anlamına gelmez. Devletler sisteminden kastım, döngüdeki B aşamasıdır, yani bölük pörçüklüktür, parçalanmışlıktır; herhangi bir dünya gücünün veya hegemounun olmadığı kaotik bir durumdur. M.Ö. 1600-1100’de böyle bir yapıya rastlanmaz.

M.Ö. 11. yüzyıl civarında bütün bu devletler bugün dahi kesin olarak belli olmayan bir nedenle yıkıldılar. 8. yüzyılda büyük ve sofistike Asur İmparatorluğu’nun kuruluşuna kadar merkeziyetsizlik (B aşaması) Yakın Doğu’daki hakim politik biçimdi. Yeni Asur imparatorları da kendilerini Akad’ın halefleri olarak görüyorlardı; hatta birine Sargon adı verilmişti. “Bütünün kralı, Sümer ve Akad’ın kralı” gibi 1500 yıllık Akad unvanlarını kullandılar. Emperyal devamlılığa vurgu yapmak prestij için elzemdi. Ama tek neden bu değildi. Antik tarihle pratik nedenlerle de ilgileniyorlardı çünkü tarih öğrenilmesi, ders çıkarılması, ilham alınması gereken bir alandı. Örneğin Nineveh’te Asurbanipal tarafından uzmanlığı Antikite olan büyük bir kütüphane açıldı. İmparatorun kendisi deşifre edilmesi çok zor olan kitabeleri çözdüğünü, Akadca ve Sümerce tabletleri okuduğunu övünerek anlatmıştır.⁶⁴ Bir başka örnek, Akadlı Sargon’a attettikleri “bütün dünya”nın uzaklık ölçümleri projesini devam ettirmeleridir.⁶⁵

Kurumsal planda Asur İmparatorluğu büyük Akad döngüsündeki en yüksek aşamayı temsil eder, ki bu döngülerin spiralvari ilerlemesi düşünüldüğünde hiç de şaşırtıcı değildir. İmparatorluk doğrudan merkeze bağlı olan eyaletler ve valiler eliyle yönetiliyordu. Eyaletlerde olası merkez-kaç kuvvetlere ve dış tehlikelere karşı garnizonlar yerleştirilmişti. İmparatorluğun taşrasını

⁶⁴ Kuhrt, *op.cit.*, c. 2, s. 523.

⁶⁵ Mario Liverani, “Model and Actualization: The Kings of Akkad in the Historical Tradition”, M. Liverani (ed.), *Akkad: The First World Empire*, (Padova: Sargon srl, 1993), ss. 65-66.

merkeze bağlayan geniş bir yol ağı oluşturuldu. Yolu kullanan askerlere, tüccarlara ve postacılar yemek ve barınak sağlamak için hanlar vardı. Toprak gene hizmet karşılığında veriliyordu. İmparator adaletin güvencesiydi, adalet de tanrısal düzenin devamının. Paul Garelli Asur'la Osmanlı arasında benzerlik kurmuştur: Toprak aristokrasinin ve "oksidantal feodalizm" in olmaması ve bürokratik aristokrasinin bulunması gibi nedenlerle, Asur'un Osmanlı'yı öncelediğini iddia eder.⁶⁶ Bu, Batılı tarihçilerin "Doğu"da kurulmuş imparatorlukları oryantal despotizm olarak gören kadim ve tipik bir yanıdır. O nedenle bazı Batılı tarihçiler, Roma gelişiminin bir döneminde "oryantal" bir hale bürününce bunu nasıl açıklayacaklarını bilememişlerdir. Soruları kısaca şuydu: Nasıl olur da Doğulu bir şey Batı'da da ortaya çıkmıştır? Oysa bu sorunun yanıtı açıktır: Çünkü o şey Doğulu veya Batılı değil evrenseldir, imparatorluktur.

Asur müttefik Babil ve Med güçleri tarafından M.Ö. 621 yılında yıkıldı.⁶⁷ Medler Babilli müttefiklerinin aksine yerleşik-uygar bir kültüre sahip değillerdi, hayvancılıkla uğraşan insanlardı ve politik birimleri bir kabileler birliğiydi. Bu nedenle zaferden sonra uygar topraklarda kalmadılar, Zagros Dağları'na geri çekildiler.⁶⁸ Ancak Babilliler kaldılar ve yıktıklarının üzerinde hemen hemen aynısı olan bir imparatorluk yükselttiler. Sargon hâlâ bir kahramandı; yıpranmış halde bulunan bir heykeli

⁶⁶ Paul Garelli, "L'État et la Légitimité Royale sous l'Empire Assyrien", Mogens Trolle Larsen (ed.), *Power and Propaganda: A Symposium on Ancient Empires*, (Copenhagen: Akademisk Forlag, 1979), s. 325.

⁶⁷ Asur'un çöküşünden, M.Ö. 6. yüzyılda Yunanlıların da ders çıkardığı bilinmektedir. Bkz.: Kuhrt, *op.cit.*, c. 2., s. 543.

⁶⁸ Liverani, Medlerle İç Asya'daki kabile konfederasyonları hakkında ilginç yapısal benzerlikler bulur ve Thomas Barfield'in 1. bölümde bahsettiğimiz "ikincil devletler" ve tandem halinde düşüş ve yükseliş tezlerinden yararlanır: Mario Liverani, "The Rise and Fall of Media", G.B. Lanfranchi et.al. (ed.), *Continuity of Empire (?): Assyria, Media, Persia*, (Padova: Sargon, 2003), s. 9.

İmparator Nabodinus zamanında onarıldı ve adak tapınağına konuldu. Adalet ideolojisinin öneminin farkındaydılar ve bunu nasihatnamelerinde vurguluyorlardı, ki bu adalet vurgulu nasihatname geleneği İran döngüsüne ve oradan da İslam döngüsüne geçecektir: “Eğer bir kral adalete önem vermezse, halkı kaos içine sürüklenecektir ve ülkesi harap olacaktır.” Bir başka önemli detay, “Yahudi ihtiyar heyeti”⁶⁹ gibi ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla Babil şehrindeki yabancıların özerk bir şekilde kendileri idare etmeleridir. Bu, imparatorlukların genel hoşgörüsüyle açıklanabilir ancak burada dikkat edilmesi gereken husus özerkliğin uzak eyaletlerde değil, başkent Babil’de verilmiş olmasıdır. Bu özelliğiyle Osmanlı millet sistemini andırmaktadır.

M.Ö. 2300’den Neo-Babil imparatorluğuna kadar, Akad temel referans noktası, başarı kıstası ve kurumsal bir model olmuştur; Akadca ise hem imparatorluklar içinde, hem de imparatorluklar arasında *lingua franca* işlevi görmüştür. Birbirini takip eden imparatorluklar Akad’dan ve diğerlerinden devraldıkları emperyal mirası çarçur etmemişler, buna kurumlar, altyapı, kontrol teknolojisi, dünya-imparatorluğu ve adalet ideolojisi gibi alanlarda eklemeler yapmışlardır. İşte bu nedenledir ki Asur İmparatorluğu büyük Akad döngüsünün en gelişmiş olanıdır. Ama bütün bu imparatorluklar için Akad’ın önemi değişmemiştir. Akad’la olan gerçek veya kurgusal bağ, meşruiyet ve ilhamın en önemli kaynaklarından biriydi. Akad, ilk döngünün ilham veren imparatorluğuydu.

B. Büyük İran Döngüsü

M.Ö. 6. yüzyılın ortalarında hem Yakın Doğu ve hem de dünya tarihi açısından çok önemli bir olay oldu. Ahameniş İranlıları, bugün Yakın veya Orta Doğu dediğimiz coğrafyanın tümünü

⁶⁹ Kuhrt, *op.cit.*, c. 2, ss. 612, 617.

yaklaşık 50 yıl içinde fethetti. İran, Mezopotamya, Mısır, Anadolu, Horasan, Baktriya ve kuzeybatı Hindistan artık tek bir imparatorluğun yönetimi altındaydı. O dönemin “dünyası”nda imparatorluğa dâhil olmayan tek bölge Yunan kent-devletleriydi. En az bu benzersiz teritoryal büyüklük kadar önemli olan bir diğer özellik de, imparatorluğun 200 yıl gibi uzun bir süre yaşayabilmesidir. İşte bu ikili başarı hikâyesi sayesinde, Ahameniş İmparatorluğu bir model ve ilham kaynağı olarak Akad'ın yerini aldı. Başka bir deyişle de Akad yavaş yavaş unutuldu.

Bu tabii Ahamenişlerin kendilerinden önceki imparatorluk geleneğini devralmadıkları anlamına gelmiyor. A.T. Olmstead'in belirttiği gibi, “Kiros M.Ö. 539'da Babil'e girdiğinde dünya yaşlıydı. Daha da önemlisi, dünya Antikitesini biliyordu.”⁷⁰ Akadca yazılan Kiros silindirinde şu kadim unvanların olması da tesadüf değildir: Evrenin kralı, Babil'in kralı, Sümer ve Akad'ın kralı, dünyanın dört köşesinin kralı. Ahamenişler fethettikleri bölgelerdeki emperyal kurumları ve personeli kullanmaya devam ettiler. Bu Babil ve Mısır gibi en uygar bölgelerde özellikle böyleydi. İmaj anlamında, Kiros Babil'de Babillileştirilirken; ikinci imparator Kambis, firavun, aşağı ve yukarı Mısır'ın kralı ve Tanrı Re'nin oğlu olarak Mısırlılaştırılmıştı.⁷¹ Pragmatik imparatorluk banileri olarak, çok dilli bir yapıda yerli bürokrat ve kâtiplerin arşiv ve kayıt tutma becerilerinden yararlanmaları rasyonel ve belki de kaçınılmazdı. Sadık oldukları ve vergi verdikleri sürece tapınakların özerkliğine de saygı gösterdiler ve hatta onları onurlandırdılar. Çeşitliliği yönetebilmenin en kolay ve verimli yolu hoşgörü ve pragmatizmdi.⁷²

⁷⁰ A.T. Olmstead, *History of the Persian Empire*, (Chicago: The University of Chicago Press, 1948), s. 1.

⁷¹ Maria Brosius, *The Persians: An Introduction*, (London: Routledge, 2006), ss. 12-13.

⁷² Bazı örnekler için bkz.: Muhammad A. Dandamaev, “Achaemenid Mesopotamia: Traditions and Innovations”, Heleen Sancisi-Weerdenburg et al, (ed.), *Acha-*

Eyalet yönetimi ünlü satraplıklar (eyaletler) aracılığıyla yürütülüyordu. Satrapa (kelime anlamı ülkenin koruyucusudur) bağlı olan kentler yerel hanedanlar yönetimindeki özerkliklerini büyük ölçüde koruyorlardı. İmparatorluğun parçaları, Ahemenişlerin Asurlulardan devraldıkları ve daha da geliştirdikleri geniş yol ve posta sistemiyle birbirine bağlanıyordu. Yollar hanlarla doluydu.⁷³ Bütün coğrafyaya yayılmış garnizon sistemi ise iç ve dış tehlikelere karşı düzenin koruyucuları olarak merkezi temsil ediyordu. İç düzeni sağlamanın bir diğer yolu da isyancı grupları kitle halinde göçe zorlamak ve başka bölgelerde iskân etmektir. En önemli askeri kurum ise 10.000 kişiden oluştuğu söylenen ve adı “Ölümsüzler” olan düzenli orduydü. Hizmet karşılığında verilen topraklara, askerlerin savaş zamanında tedarik etmekle görevli olduğu ekipmana göre isim veriliyordu: At-toprağı, yay-toprağı, savaş arabası-toprağı gibi. Teoride askerler, büyük toprak sahipleri ve sıradan insanların hepsi imparatorun kuluydu, hizmetkârıydı (*bandaka*).⁷⁴ İmparatorları çıplak gözle görebilmek giderek zorlaştı; en soylu İranlıyla bile zaman zaman perde arkasından yemek yiyebiliyorlardı.⁷⁵ İmparatorun görünmezliği Yakın Doğu emperyal geleneğinde çok önemli bir yere sahiptir; bu onları daha kutsal, daha dokunulmaz, daha korkutucu (Osmanlı'daki Divan-ı Hümayun'a bakan kafes gibi) ve daha güvenli

emenid History VIII: Continuity and Change, (Leiden: Netherlands Instituut Vor Het Nabije Oosten, 1994), ss. 229-234; Janet H. Habson, “The Persians and the Continuity of Egyptian Culture”, Heleen Sancisi-Weerdenburg et.al, (ed.), *Achaemenid History VIII: Continuity and Change*, (Leiden: Netherlands Instituut Vor Het Nabije Oosten, 1994), ss. 149-158; Lisbeth S. Fried, *The Priest and the Great King: Temple-Palace Relations in the Persian Empire*, (Winona Lake: Eisenbrauns, 2004); Kuhrt, *op.cit.*, c. 2, s. 663.

⁷³ David F. Graf, “The Persian Royal Road System”, Heleen Sancisi-Weerdenburg et.al, (ed.), *Achaemenid History VIII: Continuity and Change*, (Leiden: Netherlands Instituut Vor Het Nabije Oosten, 1994), ss. 167-189.

⁷⁴ Kuhrt, *op.cit.*, c. 2, ss. 687, 695-697.

⁷⁵ Brosius, *op.cit.*, s. 46.

yapar. İmparator imparatorluğun evrenselliğini, tanrısallığını ve sonsuzluğunu temsil etmektedir.⁷⁶

Tarihçi Richard Frye'in vurguladığı gibi, Asur Akad'dan beri süren emperyal geleneği aldı, onu daha da geliştirdi ve Yakın Doğu'yu birçok kültür, inanç ve halkın harmanlanacağı Ahemeniş "tek dünyası" ve *Pax Achaemena* için hazır hale getirdi. "[...] ama bu elementleri yeni bir sentezde birleştirme dehası Kiros'ta ve hatta daha fazla Darius'da vardı."⁷⁷ Sonunda, tek dünya veya ekümen yaratılmıştı ve yeni dünya insanlara Akad'ı unutturdu. Başarı ve şan-şöhret kriterleri baştan aşağı değişmişti. Artık evrensel imparatorluk kurma işi, hem mekânsal büyüklük hem de zamansal uzunluk açılarından, çok daha zordu; ama bu zorluk ihtiraslı adamlara daha da çekici gelecekti.

Ahemeniş İmparatorluğu ilham veren olduysa, Büyük İskender'in imparatorluğu da ilham alan oldu. Benzer ve hatta daha haşmetli bir imparatorluk kurmak, İskender'in temel motivasyonuydu. M.Ö. 4. yüzyılın ikinci yarısında İskender ve ordusu 20 yıldan az bir sürede bütün Ahemeniş İmparatorluğu'nu fethetti. İskender daha da fazlasını fethetmeye çalıştı ama yapamadı. Hindistan direndi ve o zamanlar Yakın Doğu dünyasının periferilerinde olan Roma ve Kartaca gibi şehirlerin fethinden önce İskender öldü. İskender kendini III. Darius'un halefi ve Ahemeniş İmparatoru olarak görüyordu. Kadim Mezopotamya unvanı olan "bütünün kralı"nı benimsedi. Gerçek bir Yakın Doğu imparatoru olarak yerel bürokrat ve askerleri kullanmakta esnek, bölgesel yönetim modellerini devam ettirmekte rasyonel, Yunanlılarla

⁷⁶ Ahemeniş İmparatorluğu hakkında faydalı ve özetleyici bir makale için bkz.: Amélie Kuhrt, "The Achaemenid Persian Empire (c. 550-c. 350 BCE): Continuities, Adaptations, Transformations", Susan E. Alcock, Terence N. D'Altroy, Kathleen D. Morrison, Carla M. Sinopoli (ed.), *Empires*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), ss. 93-123.

⁷⁷ Richard N. Frye, *The Heritage of Persia*, (Cleveland: The World Publishing Company, 1963), ss. 56, 71, 81-82, 98, 120.

İranlıların evlenmelerini teşvik edici ve farklı kültürlerle karşı hoş görülüydü.⁷⁸ Eyaletlerin satraplıklar halindeki yönetimi de devam etti. Bütün bu anlamlarda, "İskender gerçekten de son Ahamenişti."

İskender'in imparatorluğu ancak kurucusunun ölümüne kadar yaşayabilmişti; dolayısıyla, eğer imparatorluk kavramı ciddiye alınacaksa, karşımızda bir imparatorluk yoktur çünkü imparatorluk bir yapıyı ifade eder ve yapılar uzun sürer. Ama eğer Ahameniş İmparatorluğu'nun son aşaması olarak görürsek, İskender'in dünyasını da bir imparatorluk olarak görmek doğru olur. Ölümünden sonra, ülke, önde gelen Makedon generaller arasında paylaşıldı. Aralarındaki mücadele benzer çapta bir dünya-imparatorluğunun doğmasını engelledi. Bu hedefe en çok yaklaşanı ise, hem devletin büyüklüğü hem de uzun yaşaması anlamında Selekos oldu. O ve halefleri İskender'in sentez politikasını, esnekliğini, pragmatizmini, hoşgörüsünü ve Yakın Doğu tarihine olan ilgisini sürdürdüler. Örneğin, I. Antiyokus kitabesi Akadca yazılmıştı, unvanlar ve biçim anlamında Babil metinlerine bağlıydı; ayrıca Akad ve Sümer külliyatına dayalı bir Babil tarihi ona adanmıştı.

Yukanda İskender ve halefleri üzerine özetini sunduğum yaklaşım son 20-30 yıldaki revizyonist tarihyazımının bir ürünüdür. Ama bu genel tarih yazımında bir istisnadır. Egemen yaklaşım İskender ve halefleri dönemini Yakın Doğu'nun Helenizasyonu olarak görmektedir. Mısırlıların ve Babillilerin Yunanlı fatihleri sevinçle, İran despotizminden kurtaranlar olarak karşıladıkları iddia edilmektedir.⁷⁹ Aslında, bu modern oryantalizmin

⁷⁸ Amélie Kuhrt and Susan Sherwin-White, "The Transition from Achaemenid to Seleucid Rule in Babylonia: Revolution or Evolution?", Heleen Sancisi-Weerdenburg et.al, (ed.), *Achaemenid History VIII: Continuity and Change*, (Leiden: Netherlands Instituut Vor Het Nabije Oosten, 1994), ss. 311-327.

⁷⁹ Bu iddiaların yanlışlığı üzerine bkz.: Stanley M. Burstein, "Alexander in Egypt: Continuity or Change", Heleen Sancisi-Weerdenburg et.al, (ed.), *Achaeme-*

kökleri Ahemeniş İmparatorluğu ve Yunan kent-devletleri arasında M.Ö. 5. yüzyılda ortaya çıkan askeri mücadelelere kadar gider. “Demokrasi ve özgürlükle” (Yunan) “monarşi ve despotizm” (İran) arasında o dönemde başlayan mücadele modern dönemde de fazla değişmedi ve ilk önce Avrupa-Asya arasındaki mücadele olarak ortaya çıktı, sonra da yerini Batı ve Doğu (veya Hristiyanlık/İslam) karşıtlığına bıraktı.⁸⁰ Bir önemli fark var ki, pre-modern dünyada “Doğu”nun despotluğuna sadece “Avrupalılar” inanırken, modern dünyada “herkes” inandırıldı, inanıyor.

Elbette ki bu oryantalist ve Avrupa-merkezci tarihyazımı yaklaşımı ilgili dönem ve olaylarla sınırlı değildir. Örneğin, modern Osmanlı tarihyazımıyla arasındaki analogi açıktır. Girişte değindiğim gibi, Osmanlı başarısını Bizans-Hristiyan uygarlığıyla açıklamaya çalışan çabalar gösterilmiştir. Bu bağlamda, Sherwin-White ve Kuhrt'un dikkat çektiği nokta Osmanlı için de geçerlidir: “Orta Doğu’yu herhangi bir Yunan izine rastlamak için mikroskobik bir şekilde araştırmak gelenekseldir [...] ‘Geleneğin icadı’ anlamında [...] Avrupa emperyalizmden türetilen kavramlarla, Yunan kültürünün yayılmasının (Victoria İngilteresi’nin olduğu gibi) besbelli ki ‘iyi bir şey’ olduğu varsayılıyor”du.”⁸¹ Spesifik bir kültürün emperyal formasyonlar veya uygarlıklar gibi ta-

nid History VIII: Continuity and Change, (Leiden: Nederlands Instituut Vor Het Nabije Oosten, 1994), ss. 381-387 ve Pierre Briant, “The Seleucid Kingdom, the Achaemenid Empire and the History of the Near East in the First Millennium BC”, Per Bilde et. al. (ed.), *Religion and Religious Practice in the Seleucid Kingdom*, (Aarhus: Aarhus University Press, 1990), ss. 40-65.

⁸⁰ Brosius, *op.cit.*, ss. 3, 76-77. İranlıların Yunanlıları nasıl algıladığına dair bkz.: Amélie Kuhrt, ‘Greeks and ‘Greece’ in Mesopotamian and Persian Perspectives, (Oxford: Leopard’s Head Press, 2002).

⁸¹ Susan Sherwin-White ve Amélie Kuhrt, *From Samarkhand to Sardis: A New Approach to the Seleucid Empire*, (Berkeley: University of California Press, 1993), ss. 124-125, 141. Bu kitap Selekiler üzerine olan revizyonist tarihçiliğin çok iyi bir örneğidir. Eski ve geleneksel bir eserle karşılaştırmak için bkz.: F. W. Walbank, *The Hellenistic World*, (Cambridge: Harvard University Press, 1993).

rihsel başarıları sahiplenmesi ideolojik bir hastalıktır. Tarih ve büyük ölçekli süreçler böyle işlememektedir. Çeşitli kültürler ve halklar arasındaki değiş tokuşlar ve karşılıklı etkileşimler tarihteki bütün büyük başarı hikâyelerinin anahtarıdır. Meseleleri bu ışıktaki görmek bizleri yukarıda anılan ideolojik hastalıklardan kurtarabilir. Bu bölümün asıl amaçlarından birisi de, uzun ve karmaşık Yakın Doğu emperyal tarihine kimsenin tek başına sahip çıkamayacağını göstermektir. Bu tarih ortak bir “mülkiyet”, gelenek ve uygarlıktır.

Büyük İran döngüsünü sırasıyla Part ve Sasani İmparatorlukları sürdürdü. Her ikisi de neredeyse aynı bölgelerde hüküm sürdüler: İran, Mezopotamya, Horasan ve zaman zaman, kuzeybatı Hindistan ve Ermenistan. Part döneminden kalan kaynaklar çok sınırlı ve bu da tarihyazımına yansımış durumda. Bu nedenle sadece bazı bilinen ve konumuzla ilgili noktalara temas etmekle yetineceğim. Partlar bölgeyi fethedip Selekilere son verdiklerinde göçebe savaşçılardı. Askeri işlerde göçebe *longue durée*'sinin avantajlarından yararlanmışlardı. Ünlü “Part atışı” dörtlüde giden bir at üzerinde geriye dönüp ok atma ustalığına verilen addır. Ahemeniş İmparatorluğu'nu yeniden kurmaya çalışıyorlardı; bunu nispeten başardıktan sonra ise kendilerini Ahemenişlerin ve İskender'in halefleri olarak gördüler.⁸² Devlet aygıtı Ahemeniş ve Selekli mirası üzerinde kuruldu.⁸³ Konumuz açısından bir başka önemli özelliğe ise Frye değinmektedir: “Doğu'da Osmanlı İmparatorluğu'nun milletlerine gelene dek alışık olunduğu üzere, çeşitli dini cemaatler kendi liderlerinin altında ayrı bir varlık sürdürdüler.”⁸⁴

⁸² Vesta Sarkhosh Curtis, “The Legacy of Ancient Persia”, John Curtis ve Nigel Tallis (ed.), *Forgotten Empire: The World of Ancient Persia*, (Berkeley: University of California Press, 2005), ss. 250-263.

⁸³ G.A. Koshelenko and V.N. Pilipko, “Parthia”, Janos Harmatta (ed.), *History of Civilizations of Central Asia, c. II: The Development of Sedentary and Nomadic Civilizations, 700 B.C. to A.D.*, (Delhi: Motilal Banarsidass Publishers, 1999), ss. 131-150.

⁸⁴ Frye, *op.cit.*, ss. 190-191.

Sasaniler hakkında, İslam kaynakları sayesinde, çok daha fazla şey biliyoruz. Sasani İmparatorluğu'nun İslam imparatorluklarına olan katkısı bilindiğinden, büyük İslam döngüsünden bahsederken bu konuya ister istemez geri döneceğiz. Şimdilik birkaç önemli noktaya değinmek yeterli olacaktır. Sasaniler de kendilerini Ahamenişlerin ve Partların devamı olarak görüyorlardı. Kitabelerinin Ahameniş kitabelerinin hemen yanında olması tesadüf değildir. Kâtipler ve sekreterler divan denilen devlet dairelerinde veya bakanlıklarda çalışıyorlardı. İlk başta divanlar gelirler ve harcamalar gibi kalemlerle ilgiliydiler ama sonra bütün devlet işleri divanlarda görülmeye başlandı. Divanlar ağının üstünde gelecek binyılda Yakın Doğu tarihine damgasını vuracak olan vezirlik kurumu vardır. Bir başka yenilik devlet kilisesinin ortaya çıkmasıdır; bu yapıda, Zerdüşçülük devlet dini, imparator da Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesiydi. Bu organize olmuş din sayesinde halkın geneli dış dünyaya karşı daha kolay bir şekilde birleştirilebiliyordu.⁸⁵ Düzenin garantörü olarak adalet gene resmi ideolojinin temel direklerinden biriydi. Adalet ve düzen, herkesin toplumsal hiyerarşide bulunduğu yerde kalması, buna göre davranması, o konumun gereklerini yerine getirmesi ve bunlardan da şikâyetçi olmaması demektir. Amaç, toplumsal dengenin sağlanması ve devamıdır.⁸⁶ Düzenli ordu, etkili bir vergi ve posta sistemi, devletin iktisadi anlamda bütünleştirici rolü ve ülkenin uzun mesafeli ticaret yollarının ortasında olması gibi olmazsa olmazlar Sasani'de mevcuttu.⁸⁷ Ancak bunlar merkez için hiçbir zaman yeterli olmamıştır; bütün pre-modern imparatorluklarda

⁸⁵ Arthur Christensen, *L'Iran sous les Sassanides*, (Copenhague: Ejnar Munksgaard, 1944), ss. 15, 90, 94, 97-98, 113, 134, 374, 393.

⁸⁶ A.K.S. Lambton, "Justice in the Medieval Persian Theory of Kingship", *Theory and Practice in Medieval Persian Government*, (London: Variorum Reprints, 1980), IV, ss. 96-97, 100, 119.

⁸⁷ Bkz.: James Howard-Johnston, "The Two Great Powers in Late Antiquity: A Comparison", Averil Cameron (ed.), *The Byzantine and Early Islamic Near East*, c. 3, (Princeton: The Darwin Press, 1995), ss. 184-185, 203-205, 211, 226.

olduğu gibi, merkez (emperyal) ve merkez-kaç kuvvetler (“feodal”) arasındaki aralıksız mücadele imparatorluğun tarihine damgasını vurmuştur.⁸⁸

Part ve Sasani, sırasıyla Roma ve Bizans dünya-imparatorluklarının yaklaşık yedi yüzyıl boyunca komşusuydular ve bu dörtlülük Büyük Yakın Doğu adını kullandığım coğrafyayı paylaşıyorlardı. Her ne kadar ilk ikisi binlerce yıllık emperyal platformun merkezi bölgelerini ellerinde tuttularsa da, Roma’nın büyük teritoryal genişlemesi platformu büyütmişti. Bu genişleme sonrasında Akdeniz ve sahilleri de imparatorluk banileri için çekici fethetilebilir bölgeleri haline geldi. Bu noktadan sonra, emperyal platform dediğim coğrafyanın adına Büyük Yakın Doğu ve Akdeniz demek daha doğru olacaktır. Bu, meseleyi elinizdeki çalışma için çok daha karmaşık hale getirmektedir. İlk bakışta Roma ve Bizans’ın da analize dâhil edilmesi gerektiği düşünülebilir, çünkü aynı uygarlığın veya ekümenin parçasıdır. Ancak Roma İmparatorluğu, ilgili bölgenin periferisinde ilk önce kent-devleti, sonra da cumhuriyet aşamalarından geçerek yüzyıllar içinde oluşmuştu. Bu nedenle, Roma’nın Mezopotamya kökenli imparatorluklardan farklı olarak kendine özgü bir yapısı ve kurumları oluşmuştu. İmparatorluk döneminde bile cumhuriyet kurumlarının birçoğunu özde olmasa bile biçimde devam ettirdi. Sonuçta, periferide doğan ve gelişen bir yapı olarak, Mezopotamya merkezli gelenekten göreceli olarak izole kalmıştı ve ondan fazla etkilenmedi. Roma ve Bizans emperyal geleneğini ayrı bir kol olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır ve buna Akdeniz kolu denebilir. Bu nedenlerle, bu kola çalışmanın bu noktasında ayrıntılı bir şekilde girmek döngüsel şemadan sapma anlamına gelecektir. Ancak Osmanlı önemli bir ölçüde de Bizans’ın devamı olduğundan 3. bölümde bu konuya ister istemez geri döneceğiz. Osmanlı bu

⁸⁸ Christensen, *op.cit.*, ss. 101, 129.

iki ayrı emperyal kolu (Yakın Doğu ve Akdeniz) tarihte en verimli biçimde birleştiren imparatorluk olmuştur.

Roma'nın Yakın Doğu emperyal geleneğinin ve kurumlarının doğrudan devamı olmaması bir tarafa, "ideal imparatorluk tipi"ne birçok açıdan uyduğu şüphe götürmez. Birkaçını saymak gerekirse; siyasetin ve devletin özel girişim üzerindeki hâkimiyeti ve ikincisinin meslekler statüsü hiyerarşisindeki düşük pozisyonu, emperyal genişlemenin arkasındaki teritoryal motivasyonlar Roma için de geçerlidir.⁸⁹ Ayrıca yapı cumhuriyetten imparatorluğa dönüştükçe, imparatorun ve ordunun gücü senato ve aristokrasinin aleyhine büyümüştü. Başka bir deyişle emperyal soyluluk senatöryal soyluluğun yerini almıştı. Lejyonlar ve garnizonlar iç düzen ve dış savunma için hayatiydi. Bürokrasi vergi toplama işini mültezimlerden yavaş yavaş aldı. Ancak, örneğin Çin'e kıyasla, Roma'nın bürokrat sayısı çok sınırlıydı (1'e 20 oranı tahmin edilmektedir). İdeal tip olarak dünya-imparatorlukları için bir istisna oluşturan bu özellik, Roma'nın merkezi bölgelerindeki (İtalya, Yunan yarımadası ve Anadolu) kent-devleti geleneğiyle açıklanabilir: "Bürokrasisiz hükümetin sırrı, kendi kendini yöneten ve imparatorluğun ihtiyaçlarını karşılayan Roma kentler sistemiydi."⁹⁰

⁸⁹ Örneğin bkz.: Moses I. Finley, *The Ancient Economy*, (Berkeley: University of California Press, 1999 [1973]); Greg Woolf, "World-Systems Analysis and the Roman Empire," *Journal of Roman Archeology*, s. 3 (1990), s. 49; E. Badian, *Roman Imperialism in the Late Republic*, (Ithaca: Cornell University Press, 1968), ss. 12-16; A.H.M. Jones, *Studies in Ancient Economic and Administrative History*, P.A. Brunt (ed.), (Totawa: Rowman and Littlefield, 1974), s. 137; Chris Wickham, "The Other Transition: From the Ancient World to Feudalism," *Past & Present*, s. 103 (Mayıs, 1984), ss. 9, 13; Paul Cartledge, "The Economy (Economies) of Ancient Greece", Walter Scheidel ve Sitta von Reden (ed.), *The Ancient Economy*, (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2002), s. 15.

⁹⁰ Peter Garnsey ve Richard Saller, *The Roman Empire: Economy, Society and Culture*, (Berkeley: University of California, 1987), ss. 20, 26. Ayrıca bkz.: M. Rostovtzeff, *Greece*, J.D. Duff (çv.), (London: Oxford University Press, 1963).

Roma, bu ve burada anılmayan birçok emperyal özelliği Yakın Doğu emperyal geleneğinden büyük ölçüde bağımsız bir şekilde geliştirdi. Emperyal akıl belli kurumları ve yaklaşımları dikte etmektedir; başka bir deyişle, büyük bir coğrafyanın ve çeşitli kültürlerin merkezi elinde tutanlarca kontrol edilmesi ve yönetilmesinin kuralları genel bir çerçeve olarak da olsa bellidir. Ancak bir nitelik vardır ki, Roma onu doğrudan Yakın Doğu geleneğinden miras almıştır. Evrensellik, tanrısallık ve sonsuzluk gibi *imperium* kavramının (terimin kökeni Latince olsa da) arkasında yatan bütün kritik fikirler, İskender aracılığıyla Asurlular ve İranlılardan alınmıştır.⁹¹ Bunu söylemek Roma'nın bağımsız bir şekilde bu fikirleri geliştiremediği anlamına gelmez. Eğer ihtiyaç olsaydı, belli bir coğrafyadaki her ilk imparatorluk gibi (*primary empire*) bunları kendi de oluşturabilirdi; Çin'in, İnka'nın ve Aztek'in yaptığı gibi. Buradaki önemli nokta Roma'nın bazı fikirleri, kavramları ve motivasyonları hazır olarak bulmuş olmasıdır. Elde hazır örneklerin olması ilave bir avantajdır çünkü bu örnekler, öğretir, uyarır ve motive eder; ayrıca süreklilik, ait olma ve şan-şöhret duygusu kazandırır. İskender'den önce binlerce yıl devam eden örüntü budur. Dolayısıyla İskender'in bu tarihten ve Roma'nın da İskender'den ilham alması şaşırtıcı değildir. Bu sonradan retrospektif bir şekilde atfettiğimiz bir durum değildir; İskender ve Romalılar da bunun farkındaydılar. Makedonya'nın zirveyi temsil ettiği Helenistik dört krallık şeması (Asur, Med,

⁹¹ Bkz.: Ernest Barker, "The Conception of Empire," Cyril Bailey (ed.) *The Legacy of Rome*, Oxford: Clarendon Press, 1951 [1923]), ss. 45, 48, 50, 65; Benjamin I. Schwartz, "The Chinese Perception of World Order: Past and Present", J.K. Fairbank (ed.), *The Chinese World Order: Traditional China's Foreign Relations*, (Cambridge: Harvard University Press, 1968), s. 282; Woolf, "Inventing Empire in Ancient Rome", Susan E. Alcock, Terence N. D'Altroy, Kathleen D. Morrison, Carla M. Sinopoli (ed.), *Empires*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), s. 317.

İran ve Makedonya), Romalılar tarafından beş krallık şemasıyla değiştirilmiştir.⁹²

Bu ilk mirastan sonra, Roma, imparatorluk kavramı üzerine çok düşündü ve mükemmelleştirdi. Teoride, *imperium Romanum* imparatorluk yönetimindeki bütün dünya değil, dünyanın ta kendisiydi: *Orbis terrarum*. Zamanda ve mekânda sınırı olmayan bir saltanattı (*imperium sine fine dedi*). *Imperium* kavramının arkasında yatan asıl arzu Roma'nın iradesine bütün halkların uymasıydı.⁹³ Bağımsız bir politik gücün varlığı bile tehdit ediciydi. Bu nedenle hedef, *bir devlet olmak* değil, *tek devlet olmaktı*. Veya o zamanlar söylendiği gibi, birçok krallık birarada yaşayabilirdi ama sadece bir imparatorluk olabilirdi: "Bütün halkların, kralların ve kabilelerin –bazıları zorla, bazıları da kendi iradeleriyle- boyun eğdiği dünya imparatorluğu."⁹⁴ "Özgürlük yayıcıları" olarak "özgürlük savaşçılarına" da tahammülleri yoktu. Özetle ideal olan, komşu bölgelerdeki bütün bağımsız güçlere son vermektir. Ancak bu, pratikte gerçekleştirilemeyen ve gerçekleştirilemez bir şeydi. İşte bu noktada kendi dünya düzenlerini veya kendi içinde-bir-dünyayı yaratmaya ve bunu kavramsallaştırmaya çalıştılar. Dış dünyayı önemsiz ve muhatap almaya değmez olarak lanse ettiler. Roma'nın sahip olduğu dünya, "onları ilgilendiren kara ve denizler"di (*kath'hemas*).⁹⁵ Yarı başlarında Part dünya-imparatorluğunun olduğunu biliyorlardı, ama Toynbee'nin özet-

⁹² Bkz.: Josef Wiesehofer, "The Medes and the Idea of the Succession of Empires in Antiquity", G.B. Lanfranchi et.al. (ed.), *Continuity of Empire (?) : Assyria, Media, Persia*, (Padova: Sargon, 2003), ss. 391-396; D. Mendels, "The Five Empires: A Note on a Propagandistic Topos", *The American Journal of Philology*, c. 102, s. 3, (Güz, 1981), ss. 330-337.

⁹³ Andrew Lintott, "What was the 'Imperium Romanum'?" *Greece & Rome*, 2. seri, c. 28, s. 1, (Nis, 1981), s. 54.

⁹⁴ Richard Koebner, *Empire*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1961), s. 298.

⁹⁵ P. A. Brunt, *Roman Imperial Themes*, (Oxford: Clarendon Press, 1990), s. 298. Ayrıca bkz: ss, 300, 314, 433, 439.

lediği gibi, “coğrafi olarak değil, psikolojik olarak evrenselidiler. Part Kralı şüphesiz ki vardı, ama bir önemi yoktu.”⁹⁶ Politik açıdan organize olmuş uygar insanlık olarak, *imperium Romanum* dünyanın merkezindeydi ve Roma kenti bu dünyanın bir özetiydi: “Kent, dünyaya hükmeden olarak resmedilebilir ama aynı zamanda dünyayı temsil eden veya özetleyen olarak da görülebilir- *synecdoche* anlamında dünyanın kafası (caput mundi) oluşturur, *metonymy* anlamında dünyanın bütününün yerini tutar (her bölge kentte temsil edilir) ve *epitome* anlamında dünyanın en değerli şeylerini toplar.”⁹⁷

Dolayısıyla ünlü tarihçi M. Rostovtzeff, Doğu’yu, örtük olarak Roma’yı kirletmekle suçladığında yanıliyordu: “Özgür ve bağımsız devletler ailesi kavramı [...] yerini tedrici olarak, Doğu’nun tek bir adam tarafından yönetilen ve yekpare bir kültüre sahip, dünya-çapındaki tek devlet kadim nosyonuna bıraktı.”⁹⁸ Göstermeye çalıştığım gibi bu Doğulu bir nosyon değildir, evrenselidir. Bağımsız olarak dünyanın dört bir tarafında doğmuştur. Ancak bazı bölgelerde takip edebileceğiniz ve ilham alabileceğiniz selefleriniz vardır. Bu kadimlik ve gelenek ilave bir şevk sağlar, hepsi bu. Evrensel imparatorluklar tarihine bakıldığında, eğer ortada bir suç görülüyorsa, bu ortak bir suçtur; eğer ortada bir başarı varsa, o da ortaktır. İmparatorluklar Doğu’nun “kaba-hati” değildir.

Roma ve Part İmparatorlukları M.S. 3. yüzyıla kadar komşuydular. Sonra Sasani Part’ın (3. yüzyıl) ve Bizans da Roma’nın

⁹⁶ Arnold Toynbee, *A Study of History*, c. 2, D.D. Somerwell (kısaltan.), (New York: Oxford University Press, 1957), s. 7.

⁹⁷ Catherine Edwards ve Greg Woolf, “Cosmopolis: Rome as World City”, C. Edwards ve G. Woolf, *Rome the Cosmopolis*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), ss. 4-5.

⁹⁸ M. Rostovtzeff, *Rome*, J.D. Duff (çv.), (London: Oxford University Press, 1960), ss. 79, 149.

yerini aldı (5. yüzyıl). Akdeniz ve Yakın Doğu emperyal gelenekleri arasındaki çatışmalı ilişki gene devam etti. Bu ilişkide daha saldırgan olan Akdeniz koluydu ama kalıcı başarılar kazanamadı ve egemen olan örüntü güçler dengesiydi.⁹⁹ 7. yüzyılda ise yeni bir güç doğdu, ki bu güç gelecek yüzyıllarda temel kültürel referansları, başarı kriterlerini ve emperyal genişleme motivasyonlarını kalıcı bir şekilde değiştirecekti: İslam. Göreceğimiz gibi İslam imparatorlukları İran ve dolaylı olarak da binlerce yıllık Yakın Doğu geleneğine çok şey borçluydular. Ancak, İslam'ın getirdiği değişiklikler o denli büyüktür ve dünya tarihini bugüne kadar o denli etkilemiştir ki, yeni bir döngüye girildiği aşîkârdır.

C. Büyük İslam Döngüsü

Müslümanlar 622'deki Hicret'i takip eden 20 yıl içinde bütün Arap yarımadasını, Mezopotamya'yı, İran'ı, Suriye'yi, Mısır'ı ve kısmen de Anadolu'yu fethettiler. Bunu yaparken Sasani İmparatorluğu'nu sonlandırdılar ve Bizans'ın Suriye ve Mısır gibi hem prestij hem de gelir açısından çok önemli iki eyaletini ele geçirdiler. Bu ilk aşamadan sonraki 100 yıl içinde ise, İslam İmparatorluğu bütün Kuzey Afrika'yı, Endülüs'ü, Horasan'ı ve Maverâünnehir'i de kendine kattı. Bu olağanüstü başarının açıklanması tarihçilere hâlâ çekici gelmektedir. Fetihlerin arkasında yatan temel motivasyon da önemli bir tartışma konusudur. Nasıl olur da görelî olarak küçük ve devlet geleneği olmayan bir grup kısa süre içinde Sasani ve Bizans gibi dünya-imparatorluklarını yenebilmiştir? Ve bu fetihler niçin yapılmıştır? Bu sorularla Osmanlı tarih yazımının ilk dönemlere ilişkin sorduğu sorular arasındaki benzerlikler açıktır.

⁹⁹ Sherwin-White and Kuhrt, *op.cit.*, s. 86. Ayrıca bkz.: Howard-Johnston, *op.cit.*, s. 165.

Fred Donner, yeni bir makalesinde, bu sorularla ilgili temel tezleri sıralamaktadır. Teritoryal genişleme motivasyonu meselesinde akla ilk gelen elbette ki yeni dini yayma arzusu ve görevidir. Ancak birçok Batılı tarihçi bu açıklamayı yetersiz görmektedir; daha ziyade Arap aşiretlerin yağma ve ganimet arzularına vurgu yapmaktadırlar. Marksistler ise, dini veya ideolojik motivasyonları pek ciddiye almamışlardır; onlara göre Arabistan'daki ve komşu imparatorluklardaki sosyo-ekonomik eşitsizlikler konuyu açıklamakta daha işlevseldirler. Arapları dışarı doğru iten bir başka olası neden de dramatik bir iklim değişikliğinin aşırı bir kuraklığa yol açmış olmasıdır. Ve elbette ki yukarıda bahsedilenlerin hepsini içeren çok faktörlü açıklamalar da vardır. Gene de bütün bunlar fetihlerin başarısını açıklamakta yeterli değildir. Sani ve Bizans arasındaki yorucu savaşlar bir neden olabilir¹⁰⁰ ama bu yorucu savaşlar bütün tarih boyunca olmuştur ve Araplar yanmadalarından daha önce hiç bu amaçla çıkmamışlardır.

Donner'in listesinde İbn Haldun ve asabiyet teorisi ise yoktur. Oysa göçebe *longue durée*'sinin kandaş gruplarla ve asabiyetle olan ilişkilerinin tümü Arabistan'da da geçerliydi. Ünlü İslamist Ignaz Goldziher'in yaklaşık 100 yıl önce vurguladığı gibi, "aşiret üyeliği ortak şeyleri olduğuna inanan insanları birleştiren bağı; ancak aynı zamanda bu onları diğer gruplardan ayırırdı. Ortak bir atadan gelen gerçek veya kurgusal köken insanların değerlendirildiği ölçüydü, toplumsal ahlakın sembolüydü." Ataların şan-şöhreti aşiretler için hayatiydi çünkü fiziksel özelliklerin olduğu gibi, etik niteliklerin de kalıtsal olduğuna inanılırdı. Bu yakın bağı ve aşiret gururunu anlatan kelime de asabiyetin türediği *asab*'dı. Asabiyeti paylaşanlarda, kandaş için - haklı ya da haksız

¹⁰⁰ Fred Donner, "The Islamic Conquests", Youssef M. Choueiri (ed.), *A Companion to the History of the Middle East*, (Blackwell, 2007), ss. 33-35.

önemli değil- ölmek ve gerekirse onu öldürenlerden intikam almak kutsal bir görevdi. Savaş çılgılığı (*şiar*) duyulduğunda bütün erkeklerin, yani bütün savaşçıların, hazır bir şekilde gelmesi en büyük gurur kaynağıydı. Bu *şiar* çoğu zaman bir efsanevi atarın ismiydi.¹⁰¹

Bilindiği gibi, eğer farklı aşiretleri birleştiren bir çimento yoksa, asabiyet bölücü bir güçtü. Bu Arabistan'da İç Asya'ya kıyasla daha görünür bir özelliktir. İç Asya'daki devasa bozkırlar büyük göçebe konfederasyonlarının oluşumu için daha elverişliydi; Arap çöl-bozkırlarında ise böyle bir olanak yoktu.¹⁰² İslam'a kadar Arapların büyük bir konfederasyon halinde birleşmemiş olması, komşu uygar halkları ve imparatorlukları çöle karşı bir ölçüde ilgisiz bırakmıştı. Oradan bir tehlike gelebileceğini düşünmüyorlardı. Aralarında birlik geleneğinin olmaması ve yerleşik imparatorlukların onları ciddiye alıp çöle askeri harekât düzenlememesi, Arapların savaşkanlığını ve bağımsızlık düşkünlüğünü iç dünyaya karşı yöneltmişti. Bu nedenlerle kural, Araplar arasında birliği amaçlayan savaşlar değil (İç Asya'daki gibi), kan davasıydı.¹⁰³

İslam binlerce yıldır ayrı olan aşiretleri birleştiren çimentoydu. Bu kolay olmadı çünkü aşiretler kolay boyun eğmiyordu. Gene de bazı durumlarda rızayla, bazı durumlarda da zorla olmak üzere Hicret'i takip eden 12 yıl içinde bütün yanmada birleştirilmişti. Artık dini asabiyet aşiret asabiyetinin yerini almış-

¹⁰¹ Ignaz Goldziher, "The Arabic Tribes and Islam", *Muslim Studies*, C.R. Barber ve S.M. Stern (çv.), (Albany: SUNY Press, 1977), ss. 45-46, 63.

¹⁰² Bkz.: Thomas Barfield, "Tribe and State Relations: The Inner Asian Perspective", P. Khoury ve J. Kostiner (ed.), *Tribes and State Formation in the Middle East*, (Berkeley: University of California Press, 1990), ss. 159-161.

¹⁰³ Patricia Crone, *Slaves on Horses: The Evolution of the Islamic Polity*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1980), ss. 23-24, 222, n. 181.

tı.¹⁰⁴ Bundan böyle aşiretler arası savaş yasaktı; saldırganlık içe değil, dışa çevrilmeliydi. Dini şiarlar da yavaş yavaş kandaşlık şiarlarının yerini aldı.¹⁰⁵ Hz. Muhammed dâhil, liderlerin göçebe olmadığı doğrudur; vaha-kentlilerdi ve dış dünyayı ticaret sayesinde iyi biliyorlardı. Ancak gene de aşiret insanlarıydılar ve asabiyet sahibiydiler. Hem emperyal-uygar platformu hem de barbar dünyayı iyi bilen bu sınır adamları, bilgilerini ve görgülerini göçebe Arapların ve dağlıların asabiyetleriyle birleştirdiklerinde Müslümanlar kısa bir sürede yenilmez hale geldi. Ve tabii ki asıl önemlisi, İslam'ı yayma düşüncesi eylemlere ve kişilere anlam katıyor, yüce ve kutsal bir amaca aidiyet hissi uyandırıyor.

Fethin ilk ve karizmatik aşamasında (Peygamber ve ilk dört halife) ümmet liderleri imparator ya da şah olmaktan ziyade, hala birer şeyhtiler. Fetih hareketi bir aşiretler federasyonuydu ve buna liderlik edenler eşitler arasında birinciydi.¹⁰⁶ Ancak Emevilerle birlikte erken devlet hızlı bir şekilde imparatorluğa evrildi. Patricia Crone'un belirttiği gibi, Hristiyanlık ve Budizm'in yayılışı yavaşça olmuştu ama İslam'ınki bir patlamaydı. Birkaç on yıl içinde paganizmden tek tanrılığa, kandaşıktan devlet yapısına, çölden yerleşikliğe, fakirlikten büyük zenginliklere geçildi. Kimsenin ilgilenmediği bir "taşra" dünyanın dikkatini üzerine çekti: "Bir hocayla şakirtleri bu kadar farklı ortamlarda nadiren yaşarlar. Muhammed'e anlamlı gelen bir şey Muaviye'ye hiçbir şey ifade etmedi."¹⁰⁷

¹⁰⁴ Ira Lapidus, "Tribes and State Formation in Islamic History", P. Khoury ve J. Kostiner (ed.), *Tribes and State Formation in the Middle East*, (Berkeley: University of California Press, 1990), ss. 29-30.

¹⁰⁵ Goldziher, *op.cit.*, ss. 55, 64.

¹⁰⁶ W. Montgomery Watt, *Islamic Political Thought*, (Edinburg: Edinburg University Press, 1998), ss. 13, 20-21, 40.

¹⁰⁷ Crone, *op.cit.*, ss. 4-5.

Bu gelişim tipik bir İbn Halduncu örüntüdür. Müslümanlar emperyal platformda yerleşikleştikçe, Bizans ve Sasani'den etkilenecek, ustalarını ve motiflerini kullanarak ve onları aşmaya çalışarak Kubbe'tüs Sahra gibi ihtişamlı yapılar yapmaya başladılar.¹⁰⁸ Emevi Halifeleri kendilerini farklı emperyal geleneklerin temsilcileri ve halefleri olarak gördüler; III. Emevi Halifesi Yezid kendini Şah'ın, Sezar'ın, Han'ın çocuğu ve torunu olarak kabul etti.¹⁰⁹ İmparator olmak isterken aşiret asabiyetinden de kurtulmak istiyorlardı, buna mecburdular. Ancak ilk iki-üç nesilde bunu yapmak kolay değildi. Ara yol *mavla* kurumuyula bulundu; Arap olmayanlar bir tür kul statüsüyle devlet dairelerine ve üst düzey Arapların maiyetine girmeye başladılar.¹¹⁰ Ancak Araplar Emeviler döneminde hâlâ egemen toplumsal gruptu. Emeviler Bizans vergi yöntemlerini taklit etseler de, kayıt tutmada Yunanca ve Pehlevi'yi kullanmaya devam etseler de, alt düzey bürokrasi İranlı kâtiplerle (Zerdüştüler dâhil) dolu olsa da, toplumsal ve siyasi hiyerarşinin en üstü Arapların tekelindeydi.¹¹¹

Tarihçi Michael Marony, ayrıntılı eserinde özellikle Irak'a odaklanarak, İslam öncesi imparatorluklarla Emeviler arasındaki kurumsal ve ideolojik devamlılığın ne ölçüde olduğunu incelemiştir. Marony, ilk önce elinizdeki çalışma için de anlamlı olan bir metodolojik uyarıyla başlar ve "İslam'ın ne yaptığı"ndan ziyade, "Müslümanların ne yaptığı"na bakılması gerektiğini vur-

¹⁰⁸ Bizans etkisi için bkz.: Hamilton A.R. Gibb, "Arab-Byzantine Relations under the Umayyad Caliphate", *Studies on the Civilization of Islam*, (Stanford Shaw and William R. Polk, (Boston: Beacon Press, 1962), ss. 47-61.

¹⁰⁹ Peter B. Golden, *Nomads and Sedentary Societies in Medieval Eurasia*, (Washington, D.C.: American Historical Association, 1998), ss. 3-4.

¹¹⁰ Crone, *op.cit.*, ss. 49, 56-57.

¹¹¹ Fred M. Donner, "The Formation of the Islamic State", *Journal of the American Oriental Society*, c. 106, n. 2., (Nis.-Haz., 1986), ss. 287-288, 294.

gular. Burada yekpare bir İslam'ın ve İslami politikanın olmadığına dikkat çekmektedir. Devamlılık meselesinde ise, kültürel ödünç almalardan ziyade, yaratıcı uyarılmanın daha doğru bir bakış açısı olduğuna dikkat çeker.¹¹² Şimdi Marony'nin gördüğü devamlılıklara geçebiliriz.

Başlangıçtan Osmanlı'ya kadar, İslam devletleri vergi veren köylüleri imam veya imparator tarafından yönetilen bir sürü (reaya) olarak görmüşlerdir. Çoban/sürü metaforu daha önce de değindiğim gibi kadim bir Mezopotamya geleneğidir. Bu gelenek Sasaniler tarafından da sürdürülmüş ve onlar aracılığıyla İslam'a geçmiştir. Metaforun adalet ideolojisi veya dairesiyle yakından ilgisi vardır. Sürü lidere sadakat ve vergi borçludur, lider de sürüsüne adalet. Emeviler döneminde Sasani İmparatoru I. Hüsrev'e atfedilen söz bu ilkeyi özetler: "Vergi devletin desteğidir; onu hiçbir şey adalet kadar artırmaz ve zulüm kadar azaltmaz."¹¹³

Sasani uygulamasını takiben, halifeler tecrit edilmeye başlandı; onu görmek isteyenler hacip denilen kapı görevlisinden izin almak zorundaydılar. Bu *asabiya* dünyasında düşünülemez bir şeydi, ancak artık *reaya* dünyasında yaşıanıyordu. Bu yüzdendir ki eski günlerin hatıralarıyla yaşayan ve yeni düzene alışmakta zorlanan bir Arap, Muaviye'yi görmesini engellemeye çalışan bir hacibin burnunu kırmıştır.¹¹⁴ Sasani'den adapte edilen diğer bazı kurumlar arasında jurnalcılık, sokağa çıkma yasağı, kent hayatında düzeni sağlamak için bir tür polis teşkilâtı, imparatorların halkın şikâyetlerini dinlediği ve bunlara çözüm bulduğu meza-lim mahkemeleri, iletişim ve ulaşım ağı sayılabilir.¹¹⁵ İdari mese-

¹¹² Michael G. Morony, *Iraq after the Muslim Conquest*, (Princeton: Princeton University Press, 1984), s. 6.

¹¹³ *Ibid.*, ss. 28, 34-35, 99.

¹¹⁴ *Ibid.*, ss. 75, 79-80, 82-83.

¹¹⁵ *Ibid.*, ss. 88, 94, 96-97.

lelerde de Sasani etkisi açıktır. Süreklilik İranlı bürokratlar aracılığıyla gerçekleşmişti. Örneğin bunlardan biri halifeyi divanlar kurmaya ve devleti bunlar eliyle yönetmeye ikna etmişti.¹¹⁶ Marony de, Basra Valisi Ziyad döneminde defterdarlık, nişancılık ve kâtiplik gibi kurumların Sasani'den Emevilere, oradan da diğer İslam devletlerine geçişini anlatır.¹¹⁷

Emperyal platformun Emeviler üzerinde bıraktığı bütün bu etkiler, daha önce de belirtildiği gibi, çok hızlı bir emperyalleşme sürecini anlatır. Ancak hacibin burnunu kırma olayının da gösterdiği gibi, asabiyetin ortadan kaldırılmaya çalışılmasına ve şeyhlerin Sezar ve Şah olmalarına hâlâ dipten gelen bir muhalefet vardı.¹¹⁸ Ve devlette hem zenginlikte, hem şan-şöhrette hem de bürokraside egemen grup hâlâ Araplardı. 8. yüzyıl ortalarında Abbasilerin iktidara gelmesiyle birlikte, çöl yaşamının bütün o güzel hatıraları geri dönüşü olmayan bir şekilde unutuldu. Abbasiler iktidarı Horasanlı İranlıların desteğiyle elde edebilmişti. Gelecek yüzyıllarda bu ilk desteğin İranlılar adına son derece akılcı olduğu ortaya çıkacaktı.

Bu noktadan sonra İranlılar bürokraside vezirlik gibi en üst mevkilerde bulunmaya başladılar. Uzun süre vezirlik kurumunun Sasani kökenli olduğu varsayıldı. Bu düşünce, sözcüğün Farsça olduğu yanlış varsayımıyla da destekleniyordu. Sözcüğün Arapça (yardımcı demek) olduğu anlaşıncı, kurumun da Arap kökenli olduğu düşünülmeye başlandı.¹¹⁹ Oysa Ehsan Yarshater'in de vurguladığı gibi, "kişi sözcükle kurum arasındaki farkı

¹¹⁶ Richard N. Frye, "A Note on Bureaucracy and School in Early Islamic Iran", *Islamic Iran and Central Asia (7th-12th Centuries)*, (London: Variorum Reprints, 1979), IV, s. 92.

¹¹⁷ Morony, *op.cit.*, s. 68. Ayrıca bkz.: ss. 123-125.

¹¹⁸ Emevi Halifelerinin hala birer şeyh olduğuna dair bkz.: W. Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, (Ankara: TTK, 1973), s. 26.

¹¹⁹ Bkz.: S.D. Goitein, "The Origin of the Vizierate and its True Character", *Studies in Islamic History and Institutions*, (Leiden: E.J. Brill, 1968), ss. 168-193.

gözetmeli.”¹²⁰ Sasanilerin benzer bir kuruma sahip olduğu, Müslümanların efsanevi Sasani vezirleri hakkında kayıtları bulunduğu, Abbasiler zamanında da çoğu vezir ailesinin İranlı olduğu (Bermekiler gibi) ve kurumun öneminin İranlı etkisiyle doğru orantılı olarak arttığı hatırlanırsa,¹²¹ en azından ciddi bir etkileşim olduğu ortaya çıkacaktır.

Harem ve barid adlı posta sistemi, imparator önünde yerlere kadar eğilip selam verme, halifelerin yakınında çevresinde tavsiyelerde de bulunan bir arkadaş çevresi oluşması Abbasi üzerindeki Sasani etkileriydi.¹²² Yeni başkent Bağdat'ın eski Sasani başkenti Ktesiphon'un hemen yanı başında inşa edilmesi de benzer şekilde yorumlanmaktadır: “Bir anlamda, kadim Orta Doğu emperyal geleneği İslam şehri olan Bağdat'ta yeniden kurulmuştu.”¹²³ Araplar için Sasani İmparatorluğu en önde gelen modeldi. Nasihatname edebiyatı ve onun içindeki adalet dairesi ideolojisi de doğrudan İran etkisi altında gelişti.¹²⁴

¹²⁰ Ehsan Yarshater, “The Persian Presence in the Islamic World”, Richard G. Hovannisian ve Georges Sabagh (ed.), *The Persian Presence in the Islamic World*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), ss. 71-72.

¹²¹ V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Hakki Dursun Yıldız (çv.), (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990), s. 213.

¹²² Bkz.: C.E. Bosworth, “The Heritage of Rulership in Early Islamic Iran and the Search for Dynastic Connections with the Past”, *The Medieval History of Iran, Afghanistan and Central Asia*, (London: Variorum Reprints, 1997), VII, ss. 51-52; Hamilton A.R. Gibb, “An Interpretation of Islamic History”, *Studies on the Civilization of Islam*, Stanford Shaw ve William R. Polk (ed.), (Boston: Beacon Press, 1962), ss. 3-33; Hamilton A.R. Gibb, “The Evolution of Government in Early Islam”, *Studies on the Civilization of Islam*, Stanford Shaw ve William R. Polk, (Boston: Beacon Press, 1962), ss. 34-46.

¹²³ David Morgan, *Medieval Persia, 1040-1797*, (London: Longman, 1988), s. 17.

¹²⁴ A.K.S. Lambton, “Islamic Mirrors for Princes”, *Theory and Practice in Medieval Persian Government*, (London: Variorum Reprints, 1980), VI, ss. 419-442; A.K.S. Lambton, “Islamic Political Thought”, A.K.S. Lambton, *Theory and Practice in Medieval Persian Government*, (London: Variorum Reprints, 1980), I, ss. 404-05.

İslam imparatorluklarında ehl-i kitaplar, yani Hristiyanlar ve Yahudiler, korunan halklardı ve bunlara zimmî denirdi. Hukuki, idari ve dini özerklik sağlayan bu anlayış¹²⁵ hiç şüphesiz ki Osmanlı millet sisteminin kökenlerini oluşturur. Ancak daha önce de belirttiğim gibi bunu binlerce yıl öncesine götüren tarihçiler de var. Zimmîlerin verdiği cizye vergisinin de Sasani kökenli olması kuvvetle muhtemeldir çünkü Zerdüştlilerin ödemediği, ama Hristiyanların ve Yahudilerin ödediği bir kafa vergisi vardır.¹²⁶

Abbasilerin Yakın Doğu'ya getirdikleri en önemli kurumların başında ise köle-kul ordusu gelmektedir. Bu kurum doğrudan asabiyet bağlarından kurtulma ve yerine yeni bir dayanışma ağı getirme ihtiyacından kaynaklanmıştır. Yeni askerler genellikle çocukken ele geçirilen veya satın alınanlardan toplanıyordu ve bu çocuklar halifeye sadakat ve fedakârlıkla hizmet etmek üzere eğitiliyorlardı. Teoride bütün köklerinden koparılan bu insanların başka sadakat duyacakları bir şey de kalmamış oluyordu; babaları da, sahipleri de, her şeyleri de halife-sultandı.¹²⁷ Pratikte büyük sorunlar çıkarsalar da kurumun amacı aynı kaldı ve sonra gelen devletler bu kurum olmaksızın yapamadılar. Bunların en ünlüleri de Mısır memlûkleri, Selçuklu gulamları ve Osmanlı ye- niçerileridir.

İlk iki İslam imparatorluğu üzerindeki Sasani ve bir ölçüde de Bizans etkisi açıktır. Bu etki o boyuttadır ki, bir tarihçi Emevilerin neo-Bizans, Abbasilerin de neo-Sasani olduklarını iddia etmiştir.¹²⁸ Bu iddiada şüphesiz bir abartı payı vardır, özellikle de

¹²⁵ Ann K.S. Lambton, "The Relations of Muslims and Non-Muslims; Jihad: Taxation and the Conquered Lands", *State and Government in Medieval Islam: An Introduction to the Study of Islamic Political Theory: Jurists*, (Oxford: Oxford University Press, 1981), s. 204.

¹²⁶ Frye, *The Heritage of Persia*, ss. 190–191, 219.

¹²⁷ Patricia Crone'nun kitabı bütünüyle bu konuyla ilgilidir.

¹²⁸ Bkz.: Gaston Wiet, "L'Empire Néo-Byzantin des Omeyyades et l'Empire Néo-Sassanide des Abbasides", *Cahiers d'Histoire Mondiale*, c. 1, (1953), ss. 63-71.

Emeviler örneğinde. Montgomery Watt'ın iddiasına göre, Müslümanlar İran geleneğine karşı ne kadar açıklarsa, Bizans-Roma geleneğine karşı da bir o kadar kuşkucuydular çünkü onları yabancı ve aşağı görüyorlardı.¹²⁹ Bu durum bir etken olsa da kanımca asıl neden Müslümanların o dönemde Konstantinopol'ü fethedememiş olmalarıdır. Birincisi, bir imparatorluğun en sofistike, en iyi yetişmiş bürokratları ve imparatorluğu en iyi temsil eden kurumları başkentte, yani merkezde bulunur; dolayısıyla merkezi alamazsanız, bunlardan da yeterince faydalanamazsınız. İkincisi, imparatorluk başkenttir ve başkent imparatorluktur; eğer başkenti fethedemezseniz, o imparatorluk üzerinde hak iddia edemezsiniz, ne ideolojik ne de kurumsal planda. İşte bu bağlamda, Osmanlı'nın Akdeniz ve Yakın Doğu emperyal geleneklerini birleştirmiş olduğu iddiası eğer doğruysa, bu bir tesadüf değildir, çünkü Osmanlılar iki platformdan da en değerli ve en prestijli kentleri ele geçirebilmiştir.

Neo-Sasani adlandırmasında ise doğruluk payı daha fazladır. David Morgan'ın sözleriyle, "Araplar sonunda İran'ı bir bütün olarak yuttular. Ancak hemen fark ettiler ki, bu birçok anlamda hazmedilemez bir yemektir."¹³⁰ Araplar, büyük ölçüde kandaş ve göçebe topluluklar olarak imparatorluk yönetimine yabancıydı. Kendilerini "bir anda" yabancı topraklarda bulan bu insanlar, o toprakların kendi bilgisi ve görgüsüne dayanmak zorundaydılar. Bu bilgileri onlara aktarmak için de emperyal tarih hakkında çok bilinçli ve bilgili olan İranlılardan daha iyi danışmanlar bulunamazdı. Watt'ın dediği gibi, "Sasani İranı, elbette ki, Sümer ve Akad'a kadar giden yönetim geleneklerinin mirasçısıydı. Nakil zincirindeki önemli bir halka, Darius ve Kserkses'in Ahameniş İmparatorluğu'ydu." İşte Araplar bu geleneği devraldılar. Özetle,

¹²⁹ Watt, *op.cit.*, ss. 80-81.

¹³⁰ Morgan, *op.cit.*, s. 14.

Sasani ilk İslam imparatorlukları için hatırlanan ve ilham veren imparatorluktu. Ayrıca Büyük İran döngüsü aracılığıyla Büyük Akad döngüsüne de bağlanmışlardı.

Yakın Doğu uygarlığından etkilenen ve o uygarlık içinde yerşeren Araplar ve kurdukları imparatorluklar,¹³¹ dinamizmleri, savaşkarlıkları ve en önemlisi de yeni dinleri sayesinde o uygarlığı yeniden aktive ettiler, ona bir tür Rönesans yaşattılar. İslam, kısa bir sürede ve devasa bir coğrafyada, temel politik/kültürel kimlik ve duygu/düşüncelerin ifade edildiği başat vokabüler olmuştu. Dini dar-ül harbe yaymak aşiretler ve imparatorlukların en önde gelen motivasyonuydu. Sonunda çok çeşitli kültürlerden, dillerden ve halklardan oluşan uygarlık (ekümen) daha önce olmadık şekilde *bir olmuştu*. Bu *bir olmadan* kasıt türdeşlik değil, çeşitliliğin konuştuğu, anladığı, içinde yaşadığı ortak bir dilin (*lingua franca* olarak Arapça), ortak bir politik yapının (imparatorluklar), ortak bir dinin (İslam) ve ortak bir ekonominin kurulmasıdır.

Ancak İbn Haldun dinamiklerinden kaçış yoktu; alışkanlıklar “ikinci bir doğa” gibidir ve Arapların ikinci doğası değişmişti. Fatihler fethettiklerine dönüşmüşlerdi. 9. yüzyıl ortalarına gelindiğinde başarıları devam ettirecek ve onları daha da ilerletecek bir dinamizm ve asabiyet artık kalmamıştı. Daha önce değindiğim gibi, asabiyet dinden önce gelir; din ise asabiyetleri birleştirir ve eğer oluşan birlik yeterli sayıdaysa neredeyse yenilmezdir. İşte 8. yüzyıl ortalarından itibaren ortaya çıkan sorun artık birleştirilecek asabiyetin kalmamasıydı, ki bu da imparatorlukların bilinçli bir politikasıdır. Abbasiler bir yüzyıl kadar imparatorluk kurumları sayesinde yaşayabildiyse de sonunda çökmeye mahkûmdu ve 9. yüzyıl ortalarında çöktü (halifelik sembolik önemini

¹³¹ Yakın Doğu tarihinden İslam dinine kalan unsurlar için bkz.: César Dubler, “Survivances de l’Ancien Orient dans l’Islam (Considérations Générales)”, *Studia Islamica*, s. 7, (1957), ss. 47-75.

korudu). Uygarlığı ve emperyal platformu yeniden aktive etmek için dinamik, genç bir güce ve asabiyete ihtiyaç olduğu açıktı. İşte Büyük Selçuklular ve Türkmenler bu boşluğu dolduracaktı.

Selçuklulardan önce Yakın Doğu, 9. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar, Safariler, Samaniler, Gazneliler ve Buyitler gibi bölgesel hanedanlar arasında bölünmüştü. Mekân, emperyal döngünün B yani bölünmüşlük, çok-devletlilik aşamasındaydı. Arapçada bu politik parçalanmışlık için özel bir kavram vardır: *Muluk al-tawaif*. Yukarıda adı geçen devletlerin hiçbiri ne dünya-imparatorlukları kurabildiler, ne sonra gelecekler için ilham verebilecek imparatorluklar; büyük ölçüde yakın güçlere sahip ve benzer süreler (yaklaşık 100 yıl) yaşayabilmiş devletlerdi.¹³² Ancak bu devletler Yakın Doğu emperyal geleneğini ideolojik, bürokratik ve kurumsal alanlarda sonra gelecek olan imparatorluklara nakletmek gibi bir işlev görmüşlerdir. Samani, Buyidi, Tahiri ve Gazneli hanedanları soylarını kurgusal soykütükleriyle Sasanilere kadar götürüyorlardı ve Şehinşeh unvanını kullanıyorlardı. Özelikle Samaniler ve Gazneliler için divan ve gulam gibi eski kurumları ve İran bürokrasisini kullanmak yaşamsaldı.¹³³

Selçuklular takriben 1040-1080 arasında bütün Yakın Doğu'yu birleştirebildiler. Bu, Batı Anadolu ve Mısır dışında, Ahamenişler'in 1500 yıl önce birleştirdikleri coğrafyaya yakındır. Ancak bozkır geleneği olan ortak egemenlik ve göreceli eşitlikçi sosyal yapı Selçuklu merkezini merkezkaç güçlere karşı baştan beri kırılğan bırakmıştı.¹³⁴ Bu nedenlerle fazla yaşamadı.

¹³² Albert Hourani, *A History of the Arab Peoples*, (Cambridge: Harvard University Press, 1991), ss. 38-43.

¹³³ Bosworth, "The Heritage of Rulership", ss. 57, 61-62.

¹³⁴ Bkz.: Osman Özgüdenli, "Ülüş Sisteminden Merkezi Devlete: Selçuklu Devlet Telakkisinin Teşekkülü (1038-1064)", *Turco-Iranica: Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*, (İstanbul: Kaknüs Yay., 2006), ss. 39-71.

Selçuklular devletlerinin ilk dönemlerinde Samaniler (divan örgütlenmesinin Samanilerden geçtiği tahmin ediliyor)¹³⁵ ve Gaznelilerden (özellikle personelinden çok faydalanıldı) çok şey aldılar.¹³⁶ Başka bir deyişle, Yakın Doğu emperyal/uygar *longue durée*'siyle bu iki bölgesel devlet aracılığıyla tanıştılar. Baştan itibaren İranlı vezirler kullandılar. Sultan Sancar'ın 12. yüzyılda vezir olmak isteyen bir Türk'e dediği gibi, "sen Türksün! Senin için ordu komutanlığı daha uygun olur."¹³⁷ Vezirlik kurumu Yakın Doğululara kıyasla Türkmenler için daha önemliydi çünkü Türkmenler yabancı bir coğrafyada, çok da iyi bilmedikleri konularda "yardımcı"lara (vezir) ihtiyaç duyuyorlardı.¹³⁸ Selçuklu vezirlerinin ve belki de tüm zamanların ve mekânların en meşhur veziri elbette ki Nizamü'l-mülk'tür. Nasihatnamesi olan *Siyasetname* okunduğunda, imparatorluk yönetimine ilişkin bilgisi ve birikiminin binlerce yıllık bir gelenekten geldiği hissedilir. Nizamü'l-mülk Akad'dan beri gelişerek devam eden bu geleneğin cisimleşmiş halidir. Bu nedenle Selçuklu kurumlarını *Siyasetname* üzerinden incelemek yararlı olabilir.

Kitap sultanlar için yazılmış nasihatlerden oluşur ve bunların da en önemlisi, neredeyse seküler bir gözle yazılmış adalet meselesidir: "Bir krallık dinsizlik olduğunda yaşayabilir ama zulüm olduğunda devam edemez."¹³⁹ Adalet konusunda aldığı örnek

¹³⁵ N. Negmatov, "The Samanid State", M.S. Asimov ve C.E. Bosworth (ed.), *History of Civilizations of Central Asia, c. IV: The Age of Achievement: A.D. 750 to the End of the 15th Century*, (Paris: UNESCO Publishing, 1998), s. 80;

¹³⁶ Fuad Köprülü, "İzahlar ve Düzeltmeler", W. Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, (Ankara: TTK, 1973), ss. 123-125.

¹³⁷ Aktaran: Osman Özgüdenli, "Ortaçağda İran: Zaman ve Mekan", *Turco-Iranica: Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*, (İstanbul: Kaknüs Yay., 2006), ss. 23-24, n. 24.

¹³⁸ Goitein, *op.cit.*, s. 90.

¹³⁹ Nizâm al-Mulk, *The Book of Government or Rules for Kings (The Siyasât-nâma or Siyar al-Mulûk)*, Hubert Darke (çv.), (New Haven: Yale University Press, 1960), s. 12.

Sasaniler ve adaletsizliklerin düzeltildiği mezalim mahkemele-riydi. Bir diğer yöntem, ikta sahiplerinin yakın denetimiymiş çün-kü muktalar köylüyü gereğinden fazla ve yanlış zamanda vergi-lendirebilirlerdi. Ayrıca 2-3 yılda bir rotasyona tâbi tutulmalıydı-lar, aksi takdirde belli bir bölgede çok fazla güçlenebilirlerdi.¹⁴⁰

İmparatorluğu sürdürmek yolunda adaletten sonra gelen en yaşamsal kurum, gulamlar denilen ve Gürcü, Ermeni, Rum ve Türk gibi farklı kökenli köle/kul askerlerden oluşan düzenli or-duydu. Nizamü'l-mülk'e göre sadık bir köle bir oğuldan, hatta alıntılacağı bir şiirdeki gibi 300 oğuldan daha iyiydi, çünkü oğul-lar babanın ölümünü beklerdi.¹⁴¹ Kanımca burada söylemek iste-diği asabiyet ortadan kaldırılırken kişinin oğluna bile güveneme-yeceğidir. Bu nedenle kandaş asabiyetinin yerine kul asabiyeti koymak gerekmektedir. Ancak vezir, orduya sınırlı sayıda da ol-sa Türkmen alınması gerektiğini çünkü aynı kandan olduklarını ve zamanında ülkeye çok hizmet ettiklerini söyler. Burada yap-mak istediği de gulamları Türkmenleştirmek değil, Türkmenleri gulamlastırmaktır; bir tür asimilasyondur. Sonunda gulamlar imparatorluğun en önemli askeri gücü haline geldiler.¹⁴²

Ünlü vezirin imparatorluğun sürmesi için jurnalcilik, ajanlık, sultanların kamu yaranna bayındırlık işleri üstlenmesi ve posta-kurye sistemi gibi tavsiyeleri vardır.¹⁴³ Selçuklu, eyalet sınırları-nın belirlenmesinde ve Bağdat'tan dış dünyaya yayılan yol sis-teminde de büyük ölçüde Sasani'yi takip etti.¹⁴⁴ İmparatorluğun

¹⁴⁰ *Ibid.*, pp. 14, 23, 33, 43, 45, 131.

¹⁴¹ *Ibid.*, p. 105, 121.

¹⁴² David Ayalon, "Aspects of the Mamluk Phenomenon", *der Islam*, c. 53, (1976), ss. 214, 217.

¹⁴³ Nizam al-Mulk, *op.cit.*, ss. 10-11, 23-24, 32, 78, 91.

¹⁴⁴ A.K.S. Lambton, "The Internal Structure of the Saljuq Empire", *Theory and Practice in Medieval Persian Government*, (London: Variorum Reprints, 1980), VIII, s. 222.

ticarete yaklaşımı da gayet “emperyal”di. Bu, tüccarların küçük kaldıkları sürece desteklenmeleri, büyüdükçe de rahatsızlık uyandırmalarıdır. Vezirin yakın arkadaşı Gazali’ye göre, kâr maksimizasyonu peşinde koşmak günahların en büyüğüdür çünkü insanın yüreğini bu dünyaya zincirlemesi anlamına gelir.¹⁴⁵ Vezir de pazar müfettişlerinin (muhtesip) önemine dikkat çeker. Ancak tüccarların imparatorluk için ne kadar önemli olduğunu da belirtir. Eğer onlara adil davranılırsa bu davranış dünyanın pek çok bölgesine bir söylenti olarak ulaşır ve oraların en güzel malları imparatorluğa akmaya başlar.¹⁴⁶ Her imparatorluk yöneticisi için olduğu gibi, Nizamü'l-mülk için de asıl mesele özel girişimin edeceği kâr değil, tedarik ve iaişeydi. Ancak yukarıda ima ettiği gibi, 20. yüzyıl tarihsel sosyologlarının “prestij malları” adını verdikleri lüks malların elit için olan önemini gözden kaçırmıyordu.

Siyasetname'deki bir diğer önemli nokta, Sasani'deki Mazdak dini hareketiyle ilgili olan bölümlerdir. Mazdak bir din reformcusuydu ve hayli eşitlikçi görüşleri vardı; Zerdüşştü devlet dininin ve ruhban sınıfının imtiyazlarına muhalefet ediyordu; poligamiye ve hareme karşıydı. Mazdak hareketi Sasani döneminde gaddar bir şekilde bastırılmasına rağmen, egemen sınıfları çok tedirgin etmiş benziyor çünkü yaklaşık 500 sene sonra bile başka imparatorlukların yöneticileri tarafından hala biliniyor ve tartışılıyordu. Nizamü'l-mülk de konuyla ilgili olarak ancak hayvanlar arasında eşitlik olabileceğini, bir sultanla bir köylünün eşit olamayacağını söyler; sonra da eşitlikçi hareketler hakkındaki kadim iftirayı atıp, Mazdak hareketi başarılı olsaydı, kadınların da ortak mülkiyet olacağını ekler.¹⁴⁷ Vezir bunları yazarken derdi

¹⁴⁵ A.K.S. Lambton, “The Merchant in Medieval Islam”, *Theory and Practice in Medieval Persian Government*, (London: Variorum Reprints, 1980), XII, ss. 121-130.

¹⁴⁶ Nizam al-Mulk, *op.cit.*, ss. 46, 251.

¹⁴⁷ *Ibid.*, ss. 197-198, 200, 203, 211.

tarih olmasa da ve aklında güncel bir sorun bulunsa da (Alamut Dağı'nın Haşhaşileri), bizlere imparatorluklar arasında sadece kurumların el değıştirmediğini, korkuların, yalanların, reflekslerin ve çıkarılan derslerin de aktarıldığını göstermektedir.

Bu bölümde Akadlardan Selçuklulara kadar süren eş zamanlı emperyal devamlılık ve artan sofistikasyonu göstermeye çalıştım. Bu, Akad, İran ve İslam büyük döngüleri içinde ortaya çıkan küçük döngüler aracılığıyla, bürokrasi, kurumlar ve ideoloji alanlarında gerçekleşti. Sürekli imitasyonun gerçekleştiği genel çerçeve ise vergisel *longue durée* ve emperyal akıl ortaklığıdır. Dolaısıyla artık sahne Osmanlılar için hazır demektir. Osmanlı İmparatorluğu birinci ve ikinci bölümlerde anlatılan *longue durée*'lerin birikimi sayesinde mümkün olabildiği, onların üzerinde yükselebildiği. Ama bunu son tahlilde kendi yetenekleri sayesinde başarabilmişlerdir. Üçüncü bölüm bu sentezin ve bireysel başarıların hikâyesi olacaktır.

KAOSTA *KAIROS*'U YAKALAMAK: OSMANLI “BAŞARISI”

Antik Yunan filozofları farklı zamanların farklı doğaları üzerine çok düşündüler. Bu zaman birimlerinden biri de spesifik bir şeyi yapmak için doğru zaman veya uygun bir an olarak *kairos*'tu. Bunu, biçimsel zaman ve zaman ölçümü olarak *chronos*, yanlış zaman olarak *kakakairos* ve fırsat sunmayan zaman olarak *akairos*'a karşı konumlandırıyorlardı. *Kairos* biçimsel zaman olan *chronos* içinde sadece bir defa ortaya çıkan bir fırsat sunmaz; farkına varalım ya da varmayalım, *kairos*'lar kişi hayatında veya grup hayatında farklı biçimlerde sürekli kaşımıza çıkar. İsokrates'in belirtmiş olduğu gibi, *kairos*'lardan yararlanmak ve yapmak istenilen şey için doğru zamanda harekete geçebilmek için, kişi ve gruplar değişen şartlara ayak uydurma yeteneğine sahip, yani esnek, pragmatik ve pratik olmalıdırlar. Esnek olmamak amaca ulaşmayı engeller, çünkü *kairos* o arada geçip gider ve fırsat kaçmış olur. İsokrates'e göre, eğitilmiş insanın tarumu *kairos*'la baş edebilmekten ve ona cevaben doğru bir eylemler bütünü ortaya koymaktan geçer. Başarı yolunda her bir basamağın kendi

spesifik *kairos*'u ve dolayısıyla kendi spesifik eylem tarzı vardır.¹ Bir başka formülasyonla, *kairos* ve *praksis* el ele ilerlerler çünkü biri olmazsa diğeri anlamsızdır.

Şüphesiz ki her şey *chronos*'ta, yani takvim zamanında olur. Ancak *chronos* analiz için anlamlı birim değildir; saniyeler, dakikalar, saatler, aylar ve yıllarla ölçülen niceliksel zamandır. Oysa *kairos*, belli bir olay/olgunun ortaya çıkabileceği belli bir anı/zamanı ve eğer kaçırılırsa bir daha o olay/olgunun ortaya çıkamayabileceğini işaret ettiğinden, niteliksel zamandır.²

İlk iki bölümde *chronos*'u farklı *longue durée*'lere ve döngülere bölerek incelemiştim. Şimdi sıra Osmanlı'nın içinde ortaya çıktığı 1250-1450 *histoire événementielle*'ine, yani olaylar tarihine geldi. Başka bir deyişle, mekânsal ve zamansal analiz birimlerini geçtikten sonra, nihayet gözlem birimine gelindi. İşte *kairos* bu noktada, Braudel'in gazeteci zamanı dediği *histoire événementielle* kavramının zayıflıklarına nazaran, önemli imkânlar sunmaktadır çünkü praksisle *kairos*un birliğine ve dönüştürücü etkilerine odaklanmamızı sağlar. *Kairos*, bir zaman birimi olarak *histoire événementielle*'den çok daha esnek ve tarihseldir çünkü tarihi şekillendirmede bireyin (aktör, *agency*) rolünü gözden kaçırmaz. Ancak, bu ana kadar göstermiş olmayı umduğum gibi, en önemli olaylar ve en yetenekli insanlar bile arkalarında yatan uzun zamanlar ve döngüsel ritimler içinde ve hatta onlar sayesinde ortaya çıkarlar. Farklı hızdaki farklı zamanlar birbirlerini beslerler, yeniden üretirler ve birbirlerine eklenirler. Bu nedenledir ki, bir meseleyi

¹ Bkz.: Philip Sipiora, "Introduction: The Ancient Concept of Kairos", P. Sipiora ve James Baumlin, *Rhetoric and Kairos: Essays in History, Theory, and Praxis*, (Albany: SUNY Press, 2002), ss. 1-22.

² John Smith, "Time and Qualitative Time", P. Sipiora ve James Baumlin, *Rhetoric and Kairos: Essays in History, Theory, and Praxis*, (Albany: SUNY Press, 2002), s. 47.

farklı zamanlara bölüp analiz etmek o aynı meseleyi farklı açılardan görmemize olanak sağlar. Braudel’in tarihçiliğe getirdiği asıl devrim budur.

Osmanlılar Yakın Doğu sahnesine, zaman kaotikken ve mekân reel ve nominal güçler arasında bölünmüşken çıktılar. Kaos anlarında, düzene kıyasla, daha fazla *kairos* ortaya çıkar, çünkü manevra kabiliyeti artar. Osmanlılar da sonunda kaotik ve belirsiz ortamı düzene, devletlerarası sistemi de dünya-imparatorluğuna çevirmeyi başardılar; bunu doğru zaman ve doğru yerin sunduğu fırsatlardan yararlanarak yapabildiler. Elbette ki rastlantı ve şans da kendi rollerini her zamanki gibi oynadılar. Ancak ilk iki bölümde anlattıklarım olmasaydı, bütün bu akılcı eylemler, rastlantılar, şansın yardımı, hepsi boşa giderdi. Demek istediğim, sahne Osmanlı akli ve yeteneği için hazırды. *Kairos*; “*chronos*” unsuru belli kritik noktalara vardığında ve niteliksel karakter ortaya çıkmaya başladığında; zamanın ‘doğru’ olduğunu anlayacak insan dehasına imkân veren fırsat durumları”nda anlam kazanır.³

Bu bölüm, tek cümleyle, göçebe ve yerleşik *longue durée*’lerinde; göçebe ve yerleşik politik döngülerinin B aşamalarında (parçalanmışlık); ve *kairos* anlamındaki olaylar tarihinde meydana gelen Osmanlı “başarısı” hakkındadır. Elbette ki Osmanlılar kritik anlarda hep doğru olanı yaptılar demek istemiyorum. Muhtemelen bir sürü yanlış yaptılar, bir sürü fırsat kaçırdılar, bir sürü fırsatın da hiç farkına varmadılar. Ve bir sürü olayın da hiçbir tarihsel önemi yoktu. Ancak geçmişe retrospektif olarak bakıldığında, Osmanlıların genel olarak çok başarılı oldukları ve birçok “doğru” yaptıkları görülür. Bilinçli veya değil, iki *longue durée*’den çıkan fırsatları değerlendirmesini bildiler. Hiç şüphesiz ki tarihin Büyük Adamları arasındadırlar, ama o büyük adamlar

³ *Ibid.*, s. 48.

da son tahlilde “hâlihazırda varolan bazı eğilimleri aşikâr hale getirmekten”⁴ başka bir şey yapmazlar.

1. Başarının Yakın Arka Planı

1071’den 13. yüzyıl başlarına kadar Türko-İran’dan ilk göç dalgası, Türkî savaşçıları ve İranlı bürokratlarıyla Anadolu’ya girdi. Bizans bu yeni gelenlere fazla direnemedi ve Batı Anadolu’ya çekildi. Bizans gibi tarihin en büyük ve uzun süreli imparatorluklarından birinin bu “barbar” adamlara neden direnemediği tarihçiler için bir tartışma konusu olmuştur. Sorunun kısa cevabı aslında soruda gizlidir. Bizans yenilmiştir çünkü yaşlıdır, yozlaşmıştır (her yaşlı imparatorluk gibi), uygardır, toplumsal eşitsizliği fazladır; barbarlar kazanmıştır çünkü barbardırlar (hem de yeterli sayıdadırlar), asabiyet sahibidirler, üstün savaşçılarıdır ve toplumsal anlamda çok daha eşitlikçidirler.

Bizans İmparatorluğu’nun tarihi de merkez ve merkezkaç kuvvetler arasındaki mücadelelerle geçti. Bu çatışmanın sürekli tekrarlanan bir örüntüsü bağlamında, merkezi bürokrasi taşradaki küçük köylü mülkiyetini (en azından tasarruf hakkını) korumaya çalışırken, taşra eliti kendi güçlerini ve topraklarını küçük köylü aleyhine genişletmeye çalışmıştır. Türkî halklar Anadolu’ya girdiğinde bu mücadele neredeyse doruk noktasına ulaşmıştı. Merkezin ordu karşıtı yaklaşımları ve taşradaki askeri liderlerin merkezdeki tahta gözünü dikmesi ordunun ihmal edilmesine yol açmıştı. Çağdaş kaynaklar başkentteki sivil bürokrasi ve taşradaki askeri eşraf arasındaki nefretten ve bölünmelerden bahsetmektedir. İşte bu bölünme Bizanslıların tek blok halinde direnmesini engellemiştir. Sonuçta sadakatleri çoğu zaman

⁴ H. Claessen ve P. Skalnik, “*Ubi Sumus? The Study of the State Conference in Retrospect*”, Henri J.M. Claessen ve Peter Skalnik (ed.), *The Study of the State*, (Paris: Mouton Publishers, 1981), s. 475.

şüpheli olan paralı askerler giderek daha fazla kullanılmaya başlandı. Ayrıca taşra eliti altında giderek daha fazla ezilen ve sömürülen köylülerin de ülke savunmasına pek ilgi göstermedikleri bilinmektedir.⁵ Bütün bunlara merkezdeki yozlaşma eklenirse, yenilginin hiç de şaşırtıcı olmadığı söylenebilir.

Diğer taraftan Türkî savaşçılar Orta Asya'dan göçebeliliğin bütün avantajlarıyla gelmişlerdi. At üstünde üstün okçular⁶, savaşkanlardı, sürekli hareket kabiliyetine sahiptiler ve dolayısıyla karşılarında direnmek güçtü.⁷ Yerleşiklere kıyasla, toplumsal dayanışmaları daha fazlaydı, daha çabuk ve kolektif olarak karar verip harekete geçebiliyorlardı (bir kelimeyle asabiyet). Göçebe toplumunda iç sömürü seviyesi düşük olduğundan (göçebeler asıl olarak dış dünyayı sömürür), çok daha eşitlikçydiler. Ayrıca 1230'-dan önce 500.000 ila 750.000 Türkî'nin Anadolu'ya girdiği zannediliyor; bu rakam yerleşik uygarlığa tehdit oluşturacak kadar büyüktür. Tabii buradaki sorun bunları birleştirebilmektir çünkü bilindiği gibi, önemli ve zor olan farklı asabiyetleri aynı çatı (veya "aynı otağ") altında toplayabilmektir.⁸ Bir kez daha vurgulamak gerekirse, İbn Halduncu bir karşılaşma ve bunun olası şekilde sonuçlanması için bütün şartlar yerli yerindeydi ve öyle de sonuçlandı.

Ancak Bizans 12. yüzyılda Batı Anadolu'da güçlü bir savunma hattı oluşturabilirdi. Bu 1204 yılında Konstantinopol'ün Latinlerce işgali sonrasında başkentin İznik'e (Nicaea) taşınmasıyla

⁵ John Haldon, *Byzantium: A History*, (Gloucestershire: Tempus, 2000), ss. 11, 40, 75, 102, 105, 118, 121.

⁶ Walter Emil Kaegi, Jr., "The Contribution of Archery to the Turkish Conquest of Anatolia, *Speculum*, c. 39, s. 1, (Jan., 1964), ss. 96-108.

⁷ Speros Vryonis, Jr., *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, (Berkeley: University of California Pres, 1971), ss. 261, 265, 283.

⁸ Robert Simon, *Ibn Khaldun: History as Science and the Patrimonial Empire*, Klara Pogatsa (çv.), (Budapest: Akademiai Kiado, 2002), ss. 184-185.

daha da güçlendi çünkü artık merkez Anadolu'daydı ve dolayısıyla buralara daha fazla özen gösterilmeye başlandı. Bunun yanında, 13. yüzyılın ilk yarısında Selçuklu Devleti kendi problemleriyle uğraşıyordu: Beylikleri ve isyanları bastırmak, Sinop'u fethetmeye çalışmak gibi. Bu atmosferde Bizans ve Selçuklu arasında bir tür denge ve zorunlu barış oluştu. İşte bu dönemde Anadolu, çok artan kervansaray ve medrese sayısından da anlaşıldığı üzere, ekonomik ve kültürel bir altın çağ yaşamıştır.⁹

1230'dan sonra ise Maverâünnehir ve Horasan'dan ikinci Türkî göç dalgası başladı. Gelenlerin birçoğu Moğollardan kaçıyor. Bu ikinci dalga Anadolu'daki göçebeliği yeniden canlandırdı. 1239-1241 arasında Selçuklu'yu çok uğraştıran Babai ayaklanmaları muhtemelen bu atmosferin ürünüdür. 1243'de Selçuklu, Moğol İmparatorluğu'na yenildi ve büyük ölçüde onun tâbi devleti oldu. Yeni gelenler sadece göçebelerden oluşmuyordu; dervişler, kentliler ve İranlı bürokratlar da vardı. Bu olaylar Anadolu'nun siyasi, toplumsal ve demografik görünümünü bir kez daha dramatik şekilde değiştirdi.

Yeni gelenlerden göçebeler ve dervişler, daha çok Selçuklu ve onun hamisi İlhanlı'nın kontrolünün az olduğu bölgelere yöneltiler. Bu bölge uc denilen Bizans hudutlarıydı. Buraya neden geldikleri tartışma konusudur. Ama büyük ihtimalle Selçuklu merkezi sorun çıkarma potansiyeli yüksek olan bu grupları kendisinden uzaklaştırmaya çalışmış ve onları uca yönlendirmişti. Böylece bir taşla iki kuş vurulabilirdi çünkü bu yeni gelenlerin Bizans'ın başına da bela açmaması mümkün değildi ve hatta ucu daha da ileri taşıyabilirlerdi.

1261'de yeni gelenler için tamamen onların dışında gelişen çok şanslı bir olay oldu: Bizans Latin boyunduruğundan kurtulmuş ve başkenti gene Konstantinopol'e taşınmıştı. Bunun Batı Anadolu'da kısa ve orta vadede çok önemli sonuçları oldu. Birin-

⁹ Vryonis, *op.cit.*, ss. 132-133.

cisi, Bizans'ın askeri dikkati bir kez daha neredeyse bütünüyle Konstantino-pol'ün savunmasına çevrildi; bu Batı Anadolu'daki savunma kapasitesinin düşmesi demekti. İkincisi, ihmal sadece askeri değil, aynı zamanda da iktisadiydi; 1261-1453 arasında taşradaki askeri elitin gücü ve köylülerin vergi yükü daha önce görülmemiş şekilde artmıştı.¹⁰ Ne Bizans'ın, ne de Selçuklu-İlhanlı'nın doğru dürüst kontrol edemediği bu sahipsiz topraklarda (*no-man's-land*) Türkî beylikler yavaş yavaş ortaya çıkmaya başladı.

Uc, devlet kontrolünden en çok nefret eden yeni gelenlerin, yani göçebe savaşçıların ve dervişlerin yurdu olmuştu. Bu iki grup birbirlerine sıkıca bağlıydılar çünkü dervişlerin heterodoks İslam anlayışı göçebelere çekici geliyordu. Bu bağlamda 13. yüzyılda Anadolu'ya giriş yapan Yeseviliğin önemli bir yeri vardır. Bu heterodoks kol İslam'ı çok daha pratik, anlaşılabilir ve hoşgörülü bir biçimde sunuyordu. Ortodoks İslam pro-devlet, yerleşik ve yazılıyken, heterodoks İslam anti-devlet, göçebe ve sözlüydü.¹¹ Dervişlerden bazıları bizzat savaşlara da katılıyorlardı. Kıyafetleri ve içki/esrar kullanmaları da şüphesiz ki heterodokstu.¹²

Göçebeler farklı beylikler altında dış dünyaya karşı birleştirilmişti. Bu yeni gelen savaşçılar, 11. yüzyılda gelenlere kıyasla, göçebeliliğin avantajlarını halen taşıyorlardı. Kök Türklerden beri kullanılan alp unvanı 13. yüzyıl kaynaklarında da çok sık geçmektedir. Kök Türklerde erdemli kabul edilmek için alp, yani

10 *Ibid.*, s. 135; Haldon, *op.cit.*, s. 82.

11 Yesevi hareketinin etkileri için bkz.: Ahmet Yaşar Ocak, *Türkiye'de Tarihî Saptırılması Sürecinde Türk Süfiliğine Bakışlar*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), ss. 18, 32, 38, 99, 239-245. "Anadolu İslamı"ndaki bazı şamanistik kalıntılar için ise bkz.: Ahmet Yaşar Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005).

12 Bkz.: Irène Mélikoff, "Anadolu Süfiliğinin Orta Asya Kökenleri", *Uyur İdik Uyardılar*, (İstanbul: Demos, 2006), ss. 141-154; Irène Mélikoff, "Bir Kolonileştirici Dervişler Tarikatı: Bektaşiler", *Uyur İdik Uyardılar*, (İstanbul: Demos, 2006), ss. 197-209.

kahraman bir savaşçı olmak gerekiyordu. Ve “erdemli alplikte aramak er ya da geç ölüm demektir.”¹³ Buradaki önemli nokta bazı göçebe liderlerinin alp unvanını taşıması değil, bütün göçebe toplumuna hükmeden alplik ruhudur.¹⁴

13. yüzyılda yaygın olan bir diğer unvan gazidir. Alple gazinin sık sık beraber kullanılması, hatta birinin diğeri yerine kullanılabilmesi de ilginçtir.¹⁵ Fuad Köprülü’ye göre, her iki unvan da göçebe hayatın kahramanlık ruhunu yansıtmaktadır ve gazi, Müslüman alpten başka bir şey değildir.¹⁶ Bir başka deyişle, 6. yüzyılın İç Asya’daki göçebe alpi, 13. yüzyılın Anadolu’sunda alp-gazi olmuştur. Şüphesiz ki bu iki hayali göçebe arasında sayısız farklılıklar vardır ve bu zaman aralığında çok şey değişmiştir. Ancak takip ettikleri yaşam tarzlarının ve içinde yaşadıkları toplum yapılarının benzerliği, bu iki göçebeyi birbirlerine kaçınılmaz bir şekilde benzer kılmıştır. Bir başka ilginç unvan, savaşçı dervişler için kullanılan *alp-eren*’dir. Sabri Ülgener’e göre, erkeklik (alp) ve kutsallık (eren) bu unvanda birleşir.¹⁷ Alp, gazi, alp-gazi ve alp-eren gibi unvanların 13. yüzyıl Anadolu’sunda bu sıklıkta kullanılıyor olması Büyük Orta Asya değerlerinin bu bağlamda da yaşadığını göstermektedir ve bunlar Osmanlı başarısı için hayati olacaktır.

Sınır halklarının gayrimüslimlere olan yaklaşım ve davranışlarını incelemek uc beyliklerini doğru anlamak için de şarttır. Alplik ve gaza ruhu gayrimüslimlere karşı olan pragmatik ve

¹³ Sencer Divitçioğlu, *Kök Türkler: Kut, Küç, Ülüğ*, (İstanbul: YKY, 2000), s. 318.

¹⁴ Ümit Hassan, *Eski Türk Toplumuna Üzerine İncelemeler*, (İstanbul: Alan Yayıncılık, 2000), s. 139.

¹⁵ Feridun Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, (İstanbul: Kitabevi, 2003), ss. 80-84.

¹⁶ Fuad Köprülü, “Alp”, *Tarih Araştırmaları I*, Y.K. Taştan (ed.), (Ankara: Akçağ, 2006), ss. 367-375.

¹⁷ Sabri Ülgener, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, (İstanbul: Der, 1991), ss. 62-63.

hoşgörülü yaklaşımla çelişmez. Sınırlar (*frontier*) üzerine yapılan son bilimsel çalışmalar da, aynı anda birlikte varolan barış ve savaş arasında bir çelişki görmemektedir:

"Sınır toplumları çalışmaları bir taraftan sınırın asli özelliği olarak askerileşme üzerine odaklanırlar [...] Diğer taraftan da, barışçıl etkileşimleri, tahkim araçlarını, müzakereyi ve ticareti analiz ederler. Savaş ve barışçıl etkileşimin ikili dinamiğinin sınır bölgelerinde, merkezi yerlere kıyasla, farklı bir yaşam biçimi yarattığı sıkça iddia edilir: Daha geniş bir özgürlük, özgüven hissi, toplumsal akışkanlık ve çoklu sadakatler."¹⁸

Aslında Osmanlı tarihçisi Paul Wittek bu meseleyi yaklaşık 80 yıl önce kavramıştı. Savaşın sınırın her iki tarafında da temel gelir kaynağı olduğu ve sınır hayatının merkez hayatından daha şövalyevi olduğu doğrudur; ancak sınırın hinterlandtan çok daha esnek olduğu da doğrudur, çünkü her iki merkez de uygarlığı, sert bir ahlakı ve ahlakçılığı, ortodoksluğu ve yazılı hukuku temsil etmektedir. Bu anlamda Müslüman ve Hristiyan sınır insanları, kendi merkezlerinden ziyade, birbirleriyle daha çok ortak özelliğe sahipti. Bu nedenle dini farklılıklar iktisadi, kültürel ve duygusal değiş tokuşlara kıyasla çoğu zaman ikincildi.¹⁹ Ayrıca bu noktada sınırda egemen olan heterodoks İslam'ın rolü de unutulmamalı. Nasıl Hindistan'da İslam'ın yayılışı büyük ölçüde Maverâünnehir'den göçen sufi dervişler eliyle olduysa,²⁰ Anadolu'da da aynı şekilde birçok Hristiyan'a heterodoks İslam cazip geliyordu. Tabii bütün bunlar sınırda her şeyin barışçıl ve kolay olduğu anlamına gelmiyor. Birçok nedenle sık sık savaşlar, akın-

¹⁸ Nora Berend, "Preface", David Abulifa ve Nora Berend (ed.), *Medieval Frontiers: Concepts and Practices*, (Aldershot: Ashgate, 2002), s. xi.

¹⁹ Paul Wittek, *Menteşe Beyliği*, O.S. Gökyay (çv.), (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999), ss. 5-6. Bu Wittekçi argümanın bir eleştirisi için bkz.: Colin Heywood, "The Frontier in Ottoman History: Old Ideas and New Myths", Daniel Power ve Naomi Standen (ed.), *Frontiers in Question: Eurasian Borderlands, 700-1700*, (London: Macmillan, 1999), ss. 228-250.

²⁰ Bentley, *Old World Encounters*, s. 119.

lar, fetihler oluyordu. Gaza da bu eylemlere daha yüce bir anlam katıyordu. Zaten alplik ve asabiyete sahip olan göçebeler, şimdi de beyliklerde birleşiyorlar,²¹ din/gaza bayrağı altında hem bu dünyayı hem de öbür dünyayı ele geçiriyorlardı. Bir kez daha vurgulamak gerekirse, önemli olan inancın ortodoksluğu değil, yoğunluğu.

13. yüzyılda gelen bir diğer grup olan İranlı bürokratlar çoğunlukla şehirlere yerleşmişlerdi. Anadolu Selçuklu Devleti 1071'den itibaren zaten İran devlet geleneğinin etkisi altındaydı. Bütün Sultanlar Farsça biliyordu ve bazıları Gazali ve Nizamü'l-mülk okuyordu. Resmi dil Farsçaydı ve bu nedenle bürokratların çoğu da İranlıydı veya en azından o kültür dairesine aitti. 13. yüzyıldaki ikinci göç dalgası bu eğilimi yalnızca hızlandırdı. Ayrıca bu yeni gelenler sadece Moğollardan kaçanlar değildi; İlhanlıların Selçuklu Devleti'ni denetlemeleri için gönderdikleri de vardı. İlhanlı'nın kendisi de İran devlet geleneğinden ve adalet ideolojisinden İranlı bürokrasi hanedanları sayesinde çok etkilendi. Bunlardan Cuveyni ve Reşideddin gibilerin Selçuklu tarihçileriyle ve devlet adamlarıyla yakın bağları vardı.²²

Yukarıda Anadolu'nun 13. yüzyılın ilk yarısında iktisadi ve kültürel bir patlama yaşadığına değinmiştim. Bu 1243'deki Moğol işgalinden ve 1276-77'deki Memlük-İlhanlı çatışmalarından sonra da değişmedi. Ne de olsa dünya artık *pax Mongolica* denen düzenden yararlanmaya başlamıştı. Fetihler ve savaşlar bitmiş, dünya iktisadi, kültürel ve politik olarak daha önce görülmedik şekilde "bir olmuştu." Politik alanda, bugünün Rusyası, Çin, Büyük Orta Asya ve Yakın Doğu Moğol hâkimiyeti altındaydı; yani

²¹ Bir diğer önemli beylik için bkz.: Yaşar Yücel, *XIII-XV. Yüzyıllar Kuzey-Batı Anadolu Tarihi: Çoban-Oğulları ve Candar-Oğulları Beylikleri*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1980).

²² Bkz.: Charles Melville, "The Early Persian Historiography of Anatolia", Judith Pfeiffer ve Sholeh A. Quinn, *History and Historiography of Post-Mongol Central Asia and the Middle East: Studies in Honor of John E. Woods*, (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2006), ss. 135-166.

Hindistan ve Avrupa dışındaki bütün Avrasya. Bilgi ve ticaret dairelerinin kesişme noktaları artık çok daha güvenli, geçirgen ve akışkandı.²³ Özetle, etkileşim ağlarının verimliliği zirve yapmıştı.

Osmanlı başarısının yakın arka planını özetlemek gerekirse, 13 ve 14. yüzyıl Anadolu'sunda bir imparatorluk kurmak için gereken neredeyse bütün şartlar mevcuttu: Göçebe savaşçılar; kan-daş-göçebe asabiyetlerini birleştirebilecek ve gayrimüslimlere de hoşgörülü olan, hatta çekici gelen heterodoks bir İslam'ın coşku-lu propagandası; büyük bir İranlı bürokrat ve medreseleri doldu-ran yerli ulema havuzu; iktisadi ve kültürel dinamizm; emperyal hırsların-tutkuların Moğol çağında tekrar canlanması ve bunların harekete geçirici potansiyeli; ve diğer halklar hakkında artan bilgi birikimi. Ama daha önemlisi, Anadolu tam bir sınır bölgesi ol-muştu ve bu, binlerce yıllık bir sınır bölgesi olan Maverünnihir'den gelenlerin büyük etkisi altında gerçekleşmişti. Anadolu, aynı anda göçebeler ve yerleşikler, Müslümanlar ve gayrimüs-limler, barbarlık ve uygarlık, farklı diller, farklı devletler ve farklı beylikler arasında bir sınır bölgesiydi. Bu nedenle, yetenekli ve ihtiraslı sınır adamlarının imparatorluk kurmak gibi zor bir işin altından kalkmalarına yarayacak bir ortam söz konusuydu. Bir diğer fırsat da bölgenin politik olarak bölünmüş olmasıydı. Selçuklu ve İlhanlı'nın bölgeyi kontrol etmeye çalıştığı doğrudur ama bu çabaların geçici ve kırılğan çözümler ürettiği bilinmektedir. Anadolu 1071'den 15. yüzyıl sonlarına kadar politik parça-lanmışlık ve hegemonya için mücadele dünyasıydı (*muluk al-tawa'if*, yerel beylikler ve devletler dönemi).²⁴ Yani imparatorluk kurmak için her şey hazırды ama bunu kimse uzun süreli olarak becerememişti. Doğru zamanları ve doğru yerleri fark edip, onla-rı kullanacak sınır adamlarının hâlâ şansı var demekti.

²³ Bkz.: Janet Abu-Lughod, *Before European Hegemony: The World-System (AD 1250-1350)*, (New York, Oxford University Press, 1989).

²⁴ Bkz.: Shai Har-el, *Struggle for Domination in the Middle East: The Ottoman Mamluk War (1485-91)*, (Leiden: E.J. Brill, 1995).

2. “Yarı-Barbar Osmanlılar” Uygarlığa Karşı: Akından Fethe ya da Erken Devletin Oluşumu

Ertuğrul Gazi ve aşiretinin, Maverâünnehir veya Horasan’dan Anadolu’ya Moğol fetihlerinden kaçıp 13. yüzyılın ilk yarısında geldikleri tahmin edilmektedir. Neden Bitinya ucundaki Söğüt’e geldikleri ise tartışma konusudur. Yukarıda belirtildiği gibi, büyük ihtimalle Selçuklular bu yeni gelenleri Bitanya’ya kanallere etmişlerdir. Kendilerinin burayı tercih etmiş olmaları ihtimali de vardır. “Neden”i ve “nasıl”ı ne olursa olsun, Ertuğrul’un aşireti kendisini binlerce yıllık bir devlet, kent, tarım, tek kelimeyle uygarlık bölgesinde bulmuştur. Bitinya, devlet ve hatta imparatorluk banılığı için birkaç açıdan uygun bir yerdir. Birincisi, Bizans’ı Maverâünnehir’e bağlayan önemli iki yolun kesişme noktasındadır: Roma Yolu²⁵ ve İlhanlı Şah-rah’ı. Ve bu kesişimin *pax Mongolica*’yla aynı döneme geldiği hatırlanırsa, yoğunlaşmış etkileşim ve iletişim ağlarının Osmanlılara birçok kültürle değiş tokuş fırsatı verdiği tahmin edilebilir.²⁶ Girişte vurguladığım gibi, farklı kültürler arasındaki değiş tokuş ağları ve bu ağlardaki bilgiler büyük ölçekli başarı hikâyelerinin anahtarıdır.

İkincisi, Bitinya tarımsal açıdan zengin bir bölgeydi ve hayvanlara da yeterli otlak sağlayabiliyordu. Özellikle Söğüt arkada doğuya doğru yatan Anadolu platosuna kıyasla, karma ekonomi için çok daha elverişli bir yerdi.²⁷ Bölgedeki küçük ve orta-ölçekli şehirler de savaş zamanında yağma, barış zamanında da göçebe-

²⁵ Raif Kaplanoğlu, *Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu*, (Bursa: Avrasya Etnografya Vakfı, 2000), ss. 16, 18, 55.

²⁶ A. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, (İstanbul, 1946), s. 323; Zeki Velidi Togan, “References to Economic and Cultural Life in Anatolia in the Letters of Rashid al-Din”, Gary Leiser (çv.), Judith Pfeiffer ve Sholeh A. Quinn, *History and Historiography of Post-Mongol Central Asia and the Middle East: Studies in Honor of John E. Woods*, (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2006), ss. 84-111.

²⁷ Rudi Paul Lindner, *Explorations in Ottoman Prehistory*, (Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2007), ss. 35-56.

yerleşik ortak iktisadi yaşamı için avantajlar sunuyordu. Zaten bu, göçebeler ve yerleşikler arasındaki binlerce yıllık ortak yaşam deneyiminin Avrasya'da zirve yaptığı bir dönemdir.²⁸ Hunların dönemine kıyasla, göçebeler ve yerleşik tüccarlar birbirlerinin ihtiyaçlarını artık çok daha iyi biliyorlardı.

Üçüncüsü, Bitinya çok büyük bir prestije sahiptir çünkü 11. yüzyılda kısa süreli de olsa Selçuklulara geçen ve 13. yüzyılda da Bizans'a başkentlik yapmış olan İznik (Nicaea) burada bulunmaktadır.²⁹ Bitinya'yı almak bu nedenlerle çekici bir fikirdi ve bir kez alınınca da gaziler için cazibe merkezi olacağı açıktı. Ancak bütün önemine rağmen, bölge Bizans tarafından askeri olarak ihmal ediliyordu. 1302'deki aşırı yağışların Sakarya Nehri'ni taşıması ve yatağın yer değiştirmesi varolan savunma sistemini de çok kötü etkiledi. Bu olay göçebelerin hayvan sürülerine de zarar vermişti ama asıl darbe Bizans'a oldu. Akınlar ve hatta fetihler artık çok daha kolaydı.³⁰

Dördüncüsü, Bitinya sadece bu çalışmada kullandığım genel anlamıyla bir sınır bölgesi (farklı zihniyetler, dinler, diller, yaşam biçimleri vb. arasında geçiş bölgesi) değildi; aynı zamanda kavramın dar anlamıyla da bir sınır bölgesiydi (uc olmak, merkezi hinterlandtan özerk olmak). Selçukluların müdahale edecek gücü, İlhanlıların da, isyankâr beylikler ortaya çıkmadığı sürece, uc işlerine ilgisi yoktu. Orta Anadolu'daki beyliklerin böyle özerk olmak gibi bir lüksleri bulunmuyordu.³¹ Bu nedenlerle, akıllı bir sınır adamının ucda vaktini iyi kullanarak, acele etmeden ve çok dikkat çekmeden amaçlarının peşinden koşma şansı daha faz-

²⁸ Marshall G.S. Hodgson, *The Venture of Islam, v. 2: The Expansion of Islam in the Middle Periods*, (Chicago: The University of Chicago Press, 1974), s. 402.

²⁹ Halil İnalçık, "Osman Gazi'nin İznik Kuşatması ve Bafeus Muharebesi", Elizabeth Zachariadou (ed.), *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, G.C. Güven et.al. (çv.), (İstanbul: Tarih Vakfı, 1997), s. 79.

³⁰ Lindner, *op.cit.*, ss. 102-116.

³¹ Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, ss. 35, 39.

laydı. Sadece Japonlara ve Memlûklere yenilmiş olan Moğol dünya-imparatorluğunun karşısında, sabırsız davranmak ve kurumsallaşmış bir güçle desteklenmemiş iddialı eylemlerde bulunmak tam bir felaketle sonuçlanabilirdi.

Dolayısıyla Osmanlılar ekonomik, kültürel, politik fırsatların bolca bulunduğu, prestijli bir bölgede işe giriştiler. Bu noktada kural, zamanı ekonomik kullanmak, yavaş ama sağlam ilerlemektir, aksi halde çabalar boşa giderdi. İyi *praksis*, *kairos*'a hem zamanda hem de mekânda eşlik etmelidir. Ancak bu ikisini birleştirebilmek için kişinin doğru niteliklere sahip olması gerekir. Şimdi Osmanlıların bu niteliklere sahip olup olmadıklarına bakabiliriz.

Osmanlılar 1302'de bir Bizans bölüğünü yendikten (Bapheus/Koyunhisar Savaşı) sonra ilk defa Bizans kaynaklarında görünürler.³² Takip eden 40 yılda, Osmanlılar üç önemli Bitinya şehrini fethetmişlerdir: Bursa (1326), Nicaea (İznik, 1331) ve Nicomedia (İzmit, 1337). Bu fetihlerin ne anlama geldiğinden önce, nasıl mümkün oldukları meselesine değinilecektir. Osmanlılar her şeyden önce çok iyi okçu-savaşçılardı, çok güçlü atlara sahiptiler (Türko-Moğollar üstün at yetiştiricileriydiler) ve sahte geri çekiliş ve ani beklenmeyen atak gibi savaş taktikleri uyguluyorlardı. Ayrıca Orhan Gazi zamanında duvarlarla çevrilmiş Rum şehirlerini kuşatmayı da öğrenmişlerdi.³³ Asabiyetin bir belgesi yoktur, ancak göçebe-kandaş hayatının doğrudan bir uzantısı olduğu için Osmanlıların asabiyetlerinin de kuvvetli olduğu varsayılabilir. Başka bir deyişle, düşmanlarına kıyasla daha fazla dayanışma içinde ve savaşkandılar ve kolektif olarak daha hızlı hareket edebiliyorlardı. Bir Hristiyan yazarın Makedonya'da 14. yüzyıl ba-

³² Halil İnalçık, bu tarihi Osmanlı Devleti'nin kesin kuruluş tarihi olarak kabul eder. Örneğin bkz.: Halil İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2009), ss. 16-17.

³³ Colin Imber, *The Ottoman Empire, 1300-1650: The Structure of Power*, (New York: Palgrave, 2002), ss. 252-254.

şında gördüğü Türk savaşçılar hakkında yazdıklarının Osmanlılar için geçerli olmadığını düşünmek için tarihsel ve mantıki bir neden yoktur: "Onlar için savaş meydanında ölmek bir onursuzluktur."³⁴ Göçebelikteki görelî toplumsal eşitlik içinde, Osmanlı kadınlarının ilk zamanlardaki yüksek statüsü de asabiyeti dolaylı olarak ima eden bir diğer noktadır. Aşıkpaşazade'nin bahsettiği dört toplumsal gruptan birinin bacıyan-ı Rum olması bu konuda önemli bir ipucu verir. Savaşlara katıldıkları hakkında da iddialar vardır. Orhan Gazi döneminde yabancı erkeklerin de katıldığı toplantılara örtüsüz katıldıkları ise bilinmektedir.³⁵

İkincisi, Osman'ın ünlü derviş Ede Bali'nin kızıyla evlenmesi önemli bir *kairos* gibi gözükmektedir. Selçuklu merkezi devletine karşı isyan başlatmış olan Baba İlyas'ın Babai-Vefai tarikatından gelen Ede Bali'nin kızıyla evlenmek derviş çevresinin (abdalan-ı Rum) desteğini almakta hayatiydi. Ayrıca bu destek, hem bu hem de öbür dünyanın nimetlerinden yararlanmak isteyen Türkî savaşçıları cezbetmekte de önemliydi. Ünlü Osmanlı mitine göre, Osman'ın gördüğü rüya müstakbel kayınbabası tarafından dünya-imparatoru olacağı şeklinde yorumlanmıştır. Böylece Allah'ın desteği de kazanılmıştır. Rüya da geçen Osman'ın Ede Bali tarafından Müslüman yapılması meselesi ise, aslında Moğol-sonrası dünyada standart bir tema haline gelen genel bir gelişmenin parçasıdır. Başka devletlerin kuruluş mitlerinde de heterodoks bir derviş tarafından Müslüman edilen lider anlatısı vardır.³⁶ Göçebe

³⁴ Nikolas Oikonomidis, "Avrupa'da Türkler (1305-1313) ve Küçük Asya'da Sırplar (1313)", Elizabeth Zachariadou (ed.), *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, G.C. Güven et.al. (çv.), (İstanbul: Tarih Vakfı, 1997), ss. 178-179.

³⁵ Aldo Galotta, "Oğuz Efsanesi ve Osmanlı Devleti'nin Kökenleri: Bir İnceleme", Elizabeth Zachariadou (ed.), *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, G.C. Güven et.al. (çv.), (İstanbul: Tarih Vakfı, 1997), s. 53.

³⁶ Devin DeWeese, "'Stuck in the Throat of Chingiz Khan': Envisioning the Mongol Conquests in Some Sufi Accounts from the 14th to 17th Centuries", Judith Pfeiffer ve Sholeh A. Quinn, *History and Historiography of Post-Mongol Central Asia*

savaşçılara cazip gelen bir diğer faktör de dervişlerin hayat tarzları olsa gerekir. Dervişlerin şarap ve esrar içtikleri kaydedilmiştir. Örneğin Orhan Gazi, Bursa'nın fethine bir alp-eren olarak katılan Geyikli Baba'ya şarap göndermiştir.³⁷

Fetihlerin arkasındaki üçüncü önemli faktör gazadır, ki bu bizi gene motivasyon meselesine getirmektedir. Osmanlı tarih yazımında, gazanın bir motivasyon olarak önemini bütünüyle reddeden tarihçiler var. Son dönemlerde neredeyse egemen duruma gelen bu revizyonist pozisyonun açıklamakta zorlandığı veya görmezden geldiği ise, 14. yüzyıl Osmanlısı'ndan kalan bütün kaynakların (kitabeler, vakfiyeler) gazi, mücahit, fahrettin, şücahettin gibi unvanlarla dolu olmasıdır.³⁸ Revizyonistler gazanın gerçek anlamı üzerinde de şüphelerini belirtmektedirler. Örneğin buradan yola çıkan Colin Imber'e göre, anlamı tam olarak belli olmayan bir kelimeyle bütün bir Osmanlı genişlemesini açıklamak doğru değildir.³⁹ Ne var ki kimse, Wittek bile, tek bir kelimeyle herhangi bir şey açıklamamaktadır. Bir an için gazanın anlamının muğlâk olduğu kabul edilse bile (din uğruna akın ve savaşta başka bir anlama rastlamamış olsam da), en az onun kadar yaygın olan mücahit unvanını nereye koyacağız? Osmanlılar bugünden geriye bakılıp gerçek gaziler veya Müslümanlar ola-

and the Middle East: Studies in Honor of John E. Woods, (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2006), ss. 24, 55.

³⁷ Bkz.: Ahmet Yaşar Ocak, "Osmanlı Beyliği Topraklarındaki Sufi Çevreler ve Abdalan-ı Rum Sorunu", Elizabeth Zachariadou (ed.), *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, G.Ç. Güven et.al. (çv.), (İstanbul: Tarih Vakfı, 1997); Irene Melikoff, "İlk Osmanlıların Toplumsal Kökeni", Elizabeth Zachariadou (ed.), *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, G.C. Güven et.al. (çv.), (İstanbul: Tarih Vakfı, 1997), ss. 150-153. Baba İlyas'ın bir diğer öğrencisi olan Nuri Sufi de Karaman Beyliği kurucusunun büyükbabasıdır. Bkz.: Golden, *Introduction ...*, ss. 352-353.

³⁸ Bkz.: Heath Lowry, *op.cit.*

³⁹ Colin Imber, "What does Ghazi Actually Mean?", Çiğdem Balım-Harding ve Colin Imber (ed.), *The Balance of Truth: Essays in Honour of Prof. Geoffrey Lewis*, (İstanbul: The ISIS Press, 2000), ss. 165-178.

rak görülme de, onlar kendilerini iyi Müslümanlar ve gaziler olarak görüyorlardı. Buradaki önemli nokta, 14. yüzyılda yaşamış insanların ahlaki düsturlarını ve kullandıkları egemen vokabüleri anlamaya çalışmaktır. Hayatlarını sürekli tehlikeye atan bu insanların tek gayesinin yağma ve ganimet olduğunu iddia etmek, geçmişin modern gözlüklerle ve solipsist bir şekilde çarpıtılmasıdır.

Imber'e göre, 14. yüzyıl Osmanlısı'nı anlamak için hanedana odaklanmalı çünkü hanedanı korumak ve yüceltmek en güçlü politik motivasyondur.⁴⁰ Bu en basit halindeki gaza tezinden bile daha basit bir yaklaşımdır çünkü gaza en azından farklı grupların kolektif eylemde ilk birleşmelerini açıklama gücüne sahiptir. Bu anlamda, Osmanlı kaynaklarında gazanın hanedan anlatılarından önce gelmesi tesadüf değildir. Birincisinin devletsizken de kaydı düşülürken, ikincisinin düşülemez.

Din faktörü, hiç şüphesiz ki, Türkî savaşçıların da dervişlerin de hayatında önemli bir yere sahipti. Bu sadece Osmanlılar için de geçerli değildir; diğer beyliklerden arda kalan bütün kaynaklarda da aynı unvanları görüyoruz. Din ve kandaşlık 13 ve 14. yüzyıllardaki beyliklerin ortak iki temel vokabülerini oluşturur. Bu anlamda, din Osmanlı başarısı için tek başına açıklayıcı değildir; ancak başka faktörlerle birleştğinde anlamlı bir hale gelebilir. Bu çalışmada daha önce pek çok defa vurguladığım gibi, göçebe-ler üstün savaşçılar ve akıncılardır; ruhları da savaşkandır. Köylü toprağını nasıl ekerse, göçebe de akın eder ve savaşır. Din farklı kandaşlıkları birleştirmede ve gruplara daha ruhani bir ilham vermede işlevseldir: "Aşiret dayanışmasının (asabiyet) ittifaklar kurmada ve bir fetih gücü olarak en verimli olduğu zaman, dini

⁴⁰ Colin Imber, "İlk Dönem Osmanlı Tarihinin Kaynakları", Oktay Özel and Mehmet Öz (ed.), *Söğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, (Ankara: İmge Yayınları, 2000), ss. 40-61; C. Imber, "Osmanlı Hanedan Ef-sanesi", Oktay Özel ve Mehmet Öz (ed.), *Söğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, (Ankara: İmge Yayınları, 2000), ss. 248-267.

ideolojiyle aşılandığı zamandır.”⁴¹ Gaza gibi terimler, tek kelimayle sembolize ettikleri İslam’ı temsil ederler. Geoffrey Conrad benzer bir olguyu açıklamakta spesifik bir kavram kullanmıştır: “Karmaşık, geleneksel düşünce sistemlerini birkaç basit, güçlü fikre indirgemek ... ‘Büyük Basitleştirme’ denebilecek bu süreç tanrısal bir misyon hissi yarattı, İnka liderlerinin sürekli artan sayıda insanı motive edebilmesini mümkün kıldı ve küçük bir politik birimi karşı konulamaz bir askeri güce dönüştürdü.”⁴² Böylece gaza da İslam’ın sınır boylarındaki büyük basitleştirmesi (ya da savaş çılgılığı anlamında şiarı) sayılabilir. Sınırdaki gazi-alpler hayatlarını akından, Cennet’i ise gazadan kazanıyorlardı. Osman Gazi’nin dediği gibi, “Ekmeği(mi) sadece gazadan çıkarayım ve hiçbir hükümdara muhtaç olmayayım. (Böylece), hem dünya, hem de ahiret elime geçsin.”⁴³ Akıncı ve gazi olmak arasında hiçbir çelişki yoktur; ikisi arasında yaratılan karşıtlık hiç şüphe yok ki yanlış bir tartışmadır.

Yeteri kadar insan toplamak askeri ve iktisadi nedenlerle beylikler için önemli bir ihtiyaçtı çünkü sayısal üstünlüğün kendisi bizatihi olmazsa olmaz bir hayati koşuldu. Bunun için ön şart olan demografik potansiyel ise 14. yüzyıl başları Anadolu’sunda mevcuttu. Moğol fetihlerinin önüne kattığı insanlar diğer pek çok yere göç ettikleri gibi Anadolu’ya da gelmişlerdi.⁴⁴ Mesele, bu in-

⁴¹ P. Khoury ve Joseph Kostiner, “Introduction: Tribes and the Complexities of State Formation in the Middle East”, P. Khoury ve J. Kostiner (ed.), *Tribes and State Formation in the Middle East*, (Berkeley: University of California Press, 1990), ss. 10-11.

⁴² Geoffrey Conrad, “Inca Imperialism: The Great Simplification and the Accident of Empire”, A. Demarest ve G. Conrad (ed.), *Ideology and Pre-Columbian Civilizations*, (Santa Fe: School of American Research Press, 1992), ss. 159-174.

⁴³ Mehmed Neşri, *Neşri Tarihi*, c. 1, Mehmet Altay Gökmen (ed.), (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983), s. 31.

⁴⁴ Halil İnalcık, “Osmanlı Devleti’nin Doğuşu Meselesi”, Oktay Özel ve Mehmet Öz (ed.), *Söğüt’ten İstanbul’a: Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, (Ankara: İmge Yayınları, 2000), ss. 230-232.

sanları, bu beşeri potansiyeli kendi beyliğinize çekebilmektir. Göçle gelen nüfus zihniyet, yaşam tarzı, kültür gibi alanlarda oldukça homojendi.⁴⁵ Bu nedenle, en azından teoride, beyliklerin birbirinden adam çekmesi gayet kolaydı. Ancak pratikte, beyliğin davet ettiği kişilere bir şeyler vaat etmesi gerekirdi. Yani bir rekabet söz konusuydu. Birinci bölümde bahsettiğim gibi, bir aşiretin genişlemesi liderinin yürüttüğü akınların ve fetihlerin başarısıyla ve oradan gelen zenginliklerin dağıtımıyla ilgilidir. İşte Osman'ın aşireti bunu başarmış gibi görünmektedir. Aşiret, arka arkaya gelen askeri başarılarla, diğer beyliklerdeki gazi ve dervişler için bir cazibe merkezi haline gelmişti. Özellikle eski Bizans başkenti İznik'in 1331'deki fethi Osmanlıların prestijini çok artırmış olmalıdır.⁴⁶ Bu büyümede, gaza bir "büyük basitleştirme" olarak çeşitli kandaşlık asabiyetlerini Osman'ın yönettiği beylikte tek bir dini asabiyet altında birleştirmiştir.

1300'lerin başındaki küçük askeri harekâtlardan 1330'lardaki büyük fetihlere kadar olan sosyo-tarihsel süreç "akından fethe geçiş", yani erken devletin oluşumu olarak adlandırılabilir. Göçebe hayatta akıncılık en temel kazanç kaynaklarından biridir. Örgütlenme, planlama ve cesaret gerektirir ama daha fazlası değil. Kendi başına toplumsal tabakalaşma ve devlet oluşumu anlamına gelmez. Fetih ise, bir politik proje meselesidir, devletleşme ve fethedenler arasında sosyo-politik hiyerarşi demektir. Fethettiğiniz yerlerdeki insanları vergilendirmek ve toprakları bölüştürmek bürokratik bir idare gerektirir. Ve akından fethe olan geçiş yerleşik-uygar bölgelerde çok daha hızlı gerçekleşmektedir.⁴⁷ Osmanlılarda olan da budur.

⁴⁵ Emecen, *op.cit.*, s. 18.

⁴⁶ Sencer Divitçioğlu, *Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu*, (İstanbul: YKY, 1999), ss. 98-99.

⁴⁷ Bu meselelerin Marksist açıdan tartışıldığı bir çalışma için bkz.: Halil Berkay, "İktisat Tarihi: Osmanlı Devletinin Yükselişine Kadar Türklerin İktisadi ve

Bursa'nın fethinden önce de devlet oluşumuna dair işaretler mevcuttur. Birincisi, Osman Gazi adına para basılmıştı. İkincisi, 1324'den kalma bir vakfiye vardır. Bu belge Farsçadır, Selçuklu stili ve terminolojisiyle kaleme alınmıştır. Buradan Osmanlı'nın çöken Selçuklu Devleti'nin personelinden bir kısmını hizmetine aldığı anlaşılıyor. Vakfiyeye amaçlanan, fakir fukaraya, gariple-re, hastalara, öğrencilere (Taliban-ı ilm) ve dervişlere yemek ve yatak verecek bir barınak açmaktır.⁴⁸ İnsanları beyliğe çekme çabasının iyi bir örneğidir bu. Dervişler ve ulema bu noktada özellikle önem kazanırlar.

Lowry, söz konusu vakfiyeyi Osmanlı Devleti'nin "doğum belgesi" olarak niteler. Ancak, bu belgenin "gelişmiş bir devlet aygıtının" işareti, devletin artık at üstünde yönetilmediğinin ve Osmanlıların basit birer göçebe olmadığına kanıt olduğunu söylerken, tek bir belgeye fazla anlam yüklemektedir. Devlet oluşumuna ilişkin mukayeseli çalışmaların gösterdiği gibi, devletsiz bir durumdan devlete geçiş zor ve uzun bir süreçtir ve çoğu zaman erken devletin olgun bir yapıya kavuşmadan çökmesiyle birlikte sona erer. Bu bağlamda, H. Claessen ve P. Skalnik'in kullandığı terminolojiyi takiben,⁴⁹ Osman ve Orhan Gaziler dönemindeki Osmanlı'yı "emekleyen erken devlet" (*inchoate early state*) olarak adlandırıyorum. Bundan kasıt, politik alanda hâlâ kan-daşlık ilişkilerinin egemen olması, tam zamanlı bürokrat-kâtiplerin istisnai oluşu, vergilendirme sisteminin gelişmemişliği ve liderlerle sıradan insanlar arasında yakın ve karşılıklı ilişkilerin

Toplumsal Tarihi", Sina Akşin (ed.), *Türkiye Tarihi*, c. 1, (İstanbul: Cem Yayınevi, 1989).

⁴⁸ Lowry, *op.cit.*, ss. 72-73.

⁴⁹ H.J.M. Claessen and Peter Skalnik liderliğinde yürütülmüş olan kolektif akademik çalışma ilk devletlerin (bir bölgede kurulan ilk devlet) erken dönemi üzerine odaklanmıştır. Ancak kullandıkları kriterler ve dönemlendirme bu anlamda bir ilk devlet olmayan Osmanlı Devleti'nin oluşumunu anlamak için de faydalıdır.

sürüyor olmasıdır.⁵⁰ Orhan Gazi'nin, büyük Bizans şehirlerinin fatihi olmasına rağmen, surlar dışında çadırda yaşadığı ve gerçek bir göçebe olarak sürekli hareket halinde olduğu bilinmektedir. Ancak bu O'nun "basit bir göçebe" olduğu anlamına gelmez. Göçebeler basit değildirler, özellikle de farklı dünyaları bilen yetenekli sınır adamları olanları. Osman ve Orhan'ın ataları da, birçok kent-devletin, devletin ve imparatorluğun kurulmuş olduğu ve göçebe-yerleşik ortak yaşam kültürünün zirve yaptığı Maveraünnehir-Horasan'dan bir başka sınır bölgesi olan Anadolu'ya göç etmiş sınır adamlarıydı. Eski yurtlarında Türkî göçebeler yöneticilik, yerleşikler ise ticaret ve bürokratik yapıyordu. Bu nedenle yeni yurtlarında ne yapmaları gerektiğini biliyorlardı. Aynı bölgeden göçen kentli bir grup ise, bütün Anadolu'ya yayılmıştı ve erken devlet sürecinde özellikle faydalıydılar: Ahiyan-ı Rum. Ahilerin kent kültürleri nedeniyle Osmanlıların erken devletinde önemli işlev gördükleri tahmin edilmektedir.⁵¹ Hristiyan kâtiplerinin ve Selçuklu bürokratlarının/ ulemasının toplanıp çalıştığı ve bir idare aygıtı oluşturduğu fethedilmiş sur içi kentleri, erken Osmanlı Devleti'nin beşiği idi. Ancak vurucu güç hâlâ surların dışında yaşayan Orhan Gazi ve savaşçılarıydı. Muhtemelen ne Orhan Gazi ne de adamları sur içinde olanların bir süre sonra ne anlama geleceğinin farkındaydılar çünkü onlar hâlâ "kardeşiler."

İbn Battuta 1331'de, Orhan Gazi'nin Anadolu'daki beylerin en zengini ve güçlü olanı, Bursa'nın da her anlamda canlı bir kent olduğunu gözlemlemişti. Oysa bundan yaklaşık 20 yıl önce (1310

⁵⁰ H.J.M. Claessen ve Peter Skalnik, "The Early State: Theories and Hypotheses", *The Early State*, (Paris: Mouton Publishers, 1978), ss. 21-23.

⁵¹ Bkz.: Friedrich Giese, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu Meselesi", Oktay Özel ve Mehmet Öz (ed.), *Soğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, (Ankara: İmge Yayınları, 2000), ss. 149-152, 157, 172-175.

cıvarı) ne beyliklerde misyonerlik faaliyeti yürüten Mevlevi tarikatı ne de Selçuklu tarihçisi Aksarayi Osmanlılarla herhangi bir şekilde ilgileniyordu.⁵² Daha güçlü beylikler vardı ve dikkati onlar çekiyordu. Peki, Osmanlı nasıl oldu da 20 yıl içinde en güçlü beylik olabildi? Zeki Velidi Togan'a göre, Osmanlılar özellikle ilk zamanlarda uygarlık açısından diğer beyliklere göre daha geriydiler ve tam da bu yüzden dini konularda daha hoşgörülüydüler.⁵³ Togan'ın bu düşüncesine dayanan Ümit Hassan ise,⁵⁴ Osmanlı'nın Bizans'ı ve diğer beylikleri bu ilk "barbarlıkları" sayesinde yenebildiklerini iddia eder.⁵⁵

Togan ve Hassan'ın görüşleri bu çalışmanın ruhuyla uyum içinde olsa da, ben burada Osmanlı başarısını açıklamak için "barbarlıktan" (elbette ki barbarlık sosyo-antropolojik anlamda kullanılmaktadır) daha nüanslı bir kavram kullanmanın doğru olacağını düşünüyorum.⁵⁶ Bu noktada Bizans jargonu bize yardımcı olabilir. Bizans kronikleri Doğu Avrupa'daki sınır adamlarına, aynı anda hem barbar hem de uygar olan doğalarını anlatmak için, *mixobarbaroi* diyordu. Başka bir deyişle, birçok dilin konuşulduğu bu bölgelerde barbarlar kısmen uygarlaşıyorlardı ama tam da değil.⁵⁷ Aynı sıfat 14. yüzyılda babası Türk, annesi Rum olan Greko-Türk Osmanlılar için de kullanılmıştı.⁵⁸ Bizanslılar, belki de uygarlık kibri yüzünden, asıl tehlikenin bu yarı-barbarlardan gelebileceğini görememiş gibidirler. Sınırın iki ya-

⁵² Kafadar, *op.cit.*, s. 130.

⁵³ Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, ss. 314, 327.

⁵⁴ Hassan'ın doktora tezi İbn Haldun üzerinedir. Bkz.: Ümit Hassan, *İbn Haldun'un Metodu ve Siyaset Teorisi*, (İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1998).

⁵⁵ Ümit Hassan, *Osmanlı: Örgüt-İnanç-Davranış'tan Hukuk-İdeolojiye*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), s. 132.

⁵⁶ Bkz.: Hassan, *Ibn Haldun ...*, ss. 215, 221, n. 39.

⁵⁷ Dimitri Obolensky, "Byzantine Frontier Zones and Cultural Exchanges", *The Byzantine Inheritance of Eastern Europe*, (London: Variorum Reprints, 1982), I, s. 312.

⁵⁸ Vryonis, *op.cit.*, s. 228; Lowry, *op.cit.*, s. 94.

nunu da bilen ve bunların avantajlarını kullanan sınır insanları, yani yarı-barbarlar, imparatorluk baniliği için en uygun adaylardı.

Osman ve Orhan'ın eylemleri de mükemmel yarı-barbarlar olduklarını göstermektedir. En erken zamanlardan beri yetenekli Bizanslıları kullanmayı bilmişlerdir. Örneğin iki önemli akıncı ailesinin Bizans kökenli oldukları bilinmektedir: Mihal ve Evrenos. Bu iki aile Osmanlı'ya sadakatle hizmet ettiler ve bu nedenle din değiştirmeye zorlanmadılar. Sonunda İslam'a geçtiler ama kendi rızalarıyla. Osmanlılar uygarlığın ne olduğunu ve uygarların neye ihtiyaç duyduğunu biliyorlardı: Onlarla ticaret yaptılar, evlendiler; yerel Hristiyan kâtipleri istihdam ettiler; Hristiyan rahiplerle ilahiyat meselelerini hoşgörülü bir şekilde tartıştılar⁵⁹ ve gene Bizanslılardan kuşatma savaşını öğrendiler.⁶⁰ Ama Osmanlılar aynı zamanda da asabiyet sahibi “barbarlar” dı. Sürekli hareket halinde olan sınır adamları olarak da, değişen koşullara uyum sağlama gibi bir yetenekleri vardı. Tek cümleyle, Bitinya'da doğru zaman ve doğru yer açısından bir sıkıntı yoktu ve yarı-barbar Osmanlılar birçok fırsatı kullanmasını bildiler.

Devlet kuruluşu açısından bir diğer önemli bağlam devletler dünyasıdır veya bugünün diliyle uluslararası ilişkilerdir. Orhan zamanında bile Osmanlı'nın İlhanlı İmparatorluğu'na haraç verdiğini biliyoruz. Yani “emekleyen erken devlet” İlhanlı'nın tâbi devletiydi. Ancak 1335'de İlhanlı çöktü ve dünya-imparatorluğunun yokluğunda büyük ölçüde denk kuvvetler arasında süren bir devletler sistemi yeniden doğdu. Bizans'ın adı imparatorluktu ama bu bir “nostalji imparatorluğu”ndan⁶¹ başka bir şey de-

⁵⁹ Bkz.: G.G. Amakis, “Gregory Palamas among the Turks and Documents of his Captivity as Historical Sources”, *Speculum*, c. 26, s. 1, (Ocak, 1951), ss. 104-118.

⁶⁰ Lowry'nin eseri bu tip örneklerle doludur.

⁶¹ Kavram için bkz.: Thomas J. Barfield, “The Shadow Empires: Imperial State Formation along Chinese-Nomad Frontier,” Susan E. Alcock, Terence N. D'Altroy,

ğildi. Bu nedenle “Moğol boyunduruğu”nun ortadan kalkması Memlûk gibi bölgesel devletler ve Türkî beylikler gibi müstakbel devletler için önemli fırsatlar demektir. İlhanlı’nın çöküşünden sonra Celayir ve Süldüz gibi Moğol aşiret toplulukları Anadolu’yu terk ettiler. Anadolu büyük ölçüde Türkmenlere kaldı. Bu gelişme kendisini ideolojik planda da hissettirdi; efsanevi Oğuz Han’ın prestiji Cengiz Han’ının yerini alıyordu.⁶² Beylikleri Oğuz Han’a bağlayan kurgusal soykütükleri ve Oğuz soyunun en prestijli boyundan gelme iddiası, *muluk al-tawa’if* (beylikler) Anadolu’sunda İslam’la birlikte temel meşruiyet kaynağı olmuştu.⁶³ Osmanlılar da kendilerini Oğuz Han’a bağladılar; Orta Asya’nın yaşanmış ve mitik tarihi üzerine biliyidiler.⁶⁴ Anadolu ve Bitinya, göçebe toplumuyla, askeri yöntemleriyle ve inançlarıyla bir anlamda Büyük Orta Asya’ya dâhil olmuş, onun batı ucu olmuştu.

İlhanlı çöktüğünde, “emekleyen erken Osmanlı Devleti” İbn Battuta gibi çağdaş gözlemcilerin dikkatini çekecek ölçüde zengin ve güçlü bir beylikti. 1300’lerin başından başlayarak yaklaşık 30 yıl boyunca emperyal platformun “büyük ağabey”i İlhanlı’nın tepkisini çekmeyecek şekilde, sessizce güçlenmişti. Zamanı iyi kullanmıştı da denebilir. Şimdi zaman, gözüpek hamleler için daha uygundu. 1340’larda Osmanlı, Bizans taht mücadelesinde kazanacak tarafı destekleyerek önemli bir *kairos*’u doğru kullanmış gibidir; komşu Karesi ise kaybedecek tarafı desteklemiş ve bunun bedelini Osmanlı tarafından yenilerek ödemiştir. Osmanlı’nın güçlü rakibi Karesi’den kurtulması aynı zamanda onun

Kathleen D. Morrison, Carla M. Sinopoli (ed.), *Empires*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), ss. 38-39.

⁶² John E. Woods, *The Aqqoyunlu: Clan, Confederation, Empire.*, (Salt Lake City: The University of Utah Press, 1999), ss. 9, 29, 33.

⁶³ Faruk Sümer, “Oğuzlar”, *İslam Ansiklopedisi*, c. 9., (Eskişehir: MEB, 2001), ss. 378-387.

⁶⁴ Emecen, *op.cit.*, ss. 155-159.

özellikle denizcilikten çok iyi anlayan personelini de devralması demekti. Bizans İmparatoru İoannis Kantakuzenos rakibi V. İoannis Paleologos'a karşı yürüttüğü mücadelede Osmanlı'dan yardım istedi ve bunun üzerine 1352'de Orhan'ın oğlu Süleyman Çanakkale Boğazı'ndan Trakya'ya geçti. 1354'de Trakya'da büyük bir deprem oldu. Bu Osmanlılar için çok şanslı bir olaydı çünkü Bizans kaleleri ve surlarına, dolayısıyla da savunma sistemine büyük zarar vermişti. Osmanlı gücünün Trakya'da pekişmesi için önemli bir fırsat doğmuştu.⁶⁵ Böylece zengin Trakya ve Balkanlar mükemmel bir *dar-ül harb* olarak hem akın hem de fetihler için açık bir hedef haline gelmişti. Balkanlarda başarılar geldikçe de Anadolu'dan daha fazla sayıda derviş ve gazi Osmanlı girişimine katılmaya başladı. Balkanlar, aynen Anadolu gibi, politik olarak bölünmüştü ve bu Osmanlılar için işi kolaylaştırıyordu. Hristiyan dünyası o kadar bölünmüştü ki, tehlikenin farkına varmasına rağmen 1396'ya kadar Osmanlı'ya karşı ortak bir harekât düzenleyemedi.⁶⁶ Osmanlı Avrupa'da genişlemeye devam etti. Buradan gelen yeni zenginlik ve imkânlarla Anadolu'daki beyliklere de boyun eğdirmeye başladı. Cemal Kafadar'ın sözleriyle "Osmanlılar, merkezîyetçiliği neredeyse geometrik bir şekilde sürdürerek, Anadolu'da simetrik bir genişleme takip etti."⁶⁷

⁶⁵ Elizabeth Zachariadou, "İlk Osmanlılara Dair Tarih ve Efsaneler", Oktay Özel ve Mehmet Öz (ed.), *Söğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, (Ankara: İmge Yayınları, 2000), ss. 347-349, 379, 386-87; E. Zachariadou, "Karesi ve Osmanlı Beylikleri", Elizabeth Zachariadou (ed.), *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, G.C. Güven et.al. (çv.), (İstanbul: Tarih Vakfı, 1997), ss. 252-253.

⁶⁶ Anthony Luttrell, "1389 Öncesi Osmanlı Genişlemesine Latin Tepkileri", Elizabeth Zachariadou (ed.), *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, G.Ç. Güven et.al. (çv.), (İstanbul: Tarih Vakfı, 1997), ss. 138, 146-148.

⁶⁷ Kafadar, *op.cit.*, s. 17. Ayrıca bkz.: Emecen, *op.cit.*, s. 31.

Osman ve Orhan dönemlerindeki Osmanlı'yı, kurduğumuz model etrafında özetlemek gerekirse, surlar içinde erken Osmanlı Devleti'nin tohumları atılırken, Osmanlı önderleri hala şehir dışında yaşayan savaşçılardı ve başarılı akın ve fetihler yürütüyorlardı. Bu onların prestijini artırdı ve Osmanlı'yı Anadolu'daki dervişler, ulema, göçebeler ve bürokratlar için bir cazibe merkezi haline getirdi. Osmanlı önderleri, çağdaş kaynakların da ima ettiği gibi, diğer önde gelen savaşçı aileler arasında eşitler arası birinciydi. Osmanlı ailesi Türko-Moğol geleneğinin gerektirdiği gibi ülkeyi kolektif olarak yönetiyordu. Ailenin kadınları da önemli belgelerde tanık olarak gösteriliyordu. Önderler, hayatları pahasına da olsa, savaşları bizzat yönetiyorlardı.⁶⁸ Devletin bu ilk aşaması İbn Haldun'un devlet teorisindeki ilk aşamayla da uyum içindedir: Asabiyetin gereği olarak, önderler zenginlik ve şan-şöhreti yoldaşlarıyla paylaşıyorlardı; birikimden ziyade paylaşım kuraldı; hanedanın ilk aşamasında kılıç erbabına olan ihtiyaç da kalem erbabına olan ihtiyaçtan hâlâ daha fazlaydı. Osmanlılar aynı zamanda esnektiler: Fethettikleri uygarlıktan yararlanmasını biliyorlar; fethettikleri dine saygılı davranıyorlar ve fethettikleri yerlerdeki tarım ve ticaret gibi bazı uğraşları benimsiyorlardı.

Göçebe *longue durée*'si yarı-barbarlık biçiminde yerleşik-uygar *longue durée*'yi fethediyordu. Osmanlılar Orhan Gazi'nin öldüğü yıl olan 1362'de, uygun zamanlardaki (*kairos*) doğru praksis sayesinde ve şansın da yardımıyla (Sakarya'nın taşması ve Trakya depremi gibi), Batı Anadolu ve Trakya'da artık önemli bir güçtü. Orhan Gazi ise ölüm yatağında, torunlarının uygarlık tarafından zihnen, kültürel ve kurumsal olarak fethedileceğini muhtemelen biliyordu. O hâlâ bir Orta Asya adamıydı, tıpkı ataları gibi.

⁶⁸ Irène Beldiceanu, "Başlangıçlar: Osman ve Orhan", Robert Mantran (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I: Osmanlı Devleti'nin Doğuşundan XVIII. Yüzyılın Sonuna*, Server Tanilli (çv.), (İstanbul: Say, 1991), ss. 30-31.

3. Olgun Devlete Doğru Zor Bir Yol: Geçiş Dönemi

I. Murat'ın 1360'lar ve 1370'lerdeki yönetimi, Edirne gibi önemli bir kentin fethine rağmen, büyük iç sorunlarla ve kavgalarla geçti. Sorunların asıl nedeni I. Murat'la sınırlarda savaşılan gazi beyleri arasında artan gerilimdi. Gaziler I. Murat ve bürokratlarının merkezileşme politikalarından rahatsızdı. Bu dönemde ilk defa ortaya çıkan kurumlara bakıldığında, uc boyundaki huzursuzluğun nedeni daha iyi anlaşılır. Aslında olan, tarihte farklı coğrafyalarda defalarca tekrarlandığı gibi, devletin birçok insan ve birçok değer pahasına ortaya çıkışına gösterilen tepkiydi. Daha önce belirttiğim gibi, Büyük Orta Asya, Türko-Moğol göçleri ve fetihleriyle Balkanlar'a kadar genişlemişti; I. Murat zamanında ise, uygar-yerleşik *longue durée* ve emperyal platform karşısında geri çekilmeye başladı. Uygarlık bir kez daha küllerinden doğuyordu. Bunun belirtileri arasında artan iktidar ve güç kıskançlığı, gücün ve zenginliğin sayılı ellerde birikmeye başlaması, asabiyetin ve kandaşlık bağlarının kırılması, lüks hayat tarzı, bürokrasi hanelerinin ön plana çıkması gösterilebilir. Yine fatihler fethettiklerine dönüşüyordu.

I. Murat zamanında ortaya çıkan kurumlardan biri kadiaskerliktir. Cemal Kafadar'ın dikkat çektiği gibi, bu önemlidir çünkü kadiasker askeri sınıfın işlerinden sorumlu yargıçtır. Klasik Osmanlı toplumsal düzeninin en genel hatlarıyla vergi vermeyen askeriler ve vergi veren reayadan oluştuğu bilinmektedir. Demek ki I. Murat döneminde Osmanlı toplumu bu ikili ayrımı kurumsallaştıracak kadar bölünmüş ve tabakalaşmıştı.⁶⁹ Asabiya ve reaya ise birbirleriyle çelişmektedir. Asabiyet sahibi kişi bağımsızlığını kıskançlıkla korur, hareketli olmayı ve olabilmek imkânını sever, isyankârdır. Reayadan beklenen ise uysal, bağımlı, yerleşik

⁶⁹ Kafadar, *op.cit.*, s. 142.

olmak ve vergi vermektir. Ayrıca sıradan vergi veren insanları sürü (reaya) ve onları yönetenleri çoban olarak görmek ve adlandırmak da eski bir Mezopotamya emperyal geleneğidir. Bütün bu tarihsel nedenlerle, kadiaskerliğin kurulmasıyla önder ve gaziler arasındaki gerilimlerin çakışması tesadüf değildir.

Bu dönemde ortaya ilk defa çıkan önemli mevkiller ise uc beyi ve beylerbeyidir. Şüphesiz ki Osmanlı'da en baştan beri uc beyliği vardı; Osman Gazi de bir uc beyiydi. Burada önemli olan artık bir uc beyi olmayan Osmanlı liderinin uc beyi unvanı ve görevi dağıtmasıydı. Demek ki Osmanlı ailesi kendisini *primus inter pares*'ten öte görmeye başlamıştı; artık toplumun içinde değil, üstündeydi. I. Murat'ın sultan-ı azam gibi Selçuklu ve hüdevandigar/hünkâr gibi İlhanlı unvanlarını kullanan ilk Osmanlı önderi olması da bu bağlamda tesadüf değildir. Uc beyi ve beylerbeyi gibi pozisyonların varlığı ayrıca ülkenin bilinçli olarak merkez ve eyaletler veya merkez ve uclar olarak bölündüğünü, öyle algılandığını göstermektedir. Ve merkez varsa merkezkaç da olacaktır.

Devletin doğuşu her zaman için bazı kesimler adına ekonomik ve politik maliyetler demektir ve yerel bağımsızlık pahasına gerçekleşir.⁷⁰ 1360 ve 1370'lerdeki sınır boyu huzursuzlukları işte buna cevaptır ve sonuçta Osmanlı merkezi uclarda ciddi anlamda kontrol kaybetmiştir. Bu muhalefet nedeniyle Osmanlı "emekleyen erken devleti," "olgun devlet" aşamasına geçmeden çökme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Bunu önlemek için yeni kurumlara ve yeni personele gereksinim duyulmaktadır. Ronald Cohen'in belirttiği gibi, parçalanma/ayırılma politik hayatın doğasında vardır. Devlet, bu eğilimleri engellemek için oluşturulan sistemdir; parçalanmadan genişlemek, farklı etnik grupları içine

⁷⁰ Henri J.M. Claessen ve Pieter Van de Velde, "Introduction", Henri J.M. Claessen ve Pieter van de Velde (ed.), *Early State Dynamics*, (Leiden: E.J. Brill, 1987), ss. 16-17, 20.

alıp, daha heterojen, daha büyük ve daha güçlü bir yapı oluşturmaktır.⁷¹

Asabiyetten kurtulmanın zamanı gelmiştir. Ancak kurtulurken yerine ikame edilecek yeni sadakat bağları bulmak gerekir ve bunun en bilindik yolu da köle/kul kurumlarıdır. Bu tabii bir gecedecede olacak bir şey değil. İlk başta temkinli bir tarzda yeni kurumlar merkezkaç hale gelen eski kurum ve kişilerin karşısına denge unsuru olarak konur. Osmanlı Devleti işte bu doğrultuda gazilerin ele geçirdiği kölelerin beşte birine (eski bir Arap geleneği olan pençik) el koymaya başlamıştır. Yeniçerilerin kökeni burada yatmaktadır. Bu çok eski Yakın Doğu emperyal geleneğine göre, teoride sadece krala/sultana bağlı olan ve kandaş bağlarından kurtulmuş bu insanlar yeni düzenin asıl teminatları olarak görülür. Çünkü tecrübeyle sabit olmuştur ki, eski, doğal ve artık tehlikeli hale gelen asabiyeti ortadan kaldırmak yetmez; yerine yaratılmış yeni bir asabiyet koymak gerekir. Bu noktada İbn Haldun'un neler söylediğini hatırlamak faydalı olabilir:

"Kaynaşmanın husule gelmesine esas olan (gerçek) husus ise, bir arada yaşama, yekdiğerini savunma, uzun süren temas, birlikte yetişme ve süt emme durumunun meydana getirdiği rabıta ile hayat ve mematla ilgili olan sair hallerden ibarettir. Gerçekte, asabiyeti meydana getiren unsur, nesepten ziyade içtimai zaruretlerde ve kader birliğinde iştiraktır [...] Bu durumda her ne kadar ortada neseb yoksa da, nesebin semereleri mevcut olur."⁷²

Devşirme kurumu yeniçerileri bu amaçla takip etmiştir. Devlet Hıristiyan çocukları ailelerinden koparıp sadece sultan ve

⁷¹ Ronald Cohen, "State Origins: A Reappraisal", H. J.M. Claessen ve Peter Skalnik (ed.), *The Early State*, (Paris: Mouton Publishers, 1978), ss. 35, 59-60; Ronald Cohen, "Introduction", R. Cohen ve E. Service (ed.), *Origins of the State: The Anthropology of Political Evolution*, (Philadelphia: Institute for the Study of Human Issues, 1978), s. 4.

⁷² İbn Haldun, *Mukaddime*, c.1, s. 413; İbn Khaldun, *The Muqaddimah*, c. 1, ss. 330-331, 347, 372-374.

devlete asker/bürokrat olarak, sadakatle ve liyakatle hizmet etmeleri için eğitir. Bunlar birçok örnekte sadece teoride kalmıştır ama bunun nedenleri ayrı bir konudur.

Osmanlı devlet kuruluşunun bu aşaması, İbn Haldun'un modelindeki önderin bir zamanlar eşiti olan yoldaşlarından kurtulması ve onlar yerine tâbi kişileri ikame etmesiyle örtüşür.⁷³ Buna paralel olarak, zenginliğin ve şan-şöhretin sayılı ellerde birikmesi, bunların görelî olarak adil dağılımının yerini alır. Hazine kavramı ve kurumu da bu dönemde ortaya çıkar. Ancak daha önce de belirttiğim gibi bunlar bir gecede olmaz, olamaz. O nedenle Osmanlı Devleti'nin bahsettiğim aşamasını "geçiş erken devleti" olarak adlandırıyorum.⁷⁴ Bu aşamada merkezkaç kuvvetler yeni merkez kurumlarıyla dengelenir;⁷⁵ kalem erbabı ihtiyacı kılıç erbabına olan ihtiyaç kadar önemli hale gelir; kandaş olmayan bürokratlar devlet aygıtını ele geçirmeye başlar; ve Polanyi'nin kavramlarıyla söylersek, simetri temelli ekonomik karşılıklılık ilkesi yerini tedrici olarak merkeziyet temelli ekonomik yeniden dağıtım ilkesine bırakır.⁷⁶

Osmanlı geçiş devletindeki kurumsal yeniliklerin arkasında Anadolu'nun önemli kentlerinde eğitim görmüş ve sonra Bitin-

⁷³ İbn Haldun'un devlet kuruluşu, iktidarın doğası ve sonuçları hakkındaki görüşlerinin iyi bir analizi için bkz.: Abdesselam Cheddadi, "Le Système du Pouvoir en Islam d'après Ibn Khaldun", *Annales: Économies, Sociétés, Civilisations*, v. 35, n. 3-4, (May-Aug., 1980), ss. 534-550.

⁷⁴ Burada gene Claessen ve Skalnik'in tasnifinden ilham aldım. "İlham" diyorum çünkü, onların kullandığı "tipik erken devlet" aşamasını atlıyorum ve onun için kullandıkları ölçütleri "geçiş erken devleti" ölçütleriyle birleştirerek ilâ aşamayı tek bir aşama içinde eritiyorum.

⁷⁵ Erken devlet kuruluşu aşamalarındaki merkez-merkezkaç gerilimleri ve mücadeleleri için bkz.: Henri J.M. Claessen ve Pieter van de Velde (ed.), *Early State Dynamics*, (Leiden: E.J. Brill, 1987).

⁷⁶ Erken devlet ekonomisi ve bundaki değişimler için bkz.: Henri J.M. Claessen ve Pieter van de Velde (ed.), *Early State Economics*, (New Brunswick: Transaction Publishers, 1991).

ya'ya hizmet sunmaya gelmiş Türk uleması/bürokratları vardır.⁷⁷ Ayrıca Osmanlı ulemasından bazıları 14 ve 15. yüzyıllarda Mısır, İran ve Türkistan'a eğitimlerini tamamlamaya gitmiştir.⁷⁸ Bu insanlar, Anadolu'da Büyük Selçuklular'dan beri egemen olan İran-İslam devlet geleneği içinde yetişmişlerdir. Sultan'a önerdikleri bütün önemli kurumlar Yakın Doğu kökenlidir: Gulam (yeniçeriler), pençik, vezirlik ve kadiaskerlik (bu muhtemelen Memlük kökenlidir⁷⁹) gibi. Özellikle bir vezir hanedanı olarak Çandarlı ailesi, 14 ve 15. yüzyıllar boyunca devlet kuruluşunun çeşitli aşamalarında çok etkili olmuştur. Dolayısıyla, 15. yüzyıl tarihçilerinin (ki bunların çoğu derviş ve gazi ailelerinden gelmektedir; yani devlet kuruluşunun her aşamasında biraz daha güç ve itibar kaybeden bir grubun mensubudurlar) bu bürokratları bütün yeniliklerin (tabii ki pre-modern dünyada kötü bir şeydir yenilik), hilelerin ve günahların nedeni olarak görmesi şaşırtıcı değildir.⁸⁰ Aslında tarihçiler kendi "sınıf çıkarları" açısından haklıdırlar. Bu yöntemler, imparatorluk-banilerinin, eski yoldaşlarını yeni astlarla değiştirdikleri binlerce yıllık "kirli hileler"dir.⁸¹ Çandarlılar Yakın Doğu vezir hanedanları geleneğinin, yani Nizam ül-Mülk'ün, Reşidettin'in, Cuvayni'nin devamıydılar. Hiç şüphesiz ki her türlü "emperyal hile"yi biliyorlardı.

I. Murat aynı zamanda kendi kardeşlerini öldürten ilk Osmanlı sultanıdır. Murat'la birlikte Türko-Moğol kolektif egemenlik ve ülüş (önder aile içinde ülke topraklarının ve yönetiminin

⁷⁷ Bkz.: Nicolas Vatin, "Osmanlılar'ın Yükselişi (1362-1451)", Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I: Osmanlı Devleti'nin Doğuşundan XVIII. Yüzyılın Sonuna*, Server Tanilli (çv.), (İstanbul: Say, 1991), ss. 43-97.

⁷⁸ İnalçık, *The Ottoman Empire: The Classical Age*, s. 166.

⁷⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, (Ankara: TTK, 1984), s. 387.

⁸⁰ Kafadar, *op.cit.*, ss. 16-17, 110-112, 129, 139, 142-143,

⁸¹ Findley, *op.cit.*, s. 127.

paylaşılması⁸²) sistemleri de terkedildi.⁸³ Kolektif egemenlik ve ülüş sistemi göçebe imparatorluklarının *differentia specifica'sıdır*. Bu bir taraftan bozkır töresidir, ancak diğer taraftan da bir zorunluluktur. Yabancı ve aynı zamanda da devasa olan toprakları yönetmek için bölmek gerekmektedir. Bu sistem karizmatik imparatorların önderlik ettiği ilk bir-iki kuşakta fazla sorun çıkarmaz ancak sonra parçalanma kaçınılmaz olur. Osmanlılar bir şekilde bu derin ve uzun geçmişli bozkır geleneğinden tam zamanında kurtulmayı bilmişlerdir. Bunu neden ve nasıl yaptıkları tartışma konusu ancak Selçuklulardan daha iyi tarih öğrencileri oldukları, tarihten daha çok ders çıkardıkları akla yatkındır. Sultanlar üzerinde Rum danışmanlar aracılığıyla bir Bizans etkisinin söz konusu olması da mümkündür.

Sonuçta 1360 ve 1370'lerin krizi geçiş devleti tarafından aşıldı. Başka bir deyişle, "ayrılıkçı" güçler yeni kurumların güçleriyle dengelendi. Ancak farklı bir açıdan bakılırsa, dairevi bir söz söyleme pahasına, merkezkaç güçlerin kendisi bu yeni kurumların ürünüydü. Merkez ve merkezkaç güçler arasındaki mücadele bütün pre-modern devletlerin temel diyalektik dinamığıdır. Biri olmadan diğeri olmaz. Birbirlerini üretirler, yeniden üretirler, şekillendirirler ve yeniden şekillendirirler.

Krizi arkalarında bırakan Osmanlılar Trakya'daki konumlarını güçlendirmeye ve Balkanlar'a doğru genişlemeye devam ettiler. I. Murat'ın hayatı dâhil büyük bedellerin ödendiği 1389 Kosovo savaşında Sırp'ları yendiler. I. Bayezit babasının yerine hiç zorlanmadan geçti. Yeni sultanın kısa hükümdarlığı (1389-1402), Anadolu'daki beyliklerin bastırılması ve Haçlıların Niğbolu'da

⁸² Ülüş sistemi için bkz.: Thomas T. Allsen, "Sharing out the Empire: Apportioned Lands under the Mongols", A. Khazanov ve André Wink (ed.), *Nomads in the Sedentary World*, (Patstow: Curzon, 2001), s. 183.

⁸³ Imber, *The Ottoman Empire*, s. 129.

1396'da yenilmesi (bu aslında hafif süvarinin ağır süvariye karşı zaferidir) gibi büyük zaferlerle doludur. Ancak Sultanın hızlı başarıları, aşırı özgüveni ve gözüpekliği pahalya patladı. Timur'un emrinde yeni bir Orta Asya dünya-gücü ufukta belirdiğinde, Beyazıt O'nun emirlerini kabul edemeyecek ve O'na tâbi olamayacak kadar gururluydu. Bayezit 1402'de Ankara'ya yenicilerden, Balkanlarda topladığı Hristiyan askerlerden ve Türkmenlerden oluşan ordusuyla geldi. Savaş, bilindiği gibi, Osmanlılar için felaketle sonuçlandı. Osmanlı ordusu, Timur'un asabiyeti bilinçli olarak korunmuş ve katı disiplinli ordusunun dengi değildi. Türkmenler savaş meydanında yoldaşları olarak görmedikleri Osmanlı Sultanı'nı terk etmişlerdi çünkü artık iki grubun hayalleri farklıydı. Bayezit'la savaşın sonuna kadar omuz omuza savaşan ise, Yenicheri asabiyetiydi. Sultan 1403'de tutsakken öldü.

Bu çapta bir dünya-gücünün karşısına yeteri kadar güçlü olmadan, yanlış zamanda (*kakakairos*) çıkmak şüphesiz ki bir hataydı ve eğer Timur Anadolu'da kalmayı seçseydi tam bir felaketle sonuçlanacaktı. Anlaşılan, en büyük tutkusu Cengiz Han'ın şan-şöhretini geçmek olan Timur için Konstantinopol ve Bizans'ı fethetmek çok bir şey ifade etmiyordu. O'nun ihtiraslarına Çin'in fethi daha uygundu. Bu yüzden Anadolu'daki beyliklere özerklik tanıdıktan, yani bir *de facto muluk al-tawa'if* kurduktan sonra, Çin'e yönelmek üzere yurdu Maverâünnehir'e döndü.⁸⁴

Ankara yenilgisini Osmanlı şehzadeleri arasında 11 yıl süren iç savaş izledi. Karşılaştırmalı devlet kuruluşu çalışan sosyal bilimcilerin ileri sürdüğü gibi, geçiş erken devlet aşamasında fetret devri olağan bir durumdur. Çünkü merkez ve merkezkaç güçler arasındaki amaç ve çıkar ayrılığı nedeniyle gerilim yükselir ve yönetici aile içinde taht kavgaları başlar. Dış tehlike veya saldırı bu eğilimleri sadece güçlendirir veya ortaya çıkarır. Arkasından

⁸⁴ V.V. Barthold, *Four Studies on the History of Central Asia*, c. 1, V. Minorsky ve T. Minorsky (çv.), (Leiden: E.J. Brill, 1962), ss. 59-61.

iç savaş takip eder.⁸⁵ Erken devletten olgun devlete geçiş işte bu faktörler yüzünden kural olmaktan ziyade istisnadır. Başarılı devletlerin tarihi, onların tarihini doğal olarak daha iyi biliyor ol-
sak da, aslında istisnalar tarihidir.

Osmanlı Devleti de I. Murat’dan başlayarak geçiş döneminin benzer iç sorunlarını yaşadı. Timur dış tehlikesi de erken Osmanlı Devleti’nin neredeyse sonunu getiriyordu. İç savaş döneminde bazı önemli gazi aileler ve dervişler parçalanmadan yana tavır almış gibidirler. Ayrıca Bizans da taht kavgasında en güçsüz kardeşi güçlülere karşı desteklemiştir (bu eski emperyal hileyi Çin de çok uygulamıştır). İç savaşın bitişinden sonra ise gazi/göçebe çevresiyle yakın ilişkileri olan heterodoks din adamı Şeyh Bedrettin’in başlattığı isyan,⁸⁶ Osmanlı’nın “genişlerken merkezileşme” projesine ciddi bir merkezkaç tehdit oluşturmuştur.

Ancak bütün bu kargaşa ve kavga içinde, Osmanlı bir şekilde badireleri atlatmasını bilmiştir; yani istisnalar tarihinin bir parçası olmaya hak kazanmıştır. I. Mehmet’in zaferiyle sonuçlanan iç savaşın sonrasında, devlet 1402-öncesi gücüne kavuşmuştur. Halil İnalıcık’ın belirttiği gibi, 1402-1453 döneminin temel tarihsel problemi, Osmanlıların nasıl bütün bu krizleri atlatıp toparlanabildiğini açıklamaktır. İnalıcık’a göre, bu sorunun cevabı Osmanlı merkeziyetini savunan ve ondan çıkarı olan güçlü gruplarda, özellikle de kullarda aranmalıdır. Bu grupların en önemlisi de sayıları o dönemde 7.000’i bulan yeniçerilerdir.⁸⁷ Çıkarları merkezi devletin yeniden kurulmasında olan diğer gruplar da bürokratlar, ulema ve tımarlı sipahilerdir. Osmanlı ailesinin Anado-

⁸⁵ Cohen, *State Origins: A Reappraisal*, s. 60.

⁸⁶ Bkz.: Michel Balivet, *Şeyh Bedreddin: Tasavvuf ve İsyan*, Ela Güntekin (çv.), (İstanbul: Tarih Vakfı, 2005).

⁸⁷ İnalıcık, *The Ottoman Empire*, s. 17.

lu ve Balkanlar'daki büyük prestiji de buhrandan çıkışın önemli nedenlerinden biri olarak gösterilmektedir.⁸⁸

İbn Haldun terminolojisiyle söylersek, devletin 3-4 kuşaklık kritik eşiği geçebilip çökmemesinin nedeni aşiret asabiyetinin yerini bir başka asabiyetle doldurmasıdır (yeniçeriler, kul sistemi). Osmanlıların bir diğer yeteneği de önceki imparatorlukların tarihinden dersler çıkarabilmeleridir. Yukarıda belirttiğim gibi, Osmanlılar bozkır geleneği olan kolektif egemenliği daha önce terk etmişlerdi. Kardeşler arasındaki iç savaş ise bu eğilimi artırdı. Ankara Savaşı'nın yarattığı sendrom, erkek kardeşlere karşı gösterilecek merhametin bedelinin büyük olabileceğini göstermişti. Sonuçta kardeş katli (isyan ettiği için değil, varolduğu için öldürmek) Osmanlı'nın en meşru kurumlarından oldu. Timur'un oğlu Şahruh Orta Asya normlarından kesin bir sapma olan bu uygulamayı I. Mehmet'e yazdığı bir mektupta kınar. Ancak burada daha önemli olan I. Mehmet'in verdiği cevaptır. Sultan, Şahruh'un uyarısını anladığını ancak Osmanlıların problemleri tecrübeyle çözdüklerini, fırsat kollayan düşmanların kol gezdiği bir ortamda ülkenin iki padişah kaldıramayacağını gördüğünü belirtir.⁸⁹

Bu ifadelerde açık bir şekilde öğrenme yeteneği görülür. Osmanlılar öğrendiler, çünkü öğrenmek zorundaydılar. Çok mütevazı kökenlerden gelen bu adamlar, adım adım, yavaş yavaş ilerlemek durumundaydılar. Göçebe kökenlilerin kurduğu diğer imparatorluklara kıyasla yavaş olan bu ilerleme sağlam basmayı öğrenmeyi de beraberinde getirmişti.⁹⁰ Buna karşılık Timur'un

⁸⁸ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, c. 1 (1300-1600), Halil Berktaş (çv.), (İstanbul: Eren, 2000), ss. 48-49.

⁸⁹ Halil İnalçık, "The Ottoman Succession and its Relation to the Turkish Concept of Sovereignty", *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire: Essays on Economy and Society*, (Bloomington: Indiana University Press, 1993), ss. 57-59.

⁹⁰ Bkz.: Köprülü, *op.cit*, s. 106; Kafadar, *op.cit*, s. 9.

ordusu baştan beri o kadar güçlüydü ki, istediği yeri fethetti. Timur kişisel yönetiminden ve yenilmez ordusundan başka bir idare yöntemi tanııyordu; İranlı bürokratları ve bir sürü yetenekli adamı kullandı ama onların yüksek mevkilere gelmelerine izin vermedi. Sonunda ise, Timur'un ölümü imparatorluğu çökertmeye yetti.⁹¹ Osmanlıların baştaki görelî zayıflığı ise, sonraki gücün kaynağı oldu. Savaşı kaybeden Bayezit'in oğlu I. Mehmet'in, galip Timur'un oğlu Şahruh'a emperyal dersler verme cüreti bu bağlamda anlaşılabilir. Şahruh çok daha şöhretli bir imparatorluk devralmıştı; I. Mehmet ise çok daha kurumsallaşmış bir erken devlet. İkincisinin birincisinden aslında daha güçlü olduğu uzun vadede anlaşılacaktı.

İç savaştan sonra merkezle merkezkaç kuvvetler arasında bir *modus vivendi* oluştu. Cemal Kafadar'ın özetıyla söylersek, I. Mehmet (1413-21) ve II. Murat dönemlerinde (1421-44, 1446-1451) akıncılık faaliyetiyle devletin kontrolündeki genişleme arasında görelî olarak gerilimsiz bir denge vardı. Bu askeri başarıların büyüttüğü yeniden dağıtım pastasının getirdiği pragmatizmle ilgiliydi. Gazi beyleri boyun eğmişti ama bu onların zaman zaman bağımsız hareket edebilmelerine ve şan-şöhret, zenginlik kazanmalarına engel değildi. Ve nihayet, merkezileşme ve mali politikalar devam etti ama I. Bayezit dönemindeki kadar agresif bir şekilde yürütülmedi.⁹² Merkezle uc arasındaki bu *modus vivendi* Osmanlıların Balkanlar'da genişlemeye devam etmesini ve Haçlılar ve Germiyanogulları gibi güçlü rakipleri yenmesini sağladı.

Ancak bu geçiş devleti olgun devlete, yani sağlam bir şekilde kurumsallaşmış merkezi bir devlete dönüşmeye yeterli değildi. Bu anlamda ne bir ilerleme ne de bir gerileme vardı. Topraklar büyümeye devam ediyordu ama bu binlerce yıllık bir emperyal

⁹¹ Beatrice Forbes Manz, *The Rise and Rule of Tamerlane*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1989), ss. 18-20, 117, 150-152.

⁹² Kafadar, *op.cit.*, s. 18.

platformun kaotik ortamında çok kısa sürede yok olabilirdi. I. Mehmet'in Şahrüh'a söylediği gibi, etrafta fırsat kollayan bir sürü "iç ve dış düşman" vardı. Osmanlılar niteliksel bir sıçrama yaptıracak yeni bir adım atmaya ihtiyaç duyuyordu. Bu adım Konstantinopol'ün fethi olacaktı. Geriye bakıldığında bu fethin ne kadar büyük ve çeşitli işlevler gördüğü açıktır. Bu paha biçilmez *ka-iros*'un önemini zamarında anlamak ve gereğini yapmak ise Fatih Sultan Mehmet'in erdemi olacaktır.

4. Osmanlı Dünya-İmparatorluğunun Emperyal Bir Akıl Tarafından Kuruluşu

1440'larda Konstantinopol'ün olası fethi üzerine gazi ve bürokrat çevreleri arasında ciddi bir anlaşmazlık baş göstermişti. Gaziler – savaş hizbi- doğal olarak fetihten yanayken (şehrin fethi İslam'ın doğuşundan beri en önemli gaza hedeflerinden biriydi, belki de birincisiydi), Vezir Çandarlı liderliğindeki bürokrasi –barış hizbi-savaşa karşıydı.⁹³ Bürokratlara göre, Bizans'la barışçıl ilişkiler Osmanlıların yararınaydı. Türkî bürokratlar Yakın Doğu tipi bir devletin nasıl kurulacağını ve yönetileceğini biliyorlardı; bu görev için eğitilmişlerdi ve hizmetlerini sunmaya hazırdılar. Ancak bunun ötesine geçip emperyal ihtiraslar peşinde koşmak onların işi değildi. Ayrıca "sınıf çıkarı" açısından bakıldığında da haklıydılar çünkü fethin kaçınılmaz olarak imparatorluk kurmak anlamına geldiğini biliyorlardı; bildikleri diğer bir şey de, imparatorluk-devletin kendi kurdukları erken devletten çok farklı olduğu, farklı bir doğaya sahip bulunduğuydu. O yeni dünyada kendilerine olan ihtiyacın hızla düşeceği neredeyse kesindi. Dolayısıyla fethi karşı çıkmaları anlaşılırdır, aynen gazilerin fethi istemesi gibi.

⁹³ Bkz.: Halil İnalcık, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar I*, (Ankara: TTK, 1954).

İmparatorluk kurmak için, emperyal bir zekâya, emperyal ihtiraslara ve evrensel bir vizyona ihtiyaç vardır. Dönemi analiz eden araştırmacı hangi ölçütü kullanırsa kullansın, 1451’de tahta çıkan II. Mehmet’in bu görev için çok uygun bir isim olduğu bellidir. Osmanlılar Konstantinopol’ün fethinde Macarlardan aldıkları top teknolojisini kullanarak pragmatizmlerini bir kez daha gösterdiler. Fatih’in daha sonra kuracağı tophanede de Macarlar, Fransızlar, Venedikliler, Sicilyalılar, Almanlar ve İspanyollar istihdam edilecekti.⁹⁴ Orta Asya’nın okçu süvarileri emperyal platformda kuşatma uzmanı olmuşlardı.

Fetihten hemen sonra II. Mehmet güçlü bir tarih ve imparatorluk bilincine sahip olduğunu göstermeye başladı. İlk iş olarak, Vezir Çandarlı Halil başta olmak üzere fetih öncesi savaş ve barış hiziplerinin önde gelen temsilcilerini öldürttü. Gazilerin yüzyıllardır o kadar çok istediği fetih onların güçlü ve özerk bir grup olarak sonunu getirmişti. Gaziler muhtemelen fethin İstanbul’u *İslambul* yapacağını,⁹⁵ Osmanlıların gazi karakterine tekrar döneceğini ummuşlardı. Ancak İbn Haldun yasası yürürlükteydi: Asabiyet ne kadar kazanırsa o kadar kaybeder. Gazilerin başı olarak Fatih karar almayı, şan-şöhreti ve zenginliği tekelleştirme sürecini hemen başlattı. O bundan sonra önemli iktidar kaynaklarının ve araçlarının temel yeniden dağıtıcısı olacaktı.

Türki bürokratlar da, öngördükleri veya en azından sezdikleri gibi, fetihten sonra eski önemlerini yitirdiler. Gerçek bir dünya-imparatorluğu çok uluslu, kozmopolit bir birimdir. Bununla paralel olarak imparatorluk yönetiminde çeşitli geleneklerden ve o geleneklerden gelen personelden yararlanılır. Bu anlamda Fatih’in vezir-i azamlarının kompozisyonu öğreticidir: Yedi vezirden ikisi Türk, üçü devşirmeydi, ikisi de fetih-öncesi Bizans aristokrasisinden geliyordu. Bizans İmparatoru Konstantin’in yeğen-

⁹⁴ Imber, *The Ottoman Empire*, ss. 270-273.

⁹⁵ Hodgson, *op.cit.*, c. 2, ss. 560-561.

leri de Osmanlı'da vezir-i azamlık, kaptan-ı deryalık ve beylerbeyliği yaptılar.⁹⁶ Bu Greko-Romen aristokratlar imparatorluğun doğasını gayet iyi biliyorlardı, fethedilenin dilini konuşuyorlardı ve bölgenin sorunlarına, coğrafyasına hâkimlerdi. Bu nedenle Osmanlı'ya büyük hizmetleri ve faydaları oldu.⁹⁷ Türkîler bu binlerce yıllık emperyal ilkeden hoşnut değillerdi; Fatih'in yabancı yeteneklere olan ilgisini anlamıyorlar, sarayda çalışabilmek için kişinin İranlı, Yahudi veya Frenk olması gerektiğini söylüyorlardı.⁹⁸ Tabii Türkîlere karşı olan bu tavır değişikliği kişisel değil, sadece emperyalıdı.

Eylemleri ve çağdaş kaynaklar göstermektedir ki, Fatih bilinçli bir imparatorluk banisiydi, spontane değil. İslami bir görünüş altında Roma İmparatorluğu'nu yeniden canlandırmak (*translatio imperii*'den ziyade, *renovatio imperii*) *idée fixe*'iydi.⁹⁹ Yakın Doğu'dan Helen İmparatorluğu'na, oradan da Roma 'ya geçen imparatorluk kavramının Bizans'a da miras kaldığı bilinmektedir. G. Ostrogorsky'nin özetlediği gibi, "sadece bir meşru imparatorluk olabileceği fikri bütün Bizans politik doktrinlerinin temel prensibi, abecesidir."¹⁰⁰ Fatih'e atfedilen şu sözler de neredeyse aynıdır: "Dünya imparatorluğu, tek bir din ve hükümdarla, tek olmalıdır."¹⁰¹ Fatih bu *leitmotif* ve imparatorluk fikri üzerine sis-

⁹⁶ Bkz.: Lowry, *op.cit.*, ss. 115-130.

⁹⁷ Bunlardan biri için bkz.: Theoharis Stavrides, *The Sultan of Vezirs: The Life and Times of the Ottoman Grand Vezir Mahmud Paşa Angelovic (1453-1474)*, (Leiden: Brill, 2001).

⁹⁸ Gülru Necipoğlu, *Architecture, Ceremonial, and Power: The Topkapı Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, (Cambridge: The MIT Press, 1991), s. 250.

⁹⁹ Murat Belge, *Osmanlı'da Kurumlar ve Kültür*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005), ss. 55, 60-61.

¹⁰⁰ George Ostrogorsky, "The Byzantine Emperor and the Hierarchical World Order," S.N. Eisenstadt (ed.) *The Decline Of Empires*, (New Jersey: Prentice-Hall, 1967), s. 26.

¹⁰¹ İnalçık, *The Ottoman Empire*, s. 56. Ayrıca bkz.: Robert Mantran, "L'Empire Ottoman", Maurice Duverger (ed.), *Le Concept d'Empire*, (Paris: Presses Universitaires de France, 1980), s. 237.

tematik olarak çalışmıştı, eğitilmişti. Nasıl Asurlular Akadlı Sar-
gon üzerine okumuşlar ve kütüphaneler kurmuşlarsa, Fatih de
Antikite meraklısıydı. Türkçe, Farsça ve Arapça'ya ek olarak
muhtemelen Yunanca da biliyordu; Yunan danışmanları ve te-
mel görevi Greko-Roman imparatorlar hakkında kitap yazmak
olan bir Rum uzmanlar ekibi vardı.¹⁰² Başarılarını İskender ve Se-
zar'ınkilerle kıyaslıyordu, onları geçmek istiyordu.¹⁰³ Başka bir
deyişle, ilham veren imparatorluğu Roma'ydı.

Ancak O ne İskender'di, ne de Timur, çünkü onların sahip ol-
duğu kaynaklara ve konjonktüre sahip değildi. 1453'den önce
sadece bölgesel bir gücün başındaydı ve hırslarıyla elindeki kay-
naklar arasında uyumsuzluk vardı. Amaçlarına ulaşmak için
Konstantinopol'ün fethinin en kısa ama en emin yol olduğunu
çabuk anladı. Çünkü emperyal başkenti fethetmek onun geçmi-
şini, şanını, kurumlarını, personelini, hatta binlerce yıllık mirasını
da fethetmekti. Fetih, mukayese kabul etmeyecek kadar büyük
bir niteliksel sıçrama yaptırdı. Osmanlı geçiş devleti neredeyse
bir gecede olgun devlete, hatta imparatorluğa dönüşmüştü. Bir
Trabzonlu Rumun Fatih'e yazdığı bir mektupta dediği gibi, "se-
nin Romalıların imparatoru olduğundan kimse kuşku duymu-
yor. İmparatorluğun merkezini kim hak edip almışsa imparator
odur, Roma İmparatorluğu'nun merkezi ise Konstantinopo-
lis'dir."¹⁰⁴ Fetih, hiç şüphesiz ki, hem zaman hem de mekân açı-
sından, mükemmel bir *kairos*'tu.

Ancak şehrin durumu kötüydü: "Ne de olsa, ölü bir bir impa-
ratorluğun ölü bir merkeziydi."¹⁰⁵ Bir nostalji imparatorluğunun

¹⁰² Bkz.: Julian Raby, "Mehmed the Conqueror's Greek Scriptorium", *Dumbarton Oaks Papers*, c. 37, (1983), ss. 15-34.

¹⁰³ Franz Babinger, *Fatih Sultan Mehmet ve Zamanı*, Dost Körpe (çv.), (İstanbul: Oğlak, 2002), s. 352.

¹⁰⁴ Necipoğlu, *op.cit.*, s. 12.

¹⁰⁵ Halil İnalcık, "The Policy of Mehmed II toward the Grek Population of İs-
tanbul and the Byzantine Buildings of the City", *Dumbarton Oaks Papers*, c. 23,
(1969-1970), s. 231.

fakirleşmiş ve ihmal edilmiş başkentiydi. Fetih ve fetihten sonrakı yağma şehri daha da yıprattı. Bu durumu gördüğünde, Fatih'in en büyük imparatorlukların bile çöktüğüne, harap olduğuna dair olan şu şiiri mınıldandığı söylenir: "Baykuş nevbet çalar Efrâsiyab takında, Örumcek perdedârdır Kayserin sarayında."¹⁰⁶ Şehrin şanına yakışır bir emperyal başkent haline getirilmesi için yeniden yapılandırılması ve şenlendirilmesi talimatını verir. Yeni imparatorluğun cisimleşmiş hali olacak yeni ve şaşıla bir saray emperyal imaj için şarttır. Topkapı Sarayı'nın Bizans akropolünün üzerine inşa edilmesi eskinin bittiği, yeninin başladığı anlamına geliyordu. Çağdaş Müslüman gözlemciler sarayı efsanevi Sasani saraylarıyla mukayese ediyordu. Köşkler, fethedilmiş ülkeleri simgeliyordu; çeşitliliğe olan bu vurguya paralel olarak, o ülkelerin en iyi ustaları inşaatlarda görev almıştı. Sarayın dışarıdan, uzaktan görüntüsü Türko-Moğol askeri kampını andırır (ordu). İç örgütlenmesi ise, Bizans ve İran'ın görülemez, dokunulamaz, yaklaşılamaz kutsal imparator geleneğini takiben, padişahın tecridini sağlamak üzere tasarlanmıştı. Saray törenleri, bazı Bizans etkileri olsa da büyük ölçüde Abbasi etkisiyle şekillendi. Özetle, çok kültürlü imparatorluğun bir mikro-kozmosu olarak düşünülen saray farklı emperyal geleneklerin de bir harmanıydı.¹⁰⁷

Saray sadece emperyal aileye ve hareme ev sahipliği yapıyordu; aynı zamanda merkezi idare ve geleceğin idarecisi olacak çocukları (kulları) eğitecek okullar da buradaydı. Divan ("kabin"), imparatorun kafes tipli bir pencereden takip ettiği bir odada toplanıyordu. Bir Abbasi mirası olan bu pencere uygulaması,¹⁰⁸ imparatorun kutsallığı, görünmezliği ve hatta tanrısallığıyla ilgiliydi. İdeolojik ve simgesel önemi bir yana, imparator bu kafes

¹⁰⁶ Necipoğlu, *op.cit.*, s. 3.

¹⁰⁷ *Ibid.*, ss. 8, 10-11, 14, 15-16, 242-246, 251.

¹⁰⁸ Uzunçarşılı, *op.cit.*, s. 5.

sayesinde ülkenin adil bir şekilde yönetilip yönetilmediğini de denetleyebiliyordu (kasr-ı adalet). Yakın Doğu adalet anlayışını takiben, divanın en önemli görevlerinden biri askeri sınıfın reaya yaptığı zulümleri ve yanlışlıkları cezalandırmak ve telafi etmektir. Bu görevle uğraşırken divana mezalim mahkemesi denirdi. Adalet dairesi ideolojisi Osmanlı'ya Sasani-İran nasihatnamelerinin tercümesiyle aktarılmıştı.¹⁰⁹

İmparatorluğun çeşitliliği ve Osmanlıların bu çeşitliliği sahiplenmekteki pragmatizmi kendini hukukta da gösterir. Şeriat dışında kalan alanlarla ilgilenen ve Fatih zamanında kâğıda dökmeye başlanan kanunnameler bir tür seküler hukuk sayılabilir. Bu yasalar külliyyatına Örf-i Sultani denilirdi. Bazı milliyetçi tarihçiler, ataların binlerce yıllık töresine yaptığı vurgudan ve meşruiyeti burada aramasından yola çıkarak, bu adlandırmanın Türko-Moğol kültürün devamını gösterdiği tezini ortaya attılar (ünlü Moğol yasası Osmanlı dünyasında bilinirdi). Ancak gerçek bunun tersi gibidir. Ümit Hassan'ın vurguladığı gibi, Osmanlılar Oğuz kandaşlığından *imperium*'a geçerken kendi geçmişlerini ve onun ima ettiği değerleri bilinçli olarak sildiler; ancak bunu yaparken eski hatıraları canlandırdılar, yaptıklarını atalarının kanunlarıymış gibi gösterdiler.¹¹⁰ Bu anlamda, Osman'ın kökenlerini ve soykütüğünü Orta Asya'ya bağlayan kroniklerin imparatorluğun kuruluş esnasında (15. yüzyılın ikinci yarısı) yazılması da tesadüf olmasa gerek. "Canlandırırken öldürme"nin en iyi örneği Fatih Kanunnamesi'nin kardeş katli bölümünde bulunabi-

¹⁰⁹ Bkz.: Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler* (15.-17. Yüzyıllar), (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), pp. 74-78; Halil İnalcık, "Adaletnameler", *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, (İstanbul: Eren, 2000), ss. 75-190; Halil İnalcık, "Suleiman the Lawgiver and Ottoman Law", *Archivum Ottomanicum*, s. 1, (1969), s. 107; Halil İnalcık, "Comments on 'Sultanism': Max Weber's Typification of the Ottoman Empire", *Turkey and Europe in History*, (İstanbul: Eren, 2006), s. 22.

¹¹⁰ Hassan, *Osmanlı ...*, ss. 23, 42.

lir. Bu madde "atalarının kanunu" gereği ve nizam-ı âlemin sürmesi için karındaşlarını öldürmenin haklı ve uygun olduğunu belirtir. Daha önce de belirttiğim gibi, Büyük Orta Asya göçebe geleneğinde kardeşler taht mücadelesinde öldürülebilir; ancak beşiklerinde yatan kardeşlerin katli bu geleneğe göre kabul edilemezdir. Osmanlılar, tarihin çok başarılı ve çalışkan öğrencileri olarak, Bizanslı ve İranlı öğretmenlerinden yeterince hipokrazi öğrenmişlerdi. Hikmet Kıvılcımlı'nın da söylediği gibi, kardeş katli Osmanlı'da kandaşlığın kesin ölümü anlamına gelir. Bizans kan kardeşlerini "fethetmişti."¹¹¹

Ancak "Türki devletlerle" olan süreklilik meselesine ihtiyatla yaklaşırsa bunda bir doğruluk payı da vardır. Bilindiği gibi, Şeriat dışında kalan meseleleri düzenleyen örfi hukuk, bölgede Türko-Moğol imparatorlukların kurulmasıyla büyük önem kazandı.¹¹² Bunun "göçebe İslamı"nın daha hoşgörülü, gevşek ve "seküler" anlayışıyla ilgisi olabilir. Bozkır kökenli devletlerde halifelüğün öneminin azalması da buna yorulabilir. Bir anlamda devlet artık dinin üzerindeydi: "Kişi İslam uygarlığındaki kutsal krallığın tarihini üçe bölebilir: Kutsal kral olarak halife (Emevi ve Abbasi zamanları), kutsal kralla halifenin yan yana varolması (Buyid, Selçuk ve 1258'e kadarki Selçuk sonrası dönem) ve halife olarak kutsal kral (1258-sonrası)."¹¹³

Osmanlı kanunnamelerinin asıl amacı imparatorluktaki çeşitliliğin çeşitli sorunlarıyla baş etmektir. Bölgeler arasındaki iktisa-

¹¹¹ Hikmet Kıvılcımlı, *Osmanlı Tarihinin Maddesi*, c. 1, (İstanbul: Bibliotek Yayınları, 1989), ss. 50-52.

¹¹² Halil İnalcık, "Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfi-Sultani Hukuk ve Fatih'in Kanunları", *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, (İstanbul: Eren, 1996), ss. 319-323.

¹¹³ Douglas E. Streusand, "Sir Hamilton A.R. Gibb, Abū Yūsuf, and the Concept of Islamic Civilization", Judith Pfeiffer ve Sholeh A. Quinn (ed.), *History and Historiography of Post-Mongol Central Asia and the Middle East: Studies in Honor of John E. Woods*, (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2006), s. 552.

di, kurumsal ve kültürel farklılıklar farklı çözümler, farklı kanunlar gerektiriyordu; aynı zamanda Osmanlı-öncesi uygulamaların devamlılığı da kaçınılmazdı.¹¹⁴ Kanunnameler bu anlamda boz-kırın değil, yerleşik geleneklerin devamıydı. Gayrimüslimlere iç işlerinde ve hukukta büyük çapta özerklik tanıyan ünlü millet sistemi de kendisi antik Yakın Doğu mirasının varisi olan İslami zimmi ilkesinin devamıydı.¹¹⁵

Toprak tasarrufu/mülkiyeti, sınıf yapısı, eyaletler arasındaki farklılıkları gözetme anlamında ve Osmanlı-öncesi uygulamaları devam ettirmede yine Osmanlı esnekliği gözlemlenebilir.¹¹⁶ Tımar sisteminin hem pratikte hem de terminolojide Bizans *pronoia*'sın-dan (ikise de bakım ve ihtimam demek) özellikle de Balkanlar'da etkilendiği aşikârdır. Birçok *pronoia* zilyedinin sonradan tımar zilyedi olması bir yana, iki imparatorlukta da temel tarım birimi bir çift öküzün sürdüğü küçük topraktı (burada da aynı anlama gelen iki kelime kullanılır: çift ve *zeugarion*); bunun gene ortak olan küçük köylüyü koruma politikasıyla yakından ilgisi vardır.¹¹⁷ Anadolu'da Selçuklu-İlhanlı iktâ sistemi ve terminolojisi büyük ölçüde devam etti.¹¹⁸ Sınırlarda ve Kuzey Afri-

¹¹⁴ Nicoara Beldiceanu, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Örgütü (XIV-XV. Yüzyıllar), Robert Mantran (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I: Osmanlı Devleti'nin Doğuşundan XVIII. Yüzyılın Sonuna*, Server Tanilli (çv.), (İstanbul: Say, 1991), ss. 146-147.

¹¹⁵ Ann K.S. Lambton, "The Relations of Muslims and Non-Muslims; Jihad: Taxation and the Conquered Lands", *State and Government in Medieval Islam: An Introduction to the Study of Islamic Political Theory: Jurists*, (Oxford: Oxford University Press, 1981), ss. 203-208.

¹¹⁶ Gabor Agoston, "A Flexible Empire: Authority and its Limits on the Ottoman Frontiers", *International Journal of Turkish Studies*, c. 9, s. 1-2, (2003, Yaz), ss. 15.

¹¹⁷ Bkz.: Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kuruluş Devrinin Toprak Meseleleri", *Türkiye'de Toprak Meselesi*, (İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980), ss. 281-290.

¹¹⁸ Bkz.: İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, ss. 173-174, 187-190; Imber, *The Ottoman Empire*, ss. 194-199; Oktay Özel, "The Transformation of Provincial Administration in Anatolia: Observations on Amasya from

ka'da ise, Osmanlılar kendilerinden önceki mülkiyet ve tasarruf sistemlerine hiç dokunmadılar.¹¹⁹

Osmanlı kurumları üzerindeki Bizans etkisini belirlemek zor çünkü bu konuda birincil ve dolayısıyla da ikincil kaynak sıkıntısı var. Bizans'ı ikinci bölümdeki döngüsel şemamıza yerleştirmek bu anlamda daha da zor. Walter E. Kaegi'nin belirttiği gibi, "Bizans, devraldığı Roma bürokratik mirasının ve daha az olmak üzere, önemli Helenistik mirasının bilincindeydi; ancak, birçok Bizanslı Ksenofon'un görelisi olarak popüler *Cyropaideia*'sındaki idealize edilmiş İran (Ahemeniş) yönetim düzeni modeline hayranlık duysa da, Yakın Doğu mirasına herhangi bir borcu olduğu konusunda bir bilinci yoktu." Kaegi Bizantinistlerin Yakın Doğu'yla olan olası süreklilikleri incelemediğini de belirtir.¹²⁰

Osmanlı'yla öncesindeki devletler arasındaki bağlar ve etkileşimler tarihçiler tarafından araştırılmıştır ve tarihyazımının geldiği noktada Osmanlı'yı Bizans'tan çok İran-İslam kurumlarının etkilediği üzerinde geniş bir konsensus bulunmaktadır. Bu vezirlik, kadiaskerlik, beylerbeyliği, divan ve yeniçerilik gibi kurumlar için kesinlikle böyledir.¹²¹ Bunun böyle olması olağandır çünkü Osmanlılar Bizans'la olan yakın ilişkilerinden önce, Türkî bürokratların elinde (Çandarlılar gibi) Selçuklu-İlhanlı devlet idaresi

15th to 17th Centuries", Eugenia Kemreli ve Oktay Özel (ed.), *The Ottoman Empire: Myths, Realities and "Black Holes": Contributions in Honour of Colin Imber*, (İstanbul: The ISIS Press, 2006), ss. 51-73.

¹¹⁹ Şevket Pamuk, "Seçici Kurumsal Değişim ve Osmanlı'nın Uzun Ömürlülüğü", *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007), ss. 3-4.

¹²⁰ Walter Emil Kaegi, "Some Perspectives on Byzantine Bureaucracy", McGuire Gibson ve Robert Biggs (ed.), *The Organization of Power: Aspects of Bureaucracy in the Ancient Near East*, (Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago, 1987), ss. 152-154.

¹²¹ Bu konudaki klasik eser için bkz.: Fuad Köprülü, *Some Observations on the Influence of Byzantine Institutions on Ottoman Institutions*, Gary Leiser (çv. & ed.), (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999). Bu eser milliyetçi motivasyonlarla yazılmış olsa da kapsamı ve içerdiği bilgilerin zenginliği açılarından henüz aşılamamıştır.

filtresinden geçmişlerdir. Bunun da ötesinde, Türkîler ve Büyük Yakın Doğu'daki Müslümanlar (ve onların kurduğu İslam devletleri) arasındaki yakın ilişkiler, Hristiyanlarla olana kıyasla, yüzlerce yıl öncesine gitmektedir. Bu nedenle yukarıda saydığım kurumların kökenini, sadece benzerlikler var diye, Bizans'ta aramak boşuna bir çaba gibi görünmektedir, özellikle de bu konuda doğru dürüst kaynak yoksa.¹²² Ancak bütün bunlar bir yana, eski Bizans aristokrasisinin ve diğer bazı gayrimüslimlerin Osmanlı devlet idaresinin en üst basamaklarına tırmadığı kesindir ve bu mevkilerde Osmanlı'ya büyük katkılarda bulunmuşlardır. O kurumları kendileri kurmadıysa da, onları yönettiler. Ayrıca yüksek kültürden halk kültürüne ve maddi uygarlığa yaklaştıkça Bizans etkisi daha da açık ve rakipsiz hale gelir. Birçok çalışmanın ve ortak sözcüklerin de gösterdiği gibi, göçebe Türkler denizciliği, balıkçılığı, tarımı, ticareti ve zanaatları büyük ölçüde yerleşik Bizanslılardan öğrendiler.¹²³ Bunlardan da önemlisi, Osmanlı kendisini Bizans'ın devamı olarak görüyordu. Fatih'ten başlayarak, padişahlar kendilerini sezar ve Romalıların imparatoru saydılar. İkinci bölümde "ilham veren imparatorluk" kavramının döngüsel emperyal tarih için ne kadar önemli olduğunu göstermeye çalışmıştım; Osmanlılar'a ilham veren ise kesinlikle Roma'ydı. Dolayısıyla İlber Ortaylı Osmanlı'yı 3. Roma, Müslüman Roma olarak görürken haklıdır.

Osmanlı 3. Roma'dır; ama aynı zamanda 2. Selçuk'tur, 3. Abbasi'dir, 4. Sasani'dir,¹²⁴ çünkü kurumsal, ideolojik, törensel ve

¹²² Amatör tarihçi Tokalak'ın çalışması yararlı ve geniş kapsamlıdır ancak birçok noktada, temel argümanı açısından inandırıcı olmaktan uzaktır. Bkz.: İsmail Tokalak, *Bizans-Osmanlı Sentezi: Bizans Kültür ve Kurumlarının Osmanlı Üzerindeki Etkisi*, (İstanbul: Gülerboy, 2006).

¹²³ Bu konu hakkında çok yararlı bir çalışma için bkz.: Speros Vryonis, Jr., "The Byzantine Legacy and Ottoman Forms", *Dumbarton Oaks Papers*, c. 23, (1969-1970), ss. 251-308. Vryonis, *The Decline ...*, ss. 463-480.

¹²⁴ Yahya Sezai Tezel, İran imparatorluklarıyla Osmanlı arasındaki kurumsal bağa öteden beri dikkat çeker. Bkz.: Yahya Sezai Tezel, "Orta Doğu'nun 'İmpara-

terminolojik devamlılık açıkça ortadır. Ve bunlar aracılığıyla, belki de 5. Ahameniş ve 10. Akad'dır. Osmanlı aynı zamanda Yakın Doğu ve Akdeniz emperyal geleneklerini verimli ve ikna edici bir şekilde birleştirebilen ilk imparatorluktur (ve bu, iki gelenek rakip evrensel dinlerin egemenliği altındayken başarmıştır).¹²⁵ Osmanlı İmparatorluğu'nun göçebe-Türkî geçmişi de vardır. Akkoyunlulara ve Safevilere karşı yürüttüğü mücadelede Türkmen nüfusun desteğini almak için çok uğraşmıştır. Oğuz kandaşlığına ve han unvanına (imparatorun bozkırdaki muadilidir ve ondan daha az prestijli değildir) olan sürekli vurgu bu bağlamda açıklayıcıdır. İmparatorluk 16 ve 17. yüzyıllarda Yakın Doğu içlerine ve Kuzey Afrika'ya genişledikçe İran-İslam karakteri daha da güçlenmiştir. Halife, şehinşah ve hüsrevlerin hüsrevi (büyük Sasani İmparatoru Hüsrev'e atfen) gibi unvanlar bu dönemde gündeme gelir.¹²⁶ Sultan Süleyman kendini şöyle tanımlamaktadır: "Ben, Tanrı'nın kulu, bu dünyanın sultanıyım. Tanrı'nın inayetiyle ümmet-i Muhammed'in başındayım. Adına Mekke ve Medine'de hutbe okunan Süleyman'ım ben. Ben, Bağdat'ta şah, Bizans diyarında kayser, Mısır'da sultanım, donanmalarımı Akdeniz, Mağrip ve Hind'e yollayan sultanım. Macar taht ve tacını alan ve onları bir kuluna bağışlayan sultan benim."¹²⁷

torlukçu Devlet' Geleneğinin Ardındaki Klasik Tecrübe Olarak Hakhamaniş Devletine Bir Bakış", *Türkiye Günlüğü*, s. 14, (1991), ss. 12-27; Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000), ss. 6-15.

¹²⁵ Uluslararası ilişkiler uzmanı Ahmet Davutoğlu Osmanlıların Yakın Doğu ve Roma dahil birçok uygarlığı harmanladığını anlatır. Ancak yaklaşımı güncel politika odaklıdır ve fazlasıyla romantiktir; Osmanlı tarihini Türkiye başta olmak üzere bölgedeki birçok devlete model olarak göstermektedir. Bkz.: Ahmet Davutoğlu, "Medeniyetler Arası Etkileşim ve Osmanlı Sentezi", *Osmanlı Medeniyeti: Siyaset, İktisat, Sanat*, (İstanbul: Klasik, 2005), ss. 3-13.

¹²⁶ Imber, *op.cit.*, ss. 54, 125.

¹²⁷ Halil İnalcık, "State and Ideology under Sultan Süleyman I", *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire: Essays on Economy and Society*, (Bloomington: Indiana University Press, 1993), s. 79.

Unvanlar ideolojik ve propaganda amaçlı olarak görülebilir ama aslında daha fazlasıdır. Dünya-imparatorluğu dediğimiz yapının gerçekliğini ve özünü yansıtır. Osmanlı daha önce büyük imparatorluklara ev sahipliği yapmış devasa bir coğrafyayı yönetti ve bu coğrafya üzerindeki çeşitli bölgelerin kurumlarından, altyapısından¹²⁸ ve yetenekli adamlarından pragmatik bir şekilde yararlandı. Bu yetenekli adamların kimi sezarına, kimi şahına, kimi hanına, kimi de halifesine hizmetlerini sundu. İmparatorluk, sistemini bilinçli olarak çeşitli geleneklerin, halkların ve yeteneklerin üzerine oturttu. Başarabildi, çünkü melezdi; aynı anda birçok şeydi, çoklu bir imparatorluktu.

Emperyal aklın kendisi heterojenlikle baş etmesini bilir; emperyal imitasyon ise buna yardım eder, ilave bir avantaj, sofistasyon sağlar. Osmanlı'nın yaptığı budur: Hem göçebe hem de yerleşik emperyal döngülerinin son halkasını oluşturur. Başka bir deyişle, her şey göçebe ve yerleşik *longue durée*'ler, emperyal döngüler ve bunlardan *kairos*'larda yararlanmasını bilen Osmanlı dehası sayesinde mümkün oldu. Aynen daha önce başka imparatorluklarda olduğu gibi.

¹²⁸ Osmanlı yol sistemi Antik ve Ortaçağ yol sistemlerini devraldı ve onların bakımını üstlendi. Bu ve başka devamlılıklar için bkz.: İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, (Ankara: Cedit Neşriyat, 2007). Daha önce Roma ve İlhanlı yollarından bahsetmiştim. Ünlü *Via Egnatia* içinse bkz.: Elizabeth Zachariadou (ed.), *The Via Egnatia under Ottoman Rule (1380-1699)*, (Rethymnon: Crete University Pres, 1996).

SONUÇ

Bu çalışmanın amacı Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunu analiz etmek ve yeni bir perspektif geliştirebilmektir. Osmanlı teritoryal genişlemesini ve imparatorluk kuruluşunu inceleyen tarihyazımı şüphesiz ki yeni bakış açılarına ihtiyaç duymaktadır. Yüzeysel bir göz gezdirmeye bile bu akademik tartışmanın kısır damarlarda ilerlediğini, kendini nasıl tekrar ettiğini görmeye yeter. Bu kilitlenmenin nedeni bazı temel ve çok yaygın sosyal bilim hastalıklarıdır: 1) İki tarih felsefesi olarak materyalizm ve idealizmin birbirlerini neredeyse tümünden dışlamaları; 2) Avrupa-merkezcilik/ oryantalizm ve milliyetçilik/ oksidantalizm arasındaki ideolojik mücadeleler; 3) Sosyal bilimcilerin belli bir tarihsel problemi çok dar zamansal, mekânsal ve kavramsal sınırlar içinde analiz etme eğilimleri. Bu sorunların ilk ikisi, "yağma ya da gaza" (genişleme motivasyonu) veya "Bizans/Hristiyan ya da Türk/Müslüman mirası" (temel alınan uygarlık) gibi yanlış iktidarlar yaratmıştır. Üçüncü sorun ise, sosyal bilimcilerin Osmanlıların sadece bir parçası oldukları büyük resmi görmelerini engellemiştir; dolayısıyla, bazı faydalı kavramsal araçlardan ve mukayyesinin erdemlerinden yararlanmaktan da mahrum etmiştir.

Bu çalışmada literatürün sınırlılıklarından kurtulmak için yapılan ilk şey dünya-merkezci bir yaklaşım benimsemek oldu. Buna göre tarihteki her büyük "başarı hikâyesi" (dünya-fethi, dünya-imparatorluğu, uygarlık, evrensel din vb.) dünya tarihinin

bir üründür. “Dünya tarihi”nden kasıt, izole uygarlıkların, düşüncelerin ve olayların bir derlemesi değildir; farklı kültürler ve yaşam biçimleri arasındaki sürekli değiş-tokuşların, etkileşimlerin ve sentezlerin dünya-tarihsel süreçlerin motoru olmasıdır. Elinizdeki çalışmanın temel iddiası, büyük ölçekli bir “başarı hikâyesi” olan Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluşunun, bilgi, ticaret, kültür, savaş, politika ve diplomasi ağlarının belirlediği dünya tarihi bağlamında anlaşılabileceğidir. Bu düşünceyle girilen analizde ise, sadece Osmanlıların zamanındaki dünya tarihi değil, onların gerisinde yatan uzun dünya tarihi ve onun sonsuz birikimi de ele alınmıştır. Fernand Braudel’den ilham alarak dünya tarihi üç bölündü: Sosyo-politik döngülerden oluşan göçebe *longue durée*’si, sosyo-politik döngülerden oluşan yerleşik *longue durée* ve spesifik bir eylem için uygun zaman olan *kairos*’lar bütünü içinde olaylar tarihi. Ve bütün bu sürelerin kendi mekânları vardır (zaman-mekân). Çalışmada bu üç ayrı zaman-mekân üç ayrı bölümde incelenmiştir. Dolayısıyla kullanılan mekansal, zamansal ve kavramsal analiz birimi spesifik gözlem biriminden (Osmanlı İmparatorluğu) çok daha geniştir, çok daha geniş bir görüş açısı sağlamaktadır.

Büyük Orta Asya’nın göçebe yaşam biçimi Büyük Yakın Doğu’nun yerleşik uygarlığıyla 14 ve 15. yüzyıllarda Anadolu ve Balkanlar’da karşı karşıya geldi. Bu iki farklı toplumsal yapının, zihniyetin ve kültürün *kairos*’ta harmanlanması Osmanlı İmparatorluğu’nu yarattı. Eylemleri ve olayları farklı zaman-mekânlar ışığında görmek, aynı olguyu farklı açılardan analiz edebilmeyi mümkün kılmaktadır. Tarihte yapının ve bireyin yerleri de böylece yerli yerine oturur. Başka bir deyişle, her bir zaman-mekân imparatorluğun kuruluşuna kendi özel nitelikleriyle katkıda bulunmuştur. Ayrıca bu yaklaşım kişiyi “yağma mı, gaza mı?” türünden yanlış ikilimlerden de kurtarır çünkü bunların çelişkili değil, tam tersine tamamlayıcı olduklarını gösterir.

Bu çerçevede Osmanlı'nın Bizans mı yoksa Türk-İslam ürünü mü olduğu tartışması da anlamını yitirir. Bitirirken, bu noktada Osmanlı'yı çağdaşı olan diğer pre-modern imparatorluklarla mukayese etmek yararlı olabilir, konumuzu gerçek bağlamına, yani dünya tarihine biraz daha yerleştirebilir. Böylece görülecektir ki, o diğer imparatorluklar da başarılarını birçok unsuru bir potada eritebilme yeteneklerine, farklı emperyal gelenekleri birleştirebilmelerine borçludurlar.

Safevi İmparatorluğu'nun ilk askeri başarıları, Osmanlılar gibi, birleştirdiği Türkmen aşiretlerinin asabiyetiyle, savaşkanlığıyla ve dayanışmasıyla mümkün olabilmıştır (*Kızılbaş taassubu*).¹ Aslında bu grupların büyük bölümü Osmanlı'nın merkezîyetçi ve yerleştirme politikalarından kaçıp, Lindner'in belirttiği gibi, Safevi alternatifine sığınmışlardı. Asabiyetlerin birleştirilmesi ise Şii İslamı sayesinde oldu; bu aynı zamanda Osmanlı'nın giderek ortodokslaşan Sunni İslamı'na karşı olan bir konumlanmaydı. Halife Ali'nin ailesiyle Safevi hanedanı arasında yaratılan kurgusal soybağı meşruiyet açısından hayatiydi ama bütün hikâye bundan ibaret değildir. Hanedan benzer şekilde Sasani imparatorlarına da bağlanmıştı. Bu son meşruiyet kaynağı özellikle İranlı bürokratlara ve nüfusa sadakat aşlamak, onların gözündeki meşru olmak amacıyla kullanılıyordu. Türkmen aşiretler, gulam askerleri (çoğu Kafkasya kökenliydi) ve yerli bürokratlar arasında varolan hassas denge ancak bu çoklu meşruiyet kaynaklarının bir arada varolmasıyla sürdürülebiliyordu.² Bu "her şeyi içeren" (*all inclusive*)³ sistem sayesinde imparatorluk iki yüzyıldan fazla yaşayabildi.

¹ Safevi'nin İbn Halduncu ama epey şematik bir analizi için bkz.: Syed Farid Atlas, "A Khaldunian Perspective on the Dynamics of Asiatic Societies", *Comparative Civilizations Review*, s. 29, (1993), ss. 29-51.

² Roger Savory, *Iran Under the Safavids*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1980), ss. 24, 27-32, 50-51, 56-57, 93, 185.

³ Andrew J. Newman, *Safavid Iran: Rebirth of a Persian Empire*, (London: I. B. Tauris, 2006), ss. 13-14, 118-119.

Hindistan alt-kıtası Çağatay Türko-Moğolları tarafından 16 ve 17. yüzyıllarda büyük ölçüde okçu süvariler sayesinde (ateşli silahlar ve top da kullanıyorlardı) fethedildi. Hint Moğol İmparatorluğu'nun başarısını bir tarihçi şöyle açıklar: "Ekber Moğol İmparatorluğu'nu iki bileşenle yarattı: Hindistan'da buldukları ve Orta Asya'dan getirdikleri. Bu iki mirası açıkça farklı olan bir Moğol idaresi ve kültürü üretmek için sentezledi. Füzyon bireyleri, kurumları, davranış örüntülerini, edebi ve sanatsal biçimleri içeriyordu."⁴ İmparatorluk aynı zamanda İran'dan gelen bürokratları da yaygın bir şekilde kullanıyordu. Bu o boyuta vardı ki, bazı Sünniler Ekber'i Şii olmakla suçladı, tıpkı Fatih'in gayrimüslimleri üst düzeylerde görevlendirilmesinin kınanması gibi.⁵ Oysa iki imparatorun da yaptığı emperyal prensiplerin gereğini yerine getirmekti.

Son olarak Çin'i üç yüzyıl yöneten Çing/Mançu Hanedanı'na değinmek Osmanlı'yı daha iyi anlayabilmeyi sağlayabilir. 20. yüzyıl Han tarih yazımı Çing tarihini bir Çinlileşme süreci olarak anlatır. Bunda bir doğruluk payı vardır çünkü bilindiği gibi fatihler fethettikleri tarafından kültürel olarak fethedilirler. Ancak, imparatorluk karmaşık bir yapı olduğundan mesele de çok daha karmaşıktır. Son yıllardaki revizyonist tarihçilik Çing'in başarısının farklı gelenekleri –İç Asya, Mançu, Çin ve Budist- tek bir idare altında birleştirilmesinde yattığını vurgulamaya başlamıştır. Önceki Çinli hanedanlara kıyasla kültürel farklılıkları tanımakta ve onlara özerklik sağlamakta çok daha esnektiler. Evelyn Rawski'nin belirttiği gibi, "Çing başarısının anahtarı, en azından imparatorluk-baniliği anlamında, İç Asya'nın gayri-Han halklarıyla kültürel bağlarını kullanma kabiliyetinde ve eski Ming eyaletle-

⁴ Douglas E. Streusand, *The Formation of the Mughal Empire*, (Delhi: Oxford University Press, 1989), s. 23.

⁵ *Ibid.*, ss. 45, 53, 56, 119-120. Emperyal yapı için bkz.: Stephen P. Blake, "The Patrimonial-Bureaucratic Empire of the Mughals", *The Journal of Asian Studies*, c. 39, s. 1, (Kas., 1979), ss. 77-94.

rinin idaresiyle gayri-Han bölgelerin idaresini farklılaştırmasında yatar [...] Başarısı melez kökenlerinin bir sonucuydu [...] Çoklu [multiple] kaynaklardan beslendi..."⁶ Aslında Kubilay Han'ın "simültane imparatorluğu"nu, "emperyal niyetlerin çoklu kültürel çerçeveler" ve farklı dillerdeki "simültane ifadesi"yle imite ediyorlardı.⁷

Bu görüşler Osmanlı için de aydınlatıcıdır. Nasıl Çing İmparatorluğu ne Mançu ne de Çinli idiyse, Osmanlı İmparatorluğu da ne Bizans'tı ne de Türk. Her iki imparatorluk da simültane imparatorluklardı. Yani aynı anda farklı gelenekleri, halkları, söylemleri ve kültürleri birleştiren melez yapıları. Pamela Crossley'nin belirttiği gibi, "simültane imparatorluk modelinin kullanımı yanlış ikilikleri veya yanlış çelişkileri engelleyebilir."⁸

Ancak kişi bu argümanı aşırıya götürüp imparatorluklarda herkesin, her grubun, mutlu bir şekilde, uyum içinde beraberce yaşadıklarını düşünme noktasına gelmemelidir.⁹ Modern emperyalizmin katılığı, ırkçılığı ve inanılmaz gaddarlıkları, pre-modern imparatorlukları daha "sevimli" gösterebilmektedir. Ancak o pre-modern imparatorluklar da "iç ve dış düşmanlar"ın hayatları pahasına kurulabilmişlerdir ve nüfusun ezici çoğunluğunun sömürülmesi sayesinde yaşayabilmişlerdir. "Simültane imparatorluk" kavramının önemi başarıyı açıklayabilmektedir, hepsi bu.

Mançular ve Osmanlılar, yetenekli sınır adamları olarak, farklı dünyaları tek bir idare altında harmanlayabilmişlerdir. Sonuç, eski ve yeni fikirlerin yeni bir mantık ve düzen yaratacak şekilde

⁶ Evelyn S. Rawski, "Presidential Address: Reenvisioning the Qing; the Significance of the Qing Period in Chinese History", *The Journal of Asian Studies*, c. 55, s. 4., (Kas., 1996), ss. 831, 835, 838, 842.

⁷ Pamela Kyle Crossley, *A Translucent Mirror: History and Identity in Qing Imperial Ideology*, (Berkeley: University of California Press, 1999), s. 11.

⁸ Pamela Kyle Crossley, "The Rulerships of China", *The American Historical Review*, c. 97, s. 5, (Ara., 1992), p. 1482.

⁹ Newman bu hataya düşer gibidir. Bkz.: Newman, *op.cit.*, ss. 72, 104.

füzyona uğramasıdır.¹⁰ Mançular ve Osmanlılar seleflerinin hatalarından ders almayı bildiler ve onların hatalarından kaçındılar. Bilgi dağarcıkları da, Moğollara ve Selçuklulara kıyasla çok daha zengindi.¹¹ Bu nedenlerle her iki imparatorluğun da seleflerinden daha uzun yaşamaları ve daha güçlü olmaları şaşırtıcı değildir.

Büyük Yakın Doğu'nun son emperyal döngüsü Osmanlı'yla tamamlanmıştır. Fatih *longue durée* (göçebelik-barbarlık) fethedilen *longue durée* (yerleşiklik-uygarlık) içinde eridi ama ona da bir rönesans yaşattı. Bu sırada eski dünyanın periferilerinde kapitalizm denen yeni bir *longue durée* doğuyordu. Bu yeni yapısal zaman, kendini pekiştirdikten sonra öbür *longue durée*'leri (göçebelik ve vergisellik) yok edecektir, ama bu başka bir hikâyenin konusudur.

Bitirirken bir kez daha vurgulamak isterim ki bu çalışma bir model inşasıdır ve ortaya bir hipotez atmaktadır. Amacı Osmanlı'nın kuruluşu üzerine yeni düşünme tarzları önermektir. Elbette modeller hiçbir şey ispat etmezler ve bu çalışma da bu kurala bir istisna oluşturmaz. Zaten bu spesifik tarihçilik alanında, hiç kimse Aşıkpaşazade'den daha cüretkâr bir iddiada da bulunamaz: "Ertuğrul Gazi'nin Rum'a [Anadolu'ya] gelmesine dair bir nice rivayet vardır. En doğrusu benim anlattığımdır."¹²

¹⁰ Dünya tarihi ve füzyon ilişkisi için bkz.: Manning, *Navigating World History*, ss. 280-282.

¹¹ Di Cosmo, *op.cit.*, s. 38.

¹² *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, Nihal Atsız (ed.), (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970), s. 9

KAYNAKÇA

- Abu-Lughod, Janet L., *Before European Hegemony: The World System A.D. 1250-1350*, (Oxford: Oxford University Press, 1989).
- Adshhead, S.A.M., *Central Asia in World History*, (New York: St. Martin's Press, 1993).
- Agajanov, S.G., "The States of the Oghuz, the Kimek and the Kipchak", M.S. Asimov ve C.E. Bosworth (ed.), *History of Civilizations of Central Asia, c. IV: The Age of Achievement: A.D. 750 to the End of the 15th Century*, (Paris: UNESCO Publishing, 1998), ss. 61-76.
- Agoston, Gabor, "A Flexible Empire: Authority and its Limits on the Ottoman Frontiers", *International Journal of Turkish Studies*, c. 9, s. 1-2 (Yaz, 2003), ss. 15-31.
- Alatas, Syed Farid, "A Khaldunian Perspective on the Dynamics of Asiatic Societies", *Comparative Civilizations Review*, c. 29, (1993), ss. 29-51.
- Allsen, Thomas T., *Culture and Conquest in Mongol Eurasia*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2001).
- "Sharing out the Empire': Apportioned Lands under the Mongols", A. Khazanov ve André Wink (ed.), *Nomads in the Sedentary World*, (Pats-tow: Curzon, 2001), ss. 172-190.
- "The Rise of the Mongolian Empire and Mongolian Rule in North China", H. Franke ve D. Twitchett, *The Cambridge History of China, c. 6: Alien Regimes and Border States, 907-1368*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), ss. 321-413.
- Amin, Samir, "The Ancient World-Systems versus the Modern Capitalist World-System", A.G. Frank ve B.K. Gills (ed.), *The World System; Five Hundred Years or Five Thousand?*, (London: Routledge, 1993).
- Amitai-Preiss, Reuven, "Mongol Imperial Ideology and the Ilkhanid War against the Mamluks", R. Amitai-Preiss ve D.O. Morgan (ed.), *The Mongol Empire and its Legacy*, (Leiden: Brill, 1999), ss. 57-72.

- Amakis, G.G., "Gregory Palamas among the Turks and Documents of his Captivity as Historical Sources", *Speculum*, c. 26, s. 1, (Ocak, 1951), ss. 104-118.
- Arrighi, Giovanni, *The Long Twentieth Century: Money, Power, and the Origins of Our Times*, (London: Verso, 1994).
- Asıkpaşazade Tarihi*, Nihal Atsız (ed.), (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970).
- Ayalon, David, "Aspects of the Mamluk Phenomenon", *Der Islam*, c. 53, (1976), ss. 196-225.
- Babinger, Franz, *Fatih Sultan Mehmet ve Zamanı*, Dost Körpe (çv.), (İstanbul: Oğlak, 2002).
- Badian, E., *Roman Imperialism in the Late Republic*, (Ithaca: Cornell University Press, 1968).
- Balazs, Etienne, *Chinese Civilization and Bureaucracy*, H.M. Wright (çv.), (New Haven: Yale University Press, 1968).
- Balivet, Michel, *Şeyh Bedreddin: Tasavvuf ve İsyan*, Ela Güntekin (çv.), (İstanbul: Tarih Vakfı, 2005).
- Barfield, Thomas, "Steppe Empires, China, and the Silk Route: Nomads as a Force in International Trade and Politics", A. Khazanov ve André Wink (ed.), *Nomads in the Sedentary World*, (Patstow: Curzon, 2001), ss. 234-249.
- "The Shadow Empires: Imperial State Formation Along Chinese-Nomad Frontier," Susan E. Alcock, Terence N. D'Altroy, Kathleen D. Morrison, Carla M. Sinopoli (ed.), *Empires*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2001).
- "Inner Asia and Cycles of Power in China's Imperial Dynastic History", Gary Seaman ve Daniel Marks (ed.), *Rulers from the Steppe: State Formation on the Eurasian Periphery*, (Los Angeles: Ethnographic Press, 1991), ss. 21-62.
- "Tribe and State Relations: The Inner Asian Perspective", P. Khoury ve J. Kostiner (ed.), *Tribes and State Formation in the Middle East*, (Berkeley: University of California Press, 1990).
- "The Hsiung-nu Imperial Confederacy: Organization and Foreign Policy", *The Journal of Asian Studies*, c. 41, s. 1 (Kasım, 1981), ss. 45-61.
- Barkan, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kuruluş Devrinin Toprak Meseleleri", *Türkiye'de Toprak Meselesi*, (İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980), ss. 281-290.
- "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, (1942), ss. 279-369.
- Barker, Ernest, "The Conception of Empire," Cyril Bailey (ed.) *The Legacy of Rome*, Oxford: Clarendon Press, 1951).

- Barthold, V.V., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Hakkı Dursun Yıldız (çv.), (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990).
- _____, *İslam Medeniyeti Tarihi*, (Ankara: TTK, 1973).
- _____, *Four Studies on the History of Central Asia*, c. 1, V. Minorsky ve T. Minorsky (çv.), (Leiden: E.J. Brill, 1962).
- Beldiceanu, Irène, “Başlangıçlar: Osman ve Orhan”, Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I: Osmanlı Devleti’nin Doğuşundan XVIII. Yüzyılın Sonuna*, Server Tanilli (çv.), (İstanbul: Say, 1991), ss. 17-41.
- Beldiceanu, Nicoara, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Örgütü (XIV-XV. Yüzyıllar)”, Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I: Osmanlı Devleti’nin Doğuşundan XVIII. Yüzyılın Sonuna*, Server Tanilli (çv.), (İstanbul: Say, 1991), ss. 145-170.
- Belge, Murat, *Osmanlı’da Kurumlar ve Kültür*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005).
- Bentley, Jerry, *Old World Encounters: Cross-Cultural Contacts and Exchanges in Pre-Modern Times*, (New York: Oxford University Press, 1993).
- Berend, Nora, “Preface”, David Abulifa ve Nora Berend (ed.), *Medieval Frontiers: Concepts and Practices*, (Aldershot: Ashgate, 2002).
- Berktaş, Halil, “İktisat Tarihi; Osmanlı Devletinin Yükselişine Kadar Türklerin İktisadi ve Toplumsal Tarihi”, Sina Akşin (ed.), *Türkiye Tarihi*, c. 1, (İstanbul: Cem Yayınevi, 1989).
- Blake, Stephen P., “The Patrimonial-Bureaucratic Empire of the Mughals”, *The Journal of Asian Studies*, c. 39, s. 1, (Kasım, 1979), ss. 77-94.
- Block, Fred, ve Margaret Somers, “Beyond the Economistic Fallacy: The Holistic Social Science of Karl Polanyi,” Theda Skocpol (ed.), *Vision and Method in Historical Sociology*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1995).
- Bodde, Derk, “Introduction to the History of China”, *Essays on Chinese Civilization*, (Princeton: Princeton University Press, 1981), ss. 39-42.
- Bosworth, C.E., “The Ghaznavids”, M.S. Asimov ve C.E. Bosworth (ed.), *History of Civilizations of Central Asia*, c. IV: *The Age of Achievement: A.D. 750 to the End of the 15th Century*, (Paris: UNESCO Publishing, 1998), ss 95-117.
- _____, “Mahmud of Ghazna in Contemporary Eyes and in Later Persian Literature”, *The Medieval History of Iran, Afghanistan and Central Asia*, (London: Variorum Reprints, 1997), XVI, ss. 85-92.
- _____, “The Imperial Policy of the Early Ghaznavids”, *The Medieval History of Iran, Afghanistan and Central Asia*, (London: Variorum Reprints, 1997), XI, ss. 49-82.
- _____, “Barbarian Incursions: The Coming of the Turks into the Islamic World”, *The Medieval History of Iran, Afghanistan and Central Asia*, (London: Variorum Reprints, 1997), XXIII, ss. 1-16.

- _____ "The Heritage of Rulership in Early Islamic Iran and the Search for Dynastic Connections with the Past", *The Medieval History of Iran, Afghanistan and Central Asia*, (London: Variorum Reprints, 1997), VII, ss. 51-62.
- Braude, Benjamin, Review of "Rudi P. Lindner, Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia, (Bloomington: Research Institute for Inner Asian Studies, Indiana University, 1983)", *Speculum*, c. 62, s. 3, (Tem., 1987), ss. 701-703.
- Braudel, Fernand, *Civilization and Capitalism: 15th-18th Century*, c. 3, *The Perspective of the World*, (New York: Harper & Row Publishers, 1984).
- _____ *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, c. 2 V., Sian Reynolds (çv.), (New York: Harper Colophon Books, 1976).
- _____ "History and the Social Sciences", Peter Burke (ed.), *Economy and Society in Early Modern Europe; Essays from Annales*, (New York: Harper Torchbooks, 1972).
- Bregel, Yuri, "Turko-Mongol Influences in Central Asia", R.L. Canfield (ed.), *Turco-Persia in Historical Perspective*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), ss. 53-77.
- Briant, Pierre, *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire*, Peter Daniels (çv.), (Winona Lake: Eisenbrauns, 2002).
- _____ "The Seleucid Kingdom, the Achaemenid Empire and the History of the Near East in the First Millennium BC", Per Bilde et.al. (ed.), *Religion and Religious Practice in the Seleucid Kingdom*, (Aarhus: Aarhus University Press, 1990), ss. 40-65.
- Brosius, Maria, *The Persians: An Introduction*, (London: Routledge, 2006).
- Brunhers, Alain, *Fernand Braudel*, (Paris: Éditions Josette Lyon, 2001).
- Brunt, P. A., *Roman Imperial Themes*, (Oxford: Clarendon Press, 1990).
- Burke, Edmund, "Conclusion: Islamic History as World History: Marshall G.S. Hodgson and The Venture of Islam", Marshall Hodgson, *Rethinking World History: Essays on Europe, Islam, and World History*, Edmund Burke, III, (ed.), (Cambridge: Cambridge University Pres, 1993), ss. 301-328.
- Burke, Peter, "Fernand Braudel", John Cannon (ed.), *The Historian at Work*, (London: George Allen&Unwin, 1980).
- _____ "Introduction: The Development of Lucien Febvre", P. Burke (ed.), *A New Kind of History: From the Writings of Febvre*, K. Folca (çv.), (New York: Harper & Row Publishers, 1973), ss. ix-xvi.
- Burstein, Stanley M., "Alexander in Egypt: Continuity or Change", Heleen Sancisi-Weerdenburg et.al, (ed.), *Achaemenid History VIII: Continuity and Change*, (Leiden: Nederlands Instituut Vor Het Nabije Oosten, 1994), ss. 381-387.

- Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, Erol Üyepazarcı (çv.), (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000).
- *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı)*, Y. Yücel ve B. Yediylidiz (çv.), (Ankara: TTK, 1992).
- Canfield, Robert L., "Introduction: The Turko-Persian Tradition", R.L. Canfield (ed.), *Turko-Persia in Historical Perspective*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), ss. 1-34.
- Cartledge, Paul, "The Economy (Economies) of Ancient Greece", Walter Scheidel ve Sitta von Reden (ed.), *The Ancient Economy*, (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2002).
- Cautou-Bégarie, Hervé, *Le Phénomène Nouvelle Histoire: Grandeur et Décadence de l'École des Annales*, (Paris: Economica, 1989).
- Chailand, Gerard, *Göçebe İmparatorluklar: Moğolistan'dan Tuna'ya (M.Ö. V. YY-XVI. YY)*, Engin Sunar (çv.), (İstanbul: Doğan Kitap, 2001).
- Chase-Dunn, Christopher ve Thomas D. Hall, *Rise and Demise: Comparing World-Systems*, (Boulder: Westview Press, 1997).
- "Cross-World-System Comparisons: Similarities and Differences", Stephen Sanderson (ed.), *Civilizations and World Systems; Studying World-Historical Change*, (Walnut Creek: AltaMira Press, 1995).
- Cheddadi, Abdesselam, "Le Système du Pouvoir en Islam d'après Ibn Khaldun", *Annales: Économies, Sociétés, Civilisations*, c. 35, s. 3-4, (Mayıs-Ağustos, 1980), ss. 534-550.
- Christensen, Arthur, *L'Iran sous les Sassanides*, (Copenhague: Ejnar Munksgaard, 1944).
- Christian, David, "Scales", Marnie Hughes-Warrington (ed.), *World Histories*, (London: Palgrave, 2005), ss. 64-89.
- Paul Ricœur, *The Contribution of French Historiography to the Theory of History*, (Oxford: Clarendon Press, 1980).
- Claessen, Henri J.M. ve Pieter van de Velde (ed.), *Early State Economics*, (New Brunswick: Transaction Publishers, 1991).
- Claessen, Henri J.M. ve Pieter Van de Velde, "Introduction", Henri J.M. Claessen ve Pieter van de Velde (ed.), *Early State Dynamics*, (Leiden: E.J. Brill, 1987).
- (ed.), *Early State Dynamics*, (Leiden: E.J. Brill, 1987).
- Claessen, H.J.M., ve Peter Skalnik, "Ubi Sumus? The Study of the State Conference in Retrospect", Henri J.M. Claessen ve Peter Skalnik (ed.), *The Study of the State*, (Paris: Mouton Publishers, 1981).
- "The Early State: Theories and Hypotheses", Claessen, H. J.M. ve Peter Skalnik (ed.), *The Early State*, (Paris: Mouton Publishers, 1978).

- Cohen, Ronald, "State Origins: a Reappraisal", H. J.M. Claessen ve Peter Skalnik (ed.), *The Early State*, (Paris: Mouton Publishers, 1978).
- "Introduction", R. Cohen ve E. Service (ed.), *Origins of the State; the Anthropology of Political Evolution*, (Philadelphia: Institute for the Study of Human Issues, 1978).
- Conrad, Geoffrey, "Inca Imperialism: The Great Simplification and the Accident of Empire", A. Demarest ve G. Conrad (ed.), *Ideology and Pre-Columbian Civilizations*, (Santa Fe: School of American Research Press, 1992), ss. 159-174.
- Cooper, Jerrold S., "Paradigm and Propaganda: The Dynasty of Akkade in the 21st Century", M. Liverani (ed.), *Akkad: The First World Empire*, (Padova: Sargon srl, 1993), ss. 11-23.
- Crone, Patricia, *Slaves on Horses: The Evolution of the Islamic Polity*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1980).
- Crossley, Pamela Kyle, *A Translucent Mirror: History and Identity in Qing Imperial Ideology*, (Berkeley: University of California Press, 1999).
- "The Rulerships of China", *The American Historical Review*, c. 97, s. 5, (Aralık, 1992), ss. 1468-1483.
- Curtis, Vesta Sarkhosh, "The Legacy of Ancient Persia", John Curtis ve Nigel Tallis (ed.), *Forgotten Empire: The World of Ancient Persia*, (Berkeley: University of California Press, 2005), ss. 250-263.
- Dandamaev, Muhammad A., "Achaemenid Mesopotamia: Traditions and Innovations", Heleen Sancisi-Weerdenburg et.al, (ed.), *Achaemenid History VIII: Continuity and Change*, (Leiden: Nederlands Instituut Voor Het Nabije Oosten, 1994), ss. 229-234.
- Dankoff, Robert, "Introduction", Yusuf Khass Hajib, *Wisdom of Royal Glory (Kutadgu Bilig): A Turko-Islamic Mirror for Princes*, Robert Dankoff (çv.), (Chicago: The University of Chicago Press, 1983), ss. 1-35.
- Davidovich, E.A., "The Karakhanids", M.S. Asimov ve C.E. Bosworth (ed.), *History of Civilizations of Central Asia, c. IV: The Age of Achievement: A.D. 750 to the End of the 15th Century*, (Paris: UNESCO Publishing, 1998), ss. 119-143.
- Davutoğlu, Ahmet, "Medeniyetler Arası Etkileşim ve Osmanlı Sentezi", *Osmanlı Medeniyeti: Siyaset, İktisat, Sanat*, (İstanbul: Klasik, 2005), ss. 3-13.
- DeWeese, Devin, "'Stuck in the Throat of Chingiz Khan': Envisioning the Mongol Conquests in Some Sufi Accounts from the 14th to 17th Centuries", Judith Pfeiffer ve Sholeh A. Quinn, *History and Historiography of Post-Mongol Central Asia and the Middle East: Studies in Honor of John E. Woods*, (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2006), ss. 23-60.
- Di Cosmo, Nicola, "State Formation and Periodization in Inner Asian History", *Journal of World History*, c. 10, s. 1, (1995), ss. 1-40.

- Diakonoff, I.M., "Early Despotisms in Mesopotamia", I.M. Diakonoff (ed.), *Early Antiquity*, Alexander Kirjanov (çv.), (Chicago: University of Chicago Press, 1991).
- Diehl, Charles, *Byzantium; Greatness and Decline*, Naomi Walford (çv.), (New Brunswick: Rutgers University Press, 1991).
- Divitçioğlu, Sencer, *Kök Türkler: Kıt, Küç, Ülüğ*, (İstanbul: YKY, 2000).
- _____, *Oğuz'dan Selçuklu'ya: Boy, Konat ve Devlet*, (İstanbul: YKY, 2000).
- _____, *Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu*, (İstanbul: YKY, 1999).
- Drompp, Michael R., "Supernumerary Sovereigns: Superfluity and Mutability in the Elite Power Structure of the Early Turks (Tu-jue)", Gary Seaman ve Daniel Marks (ed.), *Rulers From the Steppe: State Formation on the Eurasian Periphery*, (Los Angeles: Ethnographic Press, 1991), ss. 92-115.
- Donner, Fred, "The Islamic Conquests", Youssef M. Choueiri (ed.), *A Companion to the History of the Middle East*, (Blackwell, 2007), ss. 28-47.
- _____, "The Formation of the Islamic State", *Journal of the American Oriental Society*, c. 106, s. 2., (Nisan-Haziran, 1986), ss. 283-296.
- Dosse, François, *L'Histoire en Miettes: Des 'Annales' à la 'Nouvelle Histoire'*, (Paris: Éditions la Découverte, 1987).
- Doyle, Michael W., *Empires*, (Ithaca: Cornell University Press, 1986).
- Dubler, César, "Survivances de l'Ancien Orient dans l'Islam (Considérations Générales)", *Studia Islamica*, s. 7, (1957), ss. 47-75.
- Dunn, Ross E., *The Adventures of Ibn Battuta: A Muslim Traveler of the 14th Century*, (London: Croom Helm, 1986).
- Duverger, Maurice, "Le Concept d'Empire", Maurice Duverger (ed.), *Le Concept d'Empire*, (Paris: Presses Universitaires de France, 1980).
- Eberhard, Wolfram, *A History of China*, (London: Routledge & Kegan Paul, 1977).
- _____, *Conquerors and Rulers: Social Forces in Medieval China*, (Leiden: E.J. Brill, 1965).
- Eckhardt, William, "A Dialectical Evolutionary Theory of Civilizations, Empires, and Wars", Stephen Sanderson (ed.), *Civilizations and World Systems: Studying World Historical Change*, (Walnut Creek: Altamira Press, 1995), ss. 75-94.
- Edwards, Catherine ve Greg Woolf, "Cosmopolis: Rome as World City", C. Edwards ve G. Woolf (ed.), *Rome the Cosmopolis*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2003).
- Eisenstadt, S.N., *The Political Systems of Empires*, (New Brunswick: Transaction Publishers, 1993).
- Emecen, Feridun, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, (İstanbul: Kitabevi, 2003).

- Fairbank, J.K. (ed.), *The Chinese World Order: Traditional China's Foreign Relations*, (Cambridge: Harvard University Press, 1968).
- Findley, Carter Vaughn, *The Turks in World History*, (Oxford: Oxford University Press, 2005).
- Finkelstein, J.J., "Mesopotamian Historiography", *Proceedings of the American Philosophical Society*, c. 107, s. 6, (Aralık, 1963), ss. 461-472.
- Finley, M., *The Ancient Economy*, (Berkeley: University of California Press, 1999).
- Fischel, Walter J., "Ibn Khaldun's Sources for the History of Jenghiz Khan and the Tatars", *Journal of the American Oriental Society*, c. 76, s. 2, (Nisan-Haziran, 1956), ss. 91-99.
- Fleet, Kate, "Review of: Heath Lowry: The Nature of the Early Ottoman State", *Middle East Journal*, c. 57, s. 4 (Sonbahar, 2003), ss. 682-683.
- Fletcher, Joseph F., "Turco-Mongolian Monarchic Tradition in the Ottoman Empire", J.F. Fletcher, *Studies on Chinese and Islamic Inner Asia*, Beatrice F. Manz (ed.), (Aldershot: Variorum, 1995), VII, ss. 236-251.
- _____, "The Mongols: Ecological and Social Perspectives", J.F. Fletcher, *Studies on Chinese and Islamic Inner Asia*, Beatrice F. Manz (ed.), (Aldershot: Variorum, 1995), IX, ss. 11-50.
- Flori, Jean, "Ideology and Motivations in the First Crusade", Helen Nicholson (ed.), *The Crusades*, (New York: Palgrave, 2005), ss. 15-36.
- Foster, Benjamin R., "Management and Administration in the Sargonic Period", M. Liverani (ed.), *Akkad: The First World Empire*, (Padova: Sargon srl, 1993), ss. 25-39.
- Franke, Herbert, and Denis Twitchett, "Introduction", H. Franke ve D. Twitchett, *The Cambridge History of China, c. 6: Alien Regimes and Border States, 907-1368*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), ss. 1-42.
- _____, "The Chin Dynasty", H. Franke ve D. Twitchett (ed.), *The Cambridge History of China, c. 6: Alien Regimes and Border States, 907-1368*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), ss. 215-320.
- _____, "From Tribal Chieftain to Universal Emperor and God: The Legitimation of the Yuan Dynasty", H. Franke (ed.), *China under Mongol Rule*, (Brookfield: Variorum, 1994), III, ss. 3-85.
- Franz, Kurt, "Resources and Organizational Power: Some Thoughts on Nomadism in History", Stefan Leder ve Bernhard Streck (ed.), *Shifts and Drifts in Nomad-Sedentary Relations*, (Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag, 2005), ss. 55-77.
- Frederic Dale, Stephen, "Ibn Khaldun: The Last Greek and the First Annaliste Historian", *Int. J. Middle East Studies*, c. 36, (2006), ss. 431-451.
- Fried, Lisbeth S., *The Priest and the Great King: Temple-Palace Relations in the Persian Empire*, (Winona Lake: Eisenbrauns, 2004).

- Frye, Richard, "Pre-Islamic and Early Islamic Cultures in Central Asia", R.L. Canfield (ed.), *Turco-Persia in Historical Perspective*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), ss. 35-52.
- "A Note on Bureaucracy and School in Early Islamic Iran", R.N. Frye, *Islamic Iran and Central Asia (7th-12th Centuries)*, (London: Variorum Reprints, 1979), IV, ss. 92-95.
- *The Heritage of Persia*, (Cleveland: The World Publishing Company, 1963).
- Galotta, Aldo, "Oğuz Efsanesi ve Osmanlı Devleti'nin Kökenleri: Bir İnceleme", Elizabeth Zachariadou (ed.), *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, G.Ç. Güven et.al. (çv.), (İstanbul: Tarih Vakfı, 1997), ss. 41-61.
- Garelli, Paul, "L'État et la Légitimité Royale sous l'Empire Assyrien", Mogens Trolle Larsen (ed.), *Power and Propaganda: A Symposium on Ancient Empires*, (Copenhagen: Akademisk Forlag, 1979).
- Garnsey, Peter, ve Richard Saller, *The Roman Empire: Economy, Society and Culture*, (Berkeley: University of California, 1987).
- Geiss, Imanuel, "Great Powers and Empires: Historical Mechanisms of their Making and Breaking", Geir Lundestad (ed.), *The Fall of Great Powers: Peace, Stability, and Legitimacy*, (Oslo: Scandinavian University Press, 1994), ss. 23-43.
- Gellner, Ernest, "Foreword", Anatoly M. Khazanov, *Nomads and the Outside World*, 2. baskı, Julia Crookenden (çv.), (Madison: The University of Wisconsin Press, 1994), ss. ix-xxv.
- "Tribalism and the State in the Middle East", Philip Khoury ve Joseph Kostiner (ed.), *Tribes and State Formation in the Middle East*, (Berkeley: University of California Press, 1990).
- Gernet, Jacques, "Comment se Présente en Chine le Concept d'Empire?", in Maurice Duverger (ed.), *Le Concept d'Empire*, (Paris: Presses Universitaires de France, 1980).
- Gibb, Hamilton A.R., "Arab-Byzantine Relations under the Umayyad Caliphate", *Studies on the Civilization of Islam*, Stanford Shaw ve William R. Polk (ed.), (Boston: Beacon Press, 1962), ss. 47-61.
- "An Interpretation of Islamic History", *Studies on the Civilization of Islam*, Stanford Shaw ve William R. Polk (ed.), (Boston: Beacon Press, 1962), ss. 3-33.
- "The Evolution of Government in Early Islam", *Studies on the Civilization of Islam*, Stanford Shaw ve William R. Polk (ed.), (Boston: Beacon Press, 1962), ss. 34-46.
- Gibbons, Herbert A., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, Ragıp Hulusi (çv.), (Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 1998).

- Gibson, McGuire, "Introduction", McGuire Gibson ve Robert Biggs (ed.), *The Organization of Power: Aspects of Bureaucracy in the Ancient Near East*, (Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago, 1987), ss. 1-5.
- Giese, Friedrich, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu Meselesi", Oktay Özel ve Mehmet Öz (ed.), *Söğüt'ten İstanbul'a; Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, (Ankara: İmge Yayınları, 2000), ss. 149-175.
- Gilbert, Felix (ed.), *The Historical Essays of Otto Hintze*, (New York: Oxford University Press, 1975).
- Godelier, Maurice, "Politics as 'Infrastructure': An Anthropologist's Thoughts on the Example of Classical Greece and the Notions of Relations of Production and Economic Determination", J. Friedman ve M.J. Rowlands (ed.), *The Evolution of Social Systems*, (Duckworth, 1977), ss. 14-18.
- Goitein, S.D., "The Origin of the Vizierate and its True Character", *Studies in Islamic History and Institutions*, (Leiden: E.J. Brill, 1968), ss. 168-193.
- Golden, Peter B., "Orta Asya'da İslâmiyet'in ilk Dönemleri ve Karahanlılar", Halil Berktaş (çv.), Denis Sinor, *Erken İç Asya Tarihi*, (İstanbul: İletişim, 2000).
- _____, *Nomads and Sedentary Societies in Medieval Eurasia*, (Washington, D.C.: American Historical Association, 1998).
- _____, *An Introduction to the History of the Turkic Peoples: Ethnogenesis and State-Formation in Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East*, (Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1992).
- _____, "The Qipcaqs of Medieval Eurasia: An Example of Stateless Adaptation in the Steppes", Gary Seaman ve Daniel Marks (ed.), *Rulers From the Steppe: State Formation on the Eurasian Periphery*, (Los Angeles: Ethnographic Press, 1991), ss. 132-157.
- Goldziher, Ignaz, "The Arabic Tribes and Islam", *Muslim Studies*, C.R. Barber ve S.M. Stern (çv.), (Albany: SUNY Press, 1977).
- Gommans, Jos, "The Silent Frontier of South Asia, c. A.D. 1100-1800", *Journal of World History*, c. 9, s. 1, (1998), ss. 1-23.
- Graf, David F., "The Persian Royal Road System", Heleen Sancisi-Weerdenburg et.al, (ed.), *Achaemenid History VIII: Continuity and Change*, (Leiden: Nederlands Instituut Vor Het Nabije Oosten, 1994), ss. 167-189.
- Grousset, René, *The Sum of History*, A. ve H. Temple Patterson (çv.), (Westport: Hyperion Press, 1979).
- Habson, Janet H., "The Persians and the Continuity of Egyptian Culture", Heleen Sancisi-Weerdenburg et.al, (ed.), *Achaemenid History VIII: Continuity and Change*, (Leiden: Nederlands Instituut Vor Het Nabije Oosten, 1994), ss. 149-158.
- Halaçoğlu, Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, (Ankara: TTK, 1991).

- Haldon, John, *Byzantium: A History*, (Gloucestershire: Tempus, 2000).
- _____, *The State and the Tributary Mode of Production*, (London: Verso, 1993).
- Har-el, Shai, *Struggle for Domination in the Middle East: The Ottoman Mamluk War (1485-91)*, (Leiden: E.J. Brill, 1995).
- Hassan, Ümit, *Osmanlı; Örgüt-İnanç-Davranıştan Hukuk-İdeolojiye*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001).
- _____, *Eski Türk Toplumunu Üzerine İncelemeler*, (İstanbul: Alan Yayıncılık, 2000).
- _____, *İbn Haldun'un Metodu ve Siyaset Teorisi*, (İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1998).
- Hexter, J.L., "Fernand Braudel and Monde Braudellien", *The Journal of Modern History*, c. 44, s. 4, (Aralık, 1972), ss. 480-539.
- Heywood, Colin, "Filling the Black Hole: The Emergence of the Bithynian Atamanates", Halil İnalcık et. al. (ed.), *The Great Ottoman, Turkish Civilization*, c. 1 (İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları, 2000), ss. 108-113.
- _____, "The Frontier in Ottoman History: Old Ideas and New Myths", Daniel Power ve Naomi Standen (ed.), *Frontiers in Question: Eurasian Borderlands, 700-1700*, (London: Macmillan, 1999), ss. 228-250.
- _____, "Boundless Dreams of the Levant: Paul Wittek, The George-Kreis and the Writing of Ottoman History", *Journal of Royal Asiatic Study*, s. 1, (1989), ss. 32-50.
- _____, "Wittek and the Austrian Tradition", *Journal of Royal Asiatic Study*, s. 1, (1988), ss. 7-25.
- Hodgson, Marshall G.S., "The Role of Islam in World History", *Rethinking World History: Essays on Europe, Islam, and World History*, Edmund Burke, III, (ed.), (Cambridge: Cambridge University Press, 1993), ss. 97-125.
- _____, "The Interrelations of Societies in History", *Rethinking World History: Essays on Europe, Islam, and World History*, Edmund Burke, III, (ed.), (Cambridge: Cambridge University Press, 1993), ss. 3-28.
- _____, *The Venture of Islam, c. 2: The Expansion of Islam in the Middle Periods*, (Chicago: The University of Chicago Press, 1974).
- Hourani, Albert, *A History of the Arab Peoples*, (Cambridge: Harvard University Press, 1991).
- Howard-Johnston, James, "The Two Great Powers in Late Antiquity: a Comparison", Averil Cameron (ed.), *The Byzantine and Early Islamic Near East*, c. 3, (Princeton: The Darwin Press, 1995), ss. 157-226.
- Howe, Stephen, *Empire; a Very Short Introduction*, (Oxford: Oxford University Press, 2002).
- Ibn Khaldun, *The Muqaddimah: An Introduction to History*, Franz Rosenthal (çv.), 2 c., (New York: Pantheon Books, 1958).

Imber, Colin, *The Ottoman Empire, 1300-1650: The Structure of Power*, (New York: Palgrave, 2002).

——— “What does Ghazi Actually Mean?”, Çiğdem Balım-Harding ve Colin Imber (ed.), *The Balance of Truth: Essays in Honour of Prof. Geoffrey Lewis*, (İstanbul: The ISIS Press, 2000), ss. 165-178.

——— “İlk Dönem Osmanlı Tarihinin Kaynakları”, Oktay Özel ve Mehmet Öz (ed.), *Söğüt'ten İstanbul'a; Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, (Ankara: İmge Yayınları, 2000), ss. 39-71.

——— “Osmanlı Hanedan Efsanesi”, Oktay Özel ve Mehmet Öz (ed.), *Söğüt'ten İstanbul'a; Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, (Ankara: İmge Yayınları, 2000), ss. 243-270.

——— “Osman Gazi Efsanesi”, Elizabeth Zachariadou (ed.), *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, Gül Çağalı Güven (çv.), (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997), ss. 68-77.

İbn Haldun, *Mukaddime*, 2 c., Süleyman Uludağ (haz. & çv.), (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005).

İnalıcık, Halil, “Comments on ‘Sultanism’: Max Weber’s Typification of the Ottoman Empire”, *Turkey and Europe in History*, (İstanbul: Eren, 2006), ss. 17-41.

——— *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, c. 1 (1300-1600)*, Halil Berktaş (çv.), (İstanbul: Eren, 2000).

——— *The Ottoman Empire; The Classical Age, 1300-1600*, (London: Phoenix Press, 2000).

——— “Adaletnameler”, *Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet*, (İstanbul: Eren, 2000), ss. 75-190.

——— “Osmanlı Devleti’nin Doğuşu Meselesi”, Oktay Özel ve Mehmet Öz (ed.), *Söğüt'ten İstanbul'a; Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, (Ankara: İmge Yayınları, 2000), ss. 225-240.

——— “Osman Gazi’nin İznik Kuşatması ve Bafeus Muharebesi”, Elizabeth Zachariadou (ed.), *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, G.C. Güven et.al. (çv.), (İstanbul: Tarih Vakfı, 1997), ss. 78-105.

——— “Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfi-Sultani Hukuk ve Fatih’in Kanunları”, *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, (İstanbul: Eren, 1996), ss. 319-341.

——— “Turkish and Iranian Political Theories and Traditions in Kutadgu Bilig”, *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire: Essays on Economy and Society*, (Bloomington: Indiana University Press, 1993).

——— “The Ottoman Succession and its Relation to the Turkish Concept of Sovereignty”, *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire: Essays on Economy and Society*, (Bloomington: Indiana University Press, 1993), ss. 37-69.

- _____. "State and Ideology under Sultan Süleyman I", *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire: Essays on Economy and Society*, (Bloomington: Indiana University Press, 1993), ss. 70-94.
- _____. "The Policy of Mehmed II toward the Grek Population of İstanbul and the Byzantine Buildings of the City", *Dumbarton Oaks Papers*, c. 23, (1969-1970), ss. 229-249.
- _____. "Suleiman the Lawgiver and Ottoman Law", *Archivum Ottomanicum*, s. 1, (1969), ss. 105-138.
- _____. *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar I*, (Ankara: TTK, 1954).
- Jagchid, Sechin, "The Historical Interaction between the Nomadic People in Mongolia and the Sedentary Chinese", Gary Seaman ve Daniel Marks (ed.), *Rulers from the Steppe: State Formation on the Eurasian Periphery*, (Los Angeles: Ethnographic Press, 1991), ss. 63-91.
- Jagchid, Sechin ve Van Jay Symons, *Peace, War, and Trade along the Great Wall*, (Bloomington: Indiana University Press, 1989).
- Jennings, Ronald, "Gazi Tezi Üzerine Bazı Düşünceler", Oktay Özel ve Mehmet Öz (ed.), *Söğüt'ten İstanbul'a; Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, (Ankara: İmge Yayınları, 2000), ss. 429-441.
- Jones, A.H.M., *Studies in Ancient Economic and Administrative History*, P.A. Brunt (ed.), (Totawa: Rowman and Littlefield, 1974).
- Jubb, Margaret, "The Crusaders' Perception of their Opponents", Helen Nicholson (ed.), *The Crusades*, (New York: Palgrave, 2005), ss. 225-244.
- Kaegi, Walter Emil, "Some Perspectives on Byzantine Bureaucracy", McGuire Gibson ve Robert Biggs (ed.), *The Organization of Power: Aspects of Bureaucracy in the Ancient Near East*, (Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago, 1987), ss. 151-159.
- _____. "The Contribution of Archery to the Turkish Conquest of Anatolia", *Speculum*, c. 39, s. 1, (Ocak, 1964), ss. 96-108.
- Kafadar, Cemal, *Between Two Worlds; the Construction of the Ottoman State*, (Berkeley: University of California Press, 1995).
- Kaldy-Nagy, Gyula, "Osmanlı İmparatorluğu'nun İlk Yüzyıllarında Kutsal Savaş (Cihat)", Oktay Özel ve Mehmet Öz (ed.), *Söğüt'ten İstanbul'a; Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, (Ankara: İmge Yayınları, 2000), ss. 397-406.
- Kaplanoğlu, Raif, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, (Bursa: Avrasya Etnografya Vakfı, 2000).
- Khazanov, Anatoly M., "Nomads and Cities in the Eurasian Steppe Region and Adjacent Countries: A Historical Overview", Stefan Leder ve Bernhard Streck (ed.), *Shifts and Drifts in Nomad-Sedentary Relations*, (Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag, 2005), ss. 163-178.

- “Nomads in the History of the Sedentary World”, A. Khazanov ve André Wink (ed.), *Nomads in the Sedentary World*, (Patstow: Curzon, 2001), ss. 1-23.
- *Nomads and the Outside World*, 2. baskı, Julia Crookenden (çv.), (Madison: The University of Wisconsin Press, 1994).
- “Muhammad and Jenghiz Khan Compared: The Religious Factor in World Empire Building”, *Comparative Studies in Society and History*, c. 35, s. 3, (Tem., 1993), ss. 461-479.
- Khoury, P. ve Joseph Kostiner, “Introduction: Tribes and the Complexities of State Formation in the Middle East”, P. Khoury ve J. Kostiner (ed.), *Tribes and State Formation in the Middle East*, (Berkeley: University of California Press, 1990).
- Kıvılcımlı, Hikmet, *Osmanlı Tarihinin Maddesi*, c. 1, (İstanbul: Bibliotek Yayınları, 1989).
- Koebner, Richard, *Empire*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1961).
- Koshelenko, G.A., ve V.N. Pilipko, “Parthia”, Janos Harmatta (ed.), *History of Civilizations of Central Asia, c. II: The Development of Sedentary and Nomadic Civilizations, 700 B.C. to A.D.*, (Delhi: Motilal Banarsidass Publishers, 1999), ss. 131-150.
- Köprülü, Fuad. “Alp”, *Tarih Araştırmaları I*, Y.K. Tastan (ed.), (Ankara: Akçağ, 2006), ss. 367-375.
- *Some Observations on the Influence of Byzantine Institutions on Ottoman Institutions*, Gary Leiser (çv. & ed.), (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999).
- *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, (Ankara: Turk Tarih Kurumu Basimevi, 1990).
- “İzahlar ve Düzeltmeler”, W. Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, (Ankara: TTK, 1973), ss. 81-246.
- Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi: Kuruluş Devri*, c. 1., (Ankara: TTK, 1993).
- Kuhrt, Amélie, ‘Greeks and ‘Greece’ in Mesopotamian and Persian Perspectives, (Oxford: Leopard's Head Press, 2002).
- “The Achaemenid Persian Empire (c.550-c.350 BCE): Continuities, Adaptations, Transformations”, Susan E. Alcock, Terence N. D'Altroy, Kathleen D. Morrison, Carla M. Sinopoli (ed.), *Empires*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), ss. 93-123.
- *The Ancient Near East (c. 3000-330 BC)*, 2 c., (New York: Routledge, 1995).
- Kuhrt, Amélie, ve Susan Sherwin-White, “The Transition from Achaemenid to Seleucid Rule in Babylonia: Revolution or Evolution?”, Heleen Sancisi-Weerdenburg et.al, (ed.), *Achaemenid History VIII: Continuity and Chan-*

- ge, (Leiden: Nederlands Instituut Vor Het Nabije Oosten, 1994), ss. 311-327.
- Lai, Cheng-chung, *Braudel's Historiography Reconsidered*, (Lanham: University Press of America, 2004).
- Lambton, Ann K.S., "The Relations of Muslims and Non-Muslims; Jihad: Taxation and the Conquered Lands", *State and Government in Medieval Islam; an Introduction to the Study of Islamic Political Theory: Jurists*, (Oxford: Oxford University Press, 1981), ss. 201-218.
- _____, "The Historical Theory: Ibn Khaldun", *State and Government in Medieval Islam; an Introduction to the Study of Islamic Political Theory: Jurists*, (Oxford: Oxford University Press, 1981), ss. 152-177.
- _____, "The Internal Structure of the Saljuq Empire", *Theory and Practice in Medieval Persian Government*, (London: Variorum Reprints, 1980), VIII, ss. 203-282.
- _____, "Aspects of Saljuq-Ghuzz Settlement in Persia", *Theory and Practice in Medieval Persian Government*, (London: Variorum Reprints, 1980), IX, ss. 105-125.
- _____, "Justice in the Medieval Persian Theory of Kingship", *Theory and Practice in Medieval Persian Government*, (London: Variorum Reprints, 1980), IV, ss. 91-119.
- _____, "Islamic Mirrors for Princes", *Theory and Practice in Medieval Persian Government*, (London: Variorum Reprints, 1980), VI, ss. 419-442.
- _____, "Islamic Political Thought", A.K.S. Lambton, *Theory and Practice in Medieval Persian Government*, (London: Variorum Reprints, 1980), I, ss. 404-424.
- _____, "The Merchant in Medieval Islam", *Theory and Practice in Medieval Persian Government*, (London: Variorum Reprints, 1980), XII, ss. 121-130.
- Lapidus, Ira, "Tribes and State Formation in Islamic History", P. Khoury ve J. Kostiner (ed.), *Tribes and State Formation in the Middle East*, (Berkeley: University of California Press, 1990).
- Larsen, Mogens Trolle, "The Tradition of Empire in Mesopotamia", M.G. Larsen (ed.), *Power and Propaganda: a Symposium on Ancient Empires*, (Copenhagen: Akademisk Forlag, 1979).
- Lattimore, Owen, "The Geographical Factor in Mongol History", *Studies in Frontier History (Collected Papers, 1928-1958)*, (London: Oxford University Press, 1962), ss. 241-258.
- _____, *Inner Asian Frontiers of China*, (New York: American Geographical Society, 1940).
- Le Goff, Jacques, *History and Memory*, Steven Rendall ve Elizabeth Claman (çv.), (New York: Columbia University Press, 1992).

- Lewis, Bernard, "The Mongols, the Turks, and the Muslim Polity", *Islam in History: Ideas, People, and Events in the Middle East*, (Chicago: Open Court, 1993), ss. 189-207.
- Lindner, Rudi Paul, *Explorations in Ottoman Prehistory*, (Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2007).
- *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia*, (Bloomington: Research Institute for Inner Asian Studies, Indiana University, 1983).
- "What Was a Nomadic Tribe?", *Comparative Studies in Society and History*, c. 24, s. 4., (Ekim, 1982), ss. 689-711.
- Lintott, Andrew, "What was the 'Imperium Romanum?'" *Greece & Rome*, 2. seri, c. 28, s. 1, (Nisan, 1981), ss. 53-67.
- Liverani, Mario, *Uruk: The First City*, Zainab Bahrani ve Marc Van De Mieroop (çv.), (London: Equinox, 2006).
- "The Rise and Fall of Media", G.B. Lanfranchi et.al. (ed.), *Continuity of Empire (?): Assyria, Media, Persia*, (Padova: Sargon, 2003), ss. 1-12.
- "Akkad: An Introduction", M. Liverani (ed.), *Akkad: The First World Empire*, (Padova: Sargon srl, 1993).
- "Model and Actualization: The Kings of Akkad in the Historical Tradition", M. Liverani (ed.), *Akkad: The First World Empire*, (Padova: Sargon srl, 1993), ss. 41-67.
- *Prestige and Interest: International Relations in the Near East ca. 1600-1100 B.C.*, (Padova: Sargon srl, 1990).
- Lowry, Heath, *The Nature of the Early Ottoman State*, (Albany: State University of New York Press, 2003).
- Luttrell, Anthony, "1389 Öncesi Osmanlı Genişlemesine Latin Tepkileri", Elizabeth Zachariadou (ed.), *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, G.Ç. Güven et.al. (çv.), (İstanbul: Tarih Vakfı, 1997), ss. 129-148.
- Mackerras, Colin, "Uygurlar", Şinasi Tekin (çv.), Denis Sinor, *Erken İç Asya Tarihi*, (İstanbul: İletişim, 2000).
- Mann, Michael, *The Sources of Social Power: A History of Power from the Beginning to A.D. 1760*, c. 1, (Cambridge: Cambridge University Press, 1986).
- Manning, Patrick, *Navigating World History: Historians Create a Global Past*, (New York: Palgrave, 2003).
- Mantran, Robert, "L'Empire Ottoman", Maurice Duverger (ed.), *Le Concept d'Empire*, (Paris: Presses Universitaires de France, 1980).
- Manz, Beatrice Forbes, *The Rise and Rule of Tamerlane*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1989).
- McNeill, J.R. ve William H. McNeill, *The Human Web: A Bird's-Eye View of World History*, (New York: W.W. Norton & Company, 2003).

- McNeill, William H., "Introductory Historical Commentary", Geir Lundestad (ed.), *The Fall of Great Powers: Peace, Stability, and Legitimacy*, (Oslo: Scandinavian University Press, 1994), ss. 3-21.
- _____, *Europe's Steppe Frontier, 1500-1800*, (Chicago: The University of Chicago Press, 1964).
- Mehmed Neşri, *Neşri Tarihi*, c. 1, Mehmet Altay Gokmen (ed.), (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983).
- Meikle, Scott, "Modernism, Economics and the Ancient Economy", Walter Scheidel ve Sitta von Reden (ed.), *The Ancient Economy*, (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2002).
- Mélikoff, Irène, "Anadolu Süfliğinin Orta Asya Kökenleri", *Uyur İdik Uyardılar*, (İstanbul: Demos, 2006), ss. 141-154.
- _____, "Bir Kolonileştirici Dervişler Tarikatı: Bektaşiler", *Uyur İdik Uyardılar*, (İstanbul: Demos, 2006), ss. 197-209.
- _____, "İlk Osmanlıların Toplumsal Kökeni", Elizabeth Zachariadou (ed.), *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, G.Ç. Güven et.al. (çv.), (İstanbul: Tarih Vakfı, 1997), ss. 149-158.
- Melville, Charles, "The Early Persian Historiography of Anatolia", Judith Pfeiffer ve Sholeh A. Quinn (ed.), *History and Historiography of Post-Mongol Central Asia and the Middle East: Studies in Honor of John E. Woods*, (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2006), ss. 135-166.
- Mendels, D., "The Five Empires: A Note on a Propagandistic Topos", *The American Journal of Philology*, c. 102, s. 3, (Sonbahar, 1981), ss. 330-337.
- Meuleman, Johan H., "La Causalité dans la *Muqaddimah* d'Ibn Khaldūn", *Studia Islamica*, c. 74, ss. 105-142.
- Michalowski, Piotr, "Memory and Deed: The Historiography of Political Expansion of the Akkad State", M. Liverani (ed.), *Akkad: The First World Empire*, (Padova: Sargon srl, 1993), ss. 69-90.
- Morgan, David, *Medieval Persia, 1040-1797*, (London: Longman, 1988).
- _____, *The Mongols*, (New York: Basil Blackwell, 1987).
- Morony, Michael G., "'In a City without Watchdogs the Fox is the Overseer': Issues and Problems in the Study of Bureaucracy", McGuire Gibson ve Robert Biggs (ed.), *The Organization of Power: Aspects of Bureaucracy in the Ancient Near East*, (Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago, 1987), ss. 7-18.
- _____, *Iraq After the Muslim Conquest*, (Princeton: Princeton University Press, 1984).
- Mukhamedjanov, A.R., "Economy and Social System in Central Asia in the Kushan Age", Janos Harmatta (ed.), *History of Civilizations of Central Asia, c. II: The Development of Sedentary and Nomadic Civilizations, 700 B.C. to A.D.*, (Delhi: Motilal Banarsidass Publishers, 1999), ss. 265-290

- Muldoon, James, *Empire and Order: The Concept of Empire, 800-1800*, (London: Macmillan, 1999).
- Necipoğlu, Gülru, *Architecture, Ceremonial, and Power: The Topkapı Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, (Cambridge: The MIT Press, 1991).
- Negmatov, N.N., "The Samanid State", M.S. Asimov ve C.E. Bosworth (ed.), *History of Civilizations of Central Asia, c. IV: The Age of Achievement: A.D. 750 to the End of the 15th Century*, (Paris: UNESCO Publishing, 1998), ss. 77-94.
- Newman, Andrew J., *Safavid Iran: Rebirth of a Persian Empire*, (London: I.B. Tauris, 2006).
- Nicholson, Helen, "Muslim Reactions to the Crusades", Helen Nicholson (ed.), *The Crusades*, (New York: Palgrave, 2005), ss. 269-288.
- Nizâm al-Mulk, *The Book of Government or Rules for Kings (The Siyâsât-nâma or Siyar al-Mulûk)*, Hubert Darke (çv.), (New Haven: Yale University Press, 1960).
- Oates, Joan, *Babylon*, (London: Thames and Hudson, 1986).
- Obolensky, Dimitri, "Byzantine Frontier Zones and Cultural Exchanges", *The Byzantine Inheritance of Eastern Europe*, (London: Variorum Reprints, 1982), I, ss. 303-313.
- Ocak, Ahmet Yasar, *Türkiye'de Tarihî Saptırılması Sürecinde Türk Su fîlîğine Bakışlar*, (İstanbul: İletişim, 2005).
- _____, *Alevî ve Bektâşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005).
- _____, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17. Yüzyıllar)*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999).
- _____, "Osmanlı Beyliği Topraklarındaki Sufî Çevreler ve Abdalan-ı Rum Sorunu", Elizabeth Zachariadou (ed.), *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, G.Ç. Güven et.al. (çv.), (İstanbul: Tarih Vakfı, 1997), ss. 159-172.
- Oikonomidis, Nikolas, "Avrupa'da Türkler (1305-1313) ve Küçük Asya'da Sırlar (1313)", Elizabeth Zachariadou (ed.), *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, G.Ç. Güven et.al. (çv.), (İstanbul: Tarih Vakfı, 1997), ss. 173-182.
- Okada, Hidehiro, "China as a Successor State to the Mongol Empire", R. Amitai-Preiss ve D. O. Morgan (ed.), *The Mongol Empire and its Legacy*, (Leiden: Brill, 1999), ss. 264-268.
- Olmstead, A.T., *History of the Persian Empire*, (Chicago: The University of Chicago Press, 1948).
- Ortaylı, İlber, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, (Ankara: Cedit Neşriyat, 2007).
- _____, "Menkıbe", A.Y. Ocak et. al., *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu; Efsaneler ve Gerçekler*, (Ankara: İmge Yayınları, 2000), ss. 11-22.

- Ostrogorsky, George, "The Byzantine Emperor and the Hierarchical World Order," S.N. Eisenstadt (ed.) *The Decline Of Empires*, (New Jersey: Prentice-Hall, 1967).
- Ögel, Bahaeddin, *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi*, (Ankara: TTK, 1991).
- Özel, Oktay, "The Transformation of Provincial Administration in Anatolia: Observations on Amasya from 15th to 17th Centuries", Eugenia Kemreli ve Oktay Özel (ed.), *The Otoman Empire: Myths, Realities and "Black Holes": Contributions in Honour of Colin Imber*, (İstanbul: The ISIS Pres, 2006), ss. 51-73.
- Özel, Oktay ve Mehmet Öz, "Giriş", Oktay Özel ve Mehmet Öz (ed.), *Söğüt'ten İstanbul'a; Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, (Ankara: İmge Yayınları, 2000), ss. 13-35.
- Özgüdenli, Osman, "Ülüş Sisteminden Merkezi Devlete: Selçuklu Devlet Telakkisinin Teşekkülü (1038-1064), *Turco-Iranica: Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*, (İstanbul: Kaknüs Yay., 2006), ss. 39-71.
- Pamuk, Şevket, "Seçici Kurumsal Değişim ve Osmanlının Uzun Ömürlülüğü", *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007), ss. 1-18.
- Pari, B.N., "The Kushans", Janos Harmatta (ed.), *History of Civilizations of Central Asia, c. II: The Development of Sedentary and Nomadic Civilizations, 700 B.C. to A.D.*, (Delhi: Motilal Banarsidass Publishers, 1999), ss. 247-263.
- Pearson, Michael, "Merchants and States", J.D. Tracy (ed.), *The Political Economy of Merchant Empires*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1991).
- Peirce, Leslie, "Changing Perceptions of the Ottoman Empire: The Early Centuries", *Mediterranean Historical Review*, c. 19, s. 1, (Haziran, 2004), ss. 6-28.
- Polanyi, Karl, *The Great Transformation; the Political and Economic Origins of our Time*, (Boston: Beacon Press, 2001).
- Pollock, Sheldon, "Empire and Imitation", Graig Calhoun et.al. (ed.), *Lessons of Empire: Imperial Histories and American Power*, (New York: The New Press, 2006), ss. 175-188.
- Pritsak, Omeljan, "Two Migratory Movements in the Eurasian Steppe in the 9th-11th Centuries", *Studies in Medieval Eurasian History*, (London: Variorum Reprints, 1981), VI, ss. 157-163.
- Quigley, Carroll, *The Evolution of Civilizations; an Introduction to Historical Analysis*, (Indianapolis: Liberty Fund, 1979).
- Raby, Julian, "Mehmed the Conqueror's Greek Scriptorium", *Dumbarton Oaks Papers*, c. 37, (1983), ss. 15-34.
- Rawski, Evelyn S., "Presidential Address: Reenvisioning the Qing: The Significance of the Qing Period in Chinese History", *The Journal of Asian Studies*, c. 55, s. 4, (Kasım, 1996), ss. 829-850.

- Rernolds, Susan, "Empires: A Problem of Comparative History", *Historical Research*, c. 79, s. 204, (Mayıs, 2006), ss. 151-165.
- Rossabi, Morris, "The Reign of Khubilai Khan", H. Franke ve D. Twitchett, *The Cambridge History of China, c. 6: Alien Regimes and Border States, 907-1368*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), ss. 414-489.
- Rostovtzeff, M., *Greece*, J.D. Duff (çv.), (London: Oxford University Press, 1963).
- _____, *Rome*, J.D. Duff (çv.), (London: Oxford University Press, 1960).
- Roux, Jean-Paul, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, A. Kazancıgil ve A. Bereket (çv.), (İstanbul: Kbalcı, 2001).
- Santamaria, Ulysses, ve Anne Bailey, "A Note on Braudel's Structure as Duration", *History and Theory*, c. 23, s. 1, (Şub., 1984), ss. 78-83.
- Saunders, J.J., "The Nomad as Empire-BUILDER: A Comparison of the Arab and Mongol Conquests", *Muslims and Mongols: Essays on Medieval Asia*, G.W. Rice (ed.), (Christchurch: University of Canterbury, 1977), ss. 36-66.
- Savory, Roger, *Iran Under the Safavids*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1980).
- Schuman, Frederick L., *International Politics: The Western State System in Transition*, (New York, McGraw-Hill, 1941).
- Seaman, Gary, "World Systems and State Formation on the Inner Eurasian Periphery", Gary Seaman ve Daniel Marks (ed.), *Rulers From the Steppe: State Formation on the Eurasian Periphery*, (Los Angeles: Ethnographic Press, 1991), ss. 1-20.
- Searle, Eleanor, *Predatory Kinship and the Creation of Norman Power, 840-1066*, (Berkeley: University of California Press, 1988).
- Sevim, A. ve C.E. Bosworth, "The Seljuks and the Khwarazm Shahs", M.S. Asimov ve C.E. Bosworth (ed.), *History of Civilizations of Central Asia, c. IV: The Age of Achievement: A.D. 750 to the End of the 15th Century*, (Paris: UNESCO Publishing, 1998), ss. 145-175.
- Sherwin-White, Susan and Amélie Kuhrt, *From Samarkhand to Sardis: A New Approach to the Seleucid Empire*, (Berkeley: University of California Press, 1993).
- Simon, Robert, *Ibn Khaldun: History as Science and the Patrimonial Empire*, Klara Pogatsa (çv.), (Budapest: Akademiai Kiado, 2002).
- Sinor, D., Geng Shimin ve Y.I. Kychanov, "The Uighurs, The Kyrgyz and the Tangut (8th to the 13th Century)", M.S. Asimov ve C.E. Bosworth (ed.), *History of Civilizations of Central Asia, v. IV: The Age of Achievement: A.D. 750 to the End of the 15th Century*, (Paris: UNESCO Publishing, 1998), ss. 191-214.

- Sinor, Denis, "The Historical Role of the Türk Empire", *Inner Asia and its Contacts with Medieval Europe*, (London: Variorum Reprints, 1977), VII, ss. 427-434.
- _____, "The Establishment and Dissolution of the Türk Empire", *Studies in Medieval Inner Asia*, (Aldershot: Variorum, 1997), I, ss. 385-316.
- _____, "The Inner Asian Warriors", *Studies in Medieval Inner Asia*, (Aldershot: Variorum, 1997), XIII, ss. 133-144.
- _____, "Central Asia", *Inner Asia and its Contacts with Medieval Europe*, (London: Variorum Reprints, 1977), I, ss. 93-119
- Sipiora, Philip, "Introduction: The Ancient Concept of Kairos", P. Sipiora ve James Baumlín, *Rhetoric and Kairos: Essays in History, Theory, and Praxis*, (Albany: SUNY Press, 2002), ss. 1-22.
- Smith, John, "Time and Qualitative Time", P. Sipiora ve James Baumlín, *Rhetoric and Kairos: Essays in History, Theory, and Praxis*, (Albany: SUNY Press, 2002), ss. 46-57.
- Smith, Jr., John Masson, "Mongol Nomadism and Middle Eastern Geography: Qıslâqs and Tümens", R. Amitai-Preiss ve D.O. Morgan (ed.), *The Mongol Empire and its Legacy*, (Leiden: Brill, 1999), ss. 39-56.
- Sorokin, Pitirim A., "A Survey of the Cyclical Conceptions of Social and Historical Process", *Social Forces*, c. 6, s. 1, (Eylül, 1927), ss. 28-40.
- Stavrianos, L.S., *Lifelines from Our Past: A New World History*, (Armonk: M.E. Sharpe, 1997).
- Stavrides, Theoharis, *The Sultan of Vezirs: The Life and Times of the Ottoman Grand Vezir Mahmud Paşa Angelovic (1453-1474)*, (Leiden: Brill, 2001).
- Steinkeller, Piotr, "Early Political Development in Mesopotamia and the Origins of the Sargonic Empire", M. Liverani (ed.), *Akkad: The First World Empire*, (Padova: Sargon srl, 1993), ss. 107-129.
- _____, "The Administrative and Economic Organization of the UR III State: The Core and the Periphery", McGuire Gibson ve Robert Biggs (ed.), *The Organization of Power: Aspects of Bureaucracy in the Ancient Near East*, (Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago, 1987), ss. 19-41.
- Streusand, Douglas E., "Sir Hamilton A.R. Gibb, Abū Yūsuf, and the Concept of Islamic Civilization", Judith Pfeiffer ve Sholeh A. Quinn (ed.), *History and Historiography of Post-Mongol Central Asia and the Middle East: Studies in Honor of John E. Woods*, (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2006), ss. 542-554.
- _____, *The Formation of the Mughal Empire*, (Delhi: Oxford University Press, 1989).
- Subtelny, Maria Eva, "The Symbiosis of Turk and Tajik", B.F. Manz (ed.), *Central Asia in Historical Perspective*, (Boulder: Westview Press, 1994), ss. 45-61.

- Sümer, Faruk, "Oğuzlar", *İslam Ansiklopedisi*, c. 9., (Eskişehir: MEB, 2001), ss. 378-387.
- Tekin, Talat, *A Grammar of Orkhon Turkic*, (Bloomington: Indiana University Press, 1968).
- Tezel, Yahya Sezai, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000).
- "Orta Doğu'nun 'İmparatorlukçu Devlet' Geleneğinin Ardındaki Klasik Tecrübe Olarak Hakhamaniş Devletine Bir Bakış", *Türkiye Günlüğü*, s. 14, (1991), ss. 12-27.
- Thomas, L.V., "Review of G.G. Arnakis: Hoi Protoi Othomanoi", *Journal of Near Eastern Studies*, c. 9, s 3 (Tem., 1950), p. 192.
- Togan, Isenbike, *Flexibility and Limitation in Steppe Formations: The Kerait Khanate and Chinggis Khan*, (Leiden: Brill, 1988).
- Togan, A. Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, (İstanbul, 1946).
- "References to Economic and Cultural Life in Anatolia in the Letters of Rashid al-Din", Gary Leiser (çv.), Judith Pfeiffer ve Sholeh A. Quinn, *History and Historiography of Post-Mongol Central Asia and the Middle East: Studies in Honor of John E. Woods*, (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2006), ss. 84-111.
- Tokalak, İsmail, *Bizans-Osmanlı Sentezi: Bizans Kültür ve Kurumlarının Osmanlı Üzerindeki Etkisi*, (İstanbul: Gülerboy, 2006).
- Toynbee, Arnold, *A Study of History*, c. 2, D.D. Somerwell (kısaltan), (New York: Oxford University Press, 1957).
- *A Study of History*, c. 1, D.D. Somerwell (kısaltan.), (New York: Oxford University Press, 1947).
- Trevor-Roper, H.R., "Fernand Braudel, the Annales, and the Mediterranean", *The Journal of Modern History*, c. 44 s. 4, (Aralık, 1972), ss. 468-479.
- Turan, Osman, "L'Islamisation dans la Turquie du Moyen Age", *Studia Islamica*, c. 10, (1959), ss. 137-152.
- "The Ideal of World Domination among the Medieval Turks", *Studia Islamica*, c. 4, (1955), ss. 77-90.
- Twitchett, Denis ve Klaus-Peter Tietze, "The Liao", H. Franke ve D. Twitchett (ed.), *The Cambridge History of China*, c. 6: *Alien Regimes and Border States, 907-1368*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1994).
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, (Ankara: TTK, 1984).
- Ülgener, Sabri, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, (İstanbul: Der, 1991).

- Vatin, Nicolas, "Osmanlılar'ın Yükselişi (1362-1451)", Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I: Osmanlı Devleti'nin Doğuşundan XVIII. Yüzyılın Sonuna*, Server Tanilli (çv.), (İstanbul: Say, 1991), ss. 43- 97.
- Veyne, Paul, "L'Empire Romain", Maurice Duverger (ed.), *Le Concept d'Empire*, (Paris: Presses Universitaires de France, 1980).
- Vladimirstov B.Y., *Moğolların İçtimai Teşkilatı: Moğol Göçebe Feodalizmi*, Abdülkadir İnan (çv.), (Ankara: TTK, 1995).
- Vryonis, Jr. Speros, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, (Berkeley: University of California Pres, 1971).
- _____, "The Byzantine Legacy and Ottoman Forms", *Dumbarton Oaks Papers*, c. 23, (1969-1970), ss. 251-308.
- Walbank, F.W., *The Hellenistic World*, (Cambridge: Harvard University Press, 1993).
- Wallerstein, Immanuel, *Unthinking Social Science; the Limits of Nineteenth-Century Paradigms*, (Philadelphia: Temple University Press, 2001).
- _____, *The Politics of the World-Economy; the States, the Movements and the Civilizations*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1984).
- _____, *The Modern World-System*, c. 1., (New York: Academic Press, 1974).
- Watt, W. Montgomery, *Islamic Political Thought*, (Edinburg: Edinburg University Press, 1998).
- Weber, Max, *The Protestant Ethic and the 'Spirit' of Capitalism*, P. Baehr ve G. Wells (ed&çv.), (New York: Penguin Books, 2002).
- _____, *The Agrarian Sociology of Ancient Civilizations*, R.I. Frank (çv.), (London: NLB, 1976).
- _____, *General Economic History*, Frank Knight (çv.), (Glencoe: The Free Press, 1950).
- Wesson, Robert G., *The Imperial Order*, (Berkeley: University of California Press, 1967).
- Wickham, Chris, "The Other Transition: From the Ancient World to Feudalism," *Past & Present*, s. 103 (Mayıs, 1984), ss. 3-36.
- Wiesehofer, Josef, "The Medes and the Idea of the Succession of Empires in Antiquity", G.B. Lanfranchi et.al. (ed.), *Continuity of Empire (?): Assyria, Media, Persia*, (Padova: Sargon, 2003), ss. 391-396.
- Wiet, Gaston, "L'Empire Néo-Byzantin des Omeyyades et l'Empire Néo-Sassanide des Abbasides", *Cahiers d'Histoire Mondiale*, c. 1, (1953), ss. 63-71.
- Wilkinson, David, "Civilizations, Cores, World Economies, and Oikumenes", A.G. Frank ve B.K. Gills (ed.), *The World System; Five Hundred Years or Five Thousand?*, (London: Routledge, 1993).

- Wink, André, "India and the Turko-Mongol Frontier", A. Khazanov and André Wink (eds.), *Nomads in the Sedentary World*, (Patstow: Curzon, 2001), pp. 211-233.
- Witteck, Paul, *The Rise of the Ottoman Empire*, (London: The Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, 1971).
- _____, *Menteşe Beyliği*, O.S. Gökyay (çv.), (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999).
- Wolf, Eric, *Europe and the People without History*, (Berkeley: University of California Press, 1982).
- Wolff, Robert Lee, "Review of G.G. Amakis: Hoi Protoi Othomanoi", *Speculum*, c. 26, s. 3, (Tem., 1951), ss. 483-488.
- Woods, John E., *The Aqqoyunlu: Clan, Confederation, Empire*, (Salt Lake City: The University of Utah Press, 1999).
- Woolf, Greg, "Inventing Empire in Ancient Rome", Susan E. Alcock, Terence N. D'Altroy, Kathleen D. Morrison, Carla M. Sinopoli (ed.), *Empires*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2001).
- _____, "World-Systems Analysis and the Roman Empire," *Journal of Roman Archaeology*, s. 3 (1990), ss. 44-58.
- Yarshater, Ehsan, "The Persian Presence in the Islamic World", Richard G. Hovannisian ve Georges Sabagh (ed.), *The Persian Presence in the Islamic World*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), ss. 4-125.
- Yü, Ying-Shih, "Hsiung-nu (Şyung-nu)", Selçuk Esenbel (çv.), Denis Sinor (ed.), *Erken İç Asya Tarihi*, (İstanbul: İletişim, 2000).
- Yücel, Yaşar, *XIII-XV. Yüzyıllar Kuzey-Bati Anadolu Tarihi: Çoban-Oğulları ve Candar-Oğulları Beylikleri*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1980).
- Zachariadou, Elizabeth, "İlk Osmanlılara Dair Tarih ve Efsaneler", Oktay Özel ve Mehmet Öz (ed.), *Söğüt'ten İstanbul'a; Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, (Ankara: İmge Yayınları, 2000), ss. 341-394.
- _____, "Karesi ve Osmanlı Beylikleri", Elizabeth Zachariadou (ed.), *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, G.Ç. Güven et. al. (çv.), (İstanbul: Tarih Vakfı, 1997), ss. 243-255.
- _____, (ed.), *The Via Egnatia under Ottoman Rule (1380-1699)*, (Rethymnon: Crete University Press, 1996).

BARIŞ ÜNLÜ

OSMANLI

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunu inceleyen tarih yazımı yakın zamanlara kadar iki temel soru etrafında yoğunlaşıyordu. Bunlardan ilki Osmanlı teritoryal genişlemesinin arkasında yatan itici gücün gaza mı, yoksa yağma mı olduğuydu. İkincisi soru ise Osmanlı'nın Bizans-Hıristiyan ya da Türk-İslam uygarlıklarından hangisinin izleyicisi olduğuna yanıt arıyordu. İlk soru etrafında süren tartışmaya idealist ve materyalist tarih felsefelerinin mücadelesi damga vururken, ikinci sorunun odaklandığı tartışma Avrupa-merkezcilik ile milliyetçiliğin çarpışma alanı olarak karşımıza çıkıyordu.

Barış Ünlü, bu iki tartışmanın ötesine geçerek Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş problemi üzerine yeni bir yaklaşım öneriyor. Ünlü'nün benimsediği dünya-merkezci yaklaşım zaman ve mekân açısından alışık olduğumuz ölçekleri değiştirmekte, büyütmekte ve çoğaltmaktadır. Barış Ünlü böylece, farklı zaman ve mekân karşılaşmalarının, dünya tarihinin yenilenen ve yinelenen tarihsel örüntülerinin ve kültürlerarası etkileşimlerinin bir ürünü olan Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş tarihini yeniden yazmaktadır.

Elinizdeki kitap Osmanlı'nın dünya-tarihinin derinliklerine uzanan soykütüğünün izini süren bir tarihsel sosyoloji ve sentez denemesidir.

